

Doktori (PhD) értekezés

MŰVÉSZETI NEVELÉS AZ EGYETEM FALAI KÖZÖTT ÉS AZON TÚL

**A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi kara oktatóinak művészeti,
művészetelméleti és művészetpártolói tevékenysége**

1914–1949

Tamusné Molnár Viktória

Debreceni Egyetem

BTK

2016

MŰVÉSZETI NEVELÉS AZ EGYETEM FALAI KÖZÖTT ÉS AZON TÚL
A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi kara oktatóinak
művészeti, művészetelméleti és művészetpártolói tevékenysége
1914–1949

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a Neveléstudomány tudományágban

Írta: Tamusné Molnár Viktória okleveles pedagógia szakos bölcsész és tanár, valamint
művelődési és felnőttképzési menedzser

Készült a Debreceni Egyetem Humán Tudományok doktori iskolája
(Nevelés- és művelődéstudományi programja) keretében

Témavezető:
Dr. habil. Rébay Magdolna

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 20... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja: 20... ..

„Én, Tamusné Molnár Viktória teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljeseek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

.....
Tamusné Molnár Viktória

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	7
1.1. A témaválasztás indoklása	7
1.2. A kutatás célja	7
1.3. A kutatás kérdései	9
1.4. A kutatás módszerei	10
1.5. A kutatás forrásai	11
2. A MŰVÉSZETI NEVELÉS GYÖKEREI DEBRECENBEN	13
2.1. A Debreceni Református Kollégium a 16-18. században	13
2.2. Diákkörök és egyesületek	15
2.3. Tudományos és művészeti gyűjtemények	19
2.4. A rézmetszői tevékenység és a rajzoktatás kezdetei	22
2.5. Ízlésformáló nagy tanáregyeniségek	25
2.6. A debreceni tudományegyetem alapítása és a bölcsészkar rövid története	30
3. A DEBRECENI PEDAGÓGIAI ISKOLA PROFESSZORAINAK ÉS TANÍTVÁNYAINAK MŰVÉSZETI TÖREKVÉSEI	37
3.1. A Debreceni Pedagógiai Iskola működése	37
3.2. Tankó Béla művészeti elvei	40
3.2.1. Életútja és egyetemi karrierje	40
3.2.2. Esztétikai nézetei	44
3.2.3. Tankó esztétikai megnyilvánulásainak áttekintése.....	49
3.3. Mitrovics Gyula esztétikai életpályája	50
3.3.1. A Mitrovicsra ható tudományos elméletek.....	50
3.3.2. Esztétikai írások az életpályára különböző állomásain	52
3.3.3. Mitrovics esztétikai elméletének értékelése	69
3.4. Karácsony Sándor művészeti nevelése	73
3.4.1. Életének kiemelkedő eseményei és tanári tevékenysége.....	73
3.4.2. Kultúra- és művészetelmélete.....	76
3.4.3. A művészeti nevelés helye és szerepe a „karácsonyi” pedagógiában	80
3.4.4. Művészeti elveinek összegzése	83
3.5. Karácsony tanítványainak művészete	85
3.5.1. Mata János, a megkésett reneszánsz ember.....	85
3.5.2. Lükő Gábor, a „tűzcsiholó”	89
3.6. Következtetések	94

4. MŰVÉSZETI TEVÉKENYSÉG, OKTATÁS, MŰVÉSZETPÁRTOLÁS MÁS TANSZÉKEKEN.....	96
4.1. A művészettörténeti ismeretek oktatása.....	96
4.1.1. Művészettörténeti intézetek, tanszékek a hazai egyetemeken.....	96
4.1.2. Művészettörténet-tanítás a debreceni egyetemen.....	101
4.2. Alkotó művészeti tevékenységet végző tanárok.....	108
4.2.1. Hankiss János kultúrdiplomáciai és művészeti küldetése.....	109
4.2.2. Csenki Imre a debreceni, majd a magyar zenei élet élén.....	115
4.2.3. Pukánszky Béla zenetörténeti előadói és zenekritikusi munkássága.....	125
4.3. Művészetpártoló oktatók.....	128
4.3.1. Gerlótei (Gärtner) Jenő mint mecénás.....	128
4.3.2. Berei Soó Rezső, a jelentős műgyűjtő.....	130
4.4. Összefoglalás.....	136
5. MŰVÉSZETI-ESZTÉTIKAI TÉMÁJÚ DOLGOZATOK ÉS ÉRTEKEZÉSEK.....	138
5.1. Pályamunkák, tanári szakdolgozatok és doktori disszertációk.....	138
5.2. A dolgozatok megoszlása témájuk szerint.....	142
5.2.1. Színház- és filmművészet témában készült dolgozatok.....	143
5.2.2. Művelődés- és művészettörténeti korszakokat, stílusokat.....	149
és műalkotásokat bemutató dolgozatok.....	149
5.2.3. Ókori gondolkodók és a művészetek, ókor és szépség kapcsolatát feltáró írások.....	155
5.2.4. Művészek és művészeti ágak sajátosságait leíró művészetelméleti, esztétikai munkák.....	161
5.3. A bölcsész dolgozatok összesített eredményei.....	165
6. A DEBRECENI NYÁRI EGYETEM MŰVÉSZETI ELŐADÓI ÉS RENDEZVÉNYEI.....	172
6.1. Az első évek.....	172
6.2. A nagy fellendülés korszaka.....	174
6.3. A második világháború évei.....	179
6.4. Új korszak hajnalán.....	182
7. AZ EGYETEMEN KÍVÜLI MŰVÉSZETI NEVELÉSI ÉS ISMERETTERJESZTŐ SZEREPVÁLLALÁSOK.....	186
7.1. A debreceni közönség jellemzése.....	186
7.1.1. Társadalmi összetétel.....	186
7.1.2. Az irodalom befogadói.....	188
7.1.3. A zenei publikum.....	192

7.1.4. A képzőművészeti tárlatlátogatók	193
7.2. Tudományos társaságok soraiban	194
7.2.1. A Csokonai Kör	195
7.2.2. Az Ady Társaság	204
7.2.3. Egyéb társulások.....	215
7.3. Képzőművészeti csoportok tagságában.....	223
7.3.1. A Debreceni Műpártoló Egyesület	223
7.3.2. Az Ajtósi Dürer Céh.....	224
7.4. A debreceni tudományos és művészeti társaságok jelentősége	225
8. ÖSSZEGRZÉS.....	230
9. IRODALOMJEGYZÉK	239
9.1. Elsődleges források	239
9.1.1. Levéltári források	239
9.1.2. Kéziratok	239
9.1.3. A debreceni tudományegyetem évkönyvei 1914–1942.....	244
9.1.4. A debreceni tudományegyetem tanrendjei 1914–1949	245
9.1.5. Egyéb elsődleges források	245
9.2. Másodlagos források.....	255
10. ÁBRA- ÉS KÉPJEGYZÉK, TÁBLÁZATOK ÉS FORRÁSOK JEGYZÉKE	269
10.1. Ábrák jegyzéke	269
10.2. Képek jegyzéke	269
10.3. Táblázatok jegyzéke.....	271
11. FÜGGELÉK	275
11.1. Táblázatok	275
11.2. A Debreceni Református Kollégium dokumentumai.....	282
11.3. A debreceni tudományegyetem dokumentumai	287
11.4. A Debreceni Nyári Egyetem dokumentumai	301

1.BEVEZETÉS

1.1. A témaválasztás indoklása

A Debreceni Egyetem alapításának 100., a Debreceni Református Kollégium folyamatos működésének 475. és a Kántus fennállásának 275. évfordulója alkalmából emlékülések, konferenciák és hangversenyek sorát rendezték az utóbbi években, és sok történeti kutatás is indult a jubiláló intézmények korszakainak feltárására.¹ Ezek közé tartozik a jelen munka is. A megjelent tudományos kiadványok, egyetemtörténetek elméleti alapot jelentettek számunkra, melyekhez újdonságokat, eddig még nem használt primer forrásokat kutattunk fel. A téma vizsgálata a Debreceni Református Hittudományi Egyetem oktatójaként kézenfekvő volt abból a szempontból is, hogy a 20. század első harmadában, nagy nehézségek árán megalakult Debreceni Tudományegyetem „bölcsoje” a Debreceni Református Kollégium intézménye volt. Nemcsak bölcsoje, hanem szellemi örökségének hordozója és kibontakozásában segítője. A témaválasztás kutatási előzménye a pedagógia MA szakon írt szakdolgozatunk is, amelyben a Debreceni Pedagógiai Iskola első professzorainak (Tankó Béla, Mitrovics Gyula, Karácsony Sándor) az esztétikai nevelés és a művészeti közéletben kifejtett tevékenységét vizsgáltuk. Az ebből a szempontból eddig még nem, vagy kevésbé kutatott oktatói portrékat próbáltuk teljessé tenni tudományos-művészetelméleti kiegészítésekkel, s ezzel hozzájárulni az említett életutak gazdagításához. Tudományos jelentősége a témának, hogy az egyetemi bölcsez tanárok működését ilyen megközelítésből ezelőtt még nem vizsgálták.

1.2. A kutatás célja

A disszertáció fő célkitűzése a bölcsezkar oktatóinak a tanári hivatása során végzett művészeti, művészetpártoló, valamint közéleti tevékenységének feltárása, bemutatása és elemzése a debreceni egyetemi oktatás első periódusában. Értekezésünk az egyetemi bölcsez tanszékek, pedagógiai műhelyek és városi értelmiségi, művészeti körök, csoportosulások tanár tagjai által 1914–1949 között elért művelődéstörténeti, esztétikai eredmények összegzésére irányul. Az értekezés időkerete az egyetem bölcsezettudományi kara

¹ 2016 is jubiláló év a dolgozatban vizsgált személyek közül Budai Ézsaiás és Karácsony Sándor tekintetében, hiszen Budai 250, Karácsony pedig 125 éve született.

működésének kezdetétől a II. világháborút követő új kari struktúra kialakulásáig tartó időszak.²

A 20. század első felében a bölcsészettudományi kar számos tanszékén megfigyelhető volt a többségében az oktatás során, de kiegészítő tevékenységként is végzett művészeti aktivitás. Az általunk használt megközelítés szerint a művészeti ágak alábbi felosztását követjük: tánc, zene, képzőművészet, építészet, iparművészet, irodalom, szín(ház)művészet, fényképészet és filmművészet. E jól elkülöníthető területekhez kapcsolódó oktató, alkotó vagy támogató attitűdöt mutatjuk be az egyes életművekben. Az irodalom esetében a szépirodalmi alkotó tevékenységre koncentrálnak az irodalomtörténeti munkássággal szemben.

Külön fejezetben tárgyaljuk az oktatás során közvetített esztétikai-művészetelméleti tartalmak és művészettörténeti ismeretek szerepét, jelentőségét a hallgatók szemléletformálásában. A debreceni bölcsészkar számos szervezeti egységében – Bölcsészeti Szeminárium (Filozófia Tanszék), Neveléstudományi Szeminárium (Pedagógia Tanszék), Görög-latin Philológiai Szeminárium (Klasszika-filológiai Tanszék), Magyar Irodalomtörténeti Szeminárium, Germán Philológiai Szeminárium – (Német Intézet), Román Philológiai Szeminárium – (Francia Intézet), Régészeti Intézet (régészet és művészettörténet) és Növénytan Intézet – találtunk olyan tanárokat, köztük számos professzort, akik saját tudományterületükön kívül egy vagy több művészeti ágban is igen jártasak voltak műkedvelő alkotóként, előadóként vagy éppen a művészek hű támogatójaként.³

A Debreceni Pedagógiai Iskola tanárainak jelentősége a kutatási témánk szempontjából kiemelkedő, ezért egy fejezetben bemutatjuk a művészeti-esztétikai nevelés terén végzett tevékenységüket, valamint ennek helyét és szerepét a teljes életműben. A magyar neveléstudomány egyetemi iskolái közül a debreceni műhely mindig is fontos szerepet töltött be, hiszen a magyar oktatásügynek voltak olyan fordulatos évei, amelyekben a városunk egyetemén megalapozott pedagógiai gondolkodás országos jelentőséggel bírt. Egyetemünk esetében is indokolt pedagógiai műhelyről beszélni, hiszen egyértelmű, hogy a térség neveléstudományi központja volt. Az itt működő professzorok életműve többé-kevésbé

² Az 1948/49-es tanév gyökeres fordulatot hozott a magyar felsőoktatás, így a debreceni egyetem életében is. „Az elkövetkező több mint fél évtized a magyar egyetemi élet oly mértékű átpolitizálódását és oly mértékű központi irányítását jelentette, amire addig és azután sem volt példa.” Itt az egyetemi élet minimális autonómiájának a megszűnése, a Párt akaratának kritika nélküli érvényesülése, az egyetemi oktatói kar teljes átalakítása, a folyamatos kizárások, középiskolás módszerek átvétele, a bizalmatlanság légkörének teljes megteremtése, a tudományos kutatás leépítése, az egyetemektől független tudományos fokoztatás megteremtése, a hallgatóság szociális összetételének erőszakos radikális megváltoztatása voltak a jellemző tendenciák. (Szögi, 2003, 321.)

³ A zárójelbe tett megjelölések az adott szervezeti egység vizsgált korszakon belüli másik elnevezését mutatják.

feldolgozásra került, számos publikáció jelent meg a református kollégium⁴ és a neveléstudomány debreceni művelőinek nézeteiről, munkásságáról, s az egyetem neveléstudományi tanszékének története is rendszerezve lett.⁵ A nagyszabású, átfogó és összegző kutatás a debreceni műhely működéséről 2003-ban kezdődött, s eredményei már több kötetben láttak napvilágot.⁶ Mi is a Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézetében folytatott „*A 'Debreceni Iskola.' Pedagógiai-tanárképzési irányzatok és képviselőik történeti regionális összefüggésben*” című (OTKA nyilvántartási szám K62593),⁷ Brezsnaynszky László professzor vezette kutatásba kapcsolódtunk be.

Az egyetemi oktatás első periódusának bölcsészprofesszorai és oktatói többségükben érintették életművükben a művészeti vagy esztétikai nevelés területét, fontosnak tartva azt a személyiségfejlesztés, vagyis a nevelés-oktatás folyamatában. Az értekezésben tárgyalt tanáregyenységek tanítási időn kívüli aktivitásukkal is nagyban hozzájárultak az egyetemi kulturális élet színesítéséhez, a programok széles választékához. Kutatásunk tehát hozzájárulhat a debreceni egyetemi bölcsész tanárok és tanszékek, műhelyek, valamint a város értelmiségi köreinek jelentős művelődéstörténeti, kulturális ismeretterjesztési és művészetpártoló tevékenységének eddig feltáratlan vagy részben feltárt eredményeinek gazdagításához.

1.3. A kutatás kérdései

Kutatásunk során fő vizsgálati szempontként merült fel, hogy a 20. század első felében mennyire volt társadalmi elvárás, értelmiségi mentalitás az egyetemi elit kulturális, kimondottan a művészeti életben való aktív részvétele vagy mennyiben tekinthető ez véletlenszerű, az egyes életművekben elszigetelt tevékenységnek, magánjellegű érdeklődésnek?

Az alábbi kérdéseket fogalmaztuk meg ezzel kapcsolatban:

1. Az egyetemi katedrájukat elfoglaló tanároknak rendelkeznie kellett-e művészeti jártassággal, hozzáértéssel, ami a 20. században társadalmi elvárásnak megfelelő közéleti pozíciót vagy pozíciókat biztosított számukra? A művészet elméleti oktatásának kérdései egy-egy speciális érdeklődési területet jelentettek a tanári életpályákon, vagy általános tendencia

⁴ Bajkó, 1976, 1981, 1986, 1988; Barcza, 1988; Ecsedi, 1931; Győri L, 1988, 2006; Julow, 1991; Nagy S, 1933; Ötvös, 1958; Révész, 1938; Takács, 2004; Tóth B., 1988; Vassady, 1938; Vaskó, 1986.; Zoltai, 1928.

⁵ Bábosik Z, 2006; Boros, 1990; Brezsnaynszky, Fenyő, 2004; Brezsnaynszky, 2007; Csongár, 2008; Gulyás, 1928; Gyulai, 1999; Hegedűs, 1999; Holik, 2006, 2007; Horsai, 2002; Illyés, 1933; Komlósi, 2007; Kontra, 2009; Kun S, 1941; Lányi, 2000; Németh, 2002, 2005; Lendvai, 1993; Török, 1999; Vincze, 2004, 2007/a, b, c, d.; Vaskó, 1995; Zombor, 1937, 1939.

⁶ Brezsnaynszky, Fenyő, 2004, Brezsnaynszky, 2007.

⁷ Vargáné, 2013, 6.

szerint minden bölcsész felkészültséggel rendelkező szakember végezte ezt a jellegű ismeretközlést?

2. Milyen keretek között jelentek meg a művészet elméleti ismeretei az egyetemi tanrendben? Kiemelten egy tanszék látta el az erre vonatkozó oktatási feladatokat, vagy több tanszék keretében, esetleg külön csak ezekkel a tárgyakkal foglalkozó tanárok közvetítették e tartalmakat?

3. Milyen mértékben tükrözi a vizsgált időszakban készült hallgatói dolgozatok témaválasztása a bölcsészkar tanárai által oktatott művészeti-esztétikai tárgyakat és tartalmakat? Inspirálták-e ezek az oktatók a hallgatókat vagy sem? Milyen tantárgyakból született a legtöbb művészeti témájú dolgozat és milyen eredménnyel? Mi lett ezekből a tanárjelöltekből a diploma megszerzése után? Mennyire határozta meg az egyetemi tanulmányok utáni tevékenységüket egykori tanáraik művészeti nevelése?

4. Fontos annak tisztázása, hogy milyen közéleti fórumokon, eseményeken – városi tudományos és művészeti társaságok tagságában és rendezvényein, egyetemi és egyetemen kívüli előadások, hangversenyek, kiállítások alkalmain – nyílt lehetőség az egyetemi oktatók számára művészeti alkotásaik bemutatására, illetve az alkotó művészek anyagi és erkölcsi támogatására, mecénálására, egyáltalán művészetpártolói tevékenységek végzésére? Mely művészeti ágakkal kerültek kapcsolatba az általunk vizsgált tanárok?

5. Hogyan hatott a korabeli Debrecen kulturális életére az egyetemi tanárok aktív közéleti művészeti tevékenysége és hogyan alakította ezt a város kultúra- és művészettámogató viszonyulása? Milyen volt a debreceni befogadó közönség hozzáállása?

1.4. A kutatás módszerei

A kutatás során kvalitatív módszerekkel dolgoztunk. Eszmetörténeti vizsgálatot folytattunk biográfikus módszerekkel, olyan tényfeltáró kutatást, amely a vizsgált tanárok, professzorok és szervezetek művészeti munkásságának feltárását tűzte ki célul. A Debreceni Pedagógiai Iskola oktatóiból indultunk ki, s felismerve, hogy a bölcsészkaron még számos olyan tanár tanított, aki sokat alkotott és tevékenykedett a különböző művészeti ágakban, kibővítettük kutatásunkat a bölcsészkar egyéb tanszékeire is, sőt az egyetem oktatási rendjén kívüli szervezetekre és rendezvényekre is. Minden olyan aktivitást ide soroltunk, melyeket a kutatás céljai között vizsgálandó művészeti ággént megemlítettünk, tehát a szépirodalom, zene, tánc, képzőművészet, szín(ház)művészet, építészet, iparművészet, fényképészet és filmművészet területét, mindazokat, melyekhez a vizsgált tanárok tevékenységükkel kötődtek. Kutattuk továbbá műgyűjtő, műpártoló tevékenységüket és művészeti közéleti szerepvállalásukat. Így

összesen 18 bölcsésztanári életpályát elemeztünk a művészet elméleti és gyakorlati oldaláról közelítve: Tankó Béla és Mata János filozófia, Mitrovics Gyula és Karácsony Sándor pedagógia, Pap Károly, Zsigmond Ferenc, Hankiss János, Juhász Géza és Koczogh Ákos irodalom, Láng Nándor és Járdányi-Paulovics István régészet, Gerlótei Jenő francia irodalom, Gáborjáni Szabó Kálmán és Kádár Zoltán művészettörténet, Pukánszky Béla német irodalom, Berei Soó Rezső botanika, Csenki Imre művészettörténet és Lükő Gábor folklorisztika tárgykörben oktattak és kutattak. A művészeti közéletben való publikálás és részvétel Tankónál, Mitrovicsnál, Hankissnál, Pukánszkyknál, Soónál, Matánál és G. Szabónál fő tevékenységet, míg a többiekénél csak kiegészítő tevékenységet jelentett. Közülük professzor volt: Tankó Béla, Mitrovics Gyula, Karácsony Sándor, Pap Károly, Hankiss János, Láng Nándor, Járdányi-Paulovics István, Pukánszky Béla, Berei Soó Rezső, Juhász Géza. Rektori megbízást Láng Nándor (1916/17), Pap Károly (1924/25), Tankó Béla (1936/37), Mitrovics Gyula (1940/41), Hankiss János (1944/45. 1. félév) és Pukánszky Béla (1948/49) kapott. A bölcsészet, nyelv és történettudományi karon tanítottak valamennyien. Dékáni és prodekáni feladatokat rajtuk kívül még Berei Soó Rezső, Járdányi Paulovics István és Karácsony Sándor látott el. Szemináriumi, intézetvezetői és szakelőadói tisztséget is többen betöltöttek pályafutásuk alatt.⁸

Dokumentum- és tartalomelemzés módszerével ismertettük a Debreceni Református Kollégium működését, illetve a belőle szervesen kifejlődő Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem, később Tisza István Tudományegyetem megalapítását, az egyetem keretein belül, illetve kívül működő kulturális-művészeti szervezetek és a Bölcsészettudományi Kar érintett oktatóinak életét és munkásságát bemutató, valamint az általuk készített dokumentumok közvetített üzenetét, az utókorra hagyományozott nevelési eszmerendszerek alapelveit. A Debreceni Pedagógiai Iskola professzorait – Tankó Béla, Mitrovics Gyula, Karácsony Sándor – bizonyos algoritmikus tartalomelrendezést követve mutattuk be: életút, filozófiai eszmerendszer, pedagógiai munkásság és legteljesebb jellemzéssel az esztétikai alapelvek összessége, majd az életpályák értékelése követi egymást.

1.5. A kutatás forrásai

A kutatás során a Debreceni Református Kollégium és a debreceni egyetem alapításának, történetének, működésének és kimagasló személyiségeinek megismeréséhez primer forrásként levéltári, kéziratbeli, illetve családtagok tulajdonában lévő személyes iratokat, rokoni, baráti és tanítványi visszaemlékezéseket, valamint egyetemi évkönyveket, jegyzőkönyveket

⁸ Ld. Mudrák, 2012/a, 179-190.

használtunk. A részletesen tárgyalt bölcsész tanárokról, professzorokról igyekeztünk a személyes hagyatékok fennmaradt iratait, illetve a kortárs tudóstársak, kollégák által írt kritikákat, recenziókat és jubileumi tanulmányokat elolvasni és feldolgozni. A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára, a Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények védett és a Kolligátum kiadványai, a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár egyetemi vonatkozású dokumentumai, a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményének folyóiratait, valamint a Déri Múzeum hagyatéki kéziratok szolgálták elsődleges forrásként⁹ a vizsgált professzorok által írott, sok esetben mások által eddig még nem kutatott művek és dokumentumok, valamint a tanulmányaikkal, oktató munkájukkal kapcsolatos személyes iratok feldolgozásában. Így kaptunk adatokat, információkat régi tanítványoktól, családtagoktól. Akikkel interjút készítettünk vagy leveleztünk: Dr. Tankó Attila, Ifj. dr. Hankiss János, Dr. Hankiss Elemér, Csongár Álmos, Dr. Tóth Ervin, Dr. Tóth Ervinné Almády Gizella, Dr. Korompai Gáborné dr. Szalacsi Rác Mária, Dr. Kornya László, Dr. Lükő István, Csenki Éva.¹⁰

A téma szakirodalmi hátterének kiválasztásához és áttekintéséhez a Debreceni Egyetem előzményeiről, létrejöttéről és professzorainak munkásságáról eddig megjelent nagy, összefoglaló művek, valamint cikkek, tanulmányok, illetve az ezekből összeállított egyetemi, majd országos kiadványok, különösen a centenáriumi tiszteletére megjelentetett kötetek biztosították a szekunder forrásokat.¹¹ A Debreceni Református Kollégium történetét feldolgozó kötetek és publikációk, a Debreceni Iskola eddig megjelent kiadványai, tanulmánykötetei, illetve más, rokon témákban készült doktori értekezések is gyarapították a kiindulási alapot.¹²

⁹ Az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Törzsgyűjteménye, Kézirattára és Mikrofilmtára, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (TtREL); a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi és Természettudományi Kézirattára (DE ENK BTK és TTK Kt.), a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (HBmL), a Déri Múzeum (DM) irodalmi és képzőművészeti gyűjteményének kéziratok, a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi és Természettudományi raktári állományának időszaki kiadványai, a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményének folyóiratállománya, a földesi Karácsony Sándor Emlékkiállítás anyaga, valamint a püspökladányi Karacs Ferenc Múzeum Csenki-hagyatéka.

¹⁰ Dr. Tankó Attila, orvos: Tankó Béla professzor unokája; Ifj. Dr. Hankiss János, orvos, író és Dr. Hankiss Elemér†, szociológus: Dr. Hankiss János professzor fiai; Csongár Álmos, berlini filozófus, író, műfordító: Tankó Béla egykori tanítványa; Dr. Tóth Ervin†, középiskolai tanár, képzőművészeti szakíró: Tankó és Mitrovics-tanítvány; Dr. Tóth Ervinné Almády Gizella, nyug. középiskolai tanár: Tankó-tanítvány; Dr. Korompai Gáborné dr. Szalacsi Rác Mária, a DE ENK BTK és TTK Kézirattárának nyug. könyvtárosa: Szalacsi Rác Imre leánya; Dr. Kornya László, nyug. egyetemi lektor: az értekezésben tárgyalt több tanár tanítványa és/vagy személyes ismerőse. Édesapja, Kornya Sándor†, 1931-ben a Csokonai Kör pénztárosa, 1936-ban titkára volt; Dr. Lükő István, egyetemi oktató: Lükő Gábor hagyatékának kezelője; Csenki Éva: Csenki Imre leánya.

¹¹ Barcza, 1988; Györi L, 1988, 2006; Baráth, 2002, 2005; Varga, 1967; Mudrák, 2005/a, b, 2012/a, b; Mudrák, Király, 2012; Kerepeszki, 2014; Papp L, 2013; Brezsnayánszky, Fenyő, 2004; Brezsnayánszky, 2007; Fekete K, 2004, 2007/a,b, 2013; Fenyő, 2004/a,b, 2006, 2007/a, b, c, d; Kozma, 2004, 2007; Vincze, 2004, 2007/a, b, c, d.

¹² Ugrai, 2005; Holik, 2006; Köves, 2009; Vincze, 2011; Vargáné, 2013.

2. A MŰVÉSZETI NEVELÉS GYÖKEREI DEBRECENBEN

Az alábbiakban megpróbáljuk nyomon követni és rendszerezni mindazokat a művészeti kezdeményezéseket és nevelési próbálkozásokat, amelyek a Debreceni Református Kollégium falai között születtek meg a 16. században és onnan íveltek át a 20. század elején a debreceni tudományegyetem életébe. Témánk szempontjából azért tartjuk ezt fontosnak és indokoltnak, mert a kollégium volt diákjai általában jelen voltak Debrecen vezető értelmiségi rétegében, szövetségük például a városi elit cívis származású magjának egyik fontos fóruma volt. Nem véletlen, hogy e testület elnökei sorra a város polgármesterei közül kerültek ki. A cívis-polgári hagyományok őrzésében jelentős szerepe volt a református egyháznak, a református kollégiumnak. A város polgármesterei „*az ABC-től a jogászévekig a Református Kollégium növendékei*” voltak.¹³ Értekezésünket a kollégium művészeti életét bemutató fejezete nélkül nem tekintjük teljesnek a téma feldolgozottságának szempontjából.

2.1. A Debreceni Református Kollégium a 16-18. században

Hagyományosan 1538-tól számítjuk a Debreceni Kollégium történetét, bár az iskola működésének kezdete, a középkori előzményeket tekintve, ennél lényegesen korábbra nyúlik vissza. Ekkor került a városi iskola reformátori befolyás alá, valószínűleg az első debreceni reformátor, Bálint pap hatására, akit az 1530-as években Enyingi Török Bálint földesúr hívott Debrecenbe Pápáról, s aki még bizonyára a Luther Márton által képviselt német (lutheri) reformáció híve volt. Az új eszméket és hitgyakorlatot külföldön (Wittenberg, Genf) tanuló magyar diákok honosították meg hazánkban. Később a vallás a svájci reformáció (a Zwingli Ulrik és Kálvin János nevéhez kapcsolódó helvét változat) szellemében formálódott át. A 16. század végére a debreceni iskolában a nyugat-európai protestáns iskolák (elsősorban Strassbourg) mintájára a két-, majd négyosztályos elemi és a hat gimnáziumi osztály mellett kiépült a két-három éves akadémiai (főiskolai) tagozat is, azaz létrejöttek a kollégiumi oktatás keretei. Ez a háromszintes iskolaszervezet Debrecenben a következő századokban is meghatározó maradt. Az oktatás tartalmát kezdetben a „wittenbergi norma” határozta meg. Ezt Luther munkatársa, Philipp Melanchthon alakította ki. A humanizmus szellemiségével átítatott hét szabad művészet (septem artes liberales: grammatika, retorika, dialektika = trivium = korabeli alpműveltség, és aritmetika, geometria, asztronómia, muzsika = quadrivium = az akadémiai vagy egyetemi tanulmányok alapja) anyagához Melanchthon a

¹³ Tímár, 1984, 76-77.

reformáció szellemében megtisztított bibliai, teológiai ismereteket társított. Debrecenben a wittenbergi norma a svájci reformáció tanításaival ötvöződött, s ez határozta meg az oktatás tartalmát egészen a 18. századi felvilágosodásig.¹⁴

A 16. század közepén a wittenbergi egyetem magyar diákjai egy sajátos alakulatot hoztak létre. A hazai feltételekhez igazítva ez a társulás vetette meg a lábát a debreceni kollégiumban is. A coetus nem csupán önfegyelműző és öngazdálkodó szerv, hanem szellemi műhely is volt, hiszen a professzorok munkáját önművelő tevékenység egészítette ki disputációk (nyilvános viták) és declamatiók (klasszikusok szavalása) formájában. Ezeknél azonban még fontosabb szerephez jutottak a collatiók. E 8 fős önművelő tanulókörök a későbbi önképző társulatok előzményei voltak, melyekben a diákok olyan tudományos kérdéseket vitattak meg, melyekre a professzori előadásokban nem volt lehetőség. E formából fokozatosan alakultak ki azok a tanulóközösségek, melyek hosszú évszázadokon keresztül biztosítottak különböző fórumokat, megnyilatkozási lehetőségeket és önkifejezési színtereket azoknak a diákoknak, akik a tanítási órákon kívül is foglalkozni szerettek volna elsősorban művészeti tevékenységekkel. A 16-17. századi debreceni diákság a coetus zárt szervezeti keretei között formálódott öngazgató csoportosulássá.¹⁵

A debreceni kollégium kiterjedt partikula-rendszerrel¹⁶ és széles európai egyetemi kapcsolatrendszerrel rendelkezett, ami gyümölcsöző hatással volt a külföldi egyetemeken tanuló diákság körében. Számos tanulmány és kötet készült a peregrináció kedvelt és gyakori színhelyeinek, a kint tanuló debreceni ifjak statisztikai adatainak pontos összegzésére.¹⁷ Ezekből az adatokból van tudomásunk arról, hogy a különböző évszázadokban melyik európai egyetemen hány fő tanult az erdélyi, sárospataki és debreceni stb. kollégiumok diákjai közül. A peregrináció jelentősége kettős szerepet játszott az anyaintézmények életében: egyrészt biztosította a hazai református kollégiumok diákságának a külhoni egyetemeken való tanulást, képzést, a leghíresebb protestáns professzoroktól való közvetlen ismeretszerzést, másrészt lehetővé tette, hogy egyedülálló könyvekkel, albumokkal hazatérve megismerkedjenek az illusztrációt szolgáló grafikai műfajokkal és alkotásokkal. Ezek a hazahozott kiadványok nagyban gyarapították a kollégiumok könyvtárát, gyűjteményét, valamint a bennük látott rézkarcok és egyéb grafikai eljárásokkal készült képek készítésének itthoni megindulásával forradalmasították a szemléltető eszközök készítésének módjait, illetve addig még nem létező tanórai segédleteket tudtak készíteni, pl. atlaszok, földgömbök,

¹⁴ Bölcskei, 1988, 10-37.

¹⁵ Bölcskei, 1988, 16-23; Győri, 1988, 634-635.

¹⁶ Dankó, Makkai, Bölcskei 1988, 776-810.

¹⁷ Ld. Tonk, 1979, Bozzay, 2002-2009, Bölcskei, 1988, Kathona, 1979, Heltai, 1993, Kormos, 1994, Ugrai, 2005.

szemléltető eszközök formájában. A rézkarcolók illusztrátori tevékenysége pedig a magyarországi rajzoktatás alapjait teremtette meg hosszú évszázadokra.¹⁸

Nem mindig volt iskolai keretek között megvalósítható oktatási cél a művészeti területek tananyagban történő megjelenítése, a tanítás rendjébe illesztett tananyaggal történő művészeti nevelés. Csak az 1796. évi kollégiumi törvényekben, a „non togati”-nak nevezett, világi pályára készülő tanulókra vonatkozó szabályok sorában találkozunk azzal a paragrafussal, amely szerint *„a festésnek és zenélésnek üres órákon való tanulása és gyakorlása nemcsak hogy ne tiltassék, de ajánltassék is azoknak, akik a természettől ilyen ajándékot nyertek.”*¹⁹ – vagyis először találkozunk az iskola történetében bármiféle törvénybe foglalt művészeti-esztétikai tevékenység szorgalmazásával.²⁰

2.2. Diákkörök és egyesületek

Diáktársaságok, egyesületek csak a 18. századtól kezdve, a coetus-i rend lazulásával kaptak teret olyannyira, hogy a következő két évszázadban meghatározó szerephez jutottak a kollégiumi életben. E társulások arculata már erőteljesen a művészi önkifejezés – irodalom, zene, képzőművészet – felé irányult és a közösségi, nemzeti összetartozás legfőbb színtereivé váltak.²¹

A templomi szertartás elmaradhatatlan része volt a diákok éneklése éppúgy, mint a temetéseké. E jeles alkalmak során az énekes diákok vezették a gyülekezetet, illetve megszólaltatták a tradicionális énekeket. Ezen feladatok a gyülekezeti énekeskönyvek utalásából ismertek.²² Az egyházi énekszerzés jeles képviselői tanítottak vagy tanultak városunkban²³ – *„a 18. század a református énekszerzés utolsó nagy korszaka.”*²⁴ A régi egyházi énekek irodalomtörténeti jelentőségére utalt Németh László: *„A régi magyarság s a legújabb közt a Református énekeskönyv egyike a legfontosabb földtani hidaknak.”*²⁵ Győri

¹⁸ Ld. 2.4. alfejezet.

¹⁹ 1792. évi törvények 1796. évi kiegészített változata, XV. lex, idézi Tóth Béla, 1988, 125-131. Ld. Függelék 11.2/1.

²⁰ A későbbi kollégiumi törvényekben is találunk a művészeti nevelésre vonatkozó utalásokat, ezeket ld. ebben a fejezetben Beregszászi Pál tevékenységénél!

²¹ Győri, 1988, 634-635; Győri, 2006, 107.

²² Régi énekeskönyvek irodalmi szempontú feltárását szorgalmazta Csokonai esztétikai tanulmányában (A verscsinálásról közönségesen).

²³ Ujfalvi Anderko Imre (1569-1599): „Halott temetéskorra való énekek (1602); Szenci Molnár Albert (1574 – 1634): az egész zsoltárkönyv magyarra fordítása; Szőnyi Benjámín (a Kántus egyik alapító tagja, Budai Ézsaiás, Lengyel József, Szentgyörgyi József, Keresztesi József) szerzeményei ma is a református énekeskönyv magyar dicséreteinek többségét alkotják. Ld. még Karácsony Sándor énekeskönyvi szerkesztői tevékenységét 3.4.1. alfejezet.

²⁴ Számos énekszerzőt bocsátott ki a Kollégium: az eddig felsoroltakon kívül még: Földvári József, Losonczy István, Nagy István, Pálóczi Horváth Ádám. (Győri, 1988, 648.)

²⁵ Németh László: A református énekeskönyv. Az én katedrám. Bp. 1983. 107., idézi Győri, 1988, 648.

L. János szerint „*Szenczi zsoldárainak méltatása többször hangot kapott azóta, dicséreteink irodalmi, esztétikai, stilisztikai értékét azonban nem vizsgálta senki. A kérdés külön tanulmányt érdemelne...*”²⁶ Végül világi és egyházi irodalom debreceni párhuzamát emelte ki Julow Viktor: „*az itteni felvilágosodás sohasem szakad el, még Csokonai esetében sem tökéletesen, a református vallástól és egyháztól.*”²⁷ Az énektanítás követelményeit, feladatait és módszereit nem határozták meg részletesen. Csak heti két alkalommal volt énektanulás, s az elemi hittan mellett tanulták az énekeskönyv részeit. Amennyire ismeretes, a diákok soraiból kerültek ki a debreceni kántorok is,²⁸ akiktől tanulva szerény ének-zenei jártasságra tehetett szert a tanulók szűk rétege. Ebből kifolyólag örvendett igen nagy megbecsülésnek a kántorság.²⁹

A kollégiumi diákok alkalmi éneklési szokását az istentiszteleteken és a temetéseken teljesítette ki Maróthi Györgyprofesszor 18. század eleji tevékenysége, aki a szervezett kórust, a Kántust megalapította az 1739. évi pestisjárvány idején.³⁰ Saját lakásán énekes (vokális) muzsikára tanított a temetések során segítő négy diákot, név szerint Dávid Ferencet, Szalatsi Mihályt, Szőnyi Benjámint és Weszprémi Istvánt.³¹ Ezzel vette kezdetét a hazai négyzólamú éneklés és a Debreceni Református Kollégium Kántusának mai napig tartó diadalmenete.³² A 19. század elején Zákány József professzor³³ lendítette fel a zenei életet a Kollégiumban. Maróthi álmának valóra váltójaként zenekart, „musicum collegium”-ot verbuvált az énekkar mellé, igaz hangszereket már a 18. században is használtak az iskolában, elsősorban hegedűt és orgonát.³⁴

A legelső zenei alakulat az 1872-73-ban létrejött zenetársulat volt. Jórészt az akadémiai tanszakok hallgatóiból, kisebb részben gimnáziumi tanulókból állt. Saját hangszereiken játszottak, a főiskola tulajdona egy nagybőgő és egy ifjúsági adakozásból vásárolt mélyhegedű volt. A tagság száma 9 és 30 között váltakozott. Az első években Szendi János vezényelt. Mácsai Sándor egyházzene tanárból, Szendi másodkarnagyából lett az első főállású karnagy, aki Csokonai-versek megzenésítésével a költő debreceni kultuszának ápolásán fáradozott, és egészen a kilencvenes évekig irányította az együttest. Gyülekezeti kiszállásaiból származó bevételeik

²⁶ Győri, 1988, 648.

²⁷ Idézi Győri, 1988, 648-649.

²⁸ Sárospatakkal ellentétben, ahol az iskolai énektanítás is a kántor feladata volt. (Fekete Cs, 1988, 758.)

²⁹ Fekete Cs, 1988, 755-759.,

³⁰ Ld. Függelék 11.2/2.

³¹ Weszprémi István, később neves debreceni orvos, a 18. századi tudományos irodalom elismert alakja. (Győri, 1988, 648.)

³² A Kántus Szigethy Gyula karnagy korszakában került közel a kodályi és bartóki örökséghez, illetve ekkor alakult férfikarból vegyeskarrá (1952). 1967-től Berkesi Sándor irányítja az énekkart, akinek áldásos tevékenysége során számos hazai és nemzetközi siker eredményeként ma már világszerte elismerik a debreceni énekkart. Ld. Győri, 2006, 107-108; Barczáné, 1988, 700; Fekete Cs, 1988, 770-772; Bajkó, 1976, 70. és Vasady, 1938, 6.

³³ Arany János első zenei szárnybontogatásait is ő ösztönözte nagy valószínűséggel:

„*Zenét csak dilettáns módra űzte, Elpöngeté a zongorát, gitárt, A hangjegyet lassacsán elbetűzte, Hallása jó volt és ütemre járt.*” Zákány méltatását ld. Győri, 1988, 663.

³⁴ Fekete Cs, 1988, 763.

jótekonysági célokat is megengedtek. 1876-tól Főiskolai Zenekarként működtek. Testvéregyesületek, különösen a főiskolai énekkar ünnepein és egyéb iskolai alkalmakon léptek fel. Néhány év szünet után 1898-ban Főiskolai Zenekör néven újjáalakultak. Karmesterük ekkor Pásztor Gyula joghallgató. 1906 és 1908 között Jogász Zenekört alkottak saját szórakoztatásukra, de hamar feloszlottak. 1908-tól 1911-ig újra Főiskolai Zenekör elnevezéssel mutatkoztak be műsorukkal nemcsak a főiskolán, hanem vidéken is. A Tanítóképzős Zenekar - Zenekör 1889 tavaszától lépett fel. A századfordulón 127 taggal rendelkezett. 1901-ben a tagság kettévált vonósokra és fúvósokra. A vonószekar 1940-ig, a Tanítóképzős Fúvós Zenekar jóval rövidebb ideig működött. A Tanítóképzőben a zenekari élet 1942/43-ban indult újra. Ekkor kezdődött a Csokonai Ifjúsági Énekkar Csokonai Énekkar és Zenekarként való korszaka Csenki Imre³⁵ vezetésével. 1899/1900-ban alakult meg a Gimnáziumi Zenekör, mely 19-45 tagot számlált. Mácsai évtizedeken keresztül vezényelte őket. 1928-29-től nevüket Ifjúsági Zenekarra változtatták és 1944-ig tevékenykedtek.³⁶

A Kántuson kívül egyéb énekkarok is alakultak az énekelni szerető diákokból. A korábban már önkéntesen működő, 40 tagú Tanítóképzős Énekkar 1890-ben vált egyesületté. A 20. század elején már 97-en voltak, s az 1903/04-es tanévben felvették a Csokonai Énekkar nevet. Egy harmincas évekbeli hanyatlás után a negyvenes évek elején újra fellendülés jellemezte, ekkor került élére Csenki Imre, aki a zenekar újjászervezésével igazi sikersorozatot ért meg. A háború után egyre nőtt népszerűségük. 1948-ig, a Tanítóképző megszűnéséig működtek. Az 1899/1900-as tanév indította útjára a Gimnáziumi Énekkart – a Gimnáziumi Zenekarhoz hasonlóan – 60 fő 2-8. osztályos diákból, négy szólamban. 1926/27-től Szigethy Gyula vezette őket, létszámuk is megnőtt 120-150 tagra. Más leányintézetek tanulóival egészültek ki, s így vegyeskarként egyesültek a Kántussal az ötvenes évek elején.³⁷

A Polgári Iskolai Énekkar 1933-tól lépett fel 120 taggal. 1944-ig végig ilyen nagy létszámú maradt. Főleg Kodály gyermekkari műveit adták elő, többek között a „Lengyel László”-t énekelték 1934-ben az Ady Társaság rendezvényén, ahol maga Kodály is megjelent. Egy olyan vidéki szervezet körében, ahol Bartók és Kodály zenéjének elismertetése nem ment könnyen.³⁸

A Debreceni Kollégiumnak a teológia mellett az irodalommal voltak a legszorosabb kapcsolatai. Az iskolai versírás kezdettől fogva elsőrendű gyakorlatként igen fontos szerepet játszott a kollégiumi életben. A városi diákköltészet a 18-19. század fordulóján élte virágkorát, ekkor vált jelentőssé az alkalmi költészet, melynek költeményeit saját szórakoztatásukra vagy valamilyen jeles nap alkalmára írták (tréfás névnap, születésnap,

³⁵ Ld. 4.2.2. alfejezet.

³⁶ Barczáné, 1988, 733.

³⁷ Barczáné, 1988, 734-735.

³⁸ Kardos, 1947, 93. Az Ady Társaságot ld. 7.2.2. alfejezet.

lakodalmi, keresztelői, disznótoros köszöntők műfaja), és adományt kaptak érte. Sajátos csoportot alkotnak politikai színezetű, császárgyalázó vagy a katolikus klérust bíráló versek, ezen belül az imádság-átdolgozások, amelyek már a felvilágosodás hatására bekövetkezett vallásos szemlélet elvilágiasodását jelzik.³⁹ Nagyon népszerűek voltak a Hatvani Istvánról szóló mondókák, melyek születhettek egyrészt humoros diákok, másrészt rosszindulatú kortársak tollából, hiszen a „magyar Faust” megítélése ellentmondásos volt a városban. Ezek közül egyet-kettőt irodalmunk nagy alakjai is felhasználtak műveik írásához.⁴⁰

A diákköltészet a 19. századtól hanyatlásnak indult, de a kibontakozó önképzőkörök és diák-újságírás következtében még nyomon követhető a 20. századig. Művészi értékénél jelentősebb az a híd-szerep, melyet a klasszikus európai és a népi ízlésvilág között betöltött, valamint az általa nyújtott ösztönzés a kollégium falain belül szárnyaikat próbálgató, későbbi nagy költő-nemzedéknek (Csokonai Vitéz Mihály, Pálóczi Horváth Ádám, Péczely József, Földi János, Szentjóni Szabó László, Fazekas Mihály, Kölcsey Ferenc és Arany János).⁴¹

A tanítási órákat kiegészítendő alakultak azok az irodalmi diákkörök, melyek közül az elsőt Csokonai Vitéz Mihály hozta létre az 1790-es évek elején feloszlásnak indult kollációk mintájára, az idegen nyelvek és irodalom megismerése céljából. Ennek hatására az 1830-as évektől sorra alakultak az önképzőkörök előbb az akadémiái tagozaton (ezek 1914-ben, az állami egyetem megalakulásakor megszűntek), majd 1854-től a gimnáziumban és a századfordulón, illetve a két világháború között a többi tagozaton is.⁴² Az önképzőkörök választott tisztségviselőkkel rendelkeztek, a tagság tagdíjat fizetett, üléseikről jegyzőkönyvet készítettek, diákírásaikat emlékkönyvekben őrizték meg. Jelentőségük kétség kívül „*a tanulóiújítás irodalmi-nyelvi ízlésének fejlesztése, szépirodalmi jellegű tevékenységre és műbírálatra ösztönzés*”,⁴³ valamint a tagok közéleti szerepvállalásra való felkészítése volt. A 18. század végéig nem fedezhetők fel az iskolai színjátszás nyomai Debrecen kollégiumában annak ellenére, hogy a többi hazai református iskola (Sárospatak, Nagyenyed, Várad) élen járt

³⁹ A korabeli kéziratos diákköltészetben például megtalálható Jókai Mór: *És mégis mozog a Föld* (1872) című regényében említett írások némely darabja. Ld. Győri, 2006, 130.

⁴⁰ Jókai: *A magyar Faust* (1871), Arany János: *Hatvani*. Ld. Győri, 2006, 130.

⁴¹ Ld. Győri, 1988, 649-654. és Győri, 2006, 128-131.

⁴² Olvasó Társaság (1832), Olvasó Egyesület (1842), benne Petőfi Sándor is megfordult. Működésüket Péczely József professzor is támogatta úgy, hogy *Lant* című diákzsebkönyveiben a tehetségesebb diákok verseit megjelentette. Érdekes tény, hogy az akkoriban kollégiumi diák Arany János nem került vele közelebbi kapcsolatba; Magyar Irodalmi Önképző Társulat (MIÖT, 1839) – szépirodalmi és szavaló szakosztállyal, a Csokonai-kultusz aktív ápolásával. Kéziratos lapjuk a *Heti Közlöny* (1857–1896), melyet Zoltai Lajos diák rajzai is illusztráltak. Nyomtatott újságjuk a *Debreceni Főiskolai Lapok* (1896–1914), melynek Ady Endre is munkatársa volt. A gimnáziumi tagozaton az egységes gimnáziumi önképzőkör (1889), később, 1917-től Arany János Önképzőkör tevékenysége a legkiemelkedőbb, amely tagjai sorában tudhatta Karácsony Sándor, Juhász Géza, Gulyás Pál, Szabó Lőrinc, Bay Zoltán, Sarkadi Imre egykori tanulókat. Működése gyakorlatilag azóta is folyamatos, 2003-tól Csokonai Önképzőkör néven dolgoznak. (Részletesen ld. Győri, 1988, 658-670, Győri, 2006, 112-113. és 136-137, valamint Barcza Józsefné, 1988, 703-729.)

⁴³ Győri, 1988, 670.

a 17. században ebben. A debreceni puritanizmus nem szimpatizált semmilyen komédiázással, sőt még a Comenius által alkalmazott „erkölcsnemesítő” színjátékban sem. Egészen Csokonai működéséig ezt tiltott tevékenységnek tartotta.⁴⁴

A 19. század második felétől sok változás következett be a Kollégium életében (megszűnt a tóga viselése, praepceptorok helyett szaktanárok tanítottak, a magyar nyelv és irodalom önálló tantárgy lett). A magyar irodalom számos nagy alakja élt ekkor e falak között: tankönyvszerző tanárok, mint Imre Sándor (irodalom), Kulcsár Endre⁴⁵ (stilisztika), Gulyás István⁴⁶ (nyelvtan); jeles diákok, mint Szabolcska Mihály, Móricz Zsigmond, Csathó Kálmán, Medgyessy Ferenc, Oláh Gábor, Ady Endre és Karácsony Sándor.⁴⁷ A 20. század első évtizedétől a Kollégium irodalmi élete elsősorban a gimnáziumi keretek között folyt tovább, mivel a bölcsészeti akadémia a jogi és a teológiai karral együtt átkerült az újonnan alakult egyetemhez 1914-ben. Ezt megelőzően zajlott a bölcsészeti kar modern átszervezése, melynek eredményeként új tanszékek alakultak.⁴⁸

A hazai református kollégiumok közül Debrecenben jött létre a legtöbb egyesület, körülbelül 75.⁴⁹ Keletkezésük szerint megkülönböztetünk: valamilyen városi vagy kollégiumi szükségletet kielégítő köröket (éneklő és tűzoltó diákok, rézmetszők); a felvilágosodás és a reformkor szellemi mozgalmait (Csokonai köre, Olvasó Társaság majd Egyesület, irodalmi önképzőkörök); zenei önművelő társaságokat (Kántus, kórusok, zenekarok); testedző csoportosulásokat (Tornaegylet); szociális célú önszegélyező egyesületeket; társadalmi jellegű csoportokat (vöröskeresztes diákok, cserkészek, stb.) és vallásos egyesületeket (ifjúsági gyülekezetek).⁵⁰

2.3. Tudományos és művészeti gyűjtemények

A református kollégiumok tudományos gyűjteményei oktatási, művészeti gyűjteményei esztétikai nevelési célzattal jöttek létre az évszázadok során kialakult és szemléltető

⁴⁴ Győri, 1988, 641.

⁴⁵ Karácsony Sándor kedvelt magyartanára.

⁴⁶ Gulyás Pál, debreceni költő édesapja, magyar-latin szakos tanár. Fia, Pál többek között egy ismert gúnyverset is írt Tankó Béláról. Ld. Függelék 11.3/3.

⁴⁷ Szabolcska Mihály (1861-1930): temesvári lelkész, konzervatív irodalmár – Móricz Zsigmond (1879–1942): Légy jó mindhalálig című regénye részben a debreceni diákéveknek állít emléket; Csathó Kálmán (1881-1964): Móricz iskolatársa, Csokonai-élménye hatására kezdett írni; Medgyessy Ferenc (1881-1958): kiváló szobrász, Móricz iskolatársa és barátja, több szobra is megörökíti alakját; Oláh Gábor (1881-1942): debreceni író, tanár; Ady Endre (1877–1919): egyik legnagyobb magyar költőnk; Karácsony Sándor (1891-1952): a 20. század egyik neves pedagógusa, egyetemi tanár, író, ismert közéleti szereplő. Nagy hatással volt személyiségére tanára, Kulcsár Endre. (Győri, 2006, 139-141. és Győri, 1988, 670-684.)

⁴⁸ Egyik a magyar nyelv és irodalom tanszék, melyet elsőként Kalós Mózes (1831-1844), majd Lugossy József (1844–1861 és 1878–1884), s az egyetemmé válásig Pap Károly professzor irányított (1907–1914).

⁴⁹ Barcza, Józsefné, 1988, 698-699.

⁵⁰ Barcza, Józsefné, 1988, 697.

tárgyakkal felszerelt iskolai szertárakból, különösen a Comenius-féle szemléltető oktatás térhódítását követően. Később ezekből a felhalmozott oktatási eszközökből alakultak ki az iskolakollégiumok múzeumai. Sárospatak úttörő szerepet vállalt e fejlesztésben, melynek során példamutató gyűjtő- és őrző tevékenységet tanúsított munkájuk iránt nagy felelősséget és munkabírást vállaló tudós emberek vezetésével. Debrecenben hasonló folyamatok játszódtak le a múzeomalapítási tevékenység körül szintén kiemelkedő szakmaiságot mutató szakemberek irányításával.

Döntően a már említett comeniusi alapelv, a szemléltetés térhódításával magyarázható a debreceni iskolai gyűjtemények létrejötte, ugyanis a bemutatáshoz szemléltető eszközök váltak szükségessé, melyek leginkább diákok, városi lakosok, lelkészek, tanítók és egyszerű parasztek emberek ajándékozásával vagy vásárlással kerültek az intézménybe, hiszen a Kollégium a nevelést, oktatást szolgálta az első pillanattól kezdve. A könyvek és kéziratok mellett érmekeket, régészeti és néprajzi emlékeket, metszeteket és rajzokat gyűjtöttek. Ezekből idővel létrejött a múzeum, mely archeológiai, etnográfiai és természettudományi (ásvány, állat⁵¹ és fizika gyűjtemény) részből, valamint numizmatikai és képzőművészeti anyagból állt. *A szépből való gyönyörködés vágya*⁵² hívta életre a képzőművészeti gyűjteményt a 19. század első felében, mely az esztétikai nevelés fontos lépcsőfokának is tekinthető Debrecenben.

A történelmi arcképcsarnok festményei között olyan kiemelkedő magyar festő műve is szerepel, mint Barabás Miklós, aki Révész Imre és Révész Bálint püspök portréit készítette el. A legtöbb kép püspökök, tanárok, alapítványtevők ábrázolása, s mind a Könyvtár szerint nyilvántartott darab, általában a tulajdona is. A legelsőről fennmaradt adat 1703-ból való, a fokozatosan kialakuló gyűjtemény „Ornamenta Bibliothecae” néven szerepel sok jelentős alkotást tartalmazva. Kiss Bálint 19. századi portréfestő, egykori kollégiumi diák készítette a gyűjtemény több darabját, így az erdélyi fejedelmeket, illetve Péczely József professzort örökítette meg. Elismert művészünk, Rippl-Rónai József Csokonai arcképét festette meg. Orlay Petrich Soma és Zichy Mihály is adományozott egy-egy művet az iskolának.⁵³

A fa- és rézmetszetgyűjtemény 16-18. századi művészekről származik, valamint a kollégiumi rézmetsző diákok fennmaradt alkotásait tartalmazza. A rézmetszés technikájának nyugat-európai elterjedését követően⁵⁴ (17. század) Magyarországon, majd Debrecenben is ismeretté vált. Debrecennek 1561 óta működő nyomdája volt, mégis viszonylag későn jelentkezett a rézmetszői tevékenység – valószínűleg a protestantizmus, különösen puritán

⁵¹ 1851-ben a Kollégium megvette Gerenday József hullőgyűjteményét, s ettől kezdve ajándékozás és vásárlás révén a gyűjtemény állandóan szaporodott. Ld. Ötvös, 1958, 192.

⁵² Ötvös, 1958, 188.

⁵³ Györi, 2006, 122.

⁵⁴ Ld. Pataky, 1951, Szenteczki, 2003.

kálvini ágának képellenessége, s az ebből fakadó szakemberhiány következtében. Ebből kifolyólag csak a 18. század közepétől beszélhetünk rézmetszői tevékenységről a városban. A munka itt is a nyomda keretében indult meg, s az első debreceni rézmetszők a már említett kollégiumi diákok voltak.⁵⁵ A debreceni kollégium könyvtára pl. jelentős mértékben ilyen, diákok által hozott könyvekből gyarapodott – és ezekkel itthon maradt társaik ízlését, vagyis esztétikai neveltségét is alakították.⁵⁶

A protestáns egyházak sokszor azzal a nem titkolt szándékkal küldtek ki diákokat külföldre, hogy tanulmányaik mellett magyar nyelvű bibliák és más egyházi könyvek kinyomtatásában vegyenek részt. A hazatérők közül néhányan az itthoni nyomdászat fejlesztői, néha a hozzá kapcsolódó betűmetszés, rézmetszés terjesztői lettek. A legismertebb példa erre Tótfalusi Kis Miklós, illetve az a Kun István nevű magyar ifjú, aki azzal a céllal tartózkodott Bázelen, hogy az ún. „Baseli biblia” kinyomtatásában segédkezzen a 18. század elején. A legkiemelkedőbb rézmetsző kollégista Kovács György, Kisszántói Pethe Ferenc, Karacs Ferenc, Eröss Gábor és Eröss János volt. A rézmetszők tevékenysége a földrajzi és természettudományi ismeretek képszerű megjelenítésével az iskolai oktatást segítette, de később a művészeteket is szolgálta, hiszen a metszők és nyomdászok mellett olyan jó rajzolók is dolgoztak itt, akik később művészek lettek. Ebben nagy szerepe volt Budai Ézsaiásnak vagy a rézmetszők köréből kinőtt Sárváry (Sárvári) Pálnak,⁵⁷ a kollégiumban folyó rajzolás spiritus rectorának, Arany János későbbi tanárának, aki hatására elkezdett rajzolni.⁵⁸ Egész munkásságuk mutatja, hogy működésük idején Debrecenben, de talán a tágabb hazában is, a művészeteknek gyakorlati célokat kellett szolgálni: könyvek illusztrálását, térképek készítését, épületek tervezését, díszítését.⁵⁹

A rajzgyűjteményt Kiss Sámuel kollégiumi rajztanár, Sárváry Pál professzor és Beregszászi Pál rajziskolai tanár munkái alapozták meg. A legnevezetesebb plasztika pedig a Ferenczy István által készített Csokonai-mellszobor fehér márványból, melyet 1823-ban ajándékozott a művész a Könyvtárnak, s az Iskolatörténeti Múzeum egyik ékességévé vált.⁶⁰ Ez a remekmű még Arany János szobrászi ambícióit is felkeltette debreceni diák korában,

⁵⁵ Ld. Függelék 11.2/2.

⁵⁶ Takács, 1988, 515-516.

⁵⁷ Ld. még a rajztanítás részletes bemutatásánál és a pedagógia oktatását tárgyaló alfejezetben. Arcképüket ld. Függelék 11.2/3. A forrásokban mindkét írásmód szerepel. Mi az alábbi irodalmat követtük. (Orosz (szerk. 2002): Debrecen története 7. kötet).

⁵⁸ Arany végül vándorszínésznek állt, önként távozott a Kollégiumból, szeretett tanárának, Sárváry Pálnak az ajánlásával. Egyik versében így ír erről: „Egy ősz tanára, egy agg Simeon, Kinek nem fért a híre Debrecenben, Sőt már nevének keskeny volt e hon (Kibőgte a diák ezt is különben) Föllelkesült a lelkes ifjon, Szavalni fogta, énekelni...minden...Említe Shakespeare „hallatlan” nevet: Megáldá, s írt ajánló levelet.” (Idézi Györi, 2006, 138. Ld. még Györi, 1988, 663.

⁵⁹ Tóth B, 1986, 25-35.

⁶⁰ Ld. Györi, 2006, 134. E szép szobrot Kazinczy Ferenc leveleiben és minden korabeli újságban népszerűsítette 1824-25-ben. (Kürti, Sz, 1995, 8.)

miután Sárváry Pál professzornál elkezdett rajzolni.⁶¹ A város másik Csokonai szobrának (Izsó Miklós alkotását 1871-ben leplezték le) gipsz modelljét az alkotó szintén a könyvtárnak adományozta.⁶² Az iparművészeti anyagból az ötvösművek (elsősorban serlegek, kupák, céhes poharak) emelkednek ki és a remekművek (kb. 36 db, a legkorábbi 1750-ből, a legutolsó 1870-ből való). A már 1795-ben katalógussal rendelkező éremtár a Kazzay-féle gyűjteménnyel⁶³ bővült 1796-ban, ma már majdnem háromezer darabot számlál. E gazdag anyagú gyűjteményekből létrejöhetett volna egy jelentős városi múzeum, de ez még a 20. század elejéig váratott magára. A Kollégiumi és Egyházművészeti Múzeum terve is még 1877-ben vetette fel Révész Bálint, de csak mintegy 100 évvel később, 1967-ben nyílt meg az első kiállítás.⁶⁴

2.4. A rézmetszői tevékenység és a rajzoktatás kezdetei

A Magyar Királyság területén az első rajziskolák létrehozását a felvilágosult abszolutizmus reformjai hívták életre. Ennek köszönhető a Ratio Educationis I-II. (1777, 1806) rajzoktatást fejlesztő törekvése is, melyek érintőleges fejezetei meghatározták a magyar rajztanítás első országos rendszerének szerkezetét, hatásukra nőtt az igény a művészi-esztétizáló irányú rajzoktatásra.⁶⁵ Debrecen képzőművészeti élete a 18. század végén és a 19. század elején bontakozott ki, egy időben a rajztanítás kezdeti lépéseivel.⁶⁶ Számos képzőművész életpályája keresztezte hosszabb-rövidebb időre a várost. Ekkor lett a Kollégium a képzőművészetek bölcsője is. A civisvárosban elsődleges volt a célszerűség, s azt csak nehezen követte a szépre, a díszítésre való törekvés. Ezt példázza két, a kollégiumhoz köthető tevékenység: a rézmetsző diákok körének és a „rajzoskolá”-nak a munkássága.⁶⁷

A szabadkézi rajz tanítására már voltak tankönyvek, mielőtt a kollégiumban az első rajz tanszék megszerveződött volna. A tanárok jól használható magyar tankönyveket írtak, diákjaik a tanítás segédeszközeinek előállításán fáradoztak. Ezek sokszorosítása rézmetszetek

⁶¹ Ez a versrészlet tanúskodik a szobor Aranyra tett hatásáról: „*Majd alabástrom sőtartó-darabból Egy rossz bicsakkal vés szobor fejét, Ferenczy híre pislog néki abból, Fogalma sincs, hogy mintázná agyagból, Sohsem látott még szobrász műhelyet.*” (Ld. Győri, 1988, 662-663. Sárváryval való kapcsolatáról.)

⁶² Hazánk legszebb köztéri szobra (Géresi Kálmán néhai kollégiumi professzor szerint) a Kálvin-téren, a Kollégium délkeleti sarkánál áll. Gipszből készült kisméretű előtanulmánya (1867) a Kollégium múzeumának tulajdona, melyet 2005-ben bronzba öntöttek a Csokonai-emlékév keretében. (Győri, 2006, 31.)

⁶³ Kazzay Sámuel debreceni patikus volt, aki 1745-től szorgalmasan gyűjtötte a kódexeket, ösnyomtatványokat, pénzeket és érmekeket, a görög és római régiségeket. Kazzay gyűjteménye 1796-ban a Kollégium birtokába került, melynek Nagykönyvtárában őrizték egy ládában, lepecsételve. Csak 1813-ban került sor a leltározásra, amit Sárváry Pál végzett el. (Takács, 1988, 507.)

⁶⁴ Ötvös, 1958, 187-193.

⁶⁵ Baráth, 2005, 29.

⁶⁶ Julow, 1991, 75.

⁶⁷ Kürti, Sz, 1995, 10.

segítségével történt. A Debreceni Református Kollégium 1792., illetve 1796. évi törvénye szorgalmazta a zene-és rajzoktatást,⁶⁸ a Helytartótanács 1795. évi rendelete pedig az iparos legények rajzoktatását. A „rajziskola” a mesterlegények tanítására alakult, de tömörítette a rajzolni vágyó református és piarista diákokat is. A Kollégium vezetőségének fontos problémája volt, hogy tanárt szerezzen a mesterlegények oktatására. A már említett Sárváry Pál, a későbbi fizikaprofesszor, Wittenbergben, Göttingenben, Kasselben és Londonban tanulmányozta az építészeti rajzot, a rézkarcolást, a rézmetszést. Hazatérve rajzot kezdett tanítani a kollégiumban, bár az csak 1801-től lett hivatalos tantárgy. *A rajzolás mesterségének kezdete* címmel írt két füzetből álló könyvet 1804-ben és 1807-ben. A közreműködő metszők és rajzolóok tevékenységükkel a művészi ízlés fejlesztését kívánták elérni. A második kötet tömör/rövid/elemi esztétikát is tartalmaz, s e téren a kantiánus professzor, Mengs és Winckelmann hű követőjének bizonyult.⁶⁹ Az egész „művecske” példás tipográfiájával, avatatlan⁷⁰, de pedáns metszeteivel, s nem utolsósorban gondos szövegével a magyar klasszicizmus korának minden szempontból figyelemre méltó dokumentuma, a klasszicista ízlés debreceni megjelenésének darabja, illetve az első magyar nyelvű rajz tankönyv. Szerzőjét hivatalosan is elismerték, 1832-től az Akadémia levelező tagja volt.⁷¹ Érdekes adalék, hogy Arany János Bolond Istók című művében felidézte egykori kedves professzora személyét.⁷²

Sárváry érdeme volt, hogy a jól rajzolókat kiemelte és taníttatta, így egyik tanítványát, Kiss Sámuel (1781-1819) – akivel kiterjedt levelezést folytatott –, a város első festőjét, az ország első akvarellistáját, aki szintén készített rézmetszeteket. Ő is a klasszicista ízlést képviselte és terjesztette.⁷³ Kiss 1813-ban lett a debreceni rajziskola hivatalos tanára, aki végül nem fejlesztette ki művészetét tehetségének megfelelően, mert a magasabb rendű, művész-szintű képzést a 19. század első felének debreceni társadalma még nem fogadta el, nem értette meg.⁷⁴ Kiss korai halála után a művészi célok megghiúsulni látszottak, de utóda, Beregszászi Pál (1790-1865) meg tudta valósítani őket. A vezetésével megindult az a mozgalom, mely a szépművészet elemi foknál magasabb szinten való tanítását szorgalmazta

⁶⁸ A nyereségvágyból való rajzolást viszont tiltotta! (Zoltai, 1928, 11.)

⁶⁹ Mengs (1728–1779): német festő, nagy hatással voltak kortársaira írásaira is.

Winckelmann (1717–1768): német régész, az ókori műtörténet alapvetője.

⁷⁰ Lyka Károly szigorú minősítése kapcsán az a hiedelem alakult ki, hogy Sárváry nem is tudott rajzolni. Ezt a tévhitet fia döntötte meg, aki apja rajzait megtalálta és összegyűjtötte a kollégium könyvtárában *Sárváry Pál rajzai 1784* címen. (Köves, 2009, 58.)

⁷¹ Rabinovszky, 1952, 61-62; Köves, 2009, 57-58.

⁷² „*Ha csillagásztak, s ő nézett a csöbbe, sipkát akasztott más lurkó elébe.*” Idézi Köves, 2009, 58.

⁷³ Kürti, Sz, 1995, 10.

⁷⁴ 1814-ből származik az a mondat, melyet Kiss válaszolt Kazinczy Ferenc kérdésére, és nagyon jól érzékelteti a korabeli Magyarország keleti vidékén működő rajztanár helyzetét: „*Nem lehet Debrecenben semmit, mert itt nem kell rajzolás, sem festés.*” Idézi Köves, 2009, 59.

a kollégiumban. Annak ellenére, hogy az 1835-ös tanterv „*a rajzolás mesterségének és különösen az architecturának, amelyek a szépmesterségeknek egy nevezetes ágát teszik, felette szükséges voltát, mind a világi életre, mind az ész kifejlődésére nézve*”⁷⁵ tekintettel, a hatvanas évekig csak kiegészítő szerepet játszott a képzőművészeti ismeretek oktatása. Sem az ide járó piarista diákok, sem a kollégium növendékei nem mutattak különösebb érdeklődést a rajztanulás iránt, így nem is tudunk kiemelkedő tehetségről a 19. század első feléből. Beregszászi ugyan nem volt művészpédagógus, mégis megjelentetett egy építészet elemeit tanító könyvet 1819-ben, amit már Kis Sámuelről is elvártak, de halála meghiúsította azt.⁷⁶

A rajziskolába iparos tanoncok és legények is jártak műszaki rajzot és terveket tanulni, mert mesterré avatásuk előtt mesterrajzot kellett készíteni. Ennek kijátszására volt lehetőség, hogy az inasok pénzért megvették a rajzot jól rajzoló, ún. „bérrajzoló”-tól, akik között már találni rendkívüli rajzkészségű tehetségeket.⁷⁷ Beregszászi folytatta tudományos művei megjelentetését: négy könyvet írt az építészet és a szabadkézi rajzolás terén, ezzel az építészeti tudományokat művelte, egyértelműen az új stílus, a klasszicizmus eszközeivel. Mind építészeti, mind rajzpédagógiai műveit magyar nyelven írta meg, mivel korán felismerte ennek jelentőségét. Ezekben a rajzeszközök és néhány ábrázolási mód ismertetésére, a szabadkézi rajzolásra, rajzolási elveire, valamint a perspektivikus rajzolás szabályaira és a távlat szerkesztésre tér ki. Művei egységben fejezik ki szerzőjük pedagógiai törekvéseit, melyekből jól kirajzolódik a művészi, esztétikai nevelés szándéka. Praktikus művészetoktatási és építészetelméleti életműve elsősorban tan- és kézikönyvek számára készült, de olyan jelentőset alkotott, hogy számos szakkifejezés az ő (németről magyarra) fordításában ment át a köztudatba. A rajztanár-utódok közül Kallós Kálmánt (1820-1877), a kiváló akvarellista Bakoss Tibort (1868-1950) és a neves grafikusművészt, Gáborjáni Szabó Kálmánt⁷⁸ (1897-1955) kell még megemlíteni. A rajziskola régi szervezetében gyakran cserélődő tanáraival – egyre gyengülő színvonalon – 1885-ig működött. Összegezve jelentőségét elmondható, hogy a 19. század első felében ízlésformáló hatással bírt építészeti és iparművészeti téren egyaránt, valamint hogy működése túlhaladta Debrecen határait.⁷⁹

⁷⁵ Debrecen. Kollégiumi lvt. Curatoratus jkve. 1835. dec. 2-3. 216. idézi Köves, 2009, 59.

⁷⁶ Köves, 2009, 59-60.

⁷⁷ Pl. Kornis Gábor, idézi Köves, 2009, 60.

⁷⁸ Ld. még a 4. és 7. fejezetben.

⁷⁹ Köves, 2009, 62.

2.5. Ízlésformáló nagy tanáregyéniségek

Érdemesnek tartjuk a Kollégium tanári karának azon tagjait, professzorait felsorakoztatni, akik tevékenységükkel sokat tettek a Kollégium esztétikai kultúrájának emeléséért. Időrendben próbáljuk meg áttekinteni az egyes művészeti ágak művelésének és oktatásának folyamatát.

A debreceni református iskola első ismert rektora, Dézsi András (1549-1551) kiváló énekszerző, a bibliai tárgyú elbeszélő költészet művelője volt. Laskai János (1577-1596) rektorságának ideje alatt egy Ezópusz-életrajz fordítása született. Újfalvi Anderkó Imre (1596-1599), a puritanizmus hazai előfutára jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki: több tankönyvet és egy énekgyűjteményt is kiadott Halott temetéskorra való énekek (1598) címmel, melyet a diákok évszázadokig használtak temetéseken. Legjelentősebb műve egy debreceni énekeskönyv 1602-ből, melyben sürgeti egy teljes magyar zsoltárkönyv kiadását – mintha Szenczi Molnár Albertet, volt debreceni diákot motiválta volna, akinek „Psalterium Ungaricum” címet viselő művének rövidített változatát éppen Újfalvi szerkesztette (1608).⁸⁰

Maróthi György (1715-1744) külföldi tanulmányai során nemcsak a különböző nyelveket tanulta meg, hanem „*elsajátította a legnemzetközibb nyelv, a zene ismeretét*”⁸¹ is. Ezzel összefüggésben életművének elmaradhatatlan érdeme a zenepedagógia terén végzett tevékenysége: szervező munkája nagyban hozzájárult a kollégiumi zenei élet fellendítéséhez a már általunk bemutatott Kántus megszervezésével és a Collegium Musicum tervének kidolgozásával. Ezen kívül 1740-ben kiadott egy zsoltárgyűjteményt zürichi mintára, melyben a helyes énekmódról szólt.⁸² Másik kiadványában alapvető zenei ismereteket és kezdőknek szóló gyakorlati példákat közölt.⁸³ 1743-ban újabb zsoltáros könyv jelent meg, Claude Goudimel 16. századi harmóniáival.⁸⁴ Nagy a valószínűsége annak, hogy néhány dallamhoz maga Maróthi írt magyar szöveget. A többszólamú éneklésről és az énekkari gyakorlatról nyújtott tájékoztatást *A harmóniás éneklésről való rövid tanítás* címmel. A városi nyomda fejlesztése során pedig a latin és görög betűk mellett zenei jeleket is rendelt egy bázeli betűmetszőtől. Mindezzel nagyon sokat tett a zenekultúra meghonosítása és kiterjesztése terén, érdemei szinte páratlanok a magyar egyházzene története során. Tevékenysége az

⁸⁰ Bölskei, 12, 24.

⁸¹ Győri, 1988, 91.

⁸² „Soltároknak Első Verseikkel együtt’ A Szent Dávid Király és Próféta Száz-Ötven Soltárinak minden Francia Notáji”. (Győri, 1988, 95.)

⁸³ A Soltároknak a Kóták szerént való Éneklésének Mesterségének Rövid Summája. (Győri, 1988, 95.)

⁸⁴ A Soltároknak négyes Nótájik. (Győri, 1988, 95.)

irodalom területére is kisugárzott: „*hosszú időre megtermékenyítette a Kollégium irodalmi életét is, formálva későbbi nagy íróink ízlését.*”⁸⁵

Szilágyi Sámuel (1742-1759) és Varjas János (1752-1786) irodalmi munkásságukkal hatottak tanítványaikra. Szilágyi korában már egyfajta „Voltaire-rajongás” jellemezte a diákságot. Ez nagy valószínűséggel úgy következett be, hogy lefordította a francia szerző *Henriade* című művét. Varjas sajátos, „egyhangú” stílusával költői iskolát teremtett a városban, tréfásan csak „Verjés Jénes”-ként emlegették ezért. Ő és követői azonban megrekedtek a „*rigmusfaragás provinciális szintjén.*”⁸⁶ Varjas folytatta Maróthi zenepedagógiai munkáját is, bár jóval kisebb szakmai hozzáértéssel.

Budai Ézsaiás (1776-1841) a rézmetsző diákok legfőbb pártfogójaként tanítványai iskolán kívüli tevékenységének aktív támogatója volt, hiszen műhelyük fenntartásában és alkotásaik közzétételében egyaránt segítette őket. Említésre méltó még, hogy végzős diákként magántanára volt Csokonainak, későbbi tanítványai közül pedig Kölcsey emelkedik ki. Debrecen puritán, földhözragadt világában hamar népszerűvé vált a barokk irodalmi stílusvilága, majd a rokokó. Elsősorban a diákköltészetben terjedt el és főleg Földi János, Fazekas Mihály és Csokonai Vitéz Mihály művészetében nyert teret. A rokokó stílus mellett a klasszicizmus hatott leginkább a debreceni diákságra. Ennek fő képviselője hazánkban Kazinczy Ferenc volt, aki 1766-ban a Kollégium tanulója volt néhány hónapig. Később, a 90-es években költészete főleg Csokonaira hatott, évekkel később pedig Kölcseyre. A 18. században tehát a Debreceni Református Kollégium európai szinten is jelentős költőnemzedéket nevelt.⁸⁷

Budai Ézsaiás kollégája és barátja, a Kantot is oktató Sárvány Pál (1765-1846) a művészetek kedvelője volt. Hatvani István egykori tanítványaként a mértan tanításával párhuzamosan kezdte oktatni a szabadkézi rajzot az iskolai törvények tiltása ellenére. 1804-ben jelent meg szerkesztésében a *Szabadkézi rajz első magyar mintagyűjteménye.*⁸⁸ A rajz oktatójaként ő tett legtöbbet a kollégiumi rézmetszés fellendítéséért, tanítványai rajzkészsége művészi fokra emelkedett. A rajz tantárgy népszerűsítésében nagy szerepet vállalt.⁸⁹ A rézmetszők társaságának felbomlása után sem hagyott fel a jó kézügyességű tanulók

⁸⁵ Győri, 1988, 643.

⁸⁶ Győri, 1988, 643.

⁸⁷ Győri, 1988, 644-648.

⁸⁸ Bajkó, 1976, 73.

⁸⁹ Nagy Sándor írta róla: „*A rajz művészetének a XIX. század elején Budai Ézsaiáshoz hasonló lelkes barátja Sárvány Pál. Neki köszönhető, hogy akkoriban a geometriai oktatással az architektúráé is párhuzamosan halad, és hogy a szabadkézi rajz első magyar mintagyűjteménye az ő kiadásában jelenik meg, a rajzolásban gyönyörködő tanulóifjak és gyermekek kedvéért két darabban.*” Idézi Bajkó, 1976, 99.

felkarolásával, egy idő után azonban elkedvetlenedett, és miután egy alkalommal diákjai kigúnyolták, lemondott katedrájáról, s 1839-ben visszavonult.⁹⁰

Ekkor már új tanárideálja volt a kollégiumi ifjúságnak Péczely József (1790-1849)⁹¹ személyében, aki a görög nyelv és ékesszólás tanáraként a magyar nyelvű oktatás és irodalmi nevelés élharcosa volt. Ezt célzó kezdeményezései „*bálványozásig szeretett tanár*”-rá⁹² tették: igényes irodalmi nevelő munkájának része volt a *Pallas Debrecina* (1828) megjelentetése éppúgy, mint a *Lant* (1832-35) szerkesztése és diákjai stílusának szépítése, valamint pályadíj létesítése irodalmi és grammatikai dolgozatok jutalmazására. A legsikerültebb munkákat összegyűjtötte és kiadta, javaslatára a díjazottak részt vehettek a Kisfaludy Társaság pályázatain. Péczely mellett Kerekes Ferenc (1784–1850)⁹³ tett legtöbbet az irodalmi nevelés ügyéért.⁹⁴ Már diákként kitűnt olvasottságával, irodalmi tájékozottságával és kulturáltságával. Zákány József (1785-1857)⁹⁵ jelentős mértékben támogatta a kollégiumi Kántust és az Olvasó Társaságot, utóbbi éppen rektorsága alatt erősödött meg.⁹⁶

Géresi Kálmán (1873-1890) Imre Sándor tanszékvezető utóda, a modern nyolcosztályos gimnázium létrejöttének és az akadémiai tanszabadság évében vette át katedráját. Egykori kollégiumi diákként mintegy két évtizedig a magyar nyelv és irodalom oktatásának meghatározó alakjává vált⁹⁷ a gimnázium VII-VIII. osztályának oktatójaként – noha viselte az akadémiai tanári címet is. Tanításában magára az irodalmi műre helyezte a hangsúlyt, a műközpontú irodalmi elemzés első alkalmazója volt a városban. A Felsőbb Tanulók Olvasó Egyletének és a Magyar Irodalmi Önképző Társulatnak is felügyelő pedagógusa volt. Egyénisége ebben a tevékenységében még inkább kibontakozott. Működése során indult virágzásnak az önképzőköri tevékenység.⁹⁸ 1896-ban a tanítást tankerületi főigazgatói munkakörre cserélte. Az 1880-as évek önképzőköri életének legkiemelkedőbb alakja

⁹⁰ „Ehhez hozzá nem szokhatom és hozzászokni nem akarok.” – mondta búcsúbeszédében. Idézi Bajkó, 1976, 99.

⁹¹ Péczely József a diákság által legkedveltebb professzor volt a korszakban. Alkotó munkássága irodalomszervező és tudományos, tankönyvíró tevékenységében teljesedett ki. (Győri, 1988, 174.) Ld. még 3.1. alfejezet.

⁹² Bajkó, 1976, 100.

⁹³ Kerekes Ferenc kiváló elméleti pedagógus, neves matematikus, az 1823-ban alapított természettudományi tanszék professzora (aki előadásain, 1823-ban kitömött állatokat mutatott be a diákoknak, később a mértani-fizikai tanszéken oktat) A debreceni kollégiumban elsőként tanított ásványtant, segítette Fazekas Mihály Lúdas Matyi című művének megjelentetését és része volt az egykori Paptava (ma: Déri tér) helyén a kollégiumi fűvészkert létrehozásában. Győri, 2006, 56. és 154. Ld. még 3.1. alfejezet.

⁹⁴ Arcképkötet ld. Függelék 11.2/3.

⁹⁵ Zákány József Rousseau és Pestalozzi szellemében a büntető nevelés helyett a megelőzés fontosságát hangsúlyozta. Ellene volt az iskolai karcser (börtön) használatának és a megvesszőzésnek. Győri, 2006, 56. Ld. még 3.1. alfejezet.

⁹⁶ Bajkó, 1976, 100.

⁹⁷ 20. századi tanárutóda, módszerének majdani továbbfejlesztője, Zsigmond Ferenc – ld. 4.1.1. fejezet – szavaival ő a Kollégium régi nagy tanáregyéniségeinek utolsó reprezentánsa. (Győri, 1988, 671.)

⁹⁸ Olyan későbbi, jelentős irodalmi csoportosulások előzményeként, mint a Csokonai Kör és az Ady Társaság. (ld. a 7.2. alfejezetben) A Csokonai Körben 1893-tól alelnök, majd 20 évig elnök volt. Néhány új csoportosulás is kialakult tanári éveiben. (Ld. Győri, 1988, 671-672.)

Szabolcska Mihály volt, aki 10 esztendő telt az „alma mater” kötelékében különböző tisztségei és feladatkörei révén. Ekkor nemcsak a város, hanem az egész ország egyik legismertebb poétája volt. Első kötetei is Debrecenben jelentek meg. Távozása után is intenzív kapcsolatot ápolt egykori iskolájával.⁹⁹

Az ifjúsági egyesületek virágkorában Géresinek három utóda is akadt, akik maradandót alkottak az irodalomtörténet átörökítése során. Kulcsár Endre (1891-1917) inkább ifjúkorában próbálkozott szépirodalmi alkotásokkal. Tanári tevékenységének legnagyobb jelentősége a magyar nyelv tisztaságáért vívott harcában sejlik. Rendszeresen publikált a Magyar Nyelvőr című folyóiratban. Tudományos jellegű stilisztikai munkái: Magyar stilisztika – gimnáziumi tankönyv, 1898; A magyar stílus I-II., 1896-97. Az utóbbi művében olvashatjuk a nyelvteremtő emberi észjárásról szóló gondolatait. Ezek nagy valószínűséggel megtermékenyítőleg hatottak tanítványára, Karácsony Sándorra. Gimnáziumi önképzőköri felügyelő tanárként is dolgozott a '90-es években. Gulyás István (1893-1921) a korszak talán leghatásosabb tanáraként szerepel a visszaemlékezésekben – diákjaihoz fűződő közvetlen viszonyát egykori tanítványa, Móricz Zsigmond jellemezte *A jó tanár* című művében. Sikeresen vezette az önképzőkört Kulcsár után. Sajnos állásából el kellett bocsátani külső nyomásra – ezzel nagy veszteség érte az iskolát. Csűrös Ferenc (1901-1915) másfél évtizednyi tanárkodása nyomán igen jelentős tudományos és irodalomszervező munkát végzett, s szinte végig ő irányította az önképzőkört is, középpontba helyezve a diákok alkotó és vitázó kedvét. A gimnáziumi önképzés vezetése alatt jutott az igazi magaslatokra. Amint új tevékenységi körrel (közművelődési tanácsnok) látták el 1915. évi megválasztása után, elhagyta a katedrát.¹⁰⁰

A 19. század hetvenes éveiben megszilárdult a magyar nyelv és irodalom tantárgyszerű oktatása, illetve virágkorát élte a diákság egyesülési, önképzőköri mozgalma is. Mindennek következtében a századfordulóra olyan mozgalmas irodalmi élet bontakozott ki Debrecenben, melyet joggal nevezhetünk „egy új reformkorszak”-nak.¹⁰¹ Ezt csak a 20. század elején folyó igen eredményes magyartanítás volt képes túlszárnyalni. Ennek alapjául egy átfogó tankönyvreform szolgált. Ennek hatására a Kollégium tanárai szinte mind kivétel nélkül a saját maguk által írott könyvekből tanítottak, és ennek köszönhetően sokkal hatékonyabban és szemléletesebben tudták átadni ismereteiket tanítványaiknak. A Móricz Zsigmonddal kezdődő Ady Endrén át vezető, s Szabó Lőrincsel végződő költő- és írónemzedék alakította döntően a századforduló, s a 20. század első felének magyar irodalmi életét. Olyan további nagy

⁹⁹ Szabolcska művészetét jellemzi Györi, 1988, 672; Györi, 2006, 139.

¹⁰⁰ Györi, 1988, 673.

¹⁰¹ Györi, 1988, 670.

művészek sorakoztak még fel mögöttük barátként, iskolatársként, mint Medgyessy Ferenc szobrászművész, Oláh Gábor, Juhász Géza,¹⁰² Gulyás Pál, Szombati-Szabó István költők, Kardos Pál irodalomtörténész, Karácsony Sándor író.

A konzervatív értékrendű irodalomprofesszor, Pap Károly¹⁰³ nem rokonszenvezett az irodalmi önképzőkörök működésével, így az 1913-14-ben már csak akadályoztatva tevékenykedett, s fóruma, a Főiskolai Lapok is csak rendszertelenül jelent meg. Végül az egyetem alakulással, 1914-ben az Olvasó Társaság, az Önképző Társulat és lapja is megszűnt. Az ifjúsági szervezkedés szép példája nyomán a gimnázium Arany János Önképzőköre vette át a stafétát. Közösségi életük a korábbinál jóval színesebbé vált, ugyanis nemcsak irodalmi témák megvitatása, hanem természettudományos kérdések és zenei események is hozzátartoztak üléseik napirendjéhez. Ide köthető az önképzéshez kapcsolódó színjátszás is, ami eddig hiányzott a diákság öntevékeny életéből.¹⁰⁴

Fontosnak tartottuk bemutatni a Debreceni Református Kollégiumban a 16-20. század között végbement művészeti tevékenység számos elemét és eredményét, azoknak az alapvető szervezeteknek, egyesüléseknek a kialakulását, melyek működéséhez a kutatásunkban vizsgált tanárok tevékenysége szorosan kötődött. Azért tartjuk rendkívül jelentősnek a kollégium szerepét értekezésünk témájának szempontjából, mivel a kollégiumi tanárok jelentős része az új egyetem szervezetén belül fejtette ki ismeretterjesztő és ízlésformáló hatását a hallgatóságra az egyetem kollégiumból való kiválását követő korszakban. A volt kollégiumi diákokból sokan a város szellemi életének vezetői lettek. Győri János szerint: *„a századforduló liberális szellemű irodalomoktatása és az önképzőkörök szabad, a vitakészséget, érvelést tökéletesítő hatása (a 20. században) érik be igazán. A magyar protestantizmus szellemének, a földközeli népiségnek és az Európára tekintésnek legnemesebb hagyományai szöknek szárba újra a század debreceni iskolázottságú íróiban, gondolkodóiban.”*¹⁰⁵ Így a kontinuitás megmaradt az új szervezeti keretek között is.

¹⁰² A később megalakult Ady Társaság legfőbb szorgalmazója, ld. a 8. fejezetben a részletesen bemutatott professzorok között.

¹⁰³ Ld. 7.2.1.2. alfejezet. Érdekesség, hogy Pap Károly leánya lett id. Tankó Béla professzor menyje, ifj. Tankó Béla felesége. (Pap Károly és id. Tankó Béla életművét ld. a 7.2.1. és a 3.2. alfejezetben.)

¹⁰⁴ Pl. Bay Zoltán, későbbi neves fizikus vetítéses előadása a nap- és holdfogyatkozásról; az első leánytanulók egyikének, Dienes Katának családi indíttatású színházi és zenei élményei, valamint ókori görög, illetve Ibsen drámák előadása iskolai ünnepeken, összejöveteleken. (Győri, 1988, 682-683.)

¹⁰⁵ Győri, 1988, 685.

2.6. A debreceni tudományegyetem alapítása és a bölcsészkar rövid története (1912-1949)

A debreceni egyetemalapításban döntő szerepet játszottak a város „felső(bb)oktatási”¹⁰⁶ tradíciói, amelyek a Debreceni Református Kollégiumhoz kötődtek. Az évszázadok során a kollégium a régió kulturális és oktatási központjává vált, országosan is kiemelkedő szerepet játszott. Az „ország iskolája” addig fejlődött, hogy a 20. század elején, az első világháború kezdetének évében tagozataiból egyetem alakult hosszas és kitartó városi és egyházi küzdelem eredményeként. Az új egyetemek felállításáról rendelkező 1912. évi XXXVI. törvénycikk¹⁰⁷ által a magyar állam két új tudományegyetemet alapított Pozsonyban és Debrecenben. Az oktatás csak az 1914/15. tanévben indult meg mindkét intézményben: az előbbi egyetemen a jog- és államtudományi, az utóbbin a református hittudományi, a jog- és államtudományi, valamint a bölcsészet-, nyelv- és történelemtudományi karon.¹⁰⁸

A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetemnek elnevezett¹⁰⁹ magyar felsőoktatási intézményben a Debreceni Református Kollégium képzési hagyományait, értékeit is felhasználva 1914. október 1-jét követően a kollégium épületeiben kezdődött el az oktatás. Az akadémiai tagozat – melynek legtöbb tanárát már akkor az egyetem tanárának nevezték ki – megszűnt. A bölcsészkaron csak az első évfolyam nyílt meg, és a tervek szerint az 1917/18-as tanévre vált volna négy évfolyamúvá. Miután az orvosi kar megnyitását későbbre tervezték,¹¹⁰ a református kollégium három főiskolai tagozatának 24 tanszéke (6 teológiai, 9 jog- és államtudományi, 9 bölcsészeti) továbbfejlesztésével a miniszter 28 tanszékre nevezett ki egyetemi oktatókat, akik közül 17 a debreceni kollégium tanára volt.¹¹¹ Ennek során a

¹⁰⁶ Kerepeszki, 2014, 12.

¹⁰⁷ 1912. évi XXXVI. tc. „A Debreceni és a Pozsonyi Magyar Királyi Tudomány Egyetem felállításáról”

¹⁰⁸ MNLHBM VIII.1/b (1914–1944); Németh, 2005, 291-293; Németh, 2002, 281-291.

¹⁰⁹ A disszertációban általunk egységesen debreceni tudományegyetemnek nevezett intézménynek számos neve volt a vizsgált időszakban (1914 – 1949): Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem; Debreceni Magyar Tudományegyetem; Debreceni Magyar Állami Tudományegyetem; Debrec(z)eni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem; Debreceni Tisza István Tudományegyetem; Debreceni Tudományegyetem. (Ld. egyetemi évkönyvek, tanrendek.)

¹¹⁰ 1914 tavaszán a debreceni Nagyerdőn kezdődtek meg az orvostudományi kar klinikai telepének építkezései, melyen a rendszeres oktatás csak 1921-22-ben indulhatott meg. Az egyetem 1921-ben a Tisza István Tudományegyetem nevet vette fel. Az alaplétesítmények teljes kiépítése 1923-32 között valósult meg: 1923-27 között az orvostudományi kar intézetei és klinikái készültek el; 1932-ben kezdődött meg az oktatás az egyetem központi épületében. A tanárképzéshez kapcsolódó pedagógiaoktatást előbb a filozófia-pedagógia tanszék végezte. 1915-től a pedagógia tudományát művelő és oktató önálló szervezeti egység van az egyetemen. (Orosz, 1997, 285-286.)

¹¹¹ Az egyetem indulásakor a 28 tanszékre kinevezett egyetemi tanár közül 17 volt korábban a református kollégium valamelyik akadémiai tagozatának tanára. Kiss Ferenc, Erdős József, Sass Béla, Ferenczy Gyula és Lencz Géza a hittudományi; Pap Károly¹¹¹, Pápay József, Darkó Jenő, Rugonfalvy¹¹¹ Kiss István, Pokoly József és Huss Richárd a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi; Jászi Viktor, Tóth Lajos, (Szentpéteri) Kun Béla, Kovács Gábor, Teghze Gyula és Bacsó Jenő a jog- és államtudományi kar oktatói lettek.¹¹¹ Később kapott kinevezést Haendel Vilmos (1915-ben) és Mitrovics Gyula (1917-ben). (Nagy, 1933, 119, Fekete, 2004, 80-83;

bölcsészeti karon egyesített bölcsészeti és pedagógiai, egyetemes történeti, magyar történeti, I. és II. klasszika-filológiai, magyar irodalomtörténeti, magyar- és összehasonlító finnugor nyelvészeti, német nyelv és irodalmi, valamint földrajz tanszék került megalapításra.¹¹²

A debreceni tudományegyetem bölcsője tehát a debreceni református kollégium volt, mely „szorosan kötődött az egyetemhez (vagy az egyetem hozzá?)”¹¹³. Nemcsak bölcsője, hanem egészen a II. világháborúig szellemi örökségének hordozója és kibontakozásában segítője. Éppen ezért nem lehet elégszer hangsúlyozni a Debreceni Református Kollégium művelődéstörténeti jelentőségét, melyet a 16 – 20. századig átívelően a „maradandóság városában” képviselt. Sokan hazánk legjelentősebb írói, költői közül nevelődtek, irodalomtörténészei és tudós polihistorai tanítottak falai között, így nem csodálkozunk azon, hogy az akadémiai tagozatából kialakult, későbbi tudományegyetemen kiváló professzorok léptek katedrára, kiknek döntő többségét az akkori kollégiumi tanári karból, illetve más protestáns intézményekből nevezték ki egyetemi tanárrá. Hivatástudatuk, tanítási módszereik, az általuk közvetített ismeretanyag mind-mind a református kollégiumok hagyományaira támaszkodtak. Nem kétséges tehát, hogy a Debreceni Református Kollégium jogutódként működő debreceni tudományegyetem éppen olyan kiváló, a maguk tudományában kiemelkedő professzorokat volt képes kiállítani, illetve tovább foglalkoztatni, és éppen olyan színvonalas oktató-nevelő munka folytatódhatott falai között, mint ami a protestáns elődintézményben elkezdődött és működött majdnem négy évszázadon keresztül.¹¹⁴

A bölcsészettudományi szakok oktatásának megindítása az egyetemalapítást követően, mivel színvonalas kollégiumi előzményekre lehetett támaszkodni, szinte semmiféle nehézséget nem okozott. Hat kollégiumi professzor kapott állást pályázat útján: Darkó Jenő (I. klasszika-filológia, ógörög), Pap Károly¹¹⁵ (magyar irodalom), Huss Richárd (német nyelv és irodalom), Pápay József (magyar nyelv), Pokoly József (történelem), és Rugonfalvi Kiss István (magyar történelem). A II. klasszika-filológia (latin) tanszékre Láng Nándort¹¹⁶ nevezték ki. A Bölcsészeti Szeminárium (Filozófia Tanszék) vezetője Tankó Béla¹¹⁷ lett, a Földrajzi Intézet élére Milleker Rezső lépett. E kilenc professzort 1914. augusztus 26-án nevezték ki a Debreceni

Fekete, 2007/b, 35-37.) Ld. Függelék 11.2/5. A professzori kinevezés miniszteri meghívás útján történő módjáról ld. Vincze, 2011, 48-52.

¹¹² Nagy, 1933, 119.

¹¹³ Pókász, 1983, 15.

¹¹⁴ Kun B, 1915, 20.

¹¹⁵ Ld. 7.2.1.2. alfejezet.

¹¹⁶ Láng Nándor (ld. 4.1.2. alfejezet) a budapesti tudományegyetemen az archeológia magántanára, és 1905 – 1914 között a legjelentősebbnek tűnő filológiai folyóirat, az Egyetemes Philologiai Közöny szerkesztője volt. Tankó Béla (ld. 3.2.1 alfejezet), a szászvárosi gimnáziumból érkezett, aki filozófia mellett ideiglenesen pedagógiai tárgyakat is oktatott. Milleker Rezső (ld. 6.1. alfejezet), a budapesti egyetem tanársegéde volt előzőleg. (Kerepeszki, 2014, 13.)

¹¹⁷ Ld. 3.2. alfejezet.

Tudományegyetem Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Karára. Hárman – fiatal koruk és/vagy kevesebb tudományos munkásságuk miatt (Huss, Milleker, Tankó) – nyilvános rendkívüli tanári, hatan pedig nyilvános rendes tanári rangot kaptak.¹¹⁸

A bölcsészkar első kilenc oktatója közül egyik sem volt debreceni származású vagy Debrecen környékéről való (hajdúsági vagy alföldi születésű). Heten a trianoni határokon túlról jöttek¹¹⁹ (Pápayt és Pokolyt kivéve), és ez azért számottevő, mert szülőföldjüket Trianon után más országokhoz csatolták, így ez még jobban elmélyítette a korszakban általános revíziós gondolkodást. Fiatal átlagéletkoruk (37 – 50 év)¹²⁰ ellenére már hárman (Pápay, Láng és Darkó) az MTA tagjai voltak.¹²¹ A bölcsészkar ez által több akadémikussal rendelkezett, mint a teológiai és jogi fakultás. Életkoruknál fogva hosszú időn keresztül számítani kívánt rájuk az egyetem – ez azt tükrözi, hogy a tanszékek betöltésénél ez lényeges szempont volt.¹²² Kiválasztásukkal teljesült is, hiszen öten közülük (az alapító professzorok kétharmada) az 1940-es évekig oktattak a bölcsészkaron.¹²³

A nehézségek ellenére a kar lassú, de egyenletes fejlődésnek indult a háborús évek alatt – legfontosabb feladata a tudós-utánpótlás és a középiskolai tanárképzés volt.¹²⁴ Jelentős oktatásméleti, tudományszervezési és kultúrpolitikai koncepciók alkalmazása és a professzorok áldásos tevékenysége lehetővé tette nemcsak az egyetem folyamatos tanszéki fejlesztését, hanem a bölcsészkar felszerelése, berendezése is fokozatosan javult és az egyetemi könyvtár állománya is nőtt.¹²⁵ A 20. század első felében a rektort évente választották a különböző fakultások meghatározott sorrendben: teológiai, jogi, bölcsész, majd 1918-tól teológiai, jogi, orvos és bölcsészvezető váltotta egymást. Az egyetem általunk tárgyalt korszakában 9 alkalommal állt bölcsész rektor az intézmény élén (Láng Nándor 1916/17,¹²⁶ Pokoly József 1920/21,¹²⁷ Pap Károly 1924/25,¹²⁸ Darkó Jenő 1928/29, Rugonfalvi Kiss István 1932/33, illyefalvi Tankó Béla 1936/37, Mitrovics Gyula 1940/41, Hankiss János 1944/45. 1. félév, Pukánszky Béla 1948/49.).¹²⁹

¹¹⁸ Kerepeszki, 2014, 14-15. Ld. Függelék 11.3/2.

¹¹⁹ Kettő közülük dunántúliak voltak (Pápay, Pokoly), négyen erdélyiek (Darkó, Huss, Rugonfalvi Kiss és Tankó), ketten vajdaságiak (Láng, Milleker) és egy kárpátaljai (Pap). (Kerepeszki, 2014, 14.)

¹²⁰ 1914-ben legfiatalabb Milleker (27 éves), míg legidősebb Pokoly (48 éves). (Kerepeszki, 2014, 14.)

¹²¹ Mitrovics akadémiai tagságának megszűnéséről ld. Bolvári-Takács, 2010, 232-241.

¹²² Az életkor kérdéséről a professzori kinevezéseknél ld. Vincze, 2011, 40-43. A professzori kinevezések általános szempontjairól ld. Vincze, 2011, 32-52.

¹²³ Kerepeszki, 2014, 14-15.

¹²⁴ Kerepeszki, 2014, 15-17.

¹²⁵ Kerepeszki, 2014, 17-22.

¹²⁶ Debreczeni Képes Kalendárium (DKK), 1917, 41-44.

¹²⁷ DKK, 1921, 21-22.

¹²⁸ DKK, 1925, 29-31.

¹²⁹ Mudrák, 2012/a, 179. Ld. 3., 4. és 7. fejezet.

A Tanácsköztársaság időszakában antiszemita szellemiség jelent meg a debreceni professzorok és hallgatók között, amit nehéz volt kezelni. Ebben a válságos időben is történtek fejlesztések, mivel elkészült az új dékánia és a tanári szoba berendezése, valamint megfogalmazódott a Természettudományi Kar létesítésének terve.¹³⁰ A trianoni békeszerződés jelentősen befolyásolta a magyar oktatás- és kultúrpolitikát, így az egyetemek életét is. Súlyos veszteséget jelentettek a területi elcsatolással „külföldre” került intézmények, ezek közül a pozsonyi és kolozsvári egyetem Pécsen illetve Szegeden telepedett le. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter kulturális decentralizációt hirdetett a vidéki tudományos műhelyek és felsőoktatási intézmények fejlesztésére. Az 1920/21-es tanévben súlyos döntések születtek: az egyetemi beiratkozásokat szabályozó, antiszemita numerus clausus törvény (1920. évi XXV. tc.) elfogadása, a klinikai telep kiszélesítése és az egyetem „keresztelője”, vagyis elnevezése Tisza Istvánról,¹³¹ az egykori miniszterelnökről.¹³²

Az új tanárképzési törvény (1924. évi XXVII. tc.) szerint a bölcsészkar mellé kötelezően felállított Tanárképző Intézetben folyt a tanári oklevél megszerzése. Megmaradt a Tanárvizsgáló Bizottság (elnöke 1932-ig Láng Nándor, majd Mitrovics Gyula, Pap Károly és Fest Sándor). A tanárképző tulajdonképpen könnyített a bölcsész professzorok feladatain, hiszen itt többségében középiskolai tanárok tanítottak. A húszas években a bölcsészkar oktatói karára a folyamatos növekedés és az állandóság egyaránt jellemző volt. Ezt az egyenletes és nagyarányú fejlődést a gazdasági világválság zárta le, mely egyben az egyetem és a bölcsészkar történetének első korszakát is jelentette.¹³³ 1929-ben új nevet kapott a bölcsészkar: „Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi” helyett Bölcsészettudományi Kar lett. A hazai egyetemekre fordított pénz csökkenése legkevésbé Debrecenben volt érzékelhető – a Központi Épület¹³⁴ munkálatai miatt, melyet 1932. május 15-én adtak át ünnepélyesen. Az ezzel kapcsolatos átköltözés és az új helyen történő elhelyezkedés komoly feladatokat rótt a bölcsészkarra, de a legfontosabb eredmény éppen a világválság közepette született meg: a

¹³⁰ Kerepeszki, 2014, 23-29.

¹³¹ „[...] nem véletlenül gondoltak Tisza István nevére, amikor róla nevezték el debreceni egyetemünket. Élete és tevékenysége valóban szorosan kötődött a református egyház mindennapjaihoz. [...] Személyében kétségtelenül a debreceni egyetemi ügy egyik legnagyobb katalizálóját ismerhetjük föl. Nem volt alapítója, de szinte ott volt a háttérben mindenütt és gondosan vigyázta a dolgok alakulását. [...] semmiképpen nem függetleníthetjük az ő személyét az egyetem létrehívásától.” (Gaál, 2001, 103. ld. még Szentpéteri, 1922, 18-19; Baltazár, 1922, 19-20.) A Tisza-kultusz fontos eseménye volt, amikor 1925. május 3-án Tisza arcképének leleplezési ünnepélyét tartották. (Fenyő, 2015, 199.) Dienes János – az Ady Társaság és a Műpártolók Egyesülete tagjaként (ld. 7.2.2. és 7.3.1. alfejezet) több prominens személyiséget is megrajzolt, többek között Mitrovics Gyula portréját is, ld. 3.3. alfejezetben. Tisza-festménye ma is a Debreceni Református Kollégium épületében látható.

¹³² Kerepeszki, 2014, 34-35. és Mudrák, Király, 2012, 82-83. Ld. 7.2.3. alfejezet.

¹³³ Kerepeszki, 2014, 52.

¹³⁴ Ld. Függelék 11.3/1.

bölcsészkar tanszékei az ország egyik legszebb egyetemi épületébe¹³⁵ költözhettek be, abba az épületbe, ahol mai napig is folyik a képzés.¹³⁶

A gazdasági világválság után, az 1930-as évek kultúrpolitikai viszonyai közepette a bölcsészkar jelentős gyarapodást mutatott. Így érkezett el az egyetem életébe a második világháború, melynek idején fontos változások játszódtak le egyrészt a hadi állapotok, másrészt a tanári kar létszámcsökkenése – elhalálozás vagy nyugdíjazás – következtében. 1940-ben újjászervezték a kolozsvári egyetemet és alapítottak egy újat, a szegedit, melynek oktatói gárdáját részben a debreceni egyetemről kívánták biztosítani, így több debreceni professzort is áthelyeztek az említett városokba. 1944 őszén az egyetem Budapestre költözött, majd az ostrom alatt tovább a németországi Halléba. Ott az oktatók közül többen is hadifogságba kerültek, s csak 1945-ben térhettek vissza.¹³⁷

Az oktatók és a hallgatók létszáma az 1944/45. tanév végére rendeződött. A háborúnak több oktató is áldozatul esett,¹³⁸ ezért az ő helyettesítésük fontos megoldandó feladatot jelentett, amit főleg középiskolai tanárokkal oldottak meg. Az új politikai korszak egyik legfontosabb törekvése az ún. igazoló eljárások lefolytatása volt¹³⁹. Az e célra létrejött igazoló bizottságok¹⁴⁰ eljárásai során több debreceni egyetemi oktatót is megfeddtek vagy elmozdítottak korábbi állásából. A személyek ellen irányuló döntések egyértelműen politikai töltetűek voltak. Elsősorban hallgatói nyomásra egyre sürgetőbbé vált az egyetem nevének megváltoztatása, melyre jó néhány atrocitás – pl. Tisza István klinikák előtt felállított szobrának ledöntése¹⁴¹ – után 1945. április 27-én került sor az Egyetemi Tanács által úgy, hogy eltörölték az egyetem nevéből Tisza István nevét.¹⁴² Ezután már feltartóztathatatlannal haladt az egyetem és vele a bölcsészkar kommunista szellemben történő radikális átalakítása.¹⁴³

A személyi változások tükrözték leginkább a politika egyre növekvő jelenlétét az egyetem életében. Mindennapossá vált a professzori kinevezések politikai indíttatása. A

¹³⁵ DKK, 1933, 92-94.

¹³⁶ Kerepeszki, 2014, 67-76.

¹³⁷ Kerepeszki, 2014, 92-104.

¹³⁸ Fest Sándor, az angol nyelv és irodalom professzora 1944. dec. 30.-án Budapesten. (DKK, 1946, 70-71.)

¹³⁹ „*Feladatuk hivatalosan az volt, hogy megállapítsák: az eljárás alá vont személy 1939. IX. 1. után tagja vagy támogatója, céljai helyeslője, eszméi terjesztője volt-e nyilas, fasiszta jellegű pártnak vagy mozgalomnak, súlyosbította-e a joghátránnyal sújtottak helyzetét. A valódi (demokratikus szövegekkel védelmezett) cél a felnőtt lakosság múltbeli magatartásának megismerése, nyilvántartása, megfélemlítése, állásától való megfosztása, s a megüresedett helyekre az új rend (párt) híveinek beültetése volt.*” (Magyar Katolikus Lexikon. Igazoló bizottságok. <http://lexikon.katolikus.hu/I/igazol%C3%B3bizotts%C3%A1gok.html> letöltés ideje: 2016. április 3.)

¹⁴⁰ A Nemzeti Bizottság kimondta az V. Egyetemi Igazoló Bizottság felállítását. 1945. ápr. 26. (DKK, 1946, 73.)

¹⁴¹ 1945. ápr. 24. (DKK, 1946, 73.)

¹⁴² Mudrák, Király, 2012, 107.

¹⁴³ Kerepeszki, 2014, 105-118.

bölcsészkaron Juhász Géza esete volt erre az első példa.¹⁴⁴ A tanszékek új szellemben történő betöltése nagyban nehezítette a változtatási folyamatot. A teljes átalakítás 1949-re valósult meg, ezért is választottuk az értekezés felső időhatárának ezt az évet, az egyetem első korszakát lezáró évszámot. A nyugati nyelvek professzorait „hatástalanították”, vagyis elhelyezték tanári állásukból. Hankiss Jánost ekkor helyezték át az Egyetemi Könyvtárba. 1949 őszén aztán be is szüntették e nyelvek oktatását, a hallgatókat pedig e szakokról átirányították orosz nyelvre vagy más intézménybe. Ezzel egyidejűleg lett kizárólagosan tanított idegen nyelv az orosz, melynek oktatását 1945-től lektor végezte.¹⁴⁵

Az 1949-i reform kétségtelenül hozott eredményeket is. A legfontosabb közülük a hosszas szervezőmunka után, 1949. május 16-ával megalakult Természettudományi Kar felállítása. Az egyetemnek egészen rövid ideig tehát öt kara volt, ahogyan az alapítólevél is rendelkezett 1912-ben. A pozitívumokat viszont súlyos torzulások, a káderpolitika által elkövetett szektás hibák jellemezték. Az ország vezetése évszázados lemaradást kívánt gyorsan behozni, és ez csak mennyiségi tekintetben sikerült, a minőség sok helyen látványosan romlott. A debreceni egyetemen 1949-től kezdődően a korábbtól eltérő stílus, másféle felfogás alakult ki – egy az addigiaktól eltérő, új politikai rendszer lenyomataként.¹⁴⁶

A magyar felsőoktatás történetében kiemelt jelentőséggel bír a debreceni tudományegyetem megalapítása. Majdnem fél évszázados helyi, majd országos oktatáspolitikai törekvés valósult meg ezzel.¹⁴⁷ Az egyetem létrejöttének körülményei és kezdetei lehetővé tették, hogy az elődintézmény, a Debreceni Református Kollégium több évszázados hagyományokra visszatekintő oktatási rendszere személyi, tartalmi és világnézeti folytatást találjon az új, egyetemi struktúrában, csekély áldozattal járó változásokkal, ti. az akadémiai tagozat megszűnésével és a professzorok többségének egyetemre történő áthelyezésével. Életművükön belül jelentkező művészeti, művészetelméleti és művészetpártolói szerepvállalásukat a következő fejezetekben tárgyaljuk. Összegezve a debreceni tudományegyetem első nagy korszakának (1914–1949) bölcsészkarra vonatkozó jellemzőit elmondhatjuk, hogy a debreceni protestáns hagyományokon alapuló, a magyarországi felsőoktatásban méltó helyet elfoglaló intézmény született az első világháború okozta nehézségek közepette. Ezen belül is olyan bölcsészkar, mely azóta is folyamatosan végzi a szabad bölcsészek és középiskolai tanárok képzését Magyarországon.

¹⁴⁴ Mudrák, 2012/a, 57.

¹⁴⁵ Kerepeszki, 2014, 124.

¹⁴⁶ Mudrák-Király, 2012, 113-114.

¹⁴⁷ Barcsa, 1910, 30-37; Fekete 2004, 76-80; Fekete, 2007/b, 32-35; Mudrák, 2012/b, 41-55;

A folytatásban a pedagógia kollégiumi oktatásának egyetemi tanszékké fejlődését, és azon belül három korszakalkotó professzor és két tanítvány életművének azon részleteit mutatjuk be, melyek művészeti tevékenységüket, esztétikai irányultságukat és alapvető művészeti-esztétikai nevelési nézeteiket tartalmazzák.

3. A DEBRECENI PEDAGÓGIAI ISKOLA PROFESSZORAINAK ÉS TANÍTVÁNYAINAK MŰVÉSZETI TÖREKVÉSEI

3.1. A Debreceni Pedagógiai Iskola működése

A pedagógia alapjainak kötelező hallgatását a Debreceni Református Kollégiumban a már ismertetett Sárváry Pál bölcselet és mennyiségtan professzor által 1798-ban készített tanrend (*Ordo Studiorum*) tartalmazta. A pedagógiát mint önálló tantárgyat – egyelőre filozófiai stúdiumként – ekkor vették fel először a kollégium tanítási rendszerébe.¹⁴⁸ Ennek a kurzusnak a teljesítése feltétele volt a „tanítóságra kibocsátó vizsgá”-nak.¹⁴⁹ A 18-19. század fordulóján a polihisztorként számon tartott és már a rézmetszőknél megismert Budai Ézsaiás professzor órákat látogatott és bemutató tanításokat is tartott. Ezzel azt akarták szolgálni, hogy a rektóriákra kimenő hallgatók alaposabb felkészítést kapjanak. Ennek a szemléletnek az érvényesülése korszakhatárt jelentett a debreceni kollégium történetében.¹⁵⁰

A pedagógia tanítása az oktatás reformkori szakaszában egyre fontosabb szerepet játszott. A korszerűbb oktatás megalapozói között Kerekes Ferenc, Péczely József és Zákány József tevékenysége volt nagy jelentőségű. Kerekes Ferenc 1810-ből való *Oskolai magyar paedagogia* című kéziratát a Nagykönyvtár Kézirattára őrzi. A szerző gondolatait Rousseau és Pestalozzi inspirálta. Egy új rendszerben gondolkodott, amelyben elválna a nemzeti iskola a deák iskolától, ahol a tankönyvek a gyermeki lélekhez igazodnának, és ahol a tanítóképzésre intézmény jönne létre. Néhány új tantárgy bevezetését is javasolta: pedagógiát, rajzot, erkölcsant, német nyelvet. A *Pedagógiai levelek* előremutató kezdeményezései rávilágítottak arra a határozott elképzelésre, miszerint külön tanszéket szerveznek a Kollégiumban a pedagógia tanítására, e javaslatait azonban ekkor még elvetették.¹⁵¹

Ugyancsak Pestalozzi híve volt Péczely József, a történelem és a klasszika-filológia professzora, akit a Kollégium vezetése 1815-ben azért küldött el tanulmányútra, hogy vegye szemügyre a nagy svájci pedagógus, Pestalozzi képzési rendszerét a heidelbergi nevelőintézetben. A reformkor nemes feladatát, a nemzeti nyelv művelésének ügyét is felvállalta. Sok érdeme mellett kiemelkedett irodalomszervező tevékenysége, ezen belül az első debreceni magyar irodalmi tanszék (1831) és az Olvasó Társaság (1832) megalapítása. Ez a későbbi nagyhatású önképzőkörök elődévé vált. Esztétikai vonatkozású cikkeket írt saját

¹⁴⁸ „A neveléstudományt az egész tanulóifjúságnak minden év 2. (második), azaz téli harmadában esti 5-órákor előadja a filozófia professzora.” (idézi Bajkó, 1976, 76.)

¹⁴⁹ Fekete K, 2004, 71-72; Fekete K, 2007, 29.

¹⁵⁰ Bajkó, 1976, 76-80.

¹⁵¹ Bajkó, 1976, 89-91.

folyóiratába, a *Mindenes gyűjtemény*-be (1750-1792). Jelentősége abban van, hogy a magyar közönség esztétikai öntudatát fejlesztette francia szerzők ismertetésével.¹⁵²

Kerekes törekvése csak 1825-ben valósult meg, amikor a pedagógia számára alapított külön tanszék első professzora, a volt váradi rektor, Zákány József megkezdte működését. Ő a neveléstan első nagy tanáregyénisége, aki a debreceni pedagógiai oktatás alapjait sikeresen lerakta. Zákány kiemelkedő jelentősége az, hogy a pedagógiai képzés a debreceni felsőoktatás szerves részévé vált.¹⁵³ Az önálló tanszék kínálta lehetőségekkel előrevivő módon találkozott Zákány tankönyvírói munkásságának kiteljesedése, esztétikai igényessége, valamint a reformkor pezsgő időszakának elvárása a pedagógia differenciálódását illetően.¹⁵⁴

A Bach-korszakban az identitás őrzése volt a legfontosabb, s az, hogy a Kollégium működőképessége az 1848-49-es szerepvállalása miatt bekövetkezett megtorlás okozta kényszerpályák ellenére megmaradjon. Haynau 1850-ben felfüggesztette a magyar protestánsok egyházigazgatási autonómiáját, majd elrendelte az Entwurf¹⁵⁵ bevezetését, melynek intézkedései odáig vezettek, hogy az intézmény szellemi élete igen erősen beszűkült. 1861 és 1914 között az autonómiával rendelkező református iskolaügy több lépcsőn keresztül illeszkedett bele az alkotmányos közoktatásügy rendjébe.¹⁵⁶

A pedagógiai oktatás fejlődését végigkísérve látható, hogy ennek folyamatát is azok a polihisztor, több tudományágat is művelő professzorok alakították, akik a Kollégium tudományos és művészeti életében is főszerepet játszottak. Számos oktatási reform fűződik nevükhöz, mint ahogyan állandó újítási és jobbítási törekvések kísérik pályájukat az esztétikai nevelés területén is. Hivatástudatukkal, tartásukkal olyan példát voltak képesek tanítványaik elé állítani, mely az egész 19. században követendő maradt (nagy elődeikhez mérten), illetve teljes joggal ívelt át és vált egy haladó szellemű tudományegyetem megalapozójává a 20. században, mivel „... olykor a legmodernebb paedagógiai követelmények taglalása ragadja meg figyelmünket már a régiebb időkből is. [...] A legmodernebb intézmények iránt is felmerül az óhaj.”¹⁵⁷

A debreceni tudományegyetem első pedagógiaprofesszora, Mitrovics Gyula 1918-ban kapta meg kinevezését,¹⁵⁸ bár pedagógiát először nem ő, hanem Tankó Béla filozófiaprofesszor tanított 1914-től, amikor még nem volt önálló pedagógia tanszék. A debreceni pedagógiai

¹⁵² Györi, 2006, 137; Mitrovics, 1928, 12-13.

¹⁵³ Bajkó, 1976, 90 és 105-106.

¹⁵⁴ E korszakra esnek Arany János debreceni kollégiumi diákévei (1833 – 1836), melyek során sokat tanult kedvelt professzoraitól, Kerekes Ferentől, Péczely Józseftől és a számára legkedvesebbtől, Sárváry Páltól. Önéletrajzi műve, a „Bolond Istók”, s még számos költeménye örökíti meg ezen emlékeit.

¹⁵⁵ Organisationsentwurf: bécsi tanügyi reform

¹⁵⁶ Fekete K, 2004, 71-76; Györi, 1988, 664-665.

¹⁵⁷ Mitrovics Gyula szavait idézi Fekete Károly, 2007, 32. és uő. 2004, 75.

¹⁵⁸ Vincze 2004, 26, 2007/a, b, 2011; Németh, 2002, 352-353. és Németh, 2005, 342;

katedrához kötődő iskola a tudományegyetemek 20. századi sajátosságaiból adódóan háromféle képző funkciót, tevékenységet látott el mintegy párhuzamosan. Gondoskodott saját szakterületén a tudományos utánpótlás neveléséről.¹⁵⁹ Szakterületi, szakos képzést folytatott a saját tudományában, illetve pedagógiai tárgyú kollégiumokat hirdetett az érdeklődő hallgatóság számára. A tanárképzés rendjének megfelelően ellátta a tanárképzés elméleti pedagógiai kollégiumainak oktatási feladatait. A debreceni egyetem pedagógiai „katedrája” majdnem folyamatosan működött 1914 és 1970 között.¹⁶⁰

Az egyetemi oktatók ritkán vállaltak az intézetben előadói szerepet annak ellenére, hogy Mitrovics és Karácsony is tagjai voltak a tanárvizsgáló bizottságnak. Az 1944/45. tanévben a Budapesten élő Karácsony Sándort helyettesítették, később viszont felkérték filozófiai előadások megtartására. Szintén Karácsony személyéhez köthető az 1949/50. tanévi hiány is, amikor távozása után nem volt pedagógia professzor, de valójában pedagógiai katedra sem működött ekkor. Az 1949-es „egyetemi reform” súlyos problémákat okozott az oktatásban, mivel úgy rendelt el előadásokat, tárgyakat és vizsgákat, hogy nem voltak megfelelő tanárok. A szervezeti egységek addigi rendje is felborult, hiszen a professzorból, tanársegédből és (esetleg) gyakornokból álló kis létszámú tanszékeken megnőtt a tanársegédek és gyakornokok száma, elsősorban a bölcsészkaron. Az 1949-50-es változások következménye a Pedagógiai Intézet elnevezés is, ez a nyolc bölcsészkarú intézet egyike lett.¹⁶¹

A Debreceni Pedagógiai Iskola első professzorainak és egyikük két tanítványának – akik az egyetem bölcsészkarán is tanítottak – életművében jelentős helyet foglal el – persze nem egyforma mértékben – az esztétika oktatása, illetve a művészeti nevelés problémakörének tárgyalása. Indokoltnak tartjuk ezért a három életút erre vonatkozó legfőbb eseményeit és eredményeit bemutatni a következő alfejezetekben.

¹⁵⁹ Ld. Brezsnayánszky László, 2005, 131-138.

¹⁶⁰ A katedra a pedagógiai tárgyú előadásokban, vizsgákban és tudományos kvalifikációs ügyekben illetékes szervezeti egységet, professzori státuszt jelentette. A hiánytalanul folyamatos működést a személyi/szervezeti okokból adódó szünetek szakították csak meg. Brezsnayánszky, 2006, 301.

¹⁶¹ Brezsnayánszky, 2006, 301.

3.2. Tankó Béla művészeti elvei

3.2.1. Életútja és egyetemi karrierje

Id. (Illyefalvi) Tankó Béla (1876-1946)¹⁶² (ld. 1. kép) borbereki (Erdély) lelkészcsaládból származott. Szülei korai halála miatt ő mint legidősebb gyermek gondozta két fiatalabb testvérét. 1886 és 1894 között gimnáziumi éveit töltötte Szászvárosban. Évfolyamából egyedül ő érettségizett jelesre, ez is bizonyítja éles eszét és szorgalmát. 1894-től teológushallgató Nagyenyeden, majd 1895/96-tól teológus- és bölcsészhallgató Kolozsvárott. Az itt eltöltött évek egész pályafutását meghatározták. Legnagyobb hatással két tanára, Böhm Károly és Schneller István¹⁶³ volt rá.¹⁶⁴

1. kép: Tankó Béla

Az 1896/97. tanévben Tankó beadta pályázatát az egyetem bölcsészet, nyelv- és történettudományi karának felhívására *Kant etikájának ismertetése* céljából, mellyel elnyerte a kítűzött pályadíjat. 1898-ban külföldi tanulmányutakon vett részt Genfben és Edinburgh-ben – ennek köszönheti tökéletes idegennyelv-tudását. 1900-tól töltötte tanáréveit a szászvárosi gimnáziumban, egy évig helyettes tanárként (vallás-, latin-, magyar- és mennyiségtanár,

¹⁶² Az ősi családi fészek Illyefalván található, innen indult az a mélyen vallásos, protestáns hitélet, mely egy többgenerációs lelkészcsaládi miliőt biztosított a gyermek Tankónak. Fia, ifj. Tankó Béla világhírű kémikus, a debreceni tudományegyetem orvosi karának professzora volt.

¹⁶³ Böhm Károly (1846–1911) 1896-tól haláláig a kolozsvári egyetem iskolateremtő filozófiaprofesszora. Tanítványi körének, az Erdélyi Iskolának Tankó Bélán kívül tagja volt még Bartók György, Tavaszy Sándor, Varga Béla, Ravasz László, Makkai Sándor.

Schneller István: (1847–1939) 1895-től a kolozsvári egyetem pedagógia professzora, majd rektora. Emellett a tanárképző intézet tanára, később igazgatója. Mint prorektornak jelentős szerepe volt abban, hogy a felfüggesztett kolozsvári egyetem 1921-től Szegeden működött tovább. 1923-ig a szegedi egyetem rektoraként és a tanárképző intézet igazgatójaként dolgozott.

¹⁶⁴ Fenyő, 2004/b, 17, 2007/d, 170.

zenekari tag és jegyző), majd rendes tanárként (vallás tanár és iskolai lelkész). 1902-ben feleségül vette Nagy Ida óvónőt.¹⁶⁵ Az 1900-as évek elején történelemtanárként számos közéleti tisztséggel is felruházták. 1909-ben bölcsészdoktorrá avatták Kolozsváron.¹⁶⁶

1914-ben érkezett nyilvános, rendkívüli tanárnak a debreceni tudományegyetem bölcsészkarára. Ő volt a debreceni egyetem első pedagógiatanára, mert önálló pedagógia tanszék csak 1918-ban alakult.¹⁶⁷ 1916-ban lett nyilvános rendes tanár, valamint az angol nyelvmagántanára, amit az Edinburgh-ban elsajátított magas szintű nyelvtudása tett lehetővé. Egy szemeszter erejéig helyettes irodalomtanár is volt.¹⁶⁸ Tárgyai között több művészeti témájú kurzus is szerepelt, mint például az *Esztétika*, *A reneszánsz festészete*, a *Zeneesztétika*, *Mozart*¹⁶⁹ zenéjének fő kérdései.¹⁷⁰ 1915-től adott elő a Népszerű Főiskolai Tanfolyamok¹⁷¹ elnevezésű, értelmiségiek számára tartott rendezvénysorozaton. Ezek könyv alakban is megjelentek. Az előadásokat zenei betétek egészítették ki: „*A 'Népszerű Főiskolai Tanfolyam' sorozatában rendezett koncertet dr. Tankó Béla egyetemi tanár előadása vezette be, amely után a trió a G-dúr zongorahármaszt játszotta el.*”¹⁷²

Az 1920/21-es tanévben a(z akkor már) Tisza István Tudományegyetem dékánja lett a bölcsészettudományi karon. 1921/22-ben prodékán, az Egyetemi Kör felügyelő tanára, s az egyetem angol nyelvi lektora. Ebben az évben nyitották meg az orvostudományi kart is, s ezzel az esztendővel vette kezdetét Tankó Béla munkásságának „leggyümölcsözőbb” évtizede. 1927-ben alakult meg a ma is működő, világszerte kedvelt Debreceni Nyári Egyetem,¹⁷³ ahol Tankó Béla is rendszeresen előadott – elsősorban zenetörténeti, zeneesztétikai témákban.¹⁷⁴ Közismert volt rajongó zeneszeretete, amit nem csak azzal bizonyított, hogy rendszeresen tartott ismertetéseket koncertek előtt a felcsendülő zeneművekről és szerzőikről, lelkes hangversenylátogató¹⁷⁵ volt, hanem ő maga is gyakran muzsikált kamarazenei együttesekben, hiszen gordonkán és fuvolán is játszott.¹⁷⁶ Hüen jellemzik zenét kedvelő egyéniségét következő sorai, melyet egy Liszt-emlékünnepevény

¹⁶⁵ Elsősülött fiukat még gyermekként elveszítették, a másodsülött, ifj. Tankó Béla.

¹⁶⁶ Fenyő, 2004/b, 18, 2007/d, 170.

¹⁶⁷ Ennek lett vezetője Mitrovics Gyula.

¹⁶⁸ Fenyő, 2004/b, 18, 2007/d, 170.

¹⁶⁹ Óráinak néhány jegyzetét ld. Függelék 11.3/4, 5, 6.

¹⁷⁰ Oktatott tárgyai: Etika; Esztétika; Logika; Lélektan; Bevezetés a filozófiába; Tudományelmélet; Az erkölcs filozófiája; A görög filozófia története; A Szókratész előtti filozófia; Platón és az attikai filozófia; Platón és Arisztotelész; A hellenisztikus kor filozófiája; A középkori filozófia; Az újkori filozófia; Kant; A XIX. század filozófiája; A modern metafizika, A reneszánsz festészete; A zeneesztétika fő kérdései; Mozart; A komikum, A humor és rokonsága; Az igazság fogalma; Egyén és tömeg; Descartes, Nietzsche. Böhm Károly; Szemináriumi gyakorlatok. (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914 – 1949)

¹⁷¹ Ld. 6.1. fejezet

¹⁷² Tankó Béla közreműködésével, aki gordonkázott. (Straky, 1975, 115.)

¹⁷³ Ld. 6.4. fejezet

¹⁷⁴ Ld. Függelék 11.4/2, 3, 4, 8.

¹⁷⁵ Horsai, 2002, 24.

¹⁷⁶ Pl. A Népszerű Főiskolai Tanfolyamokon. Ld. Straky, 1975, 115.

mondott el: „*Nem az az új benne, hogy az emberi lélek minden megrezdülésének hangot adott, ezt tette Bach és Mozart és Beethoven egyaránt: mindenik a maga történetileg meghatározott egyéni módján, egy átfutó lírai sóhajt éppúgy, mint a legmélyebb életformáló élményeket, melyeket csak a vallásos megragadtatásban élhet át az ember, mikor lelke maga alatt hagyja az elmúló dolgok világát és [...] az örökkévalóság vitézeinek hullámverését hallja.*”¹⁷⁷

Az 1936/37-es tanévben rektornak választották. Annak, hogy csak húsz év egyetemi tanárság után lett a legfőbb vezető, az lehetett a magyarázata, hogy kiváló vezetői képessége és ötleteli egyénisége ellenére kollégái tartottak szókimondásától. Ő azonban bizonyította, hogy méltó hivatalához, hiszen ezt az évet az egyetem egyik legsikeresebb tanévéként tartják számon a mai napig. Többek között megalakult az egyetemi zenekör, melynek felügyelő tanára lett. Mivel ismerjük a zenéhez fűződő kapcsolatát, így nyilvánvaló, hogy egy régi (több mint 20 éves) vágya teljesült ezzel. Így kívánta összefogni a zenélni szerető ifjúságot. A következő tanévben, tehát 1937/38-ban prorektor, ekkor egy kiváló hangverseny-zongorát szerzett az egyetemnek, melyre az adományokat különböző szervezetektől, illetve magánszemélyektől ő maga gyűjtötte össze.¹⁷⁸ A zenével ezen kívül is aktív kapcsolatot ápolt. Gyakran lépett fel baráti összejöveteleken házimuzsikálási céllal kollégáival együtt zenélve vagy egyetemi rendezvényeken tanár-diák kamarazenei műsorszámokban. Ennek emlékét több egykori tanítványa és sajtótermék is őrzi.¹⁷⁹

Az 1940/41-es tanévben ismét dékán a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karon, majd 1941/42-ben prodékánként működött közre az egyetem életében, innentől kezdve azonban kevésbé ismert életútja és tanári tevékenysége, mivel nagyon csekély forrás maradt fenn ebből az időből. Az köztudott, hogy a német megszállás az ő családi életét is megviselte, mivel 1944-ben családja Budapestre menekült, ő azonban lakhelyükön¹⁸⁰ maradt. A ház felső emeletére előbb németek, majd oroszok költöztek, de őt nem bántották, biztosították szabadságát – ő ezt kihasználva segítette, sőt magához vette a bombakárosultakat. Családja 1945-ben hazatért debreceni otthonukba, de már nem sokáig lehettek együtt, hiszen Tankó Béla 1946. január 26-án favágás közben szívroham következtében elhunyt. A debreceni köztemetőben díszsírhelyen nyugszik, mivel a város saját halottjának tekintette.¹⁸¹

¹⁷⁷ Hegedűs, 1999, 14.

¹⁷⁸ Aranykönyv, 1938, 1-4.

¹⁷⁹ Ld. az *Egyetem* hasábjain az „Egyetemi körünk”-rovatban egy 1917. febr. 22-én rendezett, előadással egybekötött tea-estélyről szóló hírt: „*Az estély programja a következő volt: [...] 4. Beethoven IV. trió. Előadták: dr. Tankó Béla egyetemi professzor (gordonka), Varga Endre joghallgató (hegedű) és Almássy Márton teológushallgató (zongora). Mint halljuk, az előadás iránt nagy érdeklődést tanúsít városunk közönsége.*” *Egyetemi körünk* jótékony célú programja, 1917, 30.

¹⁸⁰ A mai napig itt, a Simonyi u. 4. sz. alatti villában élnek leszármazottai.

¹⁸¹ Fenyő, 2004/b, 18, 2007/d, 171.

Alakját leginkább tanítványainak visszaemlékezéseiből ismerjük, akikkel interjút készítettünk, így jutottunk felidézett élményeikhez. Későbbi menyé, Dr. Tankó Béláné Pap Katalin szerint *„lelkes ember volt, széleskörű műveltséggel rendelkezett. Hirtelen haragú volt, de ugyanolyan hirtelen le is tudott higgadni. Ha előadása alatt többen beszélgettek, otthagya az előadást. Igazi erdélyi ember volt.”*¹⁸² Dr. Tóth Ervinné Almády Gizella emlékei pedig a következőképpen idézik fel egyéniségét: *„Milyennek látom 50 év távlatában Professzor Urat? Az egyetemre 1943-ban iratkoztam be. Tanítványként egyik sarkalatos mondása máig hat: »Jegyezzék meg, kérem, hogy egy igazság van a Földön, hogy nincs igazság...« Professzor Úr külleme: vékony, szikár, középmagas – ekkor már erősen őszülő haja hullámos. Tipikus professzori arc – tudós. Úgy emlékszem, mindig sötét ruhában járt és pettyes csokornyakkendő egészítette ki. Előadás alatt mindig állt. Kissé gyorsan beszélt. Úgy hallottam, hogy Professzor Úr szereti a fiatal lányokat, – ti. nézegetni. Ez nem is csoda. Aki az esztétika, a zene magasrendű világában élt, a fiatalsággal járó szépség csodálója volt. Ez ui. esztétikai látvány. Az egyetemen hallgatóiból zenekart szervezett. Mivel ő maga csellón és fuvolán játszott, bizonyára aktívan közreműködött. (Néhai férjem 1929/30-tól volt hallgatója, és játszott zenekarában hegedűn).¹⁸³ 1943-ban szervezte meg Csenki Imre zenetanár, zongoraművész, karmester, később zeneszerző a róla elnevezett kórust.¹⁸⁴ Professzor Úr felhívta a hallgatóság figyelmét a jelentkezésre. Ezt nemcsak a bölcsészeknél, de más fakultásokon is propagálta. Sokan jelentkeztek és jártak a Collegium zenetermében tartott próbákra. 1944 tavaszán Kolozsvárra ment a kórus, ahol a helyi és a szegedi kórossal léptünk fel.”*¹⁸⁵

Egy másik, Berlinben élő egykori tanítványa, Csongár Álmos¹⁸⁶ így emlékezik 2006-ban, német nyelven megjelent művében: *”Egy kis reménysugarat tartogattak még Tankó Béla esztétika professzor költői nyelvezetű filozófia-előadásai. Éles metszésű, kissé borvirágos orral, lobogó ősz sörényével, művésznyakkendőjével úgy nézett ki, mint Liszt Ferenc a karmesteri pulpituson. Sosem volt unalmas, mert mindig szabadon beszélt. Értett hozzá, hogy előadásait történetekkel és anekdotákkal színezzék. A gyakorlati észről szóló kollégiuma megerősített a magam materialista szemléletében. De ezt a valódi, érzékkel felfogható világot visszavonta, miközben a tiszta ész idealista felépítményét a számomra felfoghatatlan magánvaló dologgal helyettesítette. Fájdalom! Ez volt kedvenc szava. Nem hagyott fel azzal,*

¹⁸² Interjú Dr. Tankó Béláné Pap Katalinnal (Pap Károly professzor lánya és Tankó Béla professzor menyé) 2009. április 12-én.

¹⁸³ Dr. Tóth Ervin művészettörténész, aki szintén interjúalanyunk volt és egyes műveit forrásként felhasználtuk.

¹⁸⁴ Ld. 4.2.2. alfejezet.

¹⁸⁵ Interjú Dr. Tóth Ervinné Almády Gizellával (2009 őszén vette át a Debreceni Egyetemen gyémántdiplomáját) 2009. szeptember 10-én.

¹⁸⁶ Filozófus és Nietzsche-kutató, valamint író, műfordító, közel félszáz kötetet fordított és adott ki. *„Az alkotó életét szinte egészében külföldön leélő magyar értelmiség egyik fontos képviselője.”* Kiss E, 2008, 670-671.

hogy a sivár valóságot, az ember elégtelenségét és elesettségét fájlalja. Azét az emberét, akinek legalább törekednie kellene az eszményire. Leveleiben és a személyes találkozásokban az elmés férfiben kibontakozott a gondolkodó, aki a neokantianizmust régen maga mögött hagyta, és aki számára az új áramlatok sem voltak ismeretlenek. A sármos, másoktól eltérően gondolkodó, született protestáns Tankó professzor ironikusan hívta fel a figyelmemet arra, hogy Mária országában nem lehet doktorátust szerezni az antikrisztus Nietzschéből. Később nem riadt vissza attól sem, hogy azt tanácsolja, Berlinben próbáljak szerencsét.”¹⁸⁷ Tankó Béla személyisége minden értéke ellenére megosztotta tanítványait és kollégáit abban, ahogyan vélekedtek róla. Ezt bizonyítja az a költemény, melyet egykori diákja, Gulyás Pál debreceni költő írt róla.¹⁸⁸

3.2.2. Esztétikai nézetei

Ha kronológiai sorrendben tanulmányozzuk Tankó Béla életművének darabjait, első esztétikai jellegű gondolataival 1928-ban találkozunk a *Lélektan és logika* címmel megjelent könyvben (ez eredetileg Karl Böhm műve, amelyet átdolgozott). A könyv *A magasabb vagy szellemi érzelmek* című fejezetében, ahol az esztétikai érzelmeket tárgyalja, a következőképpen ír Tankó a tartalom és forma viszonyáról: az esztétikai érzelmet az esztétikai értékfajok (szép, fenséges, bájos, komikus stb.) keltik az esztétikai tárgy formája által, így ezek formai érzelmek is. Ezzel a tartalom fölé kerülünk, Kant szavaival tehát az esztétikai tetszés érdektelen tetszés, így „a művész először a maga lelkében látja azt a teljes formát, onnan vetíti ki valamely érzéki közegbe (márványba, hangokba stb.). A művészet: az esztétikai tárgy tervszerű előállítása.”¹⁸⁹

A középiskolás diákok tanításának kérdéseivel foglalkozó, *A középiskolai filozófiai oktatás reformjáról* tartott előadásának szövegében ezt olvashatjuk: „a mai elégtelen időbeosztástól vissza kell menni a régebbi két éven át tartó filozófia oktatásra. Akkor lesz nyugodt ideje a tanárnak arra, hogy odafordítsa a fiúk érdeklődését csakugyan a művészre, aki bennük dolgozik, hogy nyugodtan végigelemezze a lelki élet tevékenységeit, – igazán értékesítse az irodalom, költészet s a többi tudományok területéről nyert sok gazdag utalást, – [...] Ha ezt meg tudja tenni, már sokat ért el a középiskola.”¹⁹⁰

Minden írásából kitűnik igen mély vallásossága, abszolút alázata Isten és az Ige előtt. *Vallás és művészet* című értekezésében megható őszinteséggel szól a két eszmerendszer

¹⁸⁷ Álmos Csongár: *Wie die Jungfrau zum Stier wurde. Fluch und Segen eines Jahrhunderts*. Berlin, 2006. 246. Ld. Csongár, 2008, 676. és e-mail levélváltás (2008. szeptember 25.), valamint telefonbeszélgetés (2008. október 1.) alapján. A könyvet németről magyarra fordította egyik interjúalanyunk, Dr. Kornya László.

¹⁸⁸ Ld. Függelék 11.3/3.

¹⁸⁹ Böhm, 1928, 50-51.

¹⁹⁰ Tankó, 1933/e, 2.

viszonyáról, kapcsolatáról. Szerinte ezzel a kérdéssel mindenki szemben találja magát, aki komolyan veszi a vallást és a művészetet is. „Minél komolyabban veszi valaki mind a két életformáló hatalmat, annál mélyebb megrendüléssel eszmél reá egyszer arra, hogy amiket boldog magától értetődőséggel fogadott el a dolgok természetes világrendjében, valami belső feszítő erő polarizáló hatása egymás ellentéteivé sarkítja: hogy a vallás nem egyszer eretnekítette a művészetet s a művészet kigúnyolta a vallást.”¹⁹¹

Ebben a művében is kitér tartalom és forma egységének érzékeltetésére: „a tartalom semmi, a forma minden”¹⁹² – vallja. Szerinte a valóságban nagyon is fontos a határozott tartalom és a határozott forma. Kiemeli a 19. század esztéticizmusából Oscar Wilde-ot, aki „a művészt, a „szép dolgok alkotóját”, túl akarja emelni a „jó és rossz világán” s legszívesebben menlevéllel venné ki őt némely parancsnok hatálya alul...”¹⁹³ Az esztétikát esztéticizmusukért ostromozza a művészekkel szemben. Úgy véli, hogy az esztéticizmust mint világnézetet gyanakvással nézzük, és nem lehet nem meglátni benne a fáradtságot, menekvést az élet komoly problémái elől. „S kik a szószólói? Nem erőteljes alkotó művészek; azokra nézve a művészet nem élvezetkeresés és világkerülés, hanem hatalmas feszítő erejű ethikai feladat; hanem többé-kevésbé aktív epikureizmusra vágyó esztéták, akinek a művészet ajtó egy elzárkózó páholyába.”¹⁹⁴

Az esztétikai tárgy és a művészi tárgy megkülönböztetését taglaló részt a következő gondolatokkal vezeti be: „nincs semmi a művészi szemlélésben, sőt úgy tetszik nincs nagyobb ellentét emberi funkciók közt, mint ami van a vallás ez örök kivágyása s ama boldog befeledkezés közt, mellyel az esztétikai szemlélő elmerül a jelenbe, s a futó percet igézetten szeretné visszatartani.”¹⁹⁵ Ezt azzal magyarázza, hogy az esztétikai tárgy azt a hatást váltja ki, hogy nem kívánjuk, csak szemléljük, s ezzel, mint gyűjtőnévvel jelöljük az esztétikai tárgyhoz való viszonyunkat.¹⁹⁶

Érdekes meglátás, hogy a művészetet mint világmagyarázatot fogja fel, bár nem először a tudományos gondolkodók közül. „[...] minden mű arra felel, hogy mit lát a művész a világegyetem szellemi jelentőségének, a művész is világrejtélyek oldozgatója, mert ő a gyakorló bölcs...”¹⁹⁷ Ez az, ami megkülönbözteti a művészt a közönséges embertől. Később újra tartalom és forma viszonyában jelenik meg az esztétikai ábrázolás, mégpedig úgy, hogy az esztétikai ábrázolás nem gyarapítja és nem is csökkenti a tartalmat, amit kifejez. „Lehet tehát egy tenyérnyi festmény monumentális, s egy egész falnyi festett vászon üres, egy tánczene tartalmasabb, mint

¹⁹¹ Tankó, 1932/b, 92.

¹⁹² Tankó, 1932/b, 96.

¹⁹³ Tankó, 1932/b, 96.

¹⁹⁴ Tankó, 1932/b, 104.

¹⁹⁵ Tankó, 1932/b, 104.

¹⁹⁶ Tankó, 1932/b, 105.

¹⁹⁷ Tankó, 1932/b, 107.

egy himnusz, de mindez azért, mert a művész ezeket a jelentéseket volt képes így megragadni.”¹⁹⁸

A forma nem növeli a tartalom értékét, hanem csak tárgyiasítja, s már ettől csodatevőnek gondoljuk, ezzel biztosítva a művészet autonómiáját. *„Az esztétikum tehát, a forma által nyert értékmozzanat, azaz a jelentés értékének formai mozzanata vagy életeleme, nem áll fölötté az érték többi fajainak, tehát az igaznak és jónak, hanem koordinált ezekkel, hiszen mind a három ugyanazon egy értéknek: a logosnak, a szellemiségnek életmozzanata, vagyis megvalósulási módja.*”¹⁹⁹

Az esztétikai tárgy és a szabadság viszonyáról a következőt állítja Tankó, és ezzel újra Böhm Károly elméletét követi: *„Az esztétikai tárgy oly szabadságot ad, aminőt semmi más nem képes adni. [...] Az esztétikai tárgy az ellenállását elvesztett kép, mert tiszta jelenés a forma ígézetes hatása által, tehát szemlélete a munkától felszabadult ember tevékenysége*”²⁰⁰ Innen jut el a művészet mint játék gondolatához szintén nem először a világtörténelemben. Schillerrel és Spencerrel együtt vallja, hogy a művészet játék, s az ember ott igazán ember, ahol játszik, vagyis a legmagasabb rendű emberi tevékenység a játék. Végül művészet és vallás szintézisét adja röviden, tömören, miszerint az élmény egyetlen méltó formája a művészi forma és minél jelentősebb, annál inkább követeli azt. Mivel a vallásos élmény a legmélyebb, így fokozottan igényli a művészi ábrázolást. *„A művészet nem akarhatja pótolni a vallást, se az esztétikai szemlélés a vallásos viszonyulást; éppen csak ábrázolni akarja.*”²⁰¹ Ezután pedig bővebben is kifejti azt, hogy a vallás a legmagasabb rendű művészeti megformálást keresi. Elmondja, hogy Goethe mondásának megfelelően a vallás alapvető a művészetre nézve, vagyis nincs vallástalan művészet. *„... igaz a művészet a vallás hangulatában él: egy misztikus összefüggést sejtet az elszigetelő művészi tömörítéssel s hitvallást tesz arról, hogy mit jelent a művészre nézve az élet és világ.*”²⁰²

Tankó párhuzamot von művészet és vallás között – az evangélium példáján keresztül. Először ezt állítja: *„... a vallásos élmény [...] esztétikai jellemű tevékenység és állapot. [...] ezen a ponton villan elő a vallásos videlkedés mély rokonsága az esztétikaival: [...] A vallás, a legbelsősegebb, legszentebb élmény [...] Nincs a világon magasabb rendű művészet, mint aminőben a Jézus evangéliuma megjelenik.*”²⁰³ Már e sorokban is elárulja mély, vallásos érintettségét. Ezt csak fokozza a továbbiakban. Volt-e Jézusban „művészi természet”? – teszi fel a kérdést, amelyet néhány sorral lejjebb meg is válaszol magának: *„[...] a szépség ott van, mint természetes megnyilatkozási mód, a Jézus egész lényében, azért találja ott az Atya egész*

¹⁹⁸ Tankó, 1932/b, 108.

¹⁹⁹ Tankó, 1932/b, 109.

²⁰⁰ Tankó, 1932/b, 109.

²⁰¹ Tankó, 1932/b, 110.

²⁰² Tankó, 1932/b, 112-113.

²⁰³ Tankó, 1932/b, 112.

világában, azért a szépség egyik természetes kalauza az ő Atyjához.”²⁰⁴ A következtetést pedig úgy vonja le, hogy a vallást nem lehet művészetellenesnek mondani, hiszen Jézus példája tiltja azóta, mióta megtanított, hogy a vallás a világ megszentelése. A vallás legboldogabb ígérete az, hogy a tisztaszívűek meglátják Istent. Ez a látomás pedig az egész evangélium. Nincs ennél szebb és meghatóbb vallomás az istenhitről, Jézus földi küldetéséről. Mindenesetre ritkán találkozunk vele.²⁰⁵ Az evangélium kapcsán újra utat talál a nagy klasszikusokhoz, Goethe-hez és Schillerhez.²⁰⁶

A vallás és a művészet különbözőségeinek felvázolása után a hasonlóságok kiemelésére törekszik. Testvéri viszonyként értelmezi kapcsolatukat, hiszen a vallás adja a legnemesebb tartalmat a művészetnek, a művészet viszont a legmértöbb formát neki. *„A testvéri viszony egyszerű nyitja: mind a kettő autonómiájának magától értetődő megőrzése.”*²⁰⁷ Elismeri, hogy van vallásos művészet az egyházon kívül is, de az egyházak csak akkor szolgálják a vallásos művészetet, *„ha a vallásos élmény tiszta és vegyítetlen átélését minden hívőnek lehetővé teszik.”*²⁰⁸

A keresztény egyházakon belül külön kitér a római katolikus és külön a protestáns egyház esztétikai hatására, miszerint a katolikus több eszközzel tud élni, mint a többi keresztény egyház. A protestantizmust olyan nagy nyugat-európai művészek felsorolásával veszi védelmébe a művészetellenesség címkéje alól, mint Palestrina, Rembrandt, Händel és Bach, akik egytől-egyig hatalmasat alkottak a művészet történetében. A katolikus és protestáns egyház közti eltéréseket ugyanúgy történelmi, hittani és egyházszerkezeti különbségekkel magyarázza, mint a nyugat- és kelet-európai (magyarországi) protestantizmus között húzódó szakadékot. Utóbbiról így vélekedik: *„Ez azonban csak azt jelenti, hogy lényege többi mozzanataival együtt az esztétikum kifejtésében is igyekeznie kell utolérni fejlettebb testvéreit az egyetemes szolgálatban: az igaz ker. vallásosság igaz művészi kifejezésének egyetemes kulturális feladatában.”*²⁰⁹

Az utolsó fejezet elején kifejti, hogy szerinte vétkezne a vallás, ha eleve el akarna zárkózni a művészettől, mert *„tőle várjuk a komoly esztétikai kultúra gyakorlását és elméletét [...]”,*

²⁰⁴ Tankó, 1932/b, 116.

²⁰⁵ Tankó, 1932/b, 116.

²⁰⁶ „S így a történelmi munka igazolja a Goethe mély értelmű ítéletét: Két igaz vallás van: az egyik a szentségest, amely bennünk és körülöttünk él, egészen formátlanul akarja elismerni és imádni, a másik a legszebb formában; nem lehet kétségünk arról, hogy az evangélium hová tartozik.’ S ez Schiller gondolatának is nyitja, hogy a kereszténység az egyetlen esztétikai vallás, mert tiszta formájában (azaz a Jézuséban) a szentséges emberré levésének példáját adta. S ezzel nincs ellentétben, hanem éppen megerősíti Goethének ez a figyelmeztetése, melyet egy kezdő művésznőhöz intézett: hogy a művésznek először az erőteljes valóság (kraftige Wirklichkeit) ábrázolásába kell teljesen begyakorlódnia, hogy az ideális tartalmat kifejthesse belőle s végre a vallásos felfogáshoz (Religiösen) is felemelkedjék.” Tankó, 1932/b, 116-117.

²⁰⁷ Tankó, 1932/b, 117.

²⁰⁸ Tankó, 1932/b, 118.

²⁰⁹ Tankó, 1932/b, 120.

aminek jutalma és természetes gyümölcse: a mély és igaz vallásos élmények hű és művészi kifejezése.”²¹⁰

Tankó Béla a záró bekezdésben kifejti a két tevékenység szoros összetartozását és együttműködését: „Követelni a művésztől vallásosságot s a vallásos embertől művészetet, csak annyit jelenthet: gondoskodjék a vallás, hogy úgy áthassa az életet, hogy a művésznek éppen olyan természetes légköre legyen, mint a vallás őrállójának.”²¹¹ Ezt érheti el a vallás emberileg és életformái által, az egyház által. Ezt jutalmazza kegyelmi ajándékok által úgy, hogy időnként elküld egy-egy mélyen vallásos zsenit, és akkor a legmélyebb dolgokról a legméltóbb formában nyerünk új és új tényeket.

Művészetkedvelő- és művelő személyiségét leginkább zenei érdeklődése tükrözte. Nemcsak gyakorló muzsikusként és zenetámogató – illetve – népszerűsítő egyetemi vezetőként fejezte ezt ki, hanem számos felszólalása és írása is elismeréssel szólt a nagy magyar zeneszerző életművéről. Zenéjének jellemzése során természetesen keresett és talált kapcsolatot az esztétikával. Bartók Béla szavait idézve: „Liszt életműve azért nyitánya egy új kornak, mert csaknem mindaz a kezdeményezés, melyet utódai vittek teljesen véghez és használtak ki, ott van az ő oeuvre-jében”²¹² A folytatásban leljük fel Ambros²¹³ 1860-ban lejegyzett, Liszthez szóló mondatai között az esztétikai utalást: „Gyakran fogja ebben a könyvben nevét látni, – nem is könnyen szólhatna a modern zenefilozofia, esztétika és kritika egy mondatot sem anélkül, hogy végül is mindég azokra a mozgalmakra és indításokra ne kellene bukkannia, melynek középpontjában ön áll.”²¹⁴ Mély tisztelettel és hódolattal értékeli felszólalásának végén az egyik legnagyobb – szerinte talán a legnagyobb – magyar zeneszerző tevékenységét: „..., mert ez se akar egyéb lenni, mint ujjongó hódolattevés a kegyelmi ajándék előtt, amely, mint egy üstökös, száz évvel ezelőtt megjelent a magyar égen s amely felé, amíg kultúra lesz a földön, hódolattal fordul minden szépségszomjas lélek és velünk együtt ünnepli a magyar Liszt Ferencet.”²¹⁵

Esztétika – vallás – művészet hármassága jelenik meg *A világnézet kérdése és a református elvek* című előadás-gyűjteményében is, melyben a vallásos élet és a művészet közti összefüggést próbálja igazolni a már elemzett *Vallás és művészet* című írására hivatkozva. „Az esztétikai szemlélés jelentősége az egész életfelfogás és a világnézet kialakulásában abban áll, hogy legmagasabb rendű élményeink tiszta szemléletté alakításával fölszabadít a valóság nyomása alól, s ezért érthető, hogy mihelyt szándékosan és tervszerűen képes az ember ilyen

²¹⁰ Tankó, 1932/b, 121-122.

²¹¹ Tankó, 1932/b, 124-125.

²¹² Tankó, 1937/a, 9.

²¹³ Ambros (1816–1876) cseh zenei író, zeneszerző. A prágai egyetem rendkívüli zeneelmélet és történet tanára, majd Bécsben konzervatóriumi tanár és a fiatal Rudolf trónörökös oktatója. Tankó beszélt róla zeneesztétika óráin, ld. Mata János jegyzetei között, Függelék 11.3/5.

²¹⁴ Tankó, 1937/a, 9.

²¹⁵ Tankó, 1937/a, 12.

*esztétikai szemléleteket előhozni, legmélyebb élményeit: a vallásos élményeit akarja elismételni, jelentéssé tisztítani, a tömörítő intuíció bűvös erejével.*²¹⁶ – ezért van a vallásos élet s a művészet közt szerves és mély összefüggés, állítja Tankó. Ez a gondolata mintegy református kollégiumi örökségnek is felfogható, igaz, hogy erre nem a debreceni, hanem a szászvárosi, nagyenyedi és kolozsvári évek alatt tett szert.

Tankó a Theologiai Szemle 1925. évi húsvéti számában méltatta Meumann²¹⁷ *Az esztétika rendszere* című könyvét. Esztétikai szemléletében Tankó határozottan kimondta Meumann nézetéhez való vonzódását, ami abból ered, hogy Meumann tudja: „*az esztétikum éppen annyira függ az alanytól, mint a tárgytól, azaz a tárgyi feltételek idézik elő azt a sajátos alanyi állapotot, melyben az esztétikai szemlélő él.*”²¹⁸ Meumann későbbre tervezte esztétikai művének kidolgozását, de ebben korai halála megakadályozta. Tankó fő értékének azt tartotta, hogy mentes tudott maradni a pszichologizmustól annak ellenére, hogy „vérbeli” pszichológus volt. A könyv egyik „nyeresége” a művészi alkotás és az esztétikai tetszés párhuzamos elemzése, illetve a modern művészeti irányzatok kritizálása. Tankó a művet nem tartja olyan mélyreható írásnak, mint pl. Böhm esztétikáját,²¹⁹ de első tájékozódásra mindenképpen alkalmasnak találta, Várkonyi Hildebrand fordítását pedig nagyra értékelte.²²⁰

3.2.3. Tankó esztétikai megnyilvánulásainak áttekintése

Tankó Béla teljes életműve annak ellenére, hogy igen jártas volt az angolszász filozófiában is, Kant és Böhm elméletét tükrözi vissza, vagyis igen elmaradt a kor modern filozófiai irányzataitól. Gondoljunk csak arra, hogy Heidegger kortársa volt, aki 1935-ben szenzációt keltő előadásokat tartott a műalkotások eredetéről, mégis Kant 18. századi tanait népszerűsítette, melyek betetőzését szerinte Böhm végezte el, akinek elsőrendű érdeme a megismerő én szerepének kiemelése mellett különösen az értékelméletnek, az axiológiának az ontológia mellé emelése egyenrangú tudományként. Sokoldalú műveltségének gerincét teológiai művei jelentik, hiszen számára a hit mint mindent meghatározó élmény adta az írás, az alkotás alapját. A vallás és a művészet kapcsolata felfogása szerint²²¹ egymás kölcsönös kizárásának és feltételezésének lehetőségeit is magában rejt. Ezt igazolja vallás és esztétika

²¹⁶ Tankó, 1939, 49.

²¹⁷ Tankó Meumann-t a kísérleti lélektanban elért eredményeiért sokra tartotta.

²¹⁸ Varga, 1967, 164.

²¹⁹ Tankó Bélának mind filozófiájára, mind pedagógiai gondolataira alapvetően hatott a Kolozsvári/Erdélyi Iskola eszmerendszere. Sokak szerint „nem létezik” magyar filozófia, mégis elismerik egyik legnagyobb teljesítményét, a Böhm Károly személye körül, szűkebb tanítványi köréből kialakult Erdélyi Iskolát. Ennek a badeni neokantiánusok törekvéseivel párhuzamos értékfilozófiai programot követő csoportosulásnak, a Böhm-Iskolának volt tagja Tankó Béla is. (Fenyő, 2007/d, 171.) Az Erdélyi Iskola jellemzését ld. Fenyő, 2004/b, 19-21, 2007/d, 171-177.

²²⁰ Tankó, 1925/f, 734-735.

²²¹ Ez pályatársa, Mitrovics Gyula esztétikai életművével mutat rokonságot.

tapasztalatainak ellentéte és értékeik egymást kiegészítő jellege. A vallásos tapasztalat eltávolodik a közvetlen valóságtól, míg az esztétikai tapasztalat meggyökerezik a közvetlen valóságban. Művészet és vallás egymás szerves kiegészítői: a vallás adja a művészet legnemesebb tartalmát, a művészet a vallás legmértőbb formáját.²²²

A maga mély és igaz protestáns lelkületével el sem tudja képzelni a mindenkori művészembert vallásos meggyőződés és hit nélkül. Illyés Endre megfogalmazásában: *„megmutatja a vallásos élménynek és teológiának az ember szellemi életében megillető helyét, adja a tiszta idealizmus levegőjét, hirdeti a szellemiség örök jogait a prófétaság feszítő erejű bizonyosságtevésével. [...] e munka önmaga helyett szebben beszél, mint minden magasztaló szó [...], aki az önmagába fordulás szoros kapuján át és a nemes, tiszta logika keskeny útján elindul Tankó Bélával, az az örök jelentések fenséges világába jut. ...”*²²³

Esztétikai törekvései kétirányúak voltak. Elméleti síkon oktatási és ismeretterjesztési tevékenységében jelentek meg bölcsészkar, illetve nyári egyetemi kurzusai révén. Művészetkedvelő, elsősorban zeneszerető- és művelő egyéniségét pedig mind vele együtt muzsikáló tanítványai és kollégái, mind a hangverseny-bevezető előadásait látogató városi közönség megismerhette. Ezzel szemben írásait alig, hiszen életművéből igen keveset vetett papírra, szinte csak előadóként mutatkozott meg hallgatósága előtt, így elméletrendszeré nehezen rekonstruálható.

3.3. Mitrovics Gyula esztétikai életpályája

3.3.1. A Mitrovicsra ható tudományos elméletek

A bölcsészeti kar másik leginkább filozófiai irányultságú professzorának, Mitrovics Gyulának (ld. 2. kép) oktatói és tudományos munkásságában is jelentős helyet foglaltak el a kanti és még inkább az újkantiánus nézetek, de gondolkodását leginkább egyfajta eklekticizmus jellemezte. Egyetemi tanári kinevezése előtt ő is a Kollégium akadémiai tagozatának tanára volt, s annak megszűnése után is különböző kollégiumi munkakörökben tevékenykedett. Egyetemi tanárrá csak a pedagógiából 1917-ben megszerzett egyetemi magántanári képesítés elnyerése és az egyetemen szervezett filozófiai-pedagógiai tanszék megosztása után nevezték ki a tanszék önállósodott pedagógiai részére. Eredetileg szinte csak esztétikai problémákkal foglalkozott, majd később a pedagógiai tanszékvezetés elnyerése és e feladatainak minél hatékonyabb ellátása érdekében tudományos munkásságát

²²² Németh, 2002, 356–357, Varga Z, 1967, 159-161.

²²³ Illyés, 1933, 256–257.

a pedagógia területére is kiterjesztette elsősorban elméleti kérdések vizsgálatával. Tevékenységének e sajátos kettősségét gyakorlati szempontból tanszéki kötelességeivel magyarázta, de elméletileg is igyekezett igazolást találni rá, így az esztétika és a pedagógia egyidejű művelését pszichológiai irányultságával magyarázta, miszerint az esztétika és a pedagógia közös találkozó helye a pszichológia, mindkettő segédtudománya.²²⁴ Mitrovics Kant nyomdokain haladva főként Herbert Spencer²²⁵ és Wilhelm Wundt nézeteit érezte magáénak. Ezt a rendszert tovább árnyalta Harald Höffding, a voluntarista pszichológia képviselőjének hatása, mellettük Paul Barth gondolatait is mélyen elsajátította.²²⁶

2. kép: Mitrovics Gyula

Mitrovics esztétikai szemléletében alapvető jelentőségű tényezők a lélektani elemek. Esztétikájában empirikus-pszichológiai módszerrel és problémaállítással építette ki elméletét. A szépet a tiszta humanitás egyik legközvetlenebb megnyilvánulásának tekintette. Úgy vélte, hogy az esztétika tudományos művelése csak Kant ismeretelméleti felfedezései óta lehetséges: „*a szépet is az egyéni tudat szempontjából, és pedig kiválóan mint az emberi lélek tevékenységét kell felfognunk. Ezért annak forrásait is az emberi lélekben kell keresnünk és így annak feltételeit is az emberi lélek törvényei közt kell megtalálnunk.*”²²⁷

Az esztétikai vizsgálódás tárgyai a bennünk keletkező és végbemenő lelki mozgalmak. Eszerint az esztétikát alkalmazott lélektannak minősíti. A művészi tevékenységben is döntő szerepet szánt az érzelmi tényezőknek, de nemcsak annak forrását, hanem célját tekintve is,

²²⁴ Varga Z, 1967, 161-162.

²²⁵ Spencer szerint állandó kötelességünk az altruizmus, és a fejlődési tendenciák az altruizmus és egoizmus jövődjéig teljes kiegyenlítésére vezetnek. Mitrovics, 1933/c, 62.

²²⁶ Ld. Mitrovics, 1933/c, 35. és 63; Rác, 1939, 97-100; Varga, 1967, 161-163; Zombor, 1939/b, 541-545.

²²⁷ Bucsay, 1939, 17.

mert a művészi munka létrehívó okának az alkotóival megegyező érzelmi visszahatások keltését tartja. A szép számára lelki élmény, melyet a szemlélt műalkotás előhív a különböző életrészek megindításával. Szoros kapcsolatot vélt az esztétikai hatás értelmi és érzelmi összetevői között, mert szerinte a műalkotás értetlenül érzelmeket sem fakaszthat.²²⁸ Fenti állásfoglalások Mitrovics esztétikájában igazolódtak, nyertek alkalmazást és értékelést.²²⁹

3.3.2. Esztétikai írások az életpálya különböző állomásain

3.3.2.1. A kezdetek: Sárospatak és Miskolc

Mitrovics Gyula (1871-1965) a debreceni egyetem első pedagógia-professzora 1871-ben született Sárospatakon. Id. Mitrovics Gyula, a református lelkész édesapa, pataki teológiai tanár, nagy hatású egyházi író volt. Írásait halála után fia jelentette meg Debrecenben. Az ifjabb Mitrovics tudós lényének már serdülő korában kibontakozó jellemvonásai folyamatosan erősödő akaraterővel párosultak a szülői ház és a sárospataki főiskola által biztosított környezetben. Bírálataiban, elemzéseiben a tudományosan megalapozott és „egészséges” esztétikai elvek népszerűsítője volt. Sok-sok nyilvános előadásainak egyike *A művészi fantáziáról*²³⁰ (1892), melyben a képzelő erőt az emberi nem történetében működő egyik legnagyobb erőnek minősítette. Két kérdést vizsgált: Melyek a művészi képzelet legegyszerűbb alkotóelemei a lélekben? Mi a művészi képzelet szerepe a művészetben? A lelki élet elemi tényeinek ismertetéséből indul ki, a szemléletté alakuló érzetektől, ezek reprodukcióiból mint képekből, majd ezek absztrakcióiból, a közképekből. Így állítja párhuzamba a képzelet kettős szerepét: előbb a megismerés, majd a tudományos vagy művészi alkotás szolgálatában. Ezzel kapcsolatban találóan jellemzi az érzések hatását. Nincs művészi képzelet nagy erejű érzelmek nélkül. Képkalkító és érzelmi erő együtt adja a művészi erőt, melyeknek harmonizálniuk kell. Akiben az érzelem erősebb, mint a szemléleti erő, az elmosódó, homályos alakokat fog teremteni. A másik véglet könnyen a naturalizmus posványába vezet, a képekkel való játékhoz, amikor könnyű megfelekedezni a legnagyobb ideálokról. Végül mégis az érzelmet tartja alakító, vezető elemnek a művész lelkében. Míg a közönséges emberben az érzelem csak mint hatás jelentkezik a művészet szempontjából,

²²⁸ Mitrovics eklekticizmusára jellemző, hogy egyszerre hivatkozott Meumannra és Lippsre, holott Lipps szemlélete állt közelebb hozzá, míg Tankó határozottan állítja Meumann nézeteihez való vonzalmát. Varga, 1967, 164.

²²⁹ Bucsay, 1939, 6.

²³⁰ Az Athenaeum első évfolyamának első számában közölte.

addig a művésznél mint ok, mint teremtő erő. Elemi tételeket ismertet élesen megvilágító, rögzítő erővel.²³¹

Az ifjabb Mitrovics budapesti, bécsi és berlini egyetemi tanulmányait követően a sárospataki gimnázium tanára lett 1893-ban. Ekkor szerzett bölcsészdoktori címet *A valóságáról* című esztétikai tanulmányával²³², melyben a szép, a jó és az igaz fogalmak tisztázásából indul ki, a szép esztétikai gondolkodásban kialakult felfogásainak bővebb ismertetésével. Beöthy Zsolt meghatározásán²³³ változtatva azt írja erről: „*a szép a szellemi tartalomnak eleven és jellemzetes alakban való kifejezése*”. E szellemi tartalom érdekében hangsúlyozza az eszme kiemelését és idealizálását. Ez az idealizálás és a valóságosság céljából alkalmazott realizálás a szép egyenrangú tényezői. Ezért felszólal a materializmus túlzásai ellen, különösen Zola naturalista regénytípusának részletező stílusa ellen, melyben igazságként az élet sötét oldalait tünteti fel. Ugyanebben a művében sok képzőművészeti alkotás-elemzést találunk. Törekvése volt az esztétika- és a művészettörténet összevonása.²³⁴ Mitrovics "örök (egyben első és legnagyobb) szerelme" a művészettörténet volt, ebből bontakozott ki esztétikai érdeklődése, majd pszichológiai olvasottsága, amely hidat képezett a pedagógiához az érzelmi nevelés hangsúlyozása által. A 19. sz. utolsó és a 20. sz. első éveiben egy kiváló művészettörténész-generáció indult el a kortársak között, tagjai voltak Láng Nándor,²³⁵ Láng Margit és mások. Később más irányba tért, más területeken publikált, de szíve mélyén mindvégig hű maradt „első szerelméhez”, ezt a 30-as években publikált képzőművészeti tárgyú írásai elégségesen bizonyítják. Más művészettörténészek (az előbb említett Láng Nándor és Láng Margit) jobban ki tudtak bontakozni a saját területükön, mert nem kényszerültek olyan „váltásokra”, mint Mitrovics, akinek kicsit szét is forgácsolódott az energiája a többféle (általa művelt) terület között.

Sárospataki tanár éveiből való *Az ifjúság esztétikai és művészeti nevelése* című írása (1899). Alapvető problémaként veti fel a következőt: „*A képzőművészetnek nálunk máig sincs közönsége, a melynek anyagi támogatására számíthatna; ma is csak kevesektől dédelgetett üvegházi növény. Nagy hal csak nagy vízben élhet, a mi árva halacskánknak pedig még aquariuma is nagyon szegényes.*”²³⁶ Azzal folytatja, hogy a közönségteremtés a legközelebbi cél most, és ennek érdekében az iskolákat kell leginkább mozgósítani, bár „*a művészeti*

²³¹ Mitrovics, 1928, 309-310.

²³² Ifj. Mitrovics Gyula, 22 éves evangéliumi reformált 1893. június 8-án tett bölcsészdoktori szigorlatot a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen. Doktori értekezésének címe: *A valóságáról*. Esztétikai tanulmány az irodalom s művészetek köréből. Bírálók: Beöthy Zsolt, Pasteiner Gyula (ld. 4.1.1. alfejezet). Főtárgy: esztétika. Melléktárgyak: magyar irodalomtörténet, művészettörténet (Pasteiner Gyula, cum laude). (Gosztonyi, 2012, 62.)

²³³ „*a szép a gondolatnak eleven és jellemzetes alakban való kifejezése*”, Mitrovics 1928, 373.

²³⁴ Mitrovics, 1928, 373.

²³⁵ Ld. 4.1.2. alfejezet.

²³⁶ Mitrovics, 1899, 139.

érdekeket, sőt, legyünk őszinték [...] magát a szépet talán itt hanyagolták el leginkább.”²³⁷ Az iskolai tárgyak közül a történelmet tartja legalkalmasabbnak a művészetek közvetítésére, bár hiányolja bármiféle művészeti gyűjtemény meglétét, továbbá a tanárjelöltek felkészítéséből a művészettörténet tantárgyat. Az esztétikai jellegű történelmi gyűjteményeket az iskolán kívüli környezetben sem találja, ezért legfőbb kérdés számára, hogy vajon a középiskola teljesítheti-e a művészeti közönség kinevelését. Ehhez „a művészettörténetnek, mint külön tantárgynak a középiskolák tantervéből nem szabad hiányoznia. De nem szabad hiányoznia az esztétikának sem, ha azt akarjuk, hogy az ifjú lelkében a szép cultusa mindig helyet találhasson. Ezt kívánja a nemzeti művészet jövője, ezt művelődésünk mai iránya.”²³⁸ A jövőt illetően azonban nem túl optimista: „Jól tudom, hogy ez a vágyunk utópia, mely nagyon sokára vagy talán sohasem megy teljesedésbe.”²³⁹ A cikk utolsó bekezdésében sürgeti a történelem és irodalom tárgyak művészettörténeti tartalmának bevezetését, illetve iskolai múzeumok szervezését, továbbá a tanárképzés ismeretanyagának a történelem és irodalom szakoknál a művészeti ismeretekkel való bővítését. Ennek feltétele viszont, hogy „a művészettörténetnek és esztétikának mindkét egyetemen mielőbb legyen rendes tanára.”²⁴⁰ Lejegyzett gondolatait azzal zárja, hogy a minisztérium rendelkezésre álló eszközeit használhatná az erre a feladatra alkalmas férfiak munkába állítására, hogy „a magyar ifjúság művészi és esztétikai érzékének fejlesztésével egyengessék az utat a magyar nemzeti művészet diadalára.”²⁴¹

E művészeti nevelés kérdését tárgyaló cikk üzenete, tartalma jól beilleszthető a kortárs oktatáspolitikai törekvéseinek sorába. Ebben a tanévben (1898/99.) nem kevesebb, mint 28 azonos témájú írás látott napvilágot, többek között Alexander Bernáttól, Solymossy Sándortól és más neves pedagógusoktól, olykor azonos címmel is. Alexander Bernát már 1898. december 29-én, az Országos Középiskolai Tanáregyesület gyűlésén kiállt amellett, hogy a művészeti oktatás nem lehet külön tantárgy. 1899. február 27-én nem kisebb tanáregyéniség, mint Péterfy Jenő tartott előadást erről a kérdéstről iskolájában egy főigazgatói látogatás kapcsán. Tulajdonképpen a téma előzménye gazdasági természetű volt. A 19. század végére ugyanis túltermelés állt be festményekben, szobrokban és általában műtárgyakban, ezeknek azonban nem volt vásárlóközönsége. Megszületett a diagnózis: hiányzik a polgárságból a művészeti érzék, a tanárok (a középiskolai oktatás) feladata lesz, hogy kifejlesszék az ifjúságban a művészet iránti érdeklődést, érzékenységet. A vallás- és közoktatásügyi miniszter

²³⁷ Mitrovics, 1899, 139.

²³⁸ Mitrovics, 1899, 139.

²³⁹ Mitrovics, 1899, 140.

²⁴⁰ Mitrovics, 1899, 141. Egyetemi oktató időszakában ezt a személyes elhivatottságát gyakorolhatta is, hiszen – igaz átmenetileg – tanította mindkét tárgyat helyettes tanárként. A debreceni hányatot sorsú egyetemi művészettörténet-oktatásról Ld. 4.1.2. alfejezet.

²⁴¹ Mitrovics, 1899, 141. Ld. még a közönség jellemzését 7.1. és a művészettörténet, esztétika oktatásának helyzetét 4.1. alfejezetekben.

rendeletben figyelmeztette erre a középiskolákat (Pesti Napló, 1898. október 20.), s a miniszteri rendelethez csatlakozott több intézmény is. A főváros által fenntartott iskolák körében például úgy rendelkezett, hogy a jövőben gyakrabban látogassák tanulóikkal a múzeumokat, tárlatokat.²⁴²

Mitrovics 1904-től öt éven át a Miskolci Református Felsőbb Leányiskola igazgatója volt, majd a Debreceni Református Kollégiumban kapott tanári állást 1909-ben.²⁴³ Még Debrecenbe érkezése előtt született *Szépérzelmeink nemzeti elemei* című írása (1908), melyben a nemzeti jelleg esztétikai jelentőségével foglalkozott. A kérdést álláspontjához híven a pszichológia terére vitte át, de igyekezett a tárgyi feltételeket is feltárni. Először a magyar nép általános jellemzőit kereste. Megállapította, hogy a magyart egyik oldalról intellektuális képességeinek ereje, másíkról pedig lobbanékonyasága jellemzi. Mivel a lélek, a karakter egységes megnyilvánulása az emberi életnek, ez a két alapvonás teljesen összefonódik. Intellektuális képességeinkből származik ideális hajlamunk, elmerülésünk az összefoglaló fogalmakba, szabadelvűségünk és türelmes természetünk, erkölcsi érzékünk és komolyságunk. A lobbanékony vérmérséklet következménye pedig a felületesség a részletek iránt, a kitartás hiánya, a hirtelen felhevülés utáni tartósabb nyugalom, a fényűzési hajlam és a mindennapos küzdelmekben sokszor jelentkező gyakorlatiatlanság.

Ezeknek a tulajdonságoknak az építészet köréből legjobban megfelelt a román stílus. Ebben erőt, egyszerűséget és áttekinthetőséget talált a magyar, értette értelmét, célját és hivatását, mert annak formái ránézve egyenes, világos és érthető beszédet jelentettek. Falaiból erő sugárzott felé. A csúcsíves formák ellenben nem tetszettek neki, ellentétben álltak alaptermészetével. Túl cifra volt a magyarnak, s ha élt is vele, inkább csak szerkezeti elemeit használta. A dekorációtól aligha csak az életviszonyok szigorúsága miatt tartózkodott. Protestáns kori irodalmunkból, annak vallásos és feddő, valamint krónikás énekeiből is erő és egyszerűség sugárzik. A költészetben is egyszerűséget, világosságot, tisztaságot, erkölcsi erőt, világosan körvonalazott és a hallgatóságtól is keresett és elfogadott eszményi célokat és a valósághoz való erős, mondhatni merev ragaszkodást találunk. Véleménye szerint Petőfi költészetében a szenvedély minden csapongása mellett is erkölcsi komolyság, az eszmék kultusza, a nemes egyszerűség, a tiszta kompozíció, a józan mértéktartás és az érzelmek, gondolatok s a kifejezésmód biztossága és ereje az uralkodó vonások. Mindezt még fokozottabban megtaláljuk Arany Jánosnál „*áttetsző eposzi kompozícióinak hatalmas boltíveiben*”²⁴⁴ a művészi formanyelv egyszerűségével, s a kifejezések világos, szinte

²⁴² Zimándi, 1972, 432. Ld. *Esz­tétika és esztétikai evolúció* című művének, valamint a debreceni közönség elemzésénél, 7.1. alfejezet.

²⁴³ Vincze 2004, 26, 2007/a, 91-93, 2007/c, 105.

²⁴⁴ Mitrovics, 1928, 272.

plasztikus tisztaságával. A magyar költészet ösztönösen törekszik érzelem és gondolat egyensúlyára, forma és tartalom egységére. Ezt igazolja Mitrovics szerint hangsúlyos verselése, melyben a vers formanyelvét tartalmi elem, a gondolat tagolja, a hangulat lüktetését pedig az értelmi súly arányos elhelyezése idézi elő. A felsorolt nemzeti vonások legtöbbje a széphatásnak általános, más népnél is érvényesülő feltétele. A nemzeti elemek között nem lehetnek olyanok, amelyek ellenkeznek a szép általános feltételeivel. A nemzeti jelleg éppen abban domborodik ki – összegzi gondolatait Mitrovics –, hogy egyik nép esztétikai érzéke inkább az egyik, másik inkább a másik elemét és feltételét, valamint az azoktól nem idegen elemeit és eszközeit érvényesíti a széphatásnak.²⁴⁵

3.3.2.2.A Debreceni Református Kollégium tanáráként

A sárospataki, majd debreceni éveknek köszönhetően alakult ki a Mitrovics tudományos alkotásait jellemző keresztyén lelkiség, illetve igen aktív egyházi szerepvállalása. Tevékeny feladatot végzett az egyházi élet és közvélemény irányításában hírlapírói munkásságával is. (Sárospatakon az Órálló, a Magyar Szó, a Sárospataki Lapok, Debrecenben a Református Szemle, a Protestáns Szemle, majd a Protestáns Tanügyi Szemle gyakori publicistája.) Világi jegyzője volt a Tiszáninnen Egházkerületnek. Mint főiskolai tanár kifejtette, hogy a debreceni egyetem létesítése (a főiskola beolvadása) miatt nem fenyegeti veszély a város református közéletét. Az ő javaslata alapján épült a Kollégium egyetemi internátusa, s alakult meg az első református tanárképző.²⁴⁶

Jelentős esztétikai művében, *Az asszociáció szerepe a szépérzelmek keletkezésében és lefolyásában* (1909)²⁴⁷ az asszociációk, főként az érzelmi társulások esztétikai szerepét mutatja be. Megkülönbözteti az esztétikai megismerést az esztétikai érzésektől. Az esztétikai megismerésben kiemelt szerephez jutnak az asszociációk, az esztétikai érzelmekben nem. Mindent egybevéve az asszociációk (érzelem-társulások) az esztétikai jelenségeknél töltik be legnagyobb szerepüket. A szépérzelmek nem egyebek, mint az esztétikai érzések körébe tartozó, de a távolabbi képzettársulások és érzelemasszociációk folyamatai, melyek főszereplői az érzelemkapcsolódások. Ezt igazolja, hogy a képzetek és kapcsolataik szinte tudatunkon kívül érvényesülnek, az érzésfolyamatok pedig egész lényünket betöltik.²⁴⁸ Korábbi felfogásának továbbfejlesztéséről van szó akkor, amikor az esztétikus benyomások közül az intellektuális elemeket (képzetek) percepciós lefolyásúnak, az érzelmi társulásokat

²⁴⁵ Mitrovics, 1928, 279.

²⁴⁶ Rác, 1939, 94-96; Vincze, 2007/b, 138.

²⁴⁷ Bp. Különnyomat a M. Filoz. Társ. Közleményeiből.

²⁴⁸ Itt kapcsolódik Wundt elméletéhez.

viszont apperceptív jellegűnek tekinti. Erre utalnak a velük járó erős emóciók. Az asszociatív kapcsolatok alapelemei, a képzetek tudat alatt rejtőznek, s csak az érzelmiük jutnak a felszínre. Mitrovics meggyőződése, hogy az esztétikai elméleti tételek helyességének próbája gyakorlati alkalmazásuk igazolása. Erre tett kísérletet néhány irodalmi műben, úgymint Tompa allegorikus költeményeinek és a Buda halála pszichikai elemzésével, illetve „Az ember tragédiája” vizsgálatával. Ezzel célja volt az is, hogy elősegítse az elméleti tételek alkalmazását a történeti és kritikai értékelés sorában, mivel szerinte azokban az elméleti esztétikai befolyása ellenére is az egyéni ízlés érvényesül.²⁴⁹

Az *aesthetikai tetszés alapproblémája* című Mitrovics-tanulmány több részletben jelent meg: I-II, V-VI. fejezetei az 1910. évi Athenaeum 3-4., IV. fejezete a Budapesti Szemle 1912. évi februári, III. fejezete pedig az Uránia 1910. évi 6-8. számában. E tanulmány empirikus-pszichológiai problémafeltevésből kiindulva, az e szempontok által kijelölt keretben, egységesen és tömören kidolgozott esztétikai elmélet, melyben pszichologisztikus volta miatt Mitrovics tudományos pályája első felének lélektani felfogása tükröződik.²⁵⁰ A szerző megállapítása szerint az esztétika tudatos, rendszeres és tudományos műveléséhez Kant állapított meg helyes szempontokat és világossá tette, hogy a szépet is mint az emberi lélek tevékenységét kell felfognunk. Wundt a másik nagy német filozófus, kinek nézeteit szintén olvashatjuk e lapokon: az esztétika legfontosabb feladata az elemi érzelmeken alapuló szépérzelmek egészének kutatása és összefüggéseik elemzése.²⁵¹ Mitrovics nem kevesebbet állít, mint azt, hogy az esztétika alkalmazott pszichológia. Nem egyszerű megfeleltetésről van azonban szó, hanem különbséget is tesz közöttük, mert a „*lélektudomány figyelme az összes lelki-mozgalmakra kiterjed, a széptudomány kizárólag csak az esztétikus lelki mozgalmakkal foglalkozik. [...] Ezért az esztétikai lelkimozgalmakra is nagyban és egészben az egységes emberi lélek általános törvényei az irányadók.*”²⁵² Így általánosít a megkülönböztetés után.

További fejtegetéseiben kitér arra, hogy az esztétikai vizsgálatok alapvető problémája a tetszés-nem tetszés viszonya, s mint ilyen éppúgy pszichológiai kérdés is, hiszen láttuk, az esztétika szerinte pszichológia. A tetszést aztán biológiai szempontból is elemzi, s megállapítja, hogy az érzést nem mint biológiai, hanem mint pszichikai jelenséget kell vizsgálni. Ebben az esetben viszont a tetszés feltételei sem biológiaiak, hanem pszichikaiak, így a biológiai felfogás ellentmondásait a pszichológiában sikerül eloszlatni. A későbbiekben egyensúlyba hozza a biológiai és pszichológiai szempontok melletti érvelését, s eljut a művészetek keletkezésének magyarázatához. A tetszés – nem tetszés kérdésének megfejtését pedig az alábbi záró

²⁴⁹ Mitrovics, 1928, 331-336.

²⁵⁰ Bucsay, 1939, 4.

²⁵¹ Mitrovics, 1910/a, 431.

²⁵² Mitrovics, 1910/a, 86.

mondatában adja meg: „... *tetszik, a mi tudatunk meglévő elemei között könnyedén, de mégis kellő erővel és természetesen helyezkedik el.*”²⁵³ Erről a műről Szelényi Ödön²⁵⁴ adott közre recenziót²⁵⁵ a megjelenés után. Szerinte sok finom megjegyzése van Mitrovicsnak a „beleérzés” elméletére és a művészetek keletkezésére is. Ez utóbbiak alapját a kifejező mozgásokban találja. Főkérdésének megoldása „*a tetszés a mi tudatunk meglévő elemei közt könnyedén, de mégis kellő erővel és természetesen helyezkedik el.*”²⁵⁶ Pszichológiai álláspontjával azonban vitatkozik, mert úgy véli, hogy nem lehet az esztétikát csak egyszerűen alkalmazott lélektannak nevezni, mivel az esztétika az etikához és logikához hasonlóan értéktudomány.²⁵⁷

Témánk szempontjából fontos közéleti szerepvállalását jelentette Mitrovicsnak a debreceni Csokonai kör²⁵⁸ tagsága. 1910-től választmányi tag, 1933-tól örökös tag az irodalmi szakosztályban. Arcképet²⁵⁹ rajzolt róla Dienes János festőművész, aki szintén a kör tagja, 1932-től a választmányban, 1933-tól a kulturális és tudományos szakosztályban. Mitrovics tagságának kezdetétől aktív résztvevője a kör felolvasóüléseknek és ünnepeinek. Az 1910-es években a Csokonai Kör rendezvényein megtartott esztétikai tárgyú előadásainak címe: Esztétikai közösség, Tompa Mihály költészete, Beöthy Zsolt mint szépíró, Csokonai esztétikája.²⁶⁰

*Az alaki szép hatásának magyarázata a lélektudomány alapján*²⁶¹ (1914) című tanulmányában Mitrovics elfogadhatónak véli azokat a követelményeket, melyeket a formális széppel szemben idők folyamán az esztétikai elmélet és gyakorlat megállapított: egység, sokféleség, összhang, célszerűség, eszményítés és tökéletesség. Az első három szorosan kapcsolódik egymáshoz, kölcsönösen feltételezik egymást. Belőlük ágaznak ki a rend, viszony, szabályosság és arány problémái – ezek az egység, viszont a ritmus a változatosság szempontjai közé tartoznak. Az utóbbi három fogalomhoz már emlékezeti vagy reprodukív képzetek is társulnak, itt már az asszociációk is megindulnak és a beleérzés is, amely biztosítja emberi mivoltunk átvitelét a szemléleti világra. A formai és tartalmi elemek határai teljesen elmosódnak, így az eszményítés egyaránt vonatkozik a művészi feldolgozás formájára és tartalmára. A művész ugyanis nem dolgoz fel mindent – a kiválasztás és a mellőzés is az eszményítés egy fajtája. Ez elősegíti a formai és tartalmi tetszést a könnyű

²⁵³ Mitrovics, 1910/a, 88.

²⁵⁴ Az a Szelényi, akivel Mitrovics egyszerre pályázott a pedagógia professzori álláshelyre, és nem Szelényi nyerte el azt nyilvánvaló egyházpolitikai okokból. (Ld. Vincze, 2011, 204-207.) Szelényi nevéhez fűződik a Protestáns Tanügyi Szemle létrehozása és szerkesztése is 1927-31 között.

²⁵⁵ Szelényi, 1913, 521-522.

²⁵⁶ Szelényi, 1913, 521

²⁵⁷ Szelényi, 1913, 522.

²⁵⁸ Ld. 7.2.1. alfejezet

²⁵⁹ Ld. 7.3. alfejezet

²⁶⁰ Asztalos 178-230; Szabó A. V., 2005, 541-570.

²⁶¹ Mitrovics, 1914, 165-199.

megértés, az áttekinthetőség útján. Mitrovics pszichológiai álláspontjából egyenesen következik az esztétikai jelenségek kettős – alanyi és tárgyi – természete. A tárgyi feltételek magukban még nem elégségesek. Mielőtt megfelelnek a lelki élet törvényszerűségeinek, a léleknek magának meg kell telnie formákkal, hiszen a valóság tárgyait szemlélve azok átlagos formái a lélekbe vésődnek. Így idővel nem csak fogalmakkal, hanem formákkal is gazdagszik lelkünk. E formák világában az alaki szépséget annak megfelelően értékeljük, hogy mennyire felel meg a lelkünkben lévő formaátlagoknak. A forma azonban mégsem minden, de minél jobban eltér ettől a formaeltől egy műalkotás tartalmilag, azaz kifejező erejében, annál több értékkel lehet helyreállítani az egyensúlyt.²⁶²

Az első világháború évei alatt a debreceni kollégium könyvtárának igazgatója volt.²⁶³ Az *esztétika alapvető elvei*²⁶⁴ (1916) címmel a debreceni egyetem népszerű főiskolai tanfolyamán²⁶⁵ tartott előadást, melynek során az esztétikáról mint tudományról és a művészetekről szólt. A szépség keresése, alkotása és az abban való gyönyörködés az emberi lélek legsajátosabb és legeredetibb tulajdonságai közé tartozik. Ezt bizonyítja, hogy az emberi műveltség és a művészet kezdetei összetalálkoztak. Az emberi megismerés a külvilág tárgyairól halad a lélek belső életmegnyilvánulásai felé, az esztétikai vizsgálat is elsősorban az esztétikai élvezetek tárgya iránt mutat érdeklődést, és csak később figyel az esztétikai tetszésre. Az objektív esztétika területét átlépve a tetszés alanyi, szubjektív feltételeinek a vizsgálatára tért át. Ezeket kutatva a „lélektudomány” segédeszközeihez kell folyamodni, mert már a tárgyi értékek megállapításánál figyelemmel kell lenni a lélek szubjektív jellegű követelményeire.²⁶⁶

Mitrovicsot idézve: „... az esztétika nem érheti be pusztá leírással, értékelnie kell. Az esztétika explikatív és normatív tudomány is, ez írók és művészek heves ellentmondását váltja ki. Ez jobbára félreértés eredménye, mert az esztétika nem törvényhozó, hanem törvényfelismerő, mintegy kodifikáló tudomány. Rendszerét éppen a műalkotásban érvényesülő, a műalkotásban megvalósított elvek alapján konstruálja.”²⁶⁷ Az esztétikai szemléletet a tudományos világszemlélettel állítja szembe az a körülmény, hogy tárgya nem a valóság, hanem a látszat. A valószerűség az esztétikai hatásnak egyik lényeges feltétele. Lelki életünk egysége nem tűrhet ellentéteket tudományos és esztétikai megismerés között. Mitrovics szerint a látszat mindig a valóság kifejezése, ami alapfogalma az esztétikának ugyanúgy, mint a műalkotásnak és a műélvezésnek. A közönség és a művész együtt

²⁶² Mitrovics, 1928, 379-380.

²⁶³ Vincze 2004, 26, 2007/a, 94-95, 2007/c, 105.

²⁶⁴ Recenzióját ld. Rácz L, 1917, 58-60.

²⁶⁵ Ld. 6.1. alfejezet.

²⁶⁶ Mitrovics, 1928, 331.

²⁶⁷ Mitrovics, 1928, 332.

teremtenek. „Ahogyan a levegő rezgéséhez fül kell, hogy hang legyen belőle, úgy a műalkotáshoz is közönség kell, hogy művészet állhasson elő.”²⁶⁸ Ez a közösség megkívánja az egyéniséget, hiszen az individualitás a világ, valamint a művészet létezési feltétele és formája. Az esztétikai tetszés tárgya olyan jelenség, mely a nézőre mindig kifejezőerővel és egyénien hat, valamely egész benyomását keltve.

Ebben az előadásban Mitrovics a művészetek felosztását is ismertette. Értelmi és érzelmi művészeteket különböztetett meg pszichológiai alapon, illetve térbeli és időbeli művészeteket a megjelenés módjai vagy az észrevétel kategóriái szerint. A szemléltető művészetek közé sorolta a képzőművészeteket, az értelmi művészetekhez a költészetet és a szónoklást, az érzelmihez pedig a zenét és a táncot. Térbeli művészetnek tartotta a képzőművészeteket és az iparművészeteket, a költészetet, a szónoklást, a zenét és a táncot időbelieknek. Az esztétikus jelenségek két csoporthoz tartoznak: értelmiekhez és érzelmiekhez, az érzelmiek vezető szerepe és túlsúlya mellett. Az értelmiek között megkülönböztethető az esztétikai észrevétel és az esztétikai megértés, e kettő alkotja az esztétikai megismerést. Az érzelmi elem minden művészetben uralkodó szerepű, a költészetben mégis az értelmi elem hangsúlyosabb, ezért a költészet értelmi művészet. A képzőművészetekben az értelmi elemek közül a közvetlen szemlélet uralkodik, így a művészetek feloszthatók szemléltető, értelmi és érzelmi művészetekre. Más felosztás szerint ismerünk tér-és időbeli művészeteket. Ennek megfelelően az értelmi és érzelmi művészetek időbeliek, a szemléltetőek térbeliek.²⁶⁹

3.3.2.3. Debrecen egyetemén

Mitrovics az egyetem magántanára lett 1917-ben, a pedagógia tanszék élére pedig 1918-ban nevezték ki.²⁷⁰ Művészeti tartalmú kurzusokat saját tanszékén és a tanárképzésben sem vezetett, csak amikor művészettörténet-helyettesítő tanár volt szintén a bölcsészkaron. Itt valósíthatta meg még kezdő tanár korából eredő törekvését, ami a művészettörténet és esztétika tárgy tanítására vonatkozott. A németalföldi nagy mesterekről és az olasz reneszánsz építészetéről adott elő hallgatóinak. A frissen kinevezett pedagógiaprofesszor egyetemi tanársága első évtizedében (1918–1928) publikált a legtöbbet, csak éppen nem

²⁶⁸ Mitrovics, 1928, 332-333.

²⁶⁹ Mitrovics, 1928, 333.

²⁷⁰ Vincze 2004, 26, 2007/a, 94-95, 2007/c, 105. Oktatott tárgyai: Az értelmi nevelés; Az érzelmi nevelés, Az akarat nevelése, Nemzetnevelés, A neveléstudomány bölcséleti alapjai; A görögök, a rómaiak, a középkor, a reformáció kora, az újkor neveléstörténete; A németalföldi nagy mesterek; Az olasz renaissance építészet; Szemináriumi gyakorlatok, Lélektani kísérletek, Pszichológiai gyakorlatok (sic!) (A debreceni tudományegyetem tanrendjei 1914–1949)

neveléstudományi tanulmányokat, hanem esztétikatörténeti írásokat. Egyik legjelentősebb összefoglaló munkája ebben a témában *A magyar esztétikai irodalom története* (1928), amelyben a különböző nemzetek bölcséleti és széptani irányzatainak lelki kölcsönhatásaiból vezeti le a magyar esztétikai gondolkodás fejlődését.²⁷¹ A mű a magyar esztétikai irodalom kezdeteitől annak részletes történetén át vezeti el az olvasót a húszas évek esztétikai törekvéseiig. Jellemzést ad saját, ún. pszichológiai irányáról is, sőt művészet és erkölcs viszonyát is taglalja. A művészetfilozófiával foglalkozó szakemberek említése sem marad el az alapvetően művészettörténeti beállítottságú Mitrovicstól. Még Böhm és iskolája esztétikájáról is ír.²⁷²

Mitrovics egyetemi tevékenységéhez tartozik rektori működése is, ami kronológiailag jóval később következne, ám a tematikai összetartozás alapján itt tárgyaljuk. 1940/41-ben az egyetem rektora volt, s mint ahogyan egy esztéta rektorhoz illik, egyik avatóbeszédében a művészet lélekemelő hatásáról is szólt. Mondanivalója egybehangzóan tükrözi vissza azokat a megállapításait, amelyeket a „tisztá humanitás”-szal kapcsolatban a művészet szerepéről megfogalmazott: *„Ha az élet értelmét és célját keressük, azt aligha találjuk meg másképpen, mint magasabbrendű szellemiségünk kifejlesztésében, mivel éppen ez a szellemiség emeli emberi nemünket az állatvilág felé. Ennek lényege, pedig birtokunkba vétele mindannak – és pedig a gyakorlati felhasználhatóság határain is messze túlmenően – aminek felismerésére és megállapítására csak képes az emberi elme. [...] Ez a magasra felcsigázott értelmi munka nem elégíti ki egymagában szellemünket, amely alkotni vágyik s alkotásaiban gáttalan és hiánytalan érvényesülésre törekszik. Az adottságok gátlásaitól magát megszabadítva, saját képére teremti újjá a világot művészetében. Azért a művészet az emberi szellem legtokéletesebb kifejezése s pihenni vágyódásában legfölemelőbb, önmagához legméltóbb rekreációja.”* – így hangzott a frissen avatott egyetemi doktorok szellemi útravalója 1941 tavaszán.²⁷³

3.3.2.4. A Magyar Pszichológiai Társaság Esztétikai Szakosztálya körében

Időben visszatérve a fejezet kronológiai rendjéhez szólunk arról, hogy Mitrovics a Magyar Pszichológiai Társaság Esztétikai Szakosztályának 1933. november 12-i alakuló ülésén *Esztétika és esztétikai evolúció* címmel tartott felolvasást. Ebben a műértő közönség ízlésének neveléséről, fejlesztéséről értekezett. Nem a művészképzés, a művészi nevelés feladata érdekelte e művében, hanem sokkal inkább az, hogy mik a műértő közönség esztétikai kultúrájának a

²⁷¹ Bucsay, 1939, 4.

²⁷² Vincze, 2007/b, 129.

²⁷³ Vincze, 2007/b, 135.

fejlődési feltételei és megnyilatkozása.²⁷⁴ Szerinte a közönséget éppúgy nevelni kell a műélvezetre, mint az előadókat vagy alkotókat a művészi teljesítményre: „... *nagy művészet csak műértő közönség körében virágozhat fel, kétségtelen, hogy egészséges művészetnek nélkülözhetetlen föltétele a közönség egészséges és virágzó esztétikai kultúrája. [...] a közönségnek is megfelelő nevelésére és irányítására kell törekednie; tehát arra, hogy a közönség ne közömbös szemlélője legyen a művészi termelésnek, hanem megértő és cselekvő segítőtársa.*”²⁷⁵ Ennek lehetőségei szerinte három csoportba sorolhatók: 1. A művészi megnyilvánulások lehetőségének a biztosítása és az irodalmi termelés támogatása. 2. Az illetékes közvélemény megnyilatkozása a művészi és költői alkotással szemben. 3. A problémák tudományos megvilágítása. Fejlett kulturális élet mellett mindhárom egyaránt nélkülözhetetlen feltétele az esztétikai evolúciónak. Arról is szólt, hogy ebben a fejlődési folyamatban milyen szerepe és lehetősége van a műbírálatnak. Ez legjobb nevelője a közönségnek, de csakis előzetes tudományos megállapítások alapján. Mint írja, ahogyan a közönség nevelésében megoszlik a művészet és a kritikusok hatása, úgy kell szerepet vállalnia a művészeti hatásnak a tudományos vizsgálatok mellett a kritikai tevékenység kifejlesztésében.²⁷⁶

Mitrovics szerint a kritika közvetítő művész és közönség között. Fejlett ízlés és fokozatos érzékenység jellemzi mind a kritikust, mind a művészt. Ha még fegyelmezett elmével és képzettséggel is rendelkezik a kritikus, akkor megkönnyíti a művészet útját a közönség lelkéhez és képessé teszi annak befogadására és elmélyülő megértésére. A kritika hivatása tehát a közönség lelkének kiművelése és ízlésének fejlesztése. „*Mindez mutatja, hogy súlyos felelősség terheli a kritikát, amely mintegy a kor esztétikai lelkiismerete. Éppen azért nem nélkülözheti az esztétikának, valamint az irodalom- és műelméletnek a biztos és becsületes alapvetését.*”²⁷⁷ Mitrovics már ebben a programbeszédben felveti az Esztétikai Füzetek és egy kritikai szemle kiadásának a tervét. 1934-ben el is indult az Esztétikai Füzetek című periodikum, amely elsősorban a szakosztályban elhangzott előadások írásos változatának biztosított megjelenést.

Dénes Tibor *Esztétika és műszeretet* című titkári jelentésében adott számot az Esztétikai Szakosztály 1935. évi működéséről. Ebben olvashatjuk, hogy a műszeretet a művészetben megnyilvánuló szép legáltalánosabb értékelése. A magyar esztétika művelését célul kitűző szerény társaságnak a feladata, hogy dolgozza ki a tudományos érvényű műszeretetet. Az egész koncepció vezérmotívumait a szakosztály elnöke, Mitrovics Gyula foglalta egybe *Esztétika és kritika* címen. „*Nincs kétség afelett, hogy alig-alig lesz kritikus e korból, kinek ítélkezését a*

²⁷⁴ Ezt a közönségnevelési eszméjét láttuk *Az ifjúság esztétikai és művészeti nevelése* című művében is megjeleneni és a 7.1. alfejezetben.

²⁷⁵ Mitrovics, 1934/c, 15.

²⁷⁶ Mitrovics, 1934/c, 16.

²⁷⁷ A kritika hivatása–híradás Mitrovics elnöki megnyitójáról, amit az Esztétikai Társaság egyik felolvasóülésén tartott. Ld. Mitrovics, 1935/h, 253-254.

történelem nyugodt lelkiismerettel el tudja majd fogadni."²⁷⁸ A cikk további soraiból megtudjuk, hogy a szakosztály kiválik a Képzőművészet című folyóirat szerkesztőségéből, mert segíteni szeretnék a kritikát, nem pedig gyakorolni a kritizálást. Ezzel szinte egy időben indították útnak új folyóiratukat, az Esztétikai Szemlét, mellyel a művészi életben kérnek hangot. Egy őszinte ars poetica megfogalmazásával zárja a szerző beszámolóját, amely a társaság küldetését fogalmazta meg: „*Ez a szerény társaság érzi, hogy hivatása van a magyar szellemi életben s hogy e hivatás betöltéséhez kellően felkészüljön, a következő esztendőben a magyar esztétika filozófiai megalapozottságához folyamodik.*”²⁷⁹

1935-ben tehát újtára indult Mitrovics főszerkesztősége alatt az Esztétikai Szemle.²⁸⁰ Mitrovics azzal indokolta olvasóinak az újonnan induló sajtóorgánium létjogosultságát, hogy a Magyar Psychológiai Társaság Esztétikai Szakosztálya képes az egész tudománykörre kiterjedő folyóiratot működtetni felkészült és termékeny szerzői révén, így elhatározták az Esztétikai Szemle megindítását. Ez a szakosztályi üléseken elhangzott felolvasások mellett más tanulmányokat is tartalmaz. Rendszeres ismertetéseket kívánnak közölni a külföldi irodalom és a hazai esztétikai törekvések főbb történéseiről és megjelent könyveiről. Ha szükséges, akkor a szakosztály működéséről szóló híreket és közleményeket is közreadnak. Az Esztétikai Füzetek változtatott formában ugyan, de a jövőben is megjelennek, amennyiben oda sorolják be az Esztétikai Szemléből készült különlenyomatokat. A Szemle évenként négyszer, március, június, szeptember és december végén fog megjelenni.²⁸¹

Mitrovics a szakosztály elnöki megnyitóinak alkalmait arra is felhasználta, hogy az egyes művészeti ágak esztétikai funkcióit kiemelje, analizálja, s közrebocsássa az Esztétikai Füzetek hasábjain. Úgy érezte, hogy az új műalkotások új szempontokat követelnek a múlt értékeivel szemben, de ezeket tudományosan egységes módszerekkel lehet csak vizsgálni. Ezt szeretnék felvállalni előadás-sorozatukban, különösen a képzőművészetek terén. Ezzel kezdte az 1935. február 19-i ülésen a képzőművészetek elemzését, s ezt a szakmai fórumot ragadta meg arra a célra, hogy az általa igen nagyra tartott Lyka Károly művészettörténészt felkérje előadása megtartására. Miközben megszólította az előadót, olyan fontos kijelentéseket tett, amiből tisztán kirajzolódnak konkrét elképzelései a fiatal generáció esztétikai „nevelődéséről”. Világos tehát, hogy a kortárs művészek és műbírálók kritikai szemléletének alakulására és fejlesztésére nézve elengedhetetlennek tartotta a múlt értékeinek beemelését, s azok továbbgondolását.²⁸² Egy hónappal később az építészet került terítékre. Itt is egyértelmű Mitrovics „*pszichológiai*

²⁷⁸ Dénes, 1935, 41-43.

²⁷⁹ Dénes, 1935, 44.

²⁸⁰ Vincze, 2007/b, 130.

²⁸¹ Mitrovics, 1935/a, 1-2.

²⁸² Mitrovics, 1935/b, 50.

megalapozottságú pedagógusi és esztéta vénája”,²⁸³ képtelen volt a lélektan elveitől és módszereitől elvonatkoztatni. Minden tudományos fogalom háttérében ennek törvényszerűségeit látta.

Az 1935. április 30-i szakosztályülést a zeneesztétika kérdésének szentelték. Az elnök érvelése szerint a zenei problémák elsőrendűek az esztétikai kérdések között, mert „*a zene foglalja magában leghiánytalanabban azokat a jellegzetességeket, amelyek a művészeteket az emberi lélek egyéb életnyilvánulásaitól megkülönböztetik.*”²⁸⁴ Szavaiból kiviláglik, hogy esztétikai rendszerében kitüntetett helyet kapott, mert más művészet nem tudja olyan teljesen és olyan közvetlenül kifejezésre juttatni az érzelmi és hangulati változásokat, mint a zene. Abszolút művészetnek nevezi, mert egyedül a muzsika képes az érzelmkifejezés közvetlen eszközeként a hangot felhasználni.

Tartalom és forma viszonyának elemzése is nyomon követhető a zeneesztétikai fejtegetésekben, hogy évekkel később olyan teljes és logikus elméletté álljon össze, mint *Az esztétika fogalma és főbb problémái* című könyvében. „... *Ime a legbensőbb egybeolvadás tartalom és alak között is! Ime a zene, mint a legteljesebb formaművészet és ezért is a legteljesebb művészet! Csakhogy azért mégis áll erre is az egyetemes művészeti elv: tartalom és alak, kifejezés és mondanivalók egyensúlya. (És ebben nagy, a legnagyobbak közül való a mi Lisztünk.)*”²⁸⁵ A zene tartalmatlan és üres szegényes dallamvezetéssel, ezért nevezhető abszolút művészetnek, éppen ezért és ennek ellenére csak önmagából lehet magyarázni. Egy, a zenéből kiinduló esztétikai vizsgálat igen sok igazsággal gazdagítja az általános esztétika tudományos rendszerét, de esztétikai elméleteket nem lehet ráerőszakolni a zenére, mint ahogy esztétikai elvek alkalmazásaival a képzőművészetek fejlődését sem lehet erőltetni. Ezekből a sorokból világossá válik Mitrovics megbocsátható elfogultsága a művészetek, azon belül is a zene iránt, illetve szemlélete társítható Tankó zenére, konkrétan Lisztre vonatkozó álláspontjával.

3.3.2.5. Korszakalkotó esztétikai művek írójaként

Az esztétika fogalma és főbb problémái (1939) című művének elején kifejti, hogy mennyire fontosnak tartja a „művészetek bölcselete” és az „esztétika” fogalmának a szétválasztását. E rokon tudományok hierarchikus rendben állnak, ami „*elsősorban az egyes műalkotások és műfajok értelmezésére és értékelésére támaszkodva a műelméleten át az esztétikában, vagy más felfogás szerint a művészetek bölcseletében tetéződik.*”²⁸⁶ Az esztétika köre azonban sokkal

²⁸³ Mitrovics, 1935/c, 45.

²⁸⁴ Mitrovics, 1935/d, 71.

²⁸⁵ Mitrovics, 1935/d, 72.

²⁸⁶ Mitrovics, 1939/a, 4.

tágabb, mint a művészetek bölcséletéé. Egy bekezdéssel lejjebb Böhm „Axiológiájá”-ra támaszkodva definiálja az esztétika fogalmát. miszerint az esztétika feladata „*az egyetemes elveknek az egybefoglaló vizsgálata különös törekvéssel arra, hogy emberi tudásunk egyetemes fogalomrendszerébe is beleillesszük annak eredményeit.*”²⁸⁷ Az esztétika tárgyát „*az ember lelki élményeinek körében megvalósuló szép*”-ként²⁸⁸ jelöli meg.

A szépség fogalmának elemzése körüli nehézségek klasszikus példajaként Wundtnak a mondat, illetve az ítélet keletkezéséről szóló elméletét említi, mely szerint az ítéletalkotás analitikus tevékenység, míg mások ennek szintetikus voltát hangsúlyozzák.²⁸⁹ Végül Mitrovics megállapítja, hogy „*a természeti szép a természeti jelenségeknek lelkünkkel egybevágó eleme*”,²⁹⁰ tehát saját szemléletünk szerint csoportosítjuk a természeti alkotásokat. A festő is „*a világot saját tartalmából és saját formáiban alkotja meg.*”²⁹¹ Ez mutatja meg leginkább, hogy az ember esztétikai élményei közben tulajdonképpen önmagát keresi még a természetben is, így még inkább önmagát juttatja kifejezésre művészetében.

Höföding etikájának nyomait fedezzük fel az alábbi sorokban: „*A magasabbrendű kultúra azonban akkor kezdődik [...], amikor az ember már időt szakíthat s nyugalmat is teremthet ahhoz, hogy az életküzdelmeken túl és azoktól függetlenül is kiélhesse erőit.*”²⁹² Mitrovics szerint ez nyilvánul meg a (fentebb már említett) természeti szépségek hatásában, de az ember alkotni akar, mégpedig a természeti alkotásokat saját lelki alkatának megfelelően újraalkotni. Arisztotelészre támaszkodva állapítja meg, hogy „*nem a nyers utánzás, hanem sokkal inkább az utánateremtés, vagy egyszerűen a teremtés, az alkotás a művészetek lényege...*”²⁹³ Itt következik talán legtisztábban fő mondanivalója, miszerint az ember művészi alkotásában éli ki leghiánytalanabban önmagát, vagyis amit kifejez művészetében, az a tiszta emberi.²⁹⁴ „*Ennek lényege magasabbrendű szellemisége.*”²⁹⁵ E gondolatmenettel jut el Mitrovics az esztétikai érték kritériumához, mely maga az emberi szellem.

A művészi kifejezést taglaló részben Schiller gondolataival találkozunk tartalom és alak összhangjának említése kapcsán, de Mitrovics szerint ettől többről van szó: a kettő szerves egységéről. Tartalom és alak viszonya ősi probléma a szerző szerint, mi sem bizonyítja ezt

²⁸⁷ Mitrovics, 1939/a, 4.

²⁸⁸ Mitrovics, 1939/a, 5.

²⁸⁹ Mitrovics, 1939/a, 5.

²⁹⁰ Mitrovics, 1935/a, 6.

²⁹¹ Mitrovics, 1935/a, 7.

²⁹² Mitrovics, 1939/a, 7.

²⁹³ Mitrovics, 1939/a, 8. (A szépségről, az esztétika feladatáról és a művészeti alkotásról kifejtett nézetei a nagy klasszikus filozófusok eszmerendszerein alapulnak, akik jelentős mértékben hatottak a fiatal Mitrovics alakulóban lévő filozófiai gondolkodásmódjára.)

²⁹⁴ Nevelési rendszerének alappillére jelenik itt meg újra, mint annyiszor műveiben – a „tiszta humanitás” fogalma.

²⁹⁵ Mitrovics, 1939/a, 9.

jobban annál, hogy neves filozófusok nézetei csaptak össze e témában az esztétikai formalizmus köntösében²⁹⁶ szemben a tartalmi értékek jelentőségét hangsúlyozó irányzattal.²⁹⁷ Mitrovics írja: „*A művészet az ember érzelmi erőinek a kényszere alatt önként, közvetlenül, – spontán – születik.*”²⁹⁸ Ez a kettős jelleg (emocionalitás és spontaneitás) „*a közös tulajdona mind a műalkotásnak, mind a műélvezésnek.*”²⁹⁹ Mindezek után „*az esztétikai élmény nem más – írja – mint az ember lelkiségének, tehát a tiszta humanitásnak legteljesebb érvényesülése.*”³⁰⁰ Mondanivalója így érkezett vissza gondolatmenetének kiindulópontjához.

Ám nem ér véget még esztétikai fejtegetése. A nagy klasszikusok, Goethe és Schiller szavait idézve taglalja tovább művészet és ember kapcsolatát, miszerint „*amit tudok, azt bárki mondhatja, de a szívem egyedül az enyém.*”³⁰¹ Ennek alapján jelenti ki, hogy a művészet mértéke nem lehet csakis az ember lényege, lelkisége, szellemisége. Úgy tűnik, ezzel a szép kritériumát is megtalálta, mert szépnek látja mindazt, ami az ember szellemiségének megfelel, és állítja, hogy az emberi szép a művészetben nyilatkozik meg legteljesebben, a művészet tükrözi vissza legteljesebben és legjellemzőbb módon. A szépség élményétől jut el az esztétikai élményekig, erkölcsi nevelő hatásukhoz, mivel az esztétikai élményeket olyan lelki műveletekhez sorolja, amelyek a lelki élet „*folyamatosságát, ezzel tehát jellegzetességét, karakterét is leginkább kiművelik és megszabják, mégpedig a leghatározottabban fölemelő irányzattal. Ebben rejlik az esztétikai élményeknek erkölcsi és nevelői nagy jelentősége.*”³⁰²

A mű vége felé még egy fontos fogalomrendszert határol körül az eddig leírtak segítségével, amely az esztétikumról szóló gondolatok jegyében bontakozik ki: „*... a tudattalan világnak legmagasabb csúcsa, legragyogóbb terméke a műalkotás és az ennek nyomán fakadó műélvezet. Az esztétikum már csak ezért is legsajátabb és legjellegzetesebb élménye az emberi lélek magasabbrendű szellemiségének. Ezért talán szabad lesz az esztétikumról szóló eme gondolatok rendszerét a tiszta humanitás esztétikájának*³⁰³ *a nevével illetni. [...] A valláson kívül tehet-e itt más annyit, mint a művészet, ennek a fentiekben vázolt kiválóan érzelmi értékállománya?*”³⁰⁴ A transzcendentális világ párhuzamba állítását újra az evilági lét magasztalása követi. Kifejti, hogy az esztétikum a legeszményibb formája az ember és ember közötti kapcsolatnak. Egy műtárgy értéke annál nagyobb, minél többen osztoznak az

²⁹⁶ Az esztétikai formalizmus szerint az esztétikai megítélés tárgya az alak, a tárgy egészen közömbös – fő képviselője Herbart.

²⁹⁷ Mitrovics, 1939/a, 10.

²⁹⁸ Mitrovics, 1939/a, 10.

²⁹⁹ Mitrovics, 1939/a, 10.

³⁰⁰ Mitrovics, 1939/a, 11

³⁰¹ Mitrovics, 1939/a, 12.

³⁰² Mitrovics, 1939/a, 13-14. Schiller és a szépség fogalmai – immár sokadszor az életműben.

³⁰³ E példa is mutatja, hogy Mitrovics igyekezett nevelési rendszerének minden összetevőjét „kedvenc” fogalmára, a „*tiszta humanitásra*” visszavezetni.

³⁰⁴ Mitrovics, 1939/a, 16.

élvezetében, ezért a szépérzés az egyik leginkább közösségi érzés, tehát a legkollektívebb, egyben a legmélyebb és legsajátabbérzések közé tartozik. „*Emellett sajátosan színezi minden más közösségi érzéssel szemben lefolyásának nagyon határozott egyéni jellege. Szélső ellentétek találkozása hát a szépérzés: egyéniségé és közösségé. A legeszményibb egyesülés!*”³⁰⁵

Böhm bölcséletének központi gondolatával próbálja zárni a szép értékfogalmáról tett vizsgálódásait. Tudóstársára, az Esztétikai Füzetek szerkesztőjére, Baránszky-Jób Lászlóra³⁰⁶ hivatkozva közli, hogy „*az értékfogalom előtérbe állítása biztosíthatja az esztétikának nemcsak önállását, hanem tudományos jellegét is.*”³⁰⁷ Írásának utolsó soraiban művészet, közönség és műbíráló viszonyáról próbál alapigazságot közölni mintegy a mű tanulságaként, veretes mondanivalójaként. Úgy véli, hogy az esztétika gyakorlati jelentősége abban mutatkozik meg, hogy a felelős kritika közvetítésével hozzájárul a közönség ízlésfejlesztéséhez és ezzel a valós művészeti értékek érvényesüléséhez. „*Az esztétikai elvek értékesítése tehát nem korlátozást, hanem támogatást jelent a komoly művészet számára.*”³⁰⁸

1940-ben ismét egy igen jelentős munkája jelent meg *A műalkotás szemlélete* címmel. A híres filozófus-elődök gondolatai köszönnek vissza könyvében. „*Kant fejtegetéseinek dialektikai főeredménye az a tétel, hogy mivel az »ízlésítéletek« meghatározatlan, azaz a jelenségek érzékfölötti szubsztraktumának fogalmán alapulnak, apriori jellegük van, és épen azért, bár szubjektív eredetűek, mégis egyetemes érvényességre tarthatnak számot.*”³⁰⁹ A különböző művészeti ágak egymáshoz való viszonyának tárgyalásakor hívja segítségül Spencert, akit sokat idézett munkásságában. A művészetek fejlődéséből kiinduló Spencer, aki külön csoportba sorolta a költészet, zene, tánc műfaját és külön az építészet, képzőművészet, szobrászat ágát, utóbbi csoportba tette az építészetet mint anyaművészetet, az előbbibe pedig a táncot. A művészet alapvetően két fő ágának megállapításakor immár sokadszor Wundtot idézi, azt a Wundtot, akire majdani professzor-utóda, Karácsony Sándor is előszeretettel hivatkozik. Wundt két csoportot különböztet meg, úgymint képző és múzsai művészeteket (musische Künste). Wundt szerint azonban ez a megkülönböztetés nem jelent merev szétválasztást, mert az így szembehelyezett művészetek, de helyesen inkább eszközök és motívumok, egymást kiegészítik éppen azért, mert ellentétesek. Úgy véli, hogy amint nem képzelhető ember, aki gondolkozva és akarva egyszerre érezni is ne tudna, úgy művészet sincs, mely kirekesztőleg csak képző vagy múzsai volna. Így a képzőművészet éppen azért, mert eszközei külsőlegesek, a benyomások egyesítésére, a múzsai pedig, mint a belső élmények művészete, a belső élmények külső

³⁰⁵ Mitrovics, 1939/a, 17.

³⁰⁶ Baránszky „*Az esztétika autonómia-kérdése*” című tanulmányával közreműködött a Mitrovics-émlékkönyvben, 323-350.

³⁰⁷ Mitrovics, 1939/a, 17.

³⁰⁸ Mitrovics, 1939/a, 19.

³⁰⁹ Mitrovics, 1940, 53.

kifejezésére törekszik. Azért a képzőművészet, mint mondja, a külvilág változatos formáinak tükröződéseit mutatja az emberi kedélyen át, a múzsai művészet pedig magát az emberi kedélyt a természetes kifejező mozgásokban és annak továbbképződéseiben: a nyelvben, élőszóban, költészetben és zenében.³¹⁰

Ebben a műben is jól nyomon követhető a koppenhágai professzor, Harald Höffding etikai felfogásának hatása: „... *Erre céloz Höffding etikájában, midőn az intellektuális megértéssel szemben – melynek lényegét abban látja, hogy valamely dolgot a dolgok egybefüggő sorába beillesztünk – az esztétikai élvezet tárgyát ő is zárt egésznek tekint, amely, mint ilyen specifikus sajátosságaival és a maga sajátos jellemvonásaival gyönyörködtet.*”³¹¹ A szép, igaz és jó fogalmak viszonyát Mitrovics a szintén Höffding által leírt totalitás-elv alapján állapítja meg: „*Azért a jó, szép és igaz háromságánál természetlen volna minden vita a sorrend körül.*”³¹² Műve két fő részében az esztétikai megismerést, ezen belül az esztétikai észrevétel és az esztétikai megértés jelenségeit, illetve az esztétikai érzelmeket tárgyalja. Foglalkozik az esztétikai nevelés kérdéseivel, a műalkotás és a lélek törvényszerűségeivel, a műalkotás élvezetével. Rámutat a műalkotás szociális jellegére, a közösség és a művész kölcsönhatására, ahol a művész művészetével a közösség lelki életét gyarapítja. Kihangsúlyozza az esztétikai nevelés jelentőségét, ami csak eredeti esztétikai élményeken indulhat el mind a nevelőnél, mind a növendéknél. Mindezt egyaránt szolgálják a művészettörténet régi és a mai művészet új alkotásai. Az esztétikai nevelés szükségessége túlért az iskola falain. Mitrovics meggyőződése, hogy műélvezeti iskolázottság nélkül magasabbrendű művészi élmények nem jöhetnek létre. Ez viszont gyakorlást igényel. Elsősorban közismert magyar műalkotásokat hoz példának. Vizsgálódását más műfajokra is kiterjeszti a képzőművészeteken kívül, mint a hangosfilm, a plakátművészet és a városrendezés. A zeneelmélet kérdéseinek feldolgozását másra bízta Schroeder Attila báró személyében.³¹³

A könyv célja – a tudományos rendszeralkotás mellett – az volt, hogy az esztétikai elveket a művelt közönség szélesebb rétegeiben is tudatossá tegye és megkedveltesse. Mitrovics szinte majdnem mindegyik művészeti ág esztétikai megértésének belső titkaiba bevezeti az olvasót, úgymint az iparművészetek, az építészet, a szobrászat, a képírás, a zene, az irodalmi művek és a mozgásművészetek terén.³¹⁴ Érzékletes példa a mű alapvető céljának bemutatására a zárósorok felidézése: „... *a szépélménynek a tárgya olyan jelenség, mely lehetőleg érzéki behatások alapján, látási és hallási érzetek vezetése mellett magasabbrendű képzet-és érzelemtársulásokat*

³¹⁰ Mitrovics, 1940, 53.

³¹¹ Mitrovics, 1940, 331.

³¹² Bucsay, 1942, 128-129.

³¹³ Bucsay, 1942, 129-130.

³¹⁴ Vincze, 2007/a, 101.

*tudattalanul képes földélni és lebonyolítani; [...] ilyen a tárgya az esztétikai tetszésnek; ez tetszik. Ha akarjuk, így is mondhatjuk: ilyen a szép.*³¹⁵ Mitrovics tömör megfogalmazásában: „... tetszik az, ami tudatunk bennlévő elemei között könnyedén, de mégis kellő erővel és természetességgel helyezkedik el.”³¹⁶ Kritikai megjegyzése Vajthó Lászlónak mindössze annyi a műről, hogy Mitrovics nem jut el benne koráig. Ennek oka bizonyára a szerző „öntudatos elzárkózása” a még új, kiforratlan elméletektől. A gyakorlati példaként említett műalkotásokról azonban ez már nem mondható el.³¹⁷ Mitrovics e művét elsősorban középiskolai tanároknak ajánlja, hiszen abban az időben felsőbb utasítások hangsúlyozták a középiskolai esztétikai nevelés fontosságát.

3.3.3. Mitrovics esztétikai elméletének értékelése

Mitrovics Gyula termékeny irodalmi működése során teljes egészét alkotó filozófiai világfelfogást érlelt ki magában. Életművének nagy része az esztétika és a pedagógia tárgykörébe tartozik, melyek filozófiai megalapozottságot kaptak tőle már pályája elejétől kezdve. „*A szellemi élet problémáinak legfelsőbb összefoglalása a filozófia feladata. A pedagógia nem mellőzheti bölcséleti kérdéseknek a megbeszélését és eredményeik alkalmazását. [...] a nevelés kérdését a világnézeti problémák összességébe kell beágyaznunk. ...*”³¹⁸ Eredményei, mint lélektani, esztétikai, pedagógiai összefüggésekbe szőtt megállapítások összegezhetők.³¹⁹

Az esztétikai tetszés alapproblémája című művében az esztétikai tetszés és nemtetszés kérdése az általános tetszés és nemtetszés problémájának egy részlete, mely összefüggésben áll a pszichikai egység törvényével. Esztétikailag az tetszik, ami tudatunk meglévő elemei között a legkisebb ellenállás mellett helyezkedik el, és könnyen asszimilálódik. Mitrovics részletesen foglalkozik ennek a feltételével és lefolyásával mind az esztétikai megismerés, mind az esztétikai érzelmek körében. Az érzelmi hatást vizsgálja fiziológiai és pszichológiai tényezők sorában egyaránt. Végül a műalkotás körében alkalmazza tételeit. A különböző esztétikai elvek (összhang, egység a sokféleségben, világosság stb.) a tetszés törvénye alapjain állnak és erősítik azt. Ezek a megértést könnyítik meg és teszik lehetővé. A széphatás érzéki elemeinek szerepe is csak úgy érthető, hogy ezek az elemek is tudatunk meglévő elemei között könnyen asszimilálódnak. A művészetek keletkezésének a magyarázata is ide

³¹⁵ Mitrovics, 1940, 332.

³¹⁶ Bucsay, 1942, 129.

³¹⁷ Vajthó, 1942, 314.

³¹⁸ Mitrovics, 1933/c, 73.

³¹⁹ Bucsay, 1939, 3.

jut ki. A szépérzelmek (tetszés-nemtetszés) alapkérdésének megfejtése tehát abban rejlik Mitrovics szerint, hogy tetszik, ami tudatunk meglévő elemei között könnyedén, de mégis kellő erővel és természetesen helyezkedik el.³²⁰

Rácz Lajos e műről írt könyvismertetésében³²¹ rövid észrevételeket tett. Az egyik arra vonatkozik, hogy a szerző szerint az esztétikai hatás alapja mindig fizikai érzékelés, még a költészetben is, bár ez csak a nyelv zeneiségére szorítkozik. Rácz a regénynél, anekdotánál, szellemes vagy humoros megjegyzésnél nehezen tudja a fizikai érzékelést elképzelni, mert az előbbinél a nyelv zeneisége olykor teljesen hiányzik. Szerinte Mitrovics e megállapítása némi fogyatékoságot mutat. A másik észrevétele a „rögtön” szó használatára vonatkozik, helyette az „önkéntelenül” vagy a „közvetlenül” kifejezést ajánlja. A művészetek legmélyebb alkotásai (pl. Hamlet, Faust, Az ember tragédiája, Michelangelo képei, szobrai) nem rögtön hatnak, hanem minden újabb olvasásnál vagy szemlélésnél újabb szépségeket fedezünk fel bennük, vagyis még a művelt elme is csak fokozatosan hatol be szépségeikbe, a műveletlen pedig szinte nem is tud bennük esztétikai tetszést találni. Mitrovics felolvasása megfelel feladatának, könnyedén, kellemes modorban tájékoztatja a művelt közönséget az esztétika alapvető elvei felől és észrevétlenül vezeti el hallgatóit a szép iránti érdeklődéshez, a szép alkotások megbecsüléséhez. Az eddigi tanulmányaiban, értekezéseiben kifejtett alapelvek, alapeszmék alapján érdeklődéssel várja a szerzőtől – akit az esztétikai problémák ügyes megfejtőjének s magyaros feldolgozójának tart – a Mitrovics által tervezett rendszeres esztétika teljes feldolgozását. Rácz így összegzett: „... egyszóval az értelmi és érzelmi művészetek egyszersmind időbeliek, a szemléletiek pedig egyszersmind térbeliek, végül a színművészet egyaránt idő- és térbeli, értelmi, érzelmi és szemléleti.”³²²

Mitrovics *A magyar esztétikai irodalom története* című művében az esztétika tudományának eddigi legteljesebb irodalomtörténetét adja, melyben állást foglal a magyar esztétikai elmélet fejlődésére ható filozófiai rendszerekkel szemben, mint pl. a kantianizmus, hegelianizmus, a biológiai, pszichológiai és szociológiai irányok, valamint a legjelentősebb magyar bölcséleti rendszereket vázolja fel.³²³ Gulyás József recenziójában³²⁴ így méltatja Mitrovicsot: „*Avatott tollú szerző nagy szorgalommal, lelkiismeretes buzgósággal végzett házagpótló munkája e vaskos kötet. Sok részletének megírásához egyes, ma már talán névszerint sem ismert írók esztétikai vizsgálódásainak ismertetéséhez fel kellett kutatni régi, poros folyóiratokat, cikkeiket ki kellett onnan ásni s őket újra értékelve bele állítani a magyar*

³²⁰ Mitrovics, 1928, 334.

³²¹ Rácz L, 1917, 59-60.

³²² Rácz L, 1917, 59.

³²³ Bucsay, 1939, 4.

³²⁴ Gulyás, 1928, 355-357.

esztétikai irodalom történetének folytonosságába. Nem járt ugyan töretlen úton az illusztris szerző. Az, aki emlékének van e kötet szentelve, Jánosi Béla, már több író történetét feldolgozta. ...”³²⁵ Ezután fejezetenként végigvezeti olvasóit a mű tartalmán, felsorolja a könyvben említett jelentős esztétákat, majd az alábbi mondattal zárja e nagyszerű munka ismertetését: „Hisszük, hogy nálunk hivatottabbak még jobban fogják méltányolni.”³²⁶

*A neveléstudomány alapvonalai-ban*³²⁷ a művészeti, esztétikai nevelésről vallott nézeteit is kifejtette. Szerinte a tiszta humánium fontos jellemzője az érzelmi élet, mely a társasélet, valamint a tudományos és művészi tevékenység kiindulási alapja. „... Ezért a nevelés munkájában fontos szerep vár a művészeti, általában az esztétikai szempontok érvényesítésére. A tiszta humanitás ezek érvényesítése nélkül ki nem bontakozhatik [...] A nevelés, az esztétikai szempontok irányításával, vezeti el az embert leghatározottabban önmagához. [...]Ezért alig emeli valami olyan magasra és akkora intenzitással az ember életszínvonalát, mint az esztétikai érzelmek. ...”³²⁸

Mitrovics tudományos pályája során hosszan és céltudatosan készült egy rendszeres magyar esztétika megalkotására. Fiatalkori tanulmányaiban – *Az esztétikai tetszés alapproblémája* (1912), *Az esztétika alapvető elvei* (1916) – az esztétika főbb elveit kívánta leírni. Későbbi irodalmi esztétikai műveiben történeti alapon próbálta ki az elmélet alapelveinek érvényességét. Legátfogóbb ilyen könyve *A magyar esztétikai irodalom története* (1928). Rendszeres esztétikája ezután több mint tíz évvel látott csak napvilágot, miután megírta neveléstudományi tankönyvét (*A neveléstudomány alapvonalai-t*). *A műalkotás szemlélete* (1940) Mitrovics „józan és mérsékelt szinkrétizmusának a jegyében fogant.”³²⁹ – „Egy élet eredménye... valóban életműről beszélhetünk. A könyv minden során csöndes, áhítatos munkakedv árad szét, egy olyan embernek lelkesége, aki műélvező és tudományos összegező egy személyben s e két világ közt, sohasem lobogva, de állandó hevületben törekszik a felsőbbrendű szépre és jóra, esztétikának és pedagógiának, az etika mellett szerzőnk fő érdeklődési körének eszményeire.”³³⁰ Főiskolai, egyetemi tanári hivatása más könyvek írására készítette, de visszatért legkedvesebb vizsgálódási területéhez, az esztétikához. Nem csak a műalkotások szemléletéhez ad helyes szempontokat, hanem teljes esztétikai rendszert nyújt át az olvasónak. Annak ellenére, hogy a régi német esztétika neveltje és képviselője, a világirodalom összes jelentős esztétikai elvét említi, mert „nem

³²⁵ Gulyás, 1928, 355.

³²⁶ Gulyás, 1928, 357.

³²⁷ Megjelent 1933-ban.

³²⁸ Mitrovics, 1933/c, 36-37.

³²⁹ Bucsay, 1942, 128.

³³⁰ Vajthó, 1942, 313.

vadonatúj rendszert akar adni.”³³¹ Jól tudja, hogy önálló elméletét csak egy történeti áttekintés után vázolhatja fel, amit már megtett *A magyar esztétikai irodalom történetében*. Lelkiismeretes hivatkozások, nagy anyagismeret, eredetiség, egyéni élményszerűség és puritán egyszerűség jellemzik írásait. „Általában Mitrovics Gyula többet ér, mint amennyit mutat.”³³²

Mitrovics életművének tömör összefoglalását Hanák Tibor³³³ fogalmazta meg: „*Sok évtizedes munkásságán és hosszú életén végighullámoztak a korszak politikai és szellemi hatásai a századelő reformhangulatától, a nemzetföltöltő és a fajmítoszba kapaszkodó ideológiákon át a gyors kiábrándulásig, majd a marxizmus jelentkezéséig, melyet azonban már csak nyugdíjasként élt meg.*”³³⁴ Mitrovics világnézetének alapját Kant, Wundt, Spencer, Höffding és Böhm Károly nézetei jelentették elsősorban. Fő kutatási területe az esztétikatörténet volt. Élete során megírta saját esztétikai elméletét, mely szerint „esztétikai közösséget” alkotunk. A művész legfontosabb tevékenysége a kifejezés, de ebben a közösség szemléletét, érzéseit, elvárásait, tetszését hozza felszínre. Úgy vélte, hogy ez a közösségi hatás, művész és a társadalom, művész és közönség találkozása csak nemzeten belül lehetséges. A művészi alkotótevékenység attól jelent többet, hogy megérzéseivel megragadja mindazt, amire a néző csak vár, és meg is tudja valósítani azt az „esztétikai koncentrációt” (a válogatást, sűrítést, kiemelést), ami a tetszést kiváltó műalkotás feltétele.³³⁵

Mitrovics annak ellenére, hogy vidéki tanárként kezdte pályáját, hamar ismertté vált a fővárosi művészettörténész- és esztéta körökben, valamint a pesti bölcsészkar irodalomtörténészei között, sőt nemzetközi hírnevet is szerzett.³³⁶ Benedek László egyetemi tanár, a Pszichológiai Társaság elnöke tudományos tevékenységét mint a magyar pedagógia és esztétika egyetemes értékét méltatta.³³⁷ Elgondolkodtató tény azonban, hogy esztétikájáról kevés méltatást találunk a korabeli sajtóban, nagyon kevesen szóltak elismerően róla, nem szenteltek különösebb figyelmet neki. Ennek több oka is van. Korszerűtlen esztétikája erősen kritizálható (volt) hasonlóan Tankó Bélához, hiszen ugyanúgy a kanti elméleti körben maradt akkor, amikor Európa már egészen más, modern irányzatokat követett. Mitrovics „marginalizálódása” szorosan

³³¹ Vajthó, 1942, 313.

³³² Vajthó, 1942, 314.

³³³ Hanák Tibor filozófiatörténész (1929–1999)

³³⁴ Hanák, 1993, 287.

³³⁵ Hanák, 1993, 288.

³³⁶ Külföldön való ismertségét bizonyítja az a meghívás, ami az 1937-ben, Párizsban megrendezett Nemzetközi Esztétikai Kongresszusra szólt, ahová végül is nem utazott ki, hanem postán küldte el előadását, mely bekerült a konferencia kétkötetes albumába. (Basch, Victor; Claudel, Paul; Valéry, Paul; 1937. Deuxième congrès international d'esthétique et de science de l'art. F. Alcan. Paris.) Ld. Vajthó, 1976, 301.

³³⁷ Vincze, 2007/b, 129.

összefügg egyik habitáltja, később utóda, Karácsony Sándor negatív véleményének több szakmai fórumon történő hangoztatásával is, ami a kortárs tudósok körében igen elterjedt.³³⁸

3.4. Karácsony Sándor művészeti nevelése

3.4.1. Életének kiemelkedő eseményei és tanári tevékenysége

Karácsony Sándor (1891-1952) (ld. 3. kép) többgenerációs protestáns családba született Földesen. Édesapja, Karácsony Zsigmond okleveles gazda, jómódú földbirtokos, igen művelt ember. Édesanyja a balmazújvárosi református lelkész lánya. A szülőfalujában ért hatások döntő jelentőséggel bírtak felnőttkori jellemének kialakulásában. A földesi református elemi népiskola – itteni éveiről szól a *Holdbeli diákélet* című írása –, majd a Debreceni Református Kollégium³³⁹ tanulója volt, ahol több szempontból is gazdag útravalót kapott későbbi pályafutásához. Minden idejét a coetusban, gimnazista éveinek legnagyobb élményének helyén töltötte, aktívan részt vett az önképzőkör³⁴⁰ munkájában és az ifjúsági gyülekezetben, ahol előadták hetedikes korában írt egyfelvonásos színjátékát, később pedig *Úrnak szolgálai mindnyájan* címmel ki is adták. Több verset is írt, ezek ugyan színvonalatlan, gyenge alkotások, de sosem tagadta meg őket. Költeményeit – álnéven, Csökmei Sándorként – egyetlen kötetben jelentette meg *Felkavart régi avar* címen 1941-ben, bár egy kivétellel az első világháború alatt és után írta őket, háborús tapasztalatait próbálta feldolgozni bennük. Ő maga azt kérte az olvasóktól, hogy verseiben ne esztétikai élményt keressenek, hanem csak egyfajta naplóként szemléljék. Az előszóban így írt: ezek a versek „*csak azért versformájúak, mert szerzőjük 1914 körül éppen adoleszkált s mindenáron halhatatlan műveivel kellett hatnia e világra.*”³⁴¹ Tanárai közül Kulcsár Endre és Gulyás István (magyar – latin), Nagy Zsigmond (latin – német – francia), valamint S. Szabó József (görög – latin és vallástanár) volt rá maradandó hatással, róluk több művében is megemlékezett. Ők fordították érdeklődését a bölcsélet és a nyelvfilozófia felé.³⁴²

Tanulmányait a budapesti egyetem magyar–német szakán folytatta, mialatt vendéghallgató volt Genfben, Münchenben, Grazban és Bécsben. Külföldi tartózkodása alatt került kapcsolatba

³³⁸ Vincze, 2011, 118.

³³⁹ A debreceni kollégiumi élet szokásainak, szabályainak állít emléket abban a tanulmányában, melyben régi, neves kollégiumi diákok debreceni éveiről ír (Kölcsey, Csokonai, Arany, Móricz és saját maga). *A neveléstörténet térproblémája*. (Karácsony, 1942/b, 336-350.)

³⁴⁰ Az önképzőkörök jelentőségét tanulmányában fogalmazza meg: *Az önképzőkörök*. (Karácsony, 1942/b, 351-355.)

³⁴¹ Gerják, 2013, 9-17.

³⁴² Fenyő, 2004/a, 36, 2007/a, 185; Kontra, 2009, 158.

Bally, Saussure, Hermann és Wundt³⁴³ néplélektani kutatásaival (Völkerpsychologie), utóbbi nagy hatással volt rá németországi tanulmányai idején. Ennek kötetcímeit átvette, sőt saját terminológiájában újraértelmezte és kibővítette azokat: a nyelv (Die Sprache), a művészet (Die Kunst), a vallás (Mythus und Religion), a társadalom (Die Gesellschaft) és a jog (Das Recht).³⁴⁴

3. kép: Karácsony Sándor

Önkéntes katonai szolgálata után – ahol maradandó lábsérülést szerzett – 1918-ban kapta meg magyar-német szakos tanári oklevelét. Kassán és Budapesten tanított középiskolai tanárként, ám nemcsak iskolai tevékenységet, hanem számos közéleti funkciót is ellátott ebben az időben. Nyolc évig szerkesztette a Magyar Ifjúság című lapot (később könyvet is írt ezzel a címmel); bekapcsolódott a KIÉ-be, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület nevű hazai protestáns szervezetbe (a világszövetség angol neve: Young Men's Christian Association, YMCA), melynek húsz évig aktív munkatársa volt. Karácsony cserkészvezetőként rövid idő alatt országos hírnevet szerzett, nyolc éven át a Magyar Cserkészszövetség társelnöke volt. *A magyar cserkész daloskönyve*-nek szerkesztésében is részt vett, de ezzel a gyűjteménnyel nem volt elégedett, mert a nóták rendszerezetlenül jelentek meg. Márpedig Bartók és Kodály híveként³⁴⁵ a valódi magyar népdalok terjesztését tekintette feladatának. Bárdos Lajossal és Mathia Károllyal együttműködve

³⁴³ Saussure, Ferdinand de (1857–1913) svájci nyelvtudós, a modern strukturalista nyelvészeti irányzat elindítója. Jelelméletét a jelölt és a jelölő viszonyára alapította. Műve *Bevezetés az általános nyelvészetbe* címen 1967-ben jelent meg magyarul. Bally, Charles (1865 – 1947) F. de Saussure genfi nyelvészeti iskolájának folytatója, a nyelvészeti, funkcionális stilsztika első kidolgozója. Paul, Hermann (1846–1921) nyelvészprofesszor Münchenben. Fő műve: *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1880). Az újgrammatikus irányzat vezéregyénisége. Wundt, Wilhelm (1832–1920) filozófus, a kísérleti lélektan megalapítója Jénában. A közösség pszichológiájából *Völkerpsychologie* néven 1900-tól kezdve tízkötetes művet írt, melynek legnevezetesebb része a nyelvről szóló *Die Sprache* című két kötet.

³⁴⁴ Gyulai, 1999/a, 19.

³⁴⁵ Bartók és Kodály iránti őszinte csodálatát és elismerését tükrözi a *Bartók és Kodály: Szofokráciánk esztétikai problémájának megoldása zenei téren* című könyvfejezete. In: Karácsony, 1939, 322-330.

1929-ben adták ki a 101 magyar népdalt,³⁴⁶ melyhez Kodály Zoltán írt előszót. Képzett muzsikus lévén az elsők között szegődött Bartók és Kodály értőjévé és nagyhatású közvetítőjévé. Nemcsak felismerte a magyar nyelv és népzene pedagógiai jelentőségét, hanem kitapintotta a népzene és a népnyelv strukturális kapcsolatát is, és mindazt, ami ebből következik: feladatunkat Kelet és Nyugat felé egyaránt. Nem csak daloskönyvet, hanem református énekeskönyvet is szerkesztett, mégpedig az 1948-ban megjelent *Énekeskönyv magyar reformátusok használatára*³⁴⁷ címmel.³⁴⁸ Mindeközben az Országos Szabdművelődési Tanács elnöki tisztségét is betöltötte.

A népmesék és népdalok gyűjtése, tanulása érdekében ismertette a finn Antti Aarne és Bartók Béla munkáit. A népi kultúra elsajátításának érdekében született *Gergely bácsi levizitel*³⁴⁹ című jelenete és két egyfelvonásos játéka, a *Pásztortüzek*, melyeket különböző cserkészcsapatok adtak elő sok-sok alkalommal éveken át. 1934-ben, a felekezeti problémák megjelenése után lemondott vezető tisztségeiről, de a cserkészmozgalommal tanítványai révén még sokáig kapcsolatban maradt.³⁵⁰

Mindeközben írt, utazott, levelezett olvasóival, előadott, tábort szervezett, hiszen ifjúsági lapszerkesztőként is dolgozott – 1922-től tíz éven át szerkesztette *Az Erő* című folyóiratot, a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség havi lapját. Már szerkesztőként is fontosnak tartotta a művészetek jelenlétét a fiatalok életében, hiszen 1928/29-ben például a művészi jellegű publikációk külön rovatba, *A szív*-be kerültek. Ide tartoztak az ifjú rajzolók és fényképezők műalkotásai is. Jó néhány tanulmány foglalkozott az irodalommal,³⁵¹ elevenen élt az *Olvassunk együtt* sorozat is. A *Csittvári krónika* pedig a diákok művészi próbálkozásainak tárháza volt.

A debreceni tudományegyetemen doktorált Tankó Bélánál filozófiából, pedagógiából és magyar nyelvészetből, habilitációját pedig Mitrovics Gyulánál szerezte meg 1934-ben. Évekkel később, 1942-ben ő is a Debreceni Pedagógiai Iskola” professzora lett. Karácsony kinevezésének gondolata ennek ellenére kezdetben mind a bölcsészeti kar tanári testülete többségének, mind az Egyetemi Tanács ellenvetésével szembesült. Tanártársai vele szemben megnyilvánuló állásfoglalása részben abból eredt, hogy elméleteit tudományosan megalapozatlannak, igazolatlannak minősítették. Kollégáihoz, kortársaihoz fűződő kapcsolata ellentmondásos volt:

³⁴⁶ A *Magyar ifjúság* művében egy fejezetet szánt ennek a kötetnek: Cserkészlet és zene – bevezetés a *101 magyar népdal* című cserkészdaloskönyv *Egy csokor cserkészsnóta* c. fejezetéhez – In: Karácsony, 1946, 165-166.

³⁴⁷ A református énekek válogatását egy szűkebb bizottság végezte, melynek elnöke Révész Imre püspök volt, tagjai pedig Karácsony Sándor, Ádám Jenő, Csomasz Tóth Kálmán, később Balla Péter, Kállay Kálmán és Jékely (Áprily) Lajos. (*Énekeskönyv magyar reformátusok használatára*. (Csomasz Tóth, 1948, 7-8.)

³⁴⁸ Kontra, 2009, 107.

³⁴⁹ Rendezői utasításként értelmezhető ehhez a darabhoz a *Cserkészlet és színpad, Egy cserkészszíndarab szerzői utasításai* – egyúttal prólógusa is – című fejezet. In: Karácsony, 1946, 166-170.

³⁵⁰ Kontra, 2009, 40.

³⁵¹ Kifejezetten az ifjak olvasnivalójának minősítését fogalmazza meg az *Ifjúsági irodalmunk* című fejezetben. (Karácsony, 1941/a, 250-258.)

egyesek rajongtak érte, míg mások támadták nézetei miatt.³⁵² A tanárjelölt egyetemistáknak tartott magántanári előadásait és szemináriumait³⁵³ az oktató-és nevelőmunka hatása kérdésének, az érzelmi és akarati nevelés problémájának, az iskolai vallásos nevelés, valamint a nevelés lélektani és logikai szempontjainak témájában tartotta. Nyilvános rendes tanári, professzori kinevezése után neveléstörténeti kérdésekkel, didaktikával, fejlődéslelektannal, pedagógiai filozófiával foglalkozott.³⁵⁴ Tantárgyai között szerepelt *Az esztétika problémája* is, tehát érdeklődése a művészetek és a művészeti nevelés iránt fennállt továbbra is. Nyelvészeti kutatásait a pszichológiából kiindulva végezte.³⁵⁵

Szokatlan hangú pedagógiája sokféle hazai és külföldi irányzatból táplálkozott, melyekkel nemcsak a szakirodalom révén volt kapcsolatban, hanem igen sok svájci, francia, angol, skandináv, német és más nyugati tudóssal is személyes kontaktust ápolt, amíg a második világháború ezt lehetetlenné nem tette.³⁵⁶ Emlékét egy róla elnevezett tanterem is őrzi a Debreceni Egyetem Főépületében.

3.4.2. Kultúra- és művészetelmélete

A sajátos magyar műveltség alapvető jellemvonásait a magyar zene és a magyar nyelv jellemzőiből vezeti le Karácsony, a magyar kultúra legfőbb kifejezőeszközeként megjelölve őket. E téren mindent meghatározó mércének a magyar zene és a magyar nyelv sajátosságait tartja, de más jellemzőket is kapcsol hozzá: az őstehetség jelleget az autodidakta, alkotó művészi szinten; az ezermester jelleg et technikai szinten; a polihisztor jelleget tudományos területen és a transzcendens szemléletet vallási szinten.³⁵⁷

A magyar világnézet című művében (1941) Karácsony azt vizsgálta: létezik-e magyar világnézet, és ha igen, melyek annak legjelentősebb vonásai. Fejtegetései során megállapította, hogy a magyar nép művészete, a „magyar lélek formái” számtalan keleti, ázsiai elemet őriztek meg, amelyek keveredtek és ötvöződtek az európai keresztény kultúra tartalmaival. A kelet-európai folklór Karácsony szerint már egységes, de az újkori tudományos réteg, amelynek ebből kellene kinőnie, még nem az: „*Zenei és költői*

³⁵² Sajnos egykori professzorával és munkatársával, Mitrovics Gyulával is igen megromlott viszonya. Ennek részleteit ld. Varga, 1967, 296-297, Vincze, 2011, 149-150. és 166-168, valamint Kontra, 2009, 63.

³⁵³ Ide vonatkozik Németh László találó metaforája Karácsony Sándorról: „*mágnesember*”, ami kifejezi, hogy elsősorban tanári és szervezőmunkáján keresztül érvényesült egyedülálló kisugárzása és hatása. Lányi, 2000, 28.

³⁵⁴ Oktatott tárgyai: *Pedagógia és filozófia, A tanítás problémái, Didaktika és neveléstörténeti témák*, pl. Herbart, Pestalozzi, Comenius, Rousseau, Apáczai Csere János, stb; *A tanárképzés reformja, Az egyetem és az akadémia reformja, Cserkészlet; Pedagógiai enciklopédia; Az esztétika problémája* (a debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914 – 1949)

³⁵⁵ Fenyő, 2004/a, 38, 2007/a, 186-187.

³⁵⁶ Kontra, 2009, 142.

³⁵⁷ Varga, 1967, 169.

*anyanyelvünk*ből nemcsak tudatos zenei, hanem tudományos nyelvet is kell fejlesztenünk, ha azt szeretnők, hogy Magyarország, Duna-medence és Kelet-Európa tudományban is egységessé tudatosulhasson.”³⁵⁸ Mivel már tudjuk, hogy a „kelet-európaiság” itt az új korszakot jelenti, ez nem más, mint egy új, népi gyökerű kelet-európai magas kultúra kialakításának programja. A magyar világnézet – ami végső elemzése szerint nem is létezik – túlmutat önmagán és számos vallásos elemet tartalmaz. Ezért a magyar ember nem nézheti szubjektíven, kívülről a világot, hanem abban objektíven benne kell élnie. A világnézeti nevelés kérdéseire a válasz: növendékeinket ne a világ szemlélésére, nézésére neveljük, hanem arra, hogy hatékonyan, lehetőségekkel telve éljék a magyar életet, ami a nyelv, tudomány, művészet, társadalmi gesztusok, azaz a társaslelki funkciók összessége.³⁵⁹

Mivel Karácsony szerint a nevelés csak társas viszonyulásban lehetséges, így jogi (társaséletérzés-beli), művészeti (társasérzelmi), tudományos (társasértelmi), társadalmi (társasakarati) és vallásos nevelés valósulhat meg.³⁶⁰ Az egyén érzelmi szféráját csak ezeken keresztül, indirekt úton gazdagíthatja például művészeti nevelés (éneklés, zenélés, irodalom olvasása, képzőművészeti alkotások szemlélése stb.). Társaslélektani szemléletű fejlődéslelektanában a remekmű és a műremek a serdülő társasérzelmi viszonyulásának jelképe. Legtöbbször műalkotással dokumentálja önmagát csak elképzelt műélvező közönség előtt. Ekkor ír verset, novellát, regényt, színdarabot, zeneművet, operát stb., ami többnyire a titkos fiókban marad. Naplót vezet, mert lelki szükséglete, hogy élményeit, világfájdalmát, önimádatát, majd értéktelenségét, magába zárkóztat vívódásainak gyötrelmeit „titkosítva” megfogalmazza.³⁶¹

Az „*Ocsudo magyarság*” – Szokásrendszer és pedagógia – című, 1942-ben megjelent kötetében az ifjúság művészetét veszi górcső alá Karácsony, a nyelv jelképrendszerhez való hasonlításának szerves folytatásaként: „*A jelképrendszer, a szimboliztika egészen szubjektív lett. Az ifjúság, mint műalkotó, csak egyetlen kifejezésformát ismer: önmagának gátlástalan megvallását.*”³⁶² Szerinte a műalkotó ifjúságot a közlési kényszer jellemzi, a műélvezőt ennek megfelelően undor – sem hallani sem látni nem akar arról, amit a műalkotó beszél vagy mutat neki. Ennek köszönhetően egy „elképzeltetlenül perverz” viszony alakult ki köztük, hiszen a műélvezőt nem érdekli a műalkotó műve. „... *Az ifjúság lelki krízise a művészet világában művésziatlenségnek mutatkozik. A kifejezés szülési fájdalmai és katalauni ütközete közben*

³⁵⁸ Lendvai, 1993, 112.

³⁵⁹ Németh, 2002, 358.

³⁶⁰ Gyulai, 1999/a, 19.

³⁶¹ Komlósi, 2007, 192-196.

³⁶² Karácsony, 1942/b, 89.

*jelképrendszer kialakulásáról szó sem lehet. Igaz, hogy ilyen körülmények között a válság érzelmi feloldásáról is aligha.*³⁶³

Az ifjúság művészetét mint jelrendszert vizsgálta. A jelből jelentésváltozás útján válik jelkép. Egyidejű nyelvi és művészeti jelentésváltozás nem lehetséges. A nyelvi krízist művészeti krízis kíséri, s ez a krízis a művészeti alapviszony zavarában nyilvánul meg. Az ifjúság érzelmi életében stagnál a művészet. A műalkotók és műélvezők kölcsönös lelki magatartásában valóságos tudathasadás mutatkozik. A jelképrendszer, a szimbólumrendszer szubjektív. Az ifjúság, mint alkotó, csak egyféle kifejezésformát ismer: önmaga gátlástalan megvallását. Ez azt jelenti, hogy az ifjúság feladja önmagát. Még árulkodóbb jellegű a krízis a közönség felől nézve. A műalkotó ifjúságot közlési kényszer jellemez, a közönséget undor. Hallani sem akar arról, amit az alkotó beszél, látni sem akarja, amit mutat neki, tehát a közönséget nem érdekli az alkotó műve. Ez természetes, de negatív állapot. Az ifjúság lelki krízise a művészet világában művészetlenségnek tűnik – jelképrendszer kialakulásáról szó sem lehet, de a válság érzelmi feloldódásáról is alig.³⁶⁴

A közönség érzelmi megnyilatkozásának őrzője a mindenkori nép – ide tartoznak a művészek, az írók, költők is. Amikor ocsúdni kezd a közönség, magasabb fokú rend alakul ki benne. A magyarság felocsúdása, jövője a nevelés hatékonyságától függ attól, hogy a felnövekvő nemzedék megtanuljon egészségesen igényelni, jókedvvel segíteni, értelmesen szolgálni, önfeláldozóan cselekedni és áhítatosan szeretni. Megoldást azonban nem közöl az ifjúság lelki válságának kezelésére, ezt magunknak kell kitalálni, s kipróbálni a lehetséges módokat, így megtalálni a kivezető utat a művészet világába.³⁶⁵

A művészet szerinte társasérzelem, jelképrendszer. Társasérzelmi viszonyulásunk ebben megy végbe. *„A nyelvből irodalom lett; mert a jel jelképpé, a jelrendszer jelképrendszerré, a beszélő költővé, a hallgatóság közönséggé, a mondat stílussá, a megértés sikerré változott.*”³⁶⁶ A művész ihletetten, egyetemes jelképekben fejezi ki magát. Természetesen mindenki, aki ily módon viszonyul, művész. Felfogásában nemcsak az írott forma az irodalom, hanem a nép szájáról szájra szálló költészete is az. A művészetben a közvélemény jogi beágyazottságú, a közérzéstől függ. A művészet művészi jellegét a formája adja meg. Népünknek, múltunk érzelmi hordozójának „tudatosan” őrzött művészete a néphagyomány, tetteit szokásrendszere határozza meg. A nemzetben a nép egész lelke benne van.³⁶⁷

³⁶³ Karácsony, 1942/b, 90.

³⁶⁴ Karácsony, 1946, 41-43.

³⁶⁵ Karácsony, 1942/b, 91.

³⁶⁶ Karácsony, 1941/a, 23.

³⁶⁷ Gyulai, 1999/a, 20.

Szinte valamennyi kötetében szó van a művészeti nevelésről. Magának a magyar nyelv és irodalomnak mint tantárgynak az egész tantervét is kifejti, hiszen magyar-német szakos tanár volt. A témával kapcsolatban írott tanulmányai felölelik majd az egész magyar irodalmat, a magyar írók és költők többségét, akiket bele tudott illeszteni nevelési-pedagógiai rendszerébe. Elhíresült mondata, hogy „*irodalomra és művészetre csak irodalommal és művészettel lehet nevelni.*”³⁶⁸ Ez alatt azt értette, hogy az irodalom tanítása közben irodalmi légkört kell teremteni, s ez a légkör elvégzi a maga nevelő munkáját. Ugyanezt lehet elmondani a képzőművészetről is: képzőművészetre csak képzőművészettel lehet nevelni. Mindez széles látókört és komoly felkészültséget kíván. Jól érzékelteti, hogy mit kíván az irodalomra és művészetre való felkészülés, hogy eligazodjunk a művészetek világában, ahol a „jelképek erdeje” az uralkodó. A nyelv jelrendszer, egysége a mondat, az irodalomé a stílus. Ha valakinek a stílusérzéke eltompul, az a valaki ügyefogyottá válik. Nem tudja megkülönböztetni az igazságot a hazugságtól, mert a stílustalanság hazugság. Az igazi költő egyben igazi tudós. Kettejük között csak az a különbség, hogy az egyiknél a jelnek egyetlen jelentése van, a jelképe egyetemes. A művész jelképpel, a tudós jellel dolgozik. Közöttük lényeges eltérés nincs. Mindkét eredmény, a megértés és a siker egyformán újrafogalmazásai a dolgoknak. Az igazi nagy költők költészetében filozófiai rendszer van, de filozófusok a nagy írók is.³⁶⁹

A magyar észjárás és közoktatásunk reformja című művében Karácsony nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a magyar nyelv jellegzetességei egy töről fakadnak a magyar népdal sajátosságaival, és az ő művéből éppúgy nem lehet napi politikai, sőt faji irányzatú fegyvereket kovácsolni, mint Bartók Béla nevezetes könyvéből, *A magyar népdal*-ból. Félreérthetetlenül megfogalmazta, hogy a magyarság nem közös származás, vér és faj kérdése, hanem a közös nyelv, népdal, népművészet, szokásoké, hagyományoké. „... *midőn Bartók és Kodály az ősi magyar népdalok jellegzetességeit felmutatták, nem az volt a céljuk, hogy elszakítsák zenei műveltségünket a nyugat-európaiaktól, hanem éppen az, hogy a zenei anyanyelvből jussunk el a modern zenekultúra egészéhez.*”³⁷⁰ A nyelv, a művészet és a szokásrendszer a kultúra formája, de a formális elemek mélyén sajátos tartalom rejlik, melynek megvannak a logikai törvényei. Ezt hangsúlyozni kellett akkor, amikor szellemi életünkben nagyon erős volt főleg a germán veszély.

³⁶⁸ Karácsony, 1941/a, 24.

³⁶⁹ Boros, 1990, 79.

³⁷⁰ Kontra, 2009, 50.

3.4.3. A művészeti nevelés helye és szerepe a „karácsonyi” pedagógiában

Szinte valamennyi kötetében szó van a művészi nevelésről. Mind a művészet, mind a nevelés kérdései filozófiai fogalmak. Ezekhez jelentettek előtanulmányt 1922-től a különböző újságokban megjelentetett tanulmányai. Célja az volt, „*hogyan lehetne ránevelni valakit vagy valakiket a művek élvezetére, s hogyan lehetne olvasó közönséget toborozni, és szimbólikus értelemben kiképezni.*”³⁷¹ Karácsony Sándor munkásságában nagyon sok apró utalás van az irodalmi-művészi neveléssel kapcsolatban társaslélektani rendszerén kívül is. Egy nagyobb és egy kisebb tanulmány kimondottan ezzel foglalkozik. „*A könyvek lelke*” lényegében az irodalmi-művészi nevelést részletezi tartalmi és formai oldalról egyaránt, sőt módszertani útmutatásokat is tartalmaz. Szerinte az egész magyar kultúrának vissza kell nyúlnia a népi kultúra és a magyar 17. század (magyar reformáció-ellenreformáció) hagyományaihoz.³⁷²

Karácsony szerint a magyar irodalom legkiválóbb szellemeiből (Balassi, Zrínyi, Bornemisza, Pázmány, Szenczi Molnár, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai, Mikszáth, Móra, Komáromi, Ady, Madách, Katona, Bartók, Kodály, Lechner, Szinyei, Izsó) újra kivirágozhat a magyar kultúra. Színvonalas, de önkényes ez a névsor, ha a képzőművészekre (Szinyei, Izsó), illetve az építészre (Lechner) gondolunk, és például a filmművészet meg sincs említve benne. Leghatározottabb az elkötelezettsége Bartók és Kodály művészete mellett.³⁷³ Arany és Ady után szerinte ők ketten a magyar nyelv, zenéjükkel a magyar kultúra megújítói. A modern magyar irodalom kiválóságai között Sinka Istvánt, Illyés Gyulát, Szabó Pált, Veres Pétert, nagyatádi Szabó Istvánt említi, akik mindannyian a második-harmadik vonalba tartoznak. Szerinte a legnagyobb élő magyar költő 1919-ig Ady, a húszas években Kosztolányi, a harmincas években József Attila, akinek költészete népi, nemzeti és tragikus költészet.³⁷⁴ „*A költő nem harcol, a költő nem próféta. A költő csak érez, megszakad a szíve és a lelke is kettéhasad.*”³⁷⁵

Kontra György szerint Karácsonynál „*az irodalmi, zenei vagy bármilyen más művészi nevelés célja a formákban való gyönyörködés képességének kialakítása és a kontárság, a formátlanság elvetése.*”³⁷⁶ A költő is nyelvvel él, a költészet is a jelrendszert formálja, akár a tudós, de nem szűkíti egyetlen jelentésű tudományos jellé, hanem épp ellenkezőleg, egyetemes

³⁷¹ Boros, 1990, 78.

³⁷² Lendvai, 1993, 96.

³⁷³ Karácsony a „hála hangján” köszönti Kodályt a Psalmus Hungaricus 25 éves jubileumi ünnepélyén (Karácsony, 1948/b, 397-398.), Bartókról pedig leírja, hogy zseni volt (Karácsony, 1948/a, 521-527.)

³⁷⁴ A második világháború után Karácsony az új magyar kultúra alapforrásait Ady Endre és József Attila költészetében, Bartók és Kodály zenéjében, Móricz Zsigmond regényeiben látta. Mellettük sokra tartotta Weöres Sándor alkotásait is.

³⁷⁵ Lendvai, 1993, 85-89.

³⁷⁶ Kontra, 2009, 143.

jelentésű művészi jelképpé tágítja, hevíti. A költészet, a poézis nem jelrendszer, hanem jelképrendszer tehát, éppúgy, mint a szobrászat, a festészet vagy a muzsika, csak nem kő az anyaga, nem is festék vagy zenei hangok, hanem nyelv. Pontosabban: módosult jelrendszer, vagyis jelképrendszer. Karácsony azokkal ért egyet, akik a literatúrát nem szűkítik le az írott, a leírt műalkotásokra, hanem a jelképi erejű beszédet is a poézis körébe sorolják. Karácsony úgy véli, hogy a magyar költészet nagyobb része még nincs is leírva, mint ahogy a magyar népdal sem volt Bartók és Kodály előtt lejegyezve. Mégis volt, létezett, hangzott, élt és hatott sok-sok évszázada, holott csak a 20. században kezdték papírra vetni vagy másképpen rögzíteni. Ez az álláspont azért lényeges a pedagógus számára, mert az irodalmi nevelés csak akkor lehet sikeres, ha a nevelő művészként, költőként tolmácsolja növendékei számára a műalkotást. Nem költészettant kell tanítani, hanem a költeményt kell élménnyé tenni a tanárnak az irodalomórán. „Irodalomra ugyanis csak irodalommal lehet nevelni”, hirdeti Karácsony *Az irodalmi nevelés* című terjedelmes tanulmányában, ahogyan már említettük is.³⁷⁷ Az irodalmi nevelésről szóló tanulmány nemcsak önálló kiadványként jelent meg, hanem *A könyvek lelke* című kötet bevezetéseként is. Az elméleti alapvetés tételeit és következtetéseit számos tanulmány illusztrálja. Az illusztráló források főleg a magyar irodalom különféle problémáit taglalják. Közös vonásuk, hogy az irodalmi, esztétikai részletkérdéseket nyelvi jelenségekből kiindulva elemzi a szerző.³⁷⁸

Később Karácsony Sándor összekapcsolta a nyelv problémáit, hogy megtisztíthassa az irodalmat. A nyelv szerinte fizikai jelenség is: hang, a hangok egymásutánja. A beszédben egész testünk részt vesz (arcjáték, taglejtés, hangsúly, orgánus, beszédmodor, ritmus és rím). A költő, író lényege szerint: tanú, vallomása megbízható, igazi jelképrendszer, például Ady, Arany, Petőfi, Jókai, Mikszáth esetében. „*A szimbólum a lét örök, aktuális emberi formája. Ebben lehet gyönyörködni. Ez szép. Az irodalom szép, izgat és gyönyörködtet.*”³⁷⁹ A szép tehát a létezés formája, az emberek között jelen lévő forma. Ami szép, az örökké szép. Ezért a szépért és csak ezért érdemes irodalomórán tanárnak és diáknak találkozni és eszmét cserélni. Azért a szépért, amit a tanár-diák közösségben a mű közvetítése és befogadása tesz aktuálisan lehetővé.³⁸⁰

A fent elemzett jelképrendszer logikai egységét folytatja fő művének, „*A neveléstudomány társas-lélektani alapjai*” című könyvsorozatának harmadik, *A társadalmi nevelés és a társas-lélek akarati működése* címet viselő darabjában. Ennek első kötetében *A magyarok kincsé*-ben (alcím: Értékrendszer és axiológia) a magyar építészet jelenét és jövőjét látatja éles bírálattal. Először a tömeglakások ellen szól, lakóinak kialakult alsóbbrendűségi érzését egyenes

³⁷⁷ Karácsony, 1941/a, 24.

³⁷⁸ Kontra, 2009, 55-56.

³⁷⁹ Boros, 1990, 80.

³⁸⁰ Kontra, 2009, 56.

következménynek tartja, s megemlíti, hogy a tömeglakás esztétikai értelemben is abszurdum, „mert nem az emeleti lakás váltja ki az esztétikai hatást, hanem ellenkezőleg, az esztétikum igényli a napfényes, világos, szemnek is szebb magas-földszinti vagy első emeleti lakásokat.”³⁸¹ Az esztétikai szempont után művészeti kérdések felől közelíti a témát. Leszögezi, hogy „Ami a multat illeti, igazi magyar építőhagyomány nincs, nem beszélhetünk tehát magyar stílusról.”³⁸²

A jövőt tekintve sem optimista, mert meglátása szerint nincs magyar építőstílus, de nem is lehet. Ezt így magyarázza: „Ma még olyanformán kísérleteznek a magyar építészeti stílus kialakulása körül, egy-két felületesen odatett ciráda, majolika dísz, tulipán- motívum, sátorimitáló mennyezet alkalmazásával, mint ahogy a kiegyezés után az 1868/XXXVIII. t.c.-ben megpróbálták az alapjában véve idegennek hagyott Thun-féle iskolarendszert magyarrá átpingálni.” – a magyar építészeti stílus jelen állapotát éppolyan kezdetlegesnek tartja, mint a népoktatási törvény bevezetésére irányuló próbálkozást.³⁸³ Sajátos és egyedi vonásokkal bíró területként kezeli a magyar építőművészetet: „A magyar építőművész a dolog természete szerint nem az autonómia jegyében épít. Mint minden művész, a maga álmait akarja adni, azt a hajlékot, mely a lelkében él, voltaképpen tehát önnönmagát.”³⁸⁴

Kiemelt tulajdonságként kezeli a művész őszinteségét, mert szerinte csak így adhatja alkotás közben önmagát, aki engedelmes és alázatos is, és nem akar mindenáron műalkotást létrehozni, egyszerűen csak hajlékot akar építeni az építető számára. Az, hogy valami több jön létre majd, művész-létének a következménye. Az őszinteség jelképrendszere egységes, és ez az egységes szimbólumrendszer biztosítja és határozza meg az épített „hajlékok” stílusát, ami magyar stílus lesz, „mert a művészet indokolásának ilyen indokolása magyar. Magyar észjárás szerint ugyanis az a művészet, mely az őszinteség indokolásában az eszményt próbálja megvalósítani, nem a forma jegyében teremt, hanem az eroszéban s miután a művészen nem túri önmagának őszinte odaadását, egész munkáját manérrá, vagy rutinná aljasítja.”³⁸⁵ Kontra megtalálta Karácsony rendszerében az őszinteség helyét is: „A művészet értékmérője az őszinteség, a jogé a függetlenség. A társas életé, a társadalmi lété a szabadság. A vallásos nevelés akkor értékes, ha a nevelő egész életével tanúsítja a növendék számára azt, amiben hisz. Egész életével, akár a mártíriumig.”³⁸⁶

A magyarok kincse című művében előrelátó gondolkodására találunk példát: „De azért nem kétséges, hogy a magyar építészet is valósággá batorodik belátható időn belül. Hogy milyen lesz? Nem tudom. Nem is találgatom. Nem feladatomban az ilyen találgatás. Reám a magyar

³⁸¹ Karácsony, 1944/b, 71.

³⁸² Karácsony, 1944/b, 72.

³⁸³ Karácsony, 1944/b, 73.

³⁸⁴ Karácsony, 1944/b, 75.

³⁸⁵ Karácsony, 1944/b, 76-77.

³⁸⁶ Kontra, 2009, 144.

*tudományos munkaközösségben – úgy vélem – az előfeltételek kutatása van és marad bízva egy darabig még.*³⁸⁷ – itt néhány sorban olyan építészeti előrejelzést végez a szerző, mintha mai terveket olvasnánk. A negyedik fejezet záró bekezdései megerősítik feltételezésünket: „... *Ha ez a szintézis elmarad, vagy késik, a magyar ébredés nem marad el vele, sőt még késedelmet se fog szenvedni miatta. De akkor féltő, hogy egyoldalúan ázsiai irányba fejlődik. Mi ezt nem akarjuk, őszintén szólva nem is szeretnők, még őszintébben szólva, borsózik a hátunk tőle.*”³⁸⁸ Azzal folytatta, hogy magyarnak lenni viszont szeretnénk és akarunk, irodalomban, művészetben, társadalomban, minden társaslelki vonatkozásban egyaránt minden áron és minél hamarabb. Nem kis mértékben Európán múlik, hogy ez úgy sikerül, ahogyan legjobban szeretnénk vagy, ahogy az adott körülmények között éppen majd lehet.

3.4.4. Művészeti elveinek összegzése

Karácsony Sándor esztétikai-művészeti nevelési gondolatainak és művei ilyen jellegű tartalmainak önálló értékelésével nem talákoztunk kutatásunk során, erre vonatkozó utalást is csak kevés szakirodalom tartalmaz. Műveiből az tűnik ki, hogy a művészetet mint jelképrendszert képzelte el, és az érdekelte, hogy milyen mozzanatokat visz két ember kapcsolata, egymáshoz való viszonya a művészetbe. Kérdéseire nemzeti sajátosságokon alapuló társas-lélektani válaszokat adott, vagyis a nevelés minden területét az emberi lét társas létként való felfogásának részeként kezelte. A művészetek sajátos, „karácsonyi” rendszerben való elhelyezését, jellemzését az alábbi módon ítélte meg: „*A magyar társaslélek, a magyar észjárás és a magyar filozófia ébredőben vannak. Megnyilvánulásaik könnyebb közegekben már érezhetőek is. Irodalomra, zenére gondolok. A képzőművészetek közege nehezebb, nem azért, mert költségesebb, hanem mert illanóbb a magyar anyaguk s így multi hagyományuk alig maradt.*”³⁸⁹

Sok támadás érte „tudománytalan” előadásai és írásai, valamint szuggesztív, sok hallgatóját túlságosan is befolyásoló stílusa miatt. Tény, hogy egyes tanítványai az ő hatására fordítottak hátat családjaiknak, neveltetésüknek, s tértek át más vallásra például.³⁹⁰ Negatív tudományos megítélésén egyéni rendszer alkotásával próbált változtatni úgy, hogy esztétikáját mereven mesterséges társaslélektani rendszerébe erőltette, ezáltal elvesztve annak eredetiségét, így nem igazán jelenti az életmű legértékesebb részét.³⁹¹

³⁸⁷ Karácsony, 1944/b, 79.

³⁸⁸ Karácsony, 1944/b, 79-80.

³⁸⁹ Karácsony, 1944/b, 78.

³⁹⁰ Ld. 3.5.2. alfejezet.

³⁹¹ Dr. Fenyő Imre szíves közlése nyomán.

„Ki volt Karácsony Sándor?” – teszi fel könyvének elején a kérdést az egyik legjelentősebb monográfia³⁹² szerzője, Lányi Gusztáv, aki egész művével kívánta ezt megválaszolni. Mi nem erre vállalkoztunk, csak jelezni kívántuk az életmű jelentőségét, összetettségét, sokoldalúságát, hiszen műveit és pedagógiáját számtalan szerző vizsgálta és elemezte már. Az ebből született publikációk sora áll a kutatók rendelkezésére. Mi igyekeztünk olyan forrásokat felhasználni, amelyek elsősorban a kultúra, a művészetek fogalmi megközelítéseit és a művészeti nevelésre vonatkozó koncepcióit közvetítik.

Tankó Béla, Mitrovics Gyula és Karácsony Sándor alapvetően a filozófia tudományát művelő, abból doktorált tudósok, akik a filozófiai alapokon nyugvó esztétika tudományának számos kérdését tárgyalták műveikben. Legnagyobb mértékben Mitrovics Gyula életművében találunk kimondottan esztétikai tárgyú dolgozatokat, professzortársai csak érintőlegesen jutottak el ezekhez a kérdésekhez. Bemutattuk, hogy esztétikai kitekintése és egyéni fejlődése hamar megkezdődött, mivel pályájának elején, fiatal korában, még a sárospataki évek alatt kezdte el elsősorban művészettörténeti és képzőművészeti kritikusi attitűdjét gyakorolni, amit egész élete alatt folytatott. Nyilvános előadásokat tartott³⁹³ és esztétikai tanulmányt doktorált.³⁹⁴ Tanári pályáját is esztétikai írással kezdte meg,³⁹⁵ melynek üzenete jól illeszkedett az aktuális oktatáspolitikai törekvések sorába. Miskolci és debreceni katedráján már érződött a lélektan végérvényes hatása esztétikai gondolatain.³⁹⁶ A tiszta humanitás vezérelte esztétikáját is, az alapértékek, a hívő reformátusság és a művészeti életben való jártasság adták az alapját.

Filozófiai iskolázottságuk pontosan nyomon követhető egyetemi tanulmányaik és külföldi tanulmányútjaik ideje alatt: Tankó neokantiánus, az Erdélyi Iskola tagja, Böhm elsőszámú híve és követője – egész életmódjával a nagy példaképnek szeretne megfelelni, tanait terjeszteni, s mindenkitől elvárni mestere követését, ami korában már erősen korszerűtlen és túlhaladott törekvésnek számított. Szigorú értékelmélete alapozásához és kiteljesítéséhez szükségszerűen használt esztétikai fogalmakat.³⁹⁷ Mitrovicsra a kísérleti pedagógia képviselői – Kant, Spencer, Wundt és Höffding dán professzor elméletei hatottak, aki egy sajátos világnézeti rendszert épített ezeken az alapokon, Karácsony pedig társaslélektani rendszerének művészeti vetülete révén, a magyarság kérdését számos ponton keresztező népművészeti témákban, illetve az ifjúság

³⁹² Lányi Gusztáv (2000): Magyarország, protestantizmus, társaslélektan. Hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében. Osiris Kiadó, Budapest.

³⁹³ „A művészi fantáziáról”, 1892

³⁹⁴ „A valóságérősről”, 1893

³⁹⁵ „Az ifjúság esztétikai és művészeti nevelése”, 1898

³⁹⁶ „Szépérzelmeink nemzeti elemei”, 1908; „Az asszociáció szerepe a szépérzelmelek keletkezésében és lefolyásában”, 1909.

³⁹⁷ Tankó, 1932, 1933, 1934, 1937, 1939, 1944.

nevelésével foglalkozó, abban a művészeti nevelésnek döntő szerepet szánó műveiben hangsúlyozta az esztétikai alapkategóriákat. Szinte valamennyi kötetében szó van erről.

Karácsony tudományosságát éppen pályatársai utasították el, nem értették azt a merőben új perspektívát, amit Karácsony szemel előtt látott. Habilitációja alkalmával, 1934-ben Mitrovics a következőképpen vonta kétségbe a hallottakat: „*Karácsony Sándor a legszorosabb és legnemesebb értelemben vett nevelői küldetésének inkább hivatott apostola, semmint tudományos kifejtője.*”³⁹⁸ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Mitrovics Gyula széles körű levelezést folytatott annak érdekében, hogy ne tanítványa, Karácsony Sándor kövesse őt a professzori székben az egyetem neveléstudományi tanszékének élén. Így már érthetőbbé válik az a haragtól és bosszúvágytól torzított Mitrovics-kép, melyet Karácsony közvetített az utókor felé. Többek között ennek (is) következménye, hogy Mitroviccsal olyan indokolatlanul mostohán bánt a közvélemény és a szakma egyaránt.³⁹⁹

A Debreceni Pedagógiai Iskola első három professzora meghatározó jelentőségű életművet hagyott az utókorra. Koruk kiemelkedő tudósainak számítottak, számos kortársuk és tanítványuk méltatta őket. Mi az értekezésben kiemelten esztétikai-művészeti nevelési elveiket ismertettük, de oktatási és közéleti szerepvállalásuk ennél sokkal árnyaltabb és gazdagabb volt. Ennek bemutatására összefoglaló táblázatot közlünk.⁴⁰⁰

3.5. Karácsony tanítványainak művészete

3.5.1. Mata János, a megkésett reneszánsz ember

Mata János (1907-1944) (ld. 4. kép) különös tehetségű költő, fametsző és filozófus volt egy személyben.⁴⁰¹ Az egyetemen román nyelvi lektorként oktatott.⁴⁰² Több jelentős pártfogója a debreceni egyetem bölcsész professzorai közül került ki. Ady Lajos, a debreceni tankerület főigazgatója, Ady Endre testvére közbenjárásának köszönhetően érettségizett és járt egyetemre, majd Tankó Béla támogatásával doktorált. Értekezése könyvalakban is megjelent 1940-ben, „*A nyiladozó emberi elme: – Thalestól Szokrateszig –*” címmel. Mitrovics Gyula és Soó Rezső⁴⁰³ ex-libris megrendeléseikkel támogatták; Karácsony Sándort és értelmiségi

³⁹⁸ Idézi Fenyő, 2007/c, 210.

³⁹⁹ Természetesen nem egyedül Karácsony igazságtalan ítélete, hanem sok más egyéb momentum vezetett el odáig, hogy Mitrovics helyét tévesen jelölték ki a magyar neveléstudományban. Ld. Vincze, 2011, 118-119.

⁴⁰⁰ Ld. Függelék 11.1/I. táblázat.

⁴⁰¹ „*Mata János megkésett reneszánsz típusú ember volt, a kiveszőben lévő híres magyar polihisztorok huszadik századi utóda.*” (Tóth E, 1986/d, 125.)

⁴⁰² Oktatott tárgyai: *román nyelv kezdőknek, haladóknak; Eminescu műveinek olvasása* (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914 – 1949)

⁴⁰³ Ld. 4.3. fejezetben.

körét pedig a város vitafórumairól ismerte.⁴⁰⁴ Tankóval és Mitroviccsal fennállt tanár-diák kapcsolatának ékes bizonyítékai a Mata-hagyatékban talált órarendek és órai jegyzetek, melyekből megismerhetjük, milyen tárgyakat és azon belül előadásokat hallgatott tőlük: Tankótól esztétikát, zeneesztétikát, Mitrovicstől művészettörténeti jellegű kurzusokat.⁴⁰⁵

Nagyon sok mindenhez értett, még felsorolni is nehéz: a magyar történelem, azon belül Debrecen históriája jól ismert volt előtte. Barátaival latin nyelven levelezett, a görög filozófusokat eredetiben olvasta, Baudelaire, Verlaine és Rimbaud költeményeit franciául idézte. A román kultúra közvetítésében buzgólkodott és műfordított. Tudott németül is, bár a német megszállás után ezt letagadta. Rajongásig szerette és értette a régi iratok, nyomtatványok és metszetek világát. Kézifegyver gyűjteményét (XVI – XIX. sz.) saját maga gondozta, javította. A városi levéltárban kapott állást ÁDOB-os (állástalan diplomás) alkalmazottként,⁴⁰⁶ mivel Csobán Endre főlevéltáros⁴⁰⁷ elismerte művészetét. Az állandó fizetésre nagy szüksége volt, hiszen gyűjtőszennvedélye (rég könyvek, fegyverek folyamatos vásárlása) miatt családja eltartása sokszor nehézséget jelentett számára. (Fia, ifj. Mata János – szül. 1934 – az ismert rajzfilmes.) Makacs, büszke természete is fokozta anyagi gondjait.⁴⁰⁸ „A tanári katedra kötelezettségét nem vállalta, az idők komorodásával a hadi térképészet kínálta szép jövedelmét elhárította. „Sorscsinálta rajzoló vagyok...” – válaszolta, s maradt az öreg levéltári szobában, amely egyre inkább foglyul tartotta: a történelem lett menedéke, Klio a múzsája. Már-már nem is a mai Debrecenben élt, hanem a régiben, a nemes város nagy korszakaiban, az egykor sokat küzdő respublikában.”⁴⁰⁹ – idézi alakját egykori hű barátja, Komjáthy István őszintén, hiszen soraiból kiderül, hogy lehetett volna más vagy több állása is Matának családja eltartása érdekében, de kemény, nyakas és túl érzékeny természete ezt nem tette lehetővé.⁴¹⁰

⁴⁰⁴ Tasi 2007, 11, Szíj, 1987, 406, MTVA, 2012. Szíj Rezső műgyűjtő, Mata fametszet- és exlibris művészetének őszinte híve és támogatója, rendszeres méltatója, számos Mata-publikáció szerzője.

⁴⁰⁵ Ld. Függelék 11.3/4,5,6: Mata János egyetemi órarendje (Tankó Béla: Esztétika és Mitrovics Gyula: A görög építészet története heti 2x1-1 órában) K.X.75.112.183; K.X.75.112.160 és órajegyzetei (Tankó Béla: Zeneesztétika jegyzetek – kéziratok kézirással és gépelve. 1939. szept. 27; okt. 3; okt. 4; okt. 17; nov. 7; nov. 14.) K.X.75.112.77.1-2; K.X.75.112.226; K.X.75.112.81. Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteménye, Mata János-hagyaték.

⁴⁰⁶ Ld. 7.1. alfejezet.

⁴⁰⁷ Az Ady Társaság aktív tagja, ld. 7.2.2. alfejezet.

⁴⁰⁸ Julow, 1974, 5-7. és Tóth E, 1986/d, 125-126.

⁴⁰⁹ Komjáthy, 1947, 82.

⁴¹⁰ Komjáthy, 1947, 83.

4. kép: Mata János

Életművében legfontosabb területté fametsző művészete vált. „*Mata János az 1933-ban virágzásnak induló debreceni bibliofil életnek alkotja egyik legizgalmasabb, legmarkánsabb grafikus egyéniségét [...] annak a színes, eleven és mindennap százféle kísérletbe kezdő debreceni író-művész társadalomnak a tagja, amely 1933-1944-ig új fejezetet nyitott a magyar bibliofília történetében, s amelynek révén Debrecen azóta is külön szint képvisel a hazai grafika történetében.*”⁴¹¹ Első önálló képzőművészeti műve, a *Húsz fametszetű könyvjegy a Magyar Parnasszusról* kiadvány 1935-ben jelent meg 250 példányban.⁴¹² Ma a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Ennek a talán legjelentősebb munkájának két jellegzetessége, hogy külföldön sem akadt olyan exlibris-sorozat, amely egy nép irodalmának vezéralakjaira készült volna, illetve idegen nyelvű bevezetésében annyi sajtóhiba esett, hogy ez majdnem több lett, mint maga a szöveg.⁴¹³ Exlibrisein, alkalmi grafikáin kívül jelentősek fametszetes illusztrációi is, melyek Arany János *Toldi*-jához és a *Nagyidai cigányok*-hoz, valamint Fazekas Mihály *Lúdas Matyi*-jához készültek. Rendszeres megbízásokat kapott az Exodus Kiadótól fametszetes könyvfedelek ügyében. A leggazdagabb illusztráció sorozata *Nagykállói Fényes István Krónikája*-hoz készült. „... a magyar irodalom klasszikusait illusztráló, archaikus hangvétellű fametszeteivel lett a korszak egyik felejthetetlen debreceni grafikus.”⁴¹⁴ A fametszetek és exlibrisek mellett linómetszeteket és rajzokat is készített, de festményeket nem – kizárólag grafikus volt. Egyetlen akvarellje maradt fenn barátja, Lükő Gábor⁴¹⁵ tulajdonában, amit Mata csak művészi érték nélküli „tapétának” nevezett.⁴¹⁶

⁴¹¹ Szíj, 1979, 129.

⁴¹² Berei Soó Rezső és Mitrovics Gyula bevezetőjével.

⁴¹³ Szíj, 1979, 130.

⁴¹⁴ Bíró, 1986, 409.

⁴¹⁵ Ld. 3.5.2. fejezet

⁴¹⁶ Szíj, 1987, 420.

A negyvenes években jelent meg *A másik ember* és *A másik ember felé* című, nem teljesen szépirodalmi almanach és antológia,⁴¹⁷ melyben szerepelnek írásai. 1944-ben ő kapta Debrecen város koronázási ösztöndíját, mely az akkori egyetlen irodalmi ösztöndíj volt a városban.⁴¹⁸ A sokoldalú művészt sokáig csak fametszetei miatt becsülték, mert életében egyetlen vers- vagy novelláskötete sem jelent meg, annak ellenére, hogy első versét még gimnazista korában megírta. Elsősorban Tóth Árpád és a Nyugat költői hatottak rá pontos, tömör stílusának kidolgozásában. Legnagyobb témája a halálfélelem volt, mintha előre megjéjtette volna tragikusan korai halálát. Verseinek egyetlen szereplője kezdetben saját maga. Második költői korszakát szenvedélyes lázadás jellemzi. Egyik méltatója, Bakó Endre szerint: „*Matát Debrecen irodalomtörténetében kivételes hely illeti meg európai műveltsége, felelősségérzete, művészi arányérzéke miatt.*”⁴¹⁹ A Déri Múzeum irodalmi gyűjteménye őrzi hagyatékát, melyet Mata János özvegyétől kapott. Torzóban maradt költészetének darabjait „*Megnőttem*” címmel egy posztumusz verseskötet őrzi.⁴²⁰

Életének utolsó napjai máig tisztázatlanok. Születésének és halálának jubileumi évfordulóin rendszeresen megemlékeznek róla: „*Mata a bombázások elől családját Nyírmihálydiba menekítette. Ott is pusztult el ma már kideríthetetlen körülmények között 1944 októberének végén, az ide-oda hullámzó frontok poklában.*”⁴²¹ „*Egy embertelen korszakban humanista magatartású, ígéretes tehetségű költő, képzőművész és filozófus, akinek pályáját könyörtelenül kettétörte a második világháború.*”⁴²² 1944. október 26-án hunyt el, a debreceni Köztemető egyik díszsírhelyére temették és elneveztek egy utcát róla városunkban. Barátja, Koczogh Ákos⁴²³ így búcsúztatta – Bartók Bélával és Gulyás Pállal együtt – a Keleti Kapu folyóiratban: „*Nem csak az elvont szépségeknek és igazságoknak voltak ők harcosai, hanem a reális életben különböző formákban bujkáló, de mégis csak egy és azonos szépségnek és igazságnak is. Ezt fedezték fel a román zenében és költészetben, s ennek a közvetítésére vállalkoztak a magyarság felé.*”⁴²⁴

Mata az Exodus Kiadó illusztrátora, grafikus volt, ő tervezte a Kiadó által nyomtatott könyvek borítóinak grafikáit. E kiadót a debreceni Szabó Imre hozta létre Budapesten. Maga

⁴¹⁷ Koczogh Ákos és Komjáthy István is publikáltak e kötetekben. (Bakó, 1986, 347.) Az ún. népi irodalom képviselőihez tartoztak. Interjú dr. Kornya Lászlóval, 2015. április 15.

⁴¹⁸ Ez volt az 1892-ben alapított „*koronázási jubilaris alapítvány*”, mely irodalmi, művészeti és ipari alkotásokra, olykor képzőművészeti ösztöndíjakra volt szánva, de nem minden évben adták ki. 1930-ban Oláh Gábor író, 1942-ben Balogh István történész, 1943-ban Tóth Endre költő kapták meg Mata előtt. (Bakó, 1986, 329.)

⁴¹⁹ Bakó, 1986, 347.

⁴²⁰ Tasi, 2007, 11.

⁴²¹ Mata János költő, grafikus 105 éve született.

<http://www.mtva.hu/hu/sajto-es-fotoarchivum/2859-mata-janos-koelto-grafikus-105-eve-szueletett>

⁴²² Tóth Ervin, 1962, 131.

⁴²³ Ld. 7.2.2. alfejezet.

⁴²⁴ Koczogh, 1946, 23.

is Karácsony Sándor értelmiségi köréhez tartozott. Karácsonyt országSZerte, majd egyetemi tanárrá válása után Debrecenben is a fiatalság jelentékeny része mesterének vallotta. Ez nem jelentett feltétlenül ideológiai azonosságot, de erre nem is volt szükség, hiszen Karácsony egyáltalán nem használt tanítványaival, hallgatóságával szemben szellemi terrort, viszont elérte, hogy kövessék.

5. kép: Karácsony Sándor - Mata János fametszete

Mata így írt róla: „*A magyar ember, a magyar élet, a magyar gondolkozás [...] hogy milyen hát valójában azt azonban csak magyar ember, magyarul, magyar észjárás szerint mondhatja el. Ezt mondja el könyveiben Karácsony Sándor. [...] A magyar élet jelenségei jutnak nála ősi jussuk birtoklásához. Nem új filozófiai rendszerről van itt szó, hanem a magyar gondolkodás, a magyar észjárás módszereiről.*”⁴²⁵

3.5.2. Lükő Gábor, a „tűzcsiholó”

Lükő Gábor (1909-2001) (ld. 6. kép) folklór-, népzene- és néprajzkutató, az összehasonlító folklorisztika és a magyar szemiotika klasszikusa, a magyar népi kultúra elkötelezett felfedezője volt. Kutatásaiban az összehasonlító módszer mellett a társaslélektan eredményeit használta fel. Ezek határozták meg nemcsak művészi felfogását, hanem tudományos tevékenységét is.⁴²⁶ A fiatal tudós 1937-től a debreceni Déri Múzeum muzeológusa, eközben a debreceni egyetemen Karácsony Sándor előadásait hallgatta, melyek meghatározóak voltak

⁴²⁵ Mata D. M. K. X. 75. 112. 202.

⁴²⁶ Gyulai, 1999/b, 791.

további fejlődése szempontjából: a művészet életfunkcióit világították meg számára, a művészetet emberi megnyilatkozásnak tartotta a beszédhez hasonló módon.

6. kép: Lükő Gábor

1943-tól a Karácsony által szervezett Társaslélektani Intézet munkatársa volt. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán 1945-ben nevezték ki magántanárrá a Pedagógia Tanszékre *A neveléstudomány folklorisztikus alapjai* című tárgykörből, ahol 1949-ig tartott előadásokat⁴²⁷ többek között az anyanyelvi nevelés és a magyar népnyelv összefüggéseiről, az irodalmi nevelésről, zenei anyanyelvünkről és a népköltészetéről.⁴²⁸ Debrecen mint a legfontosabb alkotóhely volt jelen életében. A termékeny debreceni éveknek a kommunista diktatúra vetett véget: 1950-ben Karácsony Sándort erőszakkal lemondatták egyetemi katedrájáról, még nyugdíját is megtagadták így alacsonyították nyomorba. Karácsony kényszernyugdíjazása meghatározta Lükő Gábor további sorsát is, a debreceni állása megszűnése után nyugdíjba vonulásáig – mintegy két évtizedig – nem kapott többé egyetemi katedrát. Ez jelentette Lükő számára a „*mintegy négy évtizedig tartó, megaláztatásokkal, méltatlanságokkal teli keresztutat.*”⁴²⁹

Lükő Gábor életére a legnagyobb hatást Karácsony Sándornak, lelki tanítómesterének személye és az általa kidolgozott társaslélektan szemlélete tette. A kultúra közösségben jön létre és csak társasviszonyban értelmezhető – summázható a módszer lényege. Karácsonyt középiskolás kora óta ismerte, hisz az ő osztályába került, amikor családjával Budapestre

⁴²⁷ Oktatott tárgyai: *Az anyanyelvi nevelés és a magyar népnyelv, Irodalmi nevelésünk alapjai a népköltészetben, Az irodalmi nevelés folklorisztikus alapjai, Zenei anyanyelvünk nevelése, A magyar népdalok tanításának problémája az egyetemes zenei nevelés megalapozása szempontjából, Képzőművészeti nevelésünk alapvetése a magyar folklóre elemeinek tudatosításával* (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914 – 1949)

⁴²⁸ Bajkó, Vaskó, Petrikás, 1981, 23-26.

⁴²⁹ Harangozó, 2001, http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_04/009.htm

költözött.⁴³⁰ Visszaemlékezéseiből kiderül, hogy nagyon rossz és kedvetlen tanuló volt, viszont a Tavaszmező utcai Zrínyi Miklós reálgimnáziumbeli fiatal tanárával történt találkozás egy életre változtatott ezen. Ez a pedagógus Karácsony Sándor volt, aki szeretettel közeledett tanítványaihoz, megvilágította a tananyag értelmét, ezzel a kultúra teljességét közvetítette. Lükő ettől kezdődően szárnyra kapott, lelkesedéssel és érdeklődéssel tanult. Tanára lényeglátó, összefüggéseket és egyetemes mondanivalót felismerni képes személyisége életre szóló indíttatást adott neki. Kapcsolatuk igazi mester és tanítvány viszony volt annak klasszikus értelmében. Tagja lett a „Csucsai Front” elnevezésű közösségnek, ahová az egyel fölötte járó osztály tartozott. Itt alaposan megismerte Ady Endre költészetét, mely erőteljes nemzeti elkötelezettséget alakított ki benne. Mindezt apja és német rokonsága nem nézte jó szemmel, ami azonban ellentétes hatást váltott ki, hiszen Lükőben ez a lelki kötődés és elkötelezettség tovább erősödött főleg azt követően, hogy Bartók Béla zenéjét és népzenei gyűjtéseit is megismerte. A családi konfliktus oda vezetett, hogy apja szorgalmazására letette a Becker nevet, s 1927-ben édesanyja ősi nemesi családnevét, a Lüköt vette fel, sőt katolikus vallásról áttért a református hitre.⁴³¹

Lükő nem csak mestere előadásain vett részt rendszeresen, hanem Kodály Zoltán kurzusain és Bartók Béla zongoraestjein is. Egy rendkívül ösztönző szellemi közeg vette körül, s a fiatal diák szárnyakat kapott. Mata Jánoshoz hasonlóan elsősorban Karácsony személyisége, Ady költészete és Bartók népzene gyűjtésének eredményei inspirálták, hogy elinduljon egy archaikusabb kultúra felfedezésére, melynek csodálatos mélységeiről Bartók tudósított. Lükő 1931-33-ban a bukaresti egyetemen tanult, s már akkor eldöntötte, hogy életcélja lesz a két nép ellenséges viszonyának barátsággá alakítása.⁴³² A moldvai csángók és a havasalföldi románok közösségeiben kutatott, pl. a bukaresti szociológussal, Dimitrie Gustival, így jártas volt a román dialektusok lejegyzésében, a kottairásban, de tudását folyton tökéletesítette. Alapelve volt, hogy a hallott népdalokat és a szóbeliségben élő hagyományt nem csak lejegyezte, hanem meg is tanulta. Falukutatásának legfőbb tapasztalata az volt, hogy a népi kultúra szerves egység, amelyet nem lehet feldarabolni a szaktudományok kénye-kedve szerint, mint ahogy a kultúrát teremtő és átörökítő emberek tudatában sem különülnek el alkotóelemei. Kutatásaiban nem csak az összehasonlító módszer következetes alkalmazásával, hanem a tudományszakok közötti határok lebontásával is új irányt mutatott, s több évtizeddel megelőzte korát. A történetiség vizsgálata, az összes forrás kritikai értékelése és a kultúra egységben való szemlélete együttesen önálló, „*lükői módszer*”-nek tekinthető, amely teljesen

⁴³⁰ Pozsgai, 2001, 8.

⁴³¹ Harangozó, 2001, http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_04/009.htm

⁴³² Többen is így érezték, s Debrecenben önálló társaságot alapítottak. ld. később.

egyéni és eredeti: a szintézisre való törekvés, a kultúra integrált jellegének szem előtt tartása olyan tudományos érdem, amelyet Lükő minden eddigi méltatója elismer és a teljes életmű egyik legjellemzőbb törekvésének tart.⁴³³

1942-ben a debreceni tudományegyetem Társaslélektani Intézetének magántanára lett Karácsony ajánlására. Lükő az egyetemen román folklór speciálkollégiumot (is) tartott. Erről pártfogójának *A magyar demokrácia* című könyvében így olvashatunk: „... Nagy jelentőségű eredménye munkájának a magyar nép szimbólumrendszerének felfedezése. A népköltészet és népi képzőművészet szimbólumai azonosak, az építészet és a zene azonban külön világ. [...] A pentaton hangközök szabályosságának és a parlando-rubato társaslélektani hátterének felkutatása azonban egészen Lükő érdeme. [...] Teljesen ismeretlen területet hódított meg a néplélektan számára a népi építőművészet feldolgozásával is. ...”⁴³⁴

Lükő Gábor debreceni éveinek jelentős eredménye, *A magyar lélek formái* című könyve először 1942-ben, a Karácsony Sándor és tanítványi köre által létrehozott Exodus Kiadónál jelent meg. A kötetet nem csak Karácsony Sándor *A magyar lélek* című írása inspirálta, hanem társaslélektani alapvetése is, amelynek kidolgozásánál Karácsony érintette a jel és jelkép, a beszélő és hallgató viszonyát is. A magyar lélek megírására már évek óta készült, mivel 1937-42 között a debreceni egyetemen Karácsony előadásait hallgatta, aki akkoriban dolgozta ki a neveléstudomány társaslélektani alapjairól szóló nagy jelentőségű művét. Ebben a magyarság eredeti arcának felmutatását kívánta elméletileg megalapozni, hogy a német kultúra térhódításával szemben az új magyar nemzeti kultúra valóban létrejöhessen. Ez a közösségi nevelés Karácsony filozófiájában csak élő személyes kapcsolatok, élményszerű pedagógiai munka által valósulhat meg. Lükő, Karácsony feltétlen tanítványa tehát ennek az eszmének a szolgálatába szegődött, könyvében a magyar jelképrendszert kutatta a népi kultúra legkülönbözőbb területein – egyetlen összefüggő jelrendszer részeként mutatta be a szellemi és a tárgyi néprajz, a népzene, a néptánc, a művelődéstörténet, a nyelv és a költészet jelenségeit. A nép- és műköltészet szimbolizmusa tehát egylényegű: nagy íróink, költőink, akik a nyelvet nem csak jelként, hanem jelképként használják, ugyanazon a szimbolikus nyelven szólnak hozzánk, mint a nép, műveikben elevenen élnek azok a szimbólumok, amelyeket elfelejtettünk. Közös tehát az a „művészeti formanyelv”, amely által a művészet betölti „életfunkcióit” – ennek a gondolatnak az ihletője Karácsony *A könyvek lelke* című, 1941-ben megjelent műve. *A magyar lélek formáiban* Lükő a magyar nép „művészi formanyelvét” igyekszik leírni.

⁴³³ Pozsgai, 2001, 9, Tánczos, 2001, 325-336.

⁴³⁴ Harangozó, 2001, http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_04/009.htm

Karácsony volt a szabadművelődési mozgalom legfőbb eszmei atyja, programadó személyisége, aki sajátos értéket képviselt a Duna-medence népei közötti ismerkedés és egymásra találás kulturális szolgálatával, így Debrecenben megalakult a Magyar-Román Társaság és megszületett folyóiratuk, a *Keleti Kapu* is, melynek első száma 1946 novemberében jelent meg Lükő Gábor szerkesztésében. Összesen két számot adtak ki, írásaival Juhász Géza⁴³⁵ is támogatta a lapot. A társaság elnöke Karácsony Sándor volt és valamennyi vezetőségi tag tanítványi köréhez tartozott, így Matán és Lükön kívül Koczogh Ákos⁴³⁶ is. Céljuk a magyar-román kapcsolatok megerősítése volt – elsősorban Debrecenben és a Tiszántúlon –, ennek érdekében közös magyar-román rendezvényeket szerveztek. 1949-ig biztos, hogy működtek, de hogy meddig, arról nincsenek adatok, csak az ismert, hogy a „karácsonyizmus” felszámolásával megszűnt tevékenységük.⁴³⁷

A negyvenes évek második felétől Lükő művét nacionalistának minősítették. A Karácsony Sándor-féle Társaslélektani Intézet 1949-ben történt „megszűnésével” (formailag soha nem szűnt meg, „csak” nyilvános tevékenységük vált lehetetlenné) előtte is bezáródtak az egyetem kapui. Ténylegesen befejezte működését viszont az *Exodus Könyvkiadó* és a már említett *Keleti Kapu* folyóirat is.

Módszeresen berekesztették tehát a mester és hű tanítványai által működtetett szellemi mozgalom minden bázisát. Évtizedekig tartó mellőzöttség következett. Miért is? A karácsonyi eszmeiség legfőbb intézményes kerete a II. világháború derekán jött létre. 1942-ben nevezték ki a „Mestert” rendes tanárrá a debreceni egyetem pedagógia tanszékén. Megalapította a Társaslélektani Intézetet, ahol Lükő tanársegédként a megszűnésig végig tevékeny munkatárs volt. A nemzeti kultúra gondolata nem tartozott a kor haladó eszméi közé. A politikai hatalom nem bocsátotta meg Lükőnek, hogy hű kollégája, egyben eszmetársa volt Karácsonynak. Őt is veszélyesnek minősítették és elhallgattatták. Ezért kellett neki is a debreceni egyetem ifjúságától távoznia és nyugdíjazásáig magyar kisvárosok (Gyula, Baja, Kiskunfélegyháza) múzeumaiban dolgoznia.

Valami törlesztés mégis csak érkezett az utókortól, hiszen a rendszerváltás után Lükő Gábor egykori tanítványai, elkötelezett hívei 90. születésnapjára összeállítottak egy tetemes terjedelmű emlékkötetet *Tűzcsiholó* címmel az állami vezetéstől kapott Kossuth-díj és egyéb kitüntetések mellé, illetve megkeresték az otthon csendes magányában dolgozó tudóst és a fiókokban felhalmozott írásait, könyveit hivatalos elismerések kíséretében kiadták. A

⁴³⁵ Ld. 7.2.2. alfejezet.

⁴³⁶ Ld. 7.2.2. alfejezet.

⁴³⁷ Bakó, 1997, 199.

szerkesztési munkálatokban még részt vett, de a teljes életmű-kiadást már nem érthette meg. Ez a kivételes értékű életmű így találta meg helyét a magyar művelődés történetében.⁴³⁸

3.6. Következtetések

Mata János nagyon sok mindenhez értett, még felsorolni is nehéz: a magyar történelem, azon belül Debrecen históriája jól ismert volt előtte. Lükő Gábor igazán átélte, hitte és vallotta, hogy a Kárpát-medence népeivel egymásra utaltan, sorsközösségben, csak „mellérendelő viszonyban” lehet a közös jövőt építeni. „*A magyarság örlelke*” – mondták többen már életében, s temetésén is. Karácsony Sándorral egy életre szóló barátság kötötte össze őket. Karácsony megalapozta, Gombocz Zoltán, Német Gyula, Petz Gedeon, majd Kodály Zoltán és Györffy István felépítette Lükő tudományos kutatói alkatát. Életművének részei olyan hatalmas szintézist alkotnak, amelyben a két világháború közötti tudományosság és kultúra legkiválóbb képviselőinek hozadékát és saját kutatásainak, illetve gyűjtőútjainak eredményeit ötvözte össze egyedülálló invencióval. Munkássága, publikált és kéziratban lévő írásai, tanulmányai, népdalgyűjtésének darabjai, művészi rajzai és kiállítási tablói, műfordításai együttesen olyan hidat alkotnak, amely a magyar kultúra legkimagaslóbb egyéniségeihez vezet.⁴³⁹ Mindez egy olyan termékeny szellemi éra időszakába ível, ahol még legnagyobbjaink erőfeszítései arra irányultak, hogy a magyar nép hagyományos kultúrája is része lehessen egyszer a „hivatalos” közkultúrának, s erre Adytól, Bartóktól, Karácsony Sándortól és Kodálytól életre szóló példát kapott.⁴⁴⁰

Az 1914–1949 között a Pedagógia Tanszéken oktató professzorok és (tanítványaikból lett) kollégáik életművét, azon belül különösen művészetelméleti nézeteiket és művészeti

⁴³⁸ Tánccs, 2001, 325-336; Harangozó, 2001, http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_04/009.htm

⁴³⁹ Művészeti témájú művei: 1.) 1949-ig megjelent munkák: A hortobágyi pásztorművészet. Db. 1940; A magyar lélek formái. Bp. 1942; Hortobágyon kivirult az ibolya. A pusztai ember élete nótákban. Kolozsvár, 1942; Kossuth Lajos azt izente. A magyar katona nótái. Kolozsvár, 1943; Bartók Béla és a keletközép-európai zenefolklór. Apolló, 1935. (Átvette a Magyar út 1935. ápr. 15. száma rettenetes sajtóhibákkal. Az eredeti címben és szövegben keleteurópai szerepel. Ezt a szerkesztő önkényesen változtatta meg. – Lükő Gábor megjegyzése.); A magyar parasztszene történetéhez. Déri Múzeum Évkönyve 1937; Egy „pontos” támadás. A Magyar Nemzet legújabb meghajszoltja: Karácsony Sándor. Magyar út XI/11. 1942. márc. 12; Ady missziója. Pro Christo VIII. 10. 1943. okt; Ős Napkelet ilyenek álmodta. Ady költészetének ősi szimbólumai. 96-102. Vándortüzek, 1946; A Nap lakodalma. Román népballadák (kétnyelvű). (Ford. Komjáthy István. Válogatta, nyersfordításait készítette, „Mag hó alatt” címen kísérő tanulmányát írta). Debrecen, 1947. 2. 1949 után megjelent munkák: Bartók Békésben 1906–1956. Irodalmi és művészeti antológia. Békési Üzenet 1. Békéscsaba, 1956. szeptember. 58-62; Békésmegye népművészete. Békési Üzenet. 1957; A Cantata Profana témájának népi ábrázolása. Művészet. 1966/11; Bartók tudományos öröksége. Kortárs. 1970. (Megcsonkítva jelent meg a szerző tudta nélkül.); Tánccok és tánccosok a magyar nép képíró művészetében. Jánosi Sándor (szerk.): Tánccs krónika. Bp. 1980. 79-99; A magyar művészet évezredei. Hírlevél 1989/XII. 11-12. (Lükő Gábor hagyatéka. Rendelkezésemre bocsátotta Lükő István, a hagyatéka kezelője.)

⁴⁴⁰ Pozsgai, 2001, 7, 12; Harangozó, 2001. http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_04/009.htm

alkotásokat is létrehozó tevékenységüket, kiemelten fontosnak ítéljük meg témánk szempontjából, hiszen sok jelentős pedagógiai, lélektani és filozófiai mű született ilyen irányú érdeklődésükből, elmélyült gondolkodásukból. Ezek a művek mérföldkövet jelentettek az általuk művelt tudományok fejlődéstörténetében, valamint óriási hatással bírtak tanítványi körükre, a körülöttük létrejövő műhelyekre, különösen Karácsony Sándor esetében, aki rendkívüli népszerűséget ért el egyetemi és közéleti előadásaival. Mitrovics és Tankó kevésbé voltak társaságot kedvelő, társaságban alkotó személyiségek, de Mitrovics esetében szintén beszélhetünk alakjához köthető műhelyről.⁴⁴¹ Az ő művészetelméleti és művészeti produktumaik jelentősen hozzájárultak a Debreceni Pedagógiai Iskola első korszakában megvalósuló eredményes és hatékony pedagógiaoktatáshoz és esztétikai neveléshez.

⁴⁴¹ Vincze, 2007/d, 118-127.

4. MŰVÉSZETI TEVÉKENYSÉG, OKTATÁS, MŰVÉSZETPÁRTOLÁS MÁS TANSZÉKEKEN

4.1. A művészettörténeti ismeretek oktatása

4.1.1. Művészettörténeti intézetek, tanszékek a hazai egyetemeken

A *budapesti egyetemen* a bölcsészkar oktatási kínálata és tanszéki struktúrája a dualizmus évtizedeiben bővült jelentősen, amikor is a humán területet 13 tanszék (a történelem, a magyar nyelv és irodalom, a modern nyelv és irodalom, a filozófia és a klasszika filológia szakterületéről) képviselte. Eötvös József 1870 áprilisában „a pesti királyi magyar egyetem újból szervezéséről” javaslatot nyújtott be, melyben ő maga kezdeményezte számos új tanszék alapítását. Felszólítására az egyes karok reformindítványokat dolgoztak ki. A bölcsészkar új tanszékek létesítését szorgalmazta (esztétika, egyetemes irodalomtörténet, pedagógia, művészettörténet, földrajz, elméleti fizika, néprajz), így többek között létrejött (újból) az esztétika és (először) a művészettörténeti tanszék. Kevés egyetemi katedra nélküli tudományterület akadt ezután, így a kar felzárkózott a nagy európai egyetemek mellé, s a budapesti tudományegyetem a 20. század első évtizedére Európa legnagyobb felsőoktatási intézményei közé tartozott.⁴⁴²

Az esztétika tantárgy megelőzte a művészettörténet önálló tanszéki keretek között történő oktatását. 1774-ben *eloquentia profana et aesthetica* címen, a történelemtől elválasztott ékesszólástan hozzákapcsolásával állították fel az esztétika tanszéket, melynek első tanára Szerdahelyi György Alajos⁴⁴³ lett. Őt 1784-ben Werthes Frigyes váltotta, aki nem jelentett szakmai emelkedést elődje után, hiszen tudományos munkálkodása nem az esztétika területén folyt, így hamar távozott. 1792-ben Schedius Lajos⁴⁴⁴ következett, aki fiatal kora ellenére hamar elismerésre méltó tudományos karriert futott be, már 1796-ban a bölcsészkar dékánja, 1831-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja lett, és belépett több hazai és külföldi társaságba is. Ötven éves tanári működése után, 1842-ben kérte nyugdíjazását. Tanszéke betöltetlen maradt, az esztétika tanítását helyettesítéssel oldották meg az

⁴⁴² Szögi, 2003, 204-205; Németh, 2005, 292; Németh, 2002, 290-291.

⁴⁴³ Szerdahelyi György Alajos (1740–1808) hat pályázó közül választották ki a volt jezsuitát, a pozsonyi gimnázium retorika tanárát. 1784-ben a budai (egyetemi) gimnázium igazgatójává nevezték ki, ekkor távozott a tanszékről. Állítólag protestáns utódot óhajtottak utána, sőt II. József kívánságára idegent. Werthes Frigyes (1748–1817) lett az. (Szentpétery, 1935, 280-281.)

⁴⁴⁴ Schedius Lajos (1768–1847) húsz pályázó közül nyerte el a tanszéket, miután rögtön doktorálásra kötelezték. Igen képzett és irodalmi, társadalmi téren nagyon tevékeny ember volt, aki a pesti evangélikus egyház szervezője és tanügyi szempontból felemelője volt. (Szentpétery, 1935, 285-286.)

elkövetkező években.⁴⁴⁵ A tanszék újbóli betöltésére csak 1870-ben került sor, amikor Greguss Ágost, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja foglalta el az esztétika katedráját, teljesítve ezzel a bölcsészkar régi óhaját. Greguss az esztétika kiváló művelője volt, filozófus, költő és szépíró, „*aki finom érzékkel bírt a stílus szépségei iránt.*”⁴⁴⁶ A magyar esztétikai irodalom fellendülését tőle számítjuk. Az egyetem felé irányuló elismeréseként 1874-ben tiszteletbeli doktorává fogadta.⁴⁴⁷ A tanszék szomorú végét jelentette a Trianon utáni gazdasági nehézségek okozta egyetemi intézkedés, mely több tanszékét is megszüntetett a bölcsészkaron, köztük az esztétikát az 1920-as évek derekán.⁴⁴⁸

Az 1872-ben Henszlmann Imre, Pulszky Ferenc, Ipolyi Arnold, Rómer Flóris által alapított⁴⁴⁹ művészettörténet tanszék „egyszemélyes szervezetének” első és egyetlen oktatója az egyik alapító, Henszlmann⁴⁵⁰ volt. Munkáját időközben két magántanár, Pulszky Károly⁴⁵¹ és Pasteiner Gyula⁴⁵² segítette, majd halála után, 1888-tól Pasteiner egyedül tanított itt egészen nyugdíjazásáig.⁴⁵³ Az órákínálatot két magántanár színesítette – 1905-től Éber László, 1911-től Gerevich Tibor,⁴⁵⁴ természetesen mindketten Pasteiner-tanítványok. Mesterük nyugdíjazása 1916-ban történt, de még két évig tanított. Méltatásában kiemelték, hogy 1872-es felszólalása vezetett a tanszék megalapításához és az egyetemi művészettörténeti gyűjtemény koncepciója és kivitele, valamint gyarapítása is személyéhez köthető, továbbá az is, hogy a múzeumok számára nélkülözhetetlen szakértőket képzett. Ekkor hatan nyújtottak be állására pályázatot: Éber László, Gerevich Tibor, Hekler Antal, Lázár Béla, Meller Simon és Felvinczi Takáts Zoltán.⁴⁵⁵ Hosszan elnyúló, vitás választási procedúra után 1918-tól Hekler Antal, majd 1924-től az addig magántanár Gerevich Tibor működtette a tanszék kettős struktúráját mintegy megosztotva azon.⁴⁵⁶ 1926-ban létrehozták a keresztény régészeti és művészettörténeti intézetet.⁴⁵⁷ A keresztény művészettörténet

⁴⁴⁵ Szentpétery, 1935, 280-284.

⁴⁴⁶ Szentpétery, 1935, 489. Greguss Ágost (1825 – 1882) jelentős művei: *A szépsézet alapvonalai, A rendszeres széptan, A művészet osztályozása.*

⁴⁴⁷ Szentpétery, 1935, 489-490.

⁴⁴⁸ Szentpétery, 1935, 632.

⁴⁴⁹ Gosztonyi, 2008, 12.

⁴⁵⁰ Jelentős műve a *Párhuzam az ó- és újkori művészeti nézetek és nevelések közt.*

⁴⁵¹ 1878/79–1886/87 között. (Gosztonyi, 2008, 176-183.)

⁴⁵² Henszlmann Imre (1813 – 1888) halála után „Pasteiner-tanszék”ként emlegették. (Gosztonyi, 2008, 176-183.)

⁴⁵³ Pasteiner 1875 – 1885-ig magántanár, 1885-től nyilvános rendkívüli, 1890-től pedig nyilvános rendes tanár volt. Összesen 43 évig tanított a pesti egyetem művészettörténeti tanszékén, legnagyobb részben egyedül, ezért is hívták „Pasteiner-tanszéknek”. (Gosztonyi, 2012, 11.)

⁴⁵⁴ Ld. a Debreceni Nyári Egyetem előadói között, 6. fejezet.

⁴⁵⁵ Éber, Gerevich, Meller és Felvinczi Takáts Pasteiner-tanítványok voltak. (Gosztonyi, 2008).

⁴⁵⁶ 1919-ben ideiglenesen Meller Simon megbízott előadó került a tanszékre. (Gosztonyi, 2008, 162.)

⁴⁵⁷ Ezt újabb névadási procedúra követte a tudomány változó szükségleteit kifejezve: a keresztény régészeti tanszékéből művészettörténeti és keresztényrégészeti, a művészettörténetiből művészettörténeti és klasszika archaeológiai tanszék lett. (Szentpétery, 1935, 634.)

előadásával Artner Edgárt bízták meg.⁴⁵⁸ Végül az 1948-as egyetemi reformban foglalt személyi változások következményeként Gerevich Tibort eltávolították az egyetem oktatói közül.⁴⁵⁹ A pesti egyetemen tehát az 1770-es évektől folyt az esztétika, míg a dualizmus korától a szinte végig egyetlen professzorhoz köthető művészettörténet oktatás.

A *kolozsvári egyetem* bölcsész-, nyelv- és történettudományi karán az 1872-es alapításkor 11 tanszék volt, 1896-ra ez a szám 16-ra emelkedett, s így állandósult 1919-ig. Művészettörténet tanszék nem volt, az ilyen jellegű ismereteket a klasszika-filológia tanszék tanára, Csengery János közvetítette. Az 1918/19. tanévvel lezárult az egyetem történetének első, 47 tanévre terjedő szakasza.⁴⁶⁰ Az 1921. évi XXV. törvénycikk az addig Kolozsváron működött Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemet ideiglenesen Szeged szabad királyi városban helyezte el, ahová tíz professzor ment át, köztük Csengery is⁴⁶¹, aki 1921 és 1926 között az akkor már megalakult Ókori Művészettörténeti Intézet⁴⁶² vezetője volt, 1922-től csak megbízással. Az 1926-tól Művészettörténeti Intézetet 1934-ig Buday Árpád, a Régészeti Tanszék kolozsvári magántanára vezette. 1939-től működött benne külön tanár, a múzeumalapító és iskolateremtő Felvinczi Takáts Zoltán⁴⁶³, aki már kinevezésekor az Akadémia tagja volt. Ő néhány tanártársával együtt a magyar humán értelmiség legjavába tartozott.⁴⁶⁴

A második világháború folyamán, 1940. augusztus 30-án meghozott második bécsi döntés Észak-Erdélyt és Székelyföldet visszacsatolta Magyarországhoz. Természetesnek tűnt, hogy az 1921-ben csak ideiglenesen Szegedre telepített Ferenc József Tudományegyetem most hazatérhet eredeti székhelyére, Kolozsvárra. Ennek törvényes keretét az 1940. évi

⁴⁵⁸ Szögi, 2003, 279-280.

⁴⁵⁹ Szögi, 2003, 318.

⁴⁶⁰ Gaal, 2012, 37-75.

⁴⁶¹ Csengeri (Csengery) János (1856–1945), a Classica Philologia Tanszékének nyilvános rendes tanára 1896–1919 között. 1890-től a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem magántanára, 1896-tól a kolozsvári egyetem, 1921-től a szegedi egyetem professzora volt. 1927-ben vonult nyugalomba. (Marót Károly méltatását ld. Gazda, 1997, 105.)

⁴⁶² A bölcsészkaron belül a tanszékek az 1920-as évektől mind intézetként működtek, a tanársegédekkel, illetőleg az adjunktusokkal együtt tudományos műhelyt képeztek. A Művészettörténeti Intézet 1950-ig állt fenn. (Gaal, 2012, 94.)

⁴⁶³ Felvinczi Takáts Zoltán (1880–1964) művészettörténész, a Művészettörténeti Tanszék nyilvános rendes tanára 1940–1945 között. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte és a pesti egyetemen szerzett bölcsész diplomát, Pasteiner Gyulánál szigorlatozott művészettörténetből 1904-ben. Münchenben és Nagybányán kamatoztatta festői tehetségét, merthogy festett is. Ezért jelentett számára meghatározó élményt Kelet művészete. Kolozsvári professzorsága alatt különös figyelmet szentelt az erdélyi örmény művészetnek. Írásai és előadásai főleg a Hopp Ferenc Múzeum tárgyait írják le. Rendkívül érdeklődött a népvándorlásról, főleg a hun korszak régészete iránt. Leginkább időtálló nagyszabású összegzése a szintén „Pasteiner-tanítványokkal” együtt szerkesztett, Kelet művészetét feltáró könyv („Pasteiner-tanítvány „volt” és nála is doktorált, a (teljes) „Barát–Éber–Takács”. Gosztonyi, 2012, 13.) Barát Béla–Éber László–Takáts Zoltán: A művészetek története, 1926, 1934.) melyben, mint a régi s új keleti művészet polihisztora mutatta meg bámulatra méltó lexikális és átfogó tudását, s mélyen együttérző szeretetét. Ő volt az egyik pályázó 1918-ban Pasteiner helyére a pesti egyetemen. (László, 1997, 128-129; Gosztonyi, 2008, 6-7.)

⁴⁶⁴ Gaal, 2012, 94. és 106-107.

XXVIII. törvénycikk biztosította. Ez a törvény az egész magyar felsőoktatást bizonyos mértékig átszervezte, néhány egyetemi kar működését felfüggesztette.⁴⁶⁵ 1940. október 2-án készült el Hóman Bálint kultuszminiszter azon törvényjavaslata, mely a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem újjászervezéséről és a szegedi m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról rendelkezett.⁴⁶⁶ Az 1940/41. tanév folyamán meginduló kolozsvári egyetem 85 tanszékkal kezdte meg munkáját. Ebből a bölcsészettudományi karon 25 tanszéket szervezett a miniszter, ez volt a legnépesebb 20 rendes és 5 rendkívüli tanárával. Az új tanári kar kinevezése és eskütétele, valamint az egyetem ünnepélyes megnyitása is megtörtént még októberben.⁴⁶⁷ A Művészettörténeti Tanszék 1940 és 1944 között a Művészettörténeti és néprajzi intézetekben a Művészettörténeti Intézethez tartozó egység volt, s ketten irányították ebben az időszakban megbízott vezetőként: Kerényi Károlyt 1942-ben váltotta Koltay-Kastner Jenő. A tanszék nyilvános rendes tanára ekkor is Felvinczi Takáts volt.

A kolozsvári tudományegyetem utolsó tanévzárója 1945 júniusában volt, s még ugyanebben a hónapban megkezdte működését Kolozsvárott az új, magyar tannyelvű tudományegyetem Cluj-Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem néven⁴⁶⁸ 30 magyar állampolgárságú tanár alkalmazásával.⁴⁶⁹ Szegeden, majd a kolozsvári egyetem második szakaszában is tanszéki, sőt intézeti keretek között folyt a művészettörténet tanítása, melynek legjelentősebb alakja a Pasteiner-tanítvány Felvinczi Takáts Zoltán volt, így tulajdonképpen a pesti egyetem további intézmények tanári állományát is kiképezte.

A *pozsonyi egyetemet* 1912-ben alapították a debrecenihez hasonlóan, az oktatás itt is csak az 1914/15. tanévben indult, viszont, csak a jogi karon.⁴⁷⁰ Miután megszületett az 1921. évi XXV. törvénycikk, amely szerint az 1912. évi XXXVI. törvénycikkkel felállított pozsonyi egyetem ideiglenesen *Pécsett* nyert elhelyezést,⁴⁷¹ megtörténtek az előkészületek. A bölcsészkaron tizenkét tanszéket szerveztek, ezek a következők voltak: 1. magyar történelem; 2. bölcsélet; 3. magyar és összehasonlító finnugor nyelvészet; 4-5. klasszika-filológia, 6. magyar irodalomtörténet; 7. földrajz, 8. egyetemes történelem; 9. pedagógia; 10. német nyelv és irodalom; 11. francia nyelv és irodalom; 12. olasz nyelv és irodalom.⁴⁷² Jelentős korszaka

⁴⁶⁵ Gaal, 2012, 97-98.

⁴⁶⁶ Ld. 2.2.2. alfejezet.

⁴⁶⁷ Gaal, 2012, 106-107.

⁴⁶⁸ Ezt az egyetemet 1959-ben szüntették meg és vonták össze a román tannyelvű Babes Tudományegyetemmel. A Bolyai Egyetem kétségtelenül az 1872-ben alapított magyar állami egyetem szellemi örököse. (Gaal, 2012, 116.)

⁴⁶⁹ Koller, Mocskonyi, Rudó, 1997, 35-51; Gaal, 2006, 5; Gaal, 2012, 37-120.

⁴⁷⁰ Németh, 2005, 292.

⁴⁷¹ Font, Szögi, 2001.

⁴⁷² Bujáki, Jankovits, 2000, 14.

volt az egyetemnek a művészeti nevelés tekintetében, amikor Fülep Lajos tanára volt az 1930-as években, aki művészetfilozófiát, esztétikát, valamint olasz irodalmat tanított.

Az egyetemet a Pécsre költözés óta kísértették a többnyire megalapozottnak bizonyuló hírek a teljes intézmény vagy valamelyik fakultás megszüntetéséről. Ezeket a főleg takarékosági törekvéseket az egyetem és a város vezetése hosszú ideig el tudta hárítani. 1940-ben azonban a visszaállított kolozsvári egyetem miatt elkerülhetlenné vált a megcsonkítás: az 1940. évi. XXVIII. törvénycikk szüneteltetésre ítélte a kart. Az 1940/41. tanév végével megkezdődött a felszámolás.⁴⁷³ 1940. október 19-én történt egységesen a visszakapott kolozsvári egyetem új tisztikarának kinevezése és egyéb, más egyetemeken megüresedett helyek betöltése is. Mivel az új egyetem Kolozsvárott sok szakembert igényelt, a pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetemnek le kellett mondania a bölcsészeti karról, így onnan az addigi professzoroknak is távoznuk kellett. Debrecen egyetemére egy professzor érkezett csupán, Paulovics István, aki a pécsi Ókortörténeti és Archeológiai Intézet vezetőjeként művészettörténeti stúdiumokat is vezetett 1938. július 28-án történt nyilvános rendkívüli tanárrá történt kinevezése óta.⁴⁷⁴ Előzőleg a Pázmány Péter Tudományegyetemen a *Magyarország római kori emlékei* tárgykeréből 1936. június 29-én nyert magántanári képesítést.⁴⁷⁵

A második bécsi döntés és Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolása után a már említett, 1940. évi XXVIII. törvénycikk döntő módon befolyásolta a magyar felsőoktatás helyzetét, egyidejűleg rendelte el a kolozsvári magyar egyetem újjászervezését és a pécsi bölcsészettudományi kar bezárását. Ennek hatására a bölcsész oktatói kar és velük együtt intézeteik könyvtári állománya is három másik egyetemre távozott 1942-ig: Kolozsvárra, Szegedre és Debrecenbe. Csupán két bölcsésztanárt hagytak meg a pécsi egyetemen tanszék nélküli teljes jogú professzorként. A háború után Pécsen már nem létezett bölcsészettudományi kar, így egyetemi intézetek sem.⁴⁷⁶ Pozsonyban és Pécsen tehát nem nyílt lehetőség különböző okok miatt a művészettörténet-oktatás önálló tanszéki kereteinek megteremtésére, mint ahogyan Debrecenben sem. Paulovics István professzor ilyen irányú tevékenysége hídként kötötte össze Pécs és Debrecen egyetemét.

⁴⁷³ Bujáki, Jankovits, 2000, 15.

⁴⁷⁴ Ld. 4.1.2. alfejezet.

⁴⁷⁵ Mudrák, é.n. 1.

⁴⁷⁶ Schuch, 2001, 301-306. Ld. 4.1.2. alfejezet.

4.1.2. Művészettörténet-tanítás a debreceni egyetemen

A debreceni egyetem bölcsészeti karán 1914-ben egyesített bölcsészeti és pedagógiai, egyetemes történeti, magyar történeti, I. és II. klasszika-filológiai, magyar irodalomtörténeti, magyar- és összehasonlító finnugor nyelvészeti, német nyelv és irodalmi, valamint földrajz tanszék került megalapításra.⁴⁷⁷ Nem az induláskor, hanem csak 1915 őszén alakult meg az archeológia tanszék felállítását szorgalmazó bizottság, melynek tagjai (Láng Nándor dékán, Tankó Béla előadó, Darkó Jenő, Pápay József, Rugonfalvi Kiss István, Pokoly József) hosszan indokolták törekvésüket. Az antik művészetet nélkülözhetetlen egyetemi bölcsészeti tárgyként említették. A leendő tanszéket mint a városi múzeum és a református kollégium tudományos és művészeti anyagainak kezelőjeként ismerték el. A Debrecen történelmi fejlődéséből következő hiányos általános műveltséggel és művészeti érzéssel rendelkező közönség átnevelését, fejlesztését elvégző, a tanszéken tanult, majd tanárként működő szakemberképzés lehetséges helyének nevezték. Végül a budapesti és kolozsvári művészettörténeti tanszékhez hasonlítva kifejtették, hogy az innen vidékre kikerülő tanárok iskolák, helyi múzeumok vezetésére és régészeti kutatások végzésére, a feltárt anyag gyűjtésére és feldolgozására lennének alkalmasak.⁴⁷⁸ A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a kérést elutasította.

7. kép: Láng Nándor

Az első bölcsészkar tanár, aki egész életén keresztül komoly erőfeszítéseket tett a régészet és a művészettörténet rendszeres, tanszéki keretek közötti oktatásának érdekében,

⁴⁷⁷ Vö. Mudrák, 2005/a, 4.

⁴⁷⁸ Mudrák, 2005/a, 5.

Láng Nándor (1871-1952) (ld. 7. kép), a debreceni egyetem Görög-latin Philológiai Szemináriumának igazgatója, 1914-ben lett az akkor megalakuló Debreceni Egyetem latinprofesszora.⁴⁷⁹ Az 1920-as évek elején megszervezte a később róla elnevezett *Classica-philologiai és művészettörténeti Múzeum*-ot,⁴⁸⁰ amely a Görög-latin Philológiai Szeminárium részeként a két klasszika-filológiai tanszék (görög és latin) segédintézményeként működött, magját képezve egy későbbi archeológiai, illetve művészettörténeti tanszéknek. Láng Nándor mindkét tudományágnak elismert művelője volt. Tudományos működése és érdeklődési köre is a régészet és a művészettörténet iránt mutatkozott meg leginkább – előadásainak tárgya a római provinciális művészet és válogatott antik műemlékek magyarázata volt.⁴⁸¹ A minisztérium – számunkra ismeretlen okok miatt – továbbra sem támogatta az archeológia tanszék megalakulását, ezért ideiglenes megoldásként a Bölcsészettudományi Kar szervezett egy archeológia szakelőadóságot, melynek előadójának Láng Nándort kérték fel az 1926/27. tanév II. félévétől.⁴⁸² Láng a régészeti előadások mellett művészettörténeti kollégiumokat is

⁴⁷⁹ Láng Nándor (1871 – 1952) az egyetem első klasszika-filológia tanára. 1892. június 9-én tett bölcsészdoktori szigorlatot a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen. Doktori értekezésének címe: *Analecta ad Latinitatis Hungarorum Dictionarium*. Bírálók: Ponori Thewrewk Emil, Kerékgyártó Árpád. Főtárgy: latin filológia. Melléktárgyak: görög filológia, művészettörténet. (Pasteiner Gyula, rite). (Gosztonyi, 2012, 61.) Majdnem két évtizednyi középiskolai tanítás után került a megalakuló egyetemre, vagyis 1914-től, az egyetemi oktatás megindulásától a Görög-latin Philológiai Szeminárium nyilvános rendes tanára, az első tanév prodékánja, majd dékán a BTK-n és még egy év múlva rektor. Főként latin nyelvi és irodalmi előadásokat tartott, de speciális kollégiumai keretében fontos helyet kapott a művészettörténet. Nem tartozott a legtermékenyebb szerzők közé, de munkái a művészettörténeti és régészeti jellegű tárgyi emlékeket és írott forrásokat sokoldalúan felhasználó, fejlett kritikai érzékkel rendelkező kutatót mutatnak személyében. Nyugat-európai tanulmányútjai és múzeumlátogatásai mellett kiváló tudósok előadásait hallgatva ismerte meg az antik világ régészeti és művészettörténeti kutatásának legkorszerűbb módszereit. A magyar művészettörténeti kutatás szempontjából kiemelkedő jelentőségű műve *A görög művészet története*; tanulmányai szintén az ókori görög művészet leghíresebb emlékeinek leírását taglalják. Sok szakcikk megírásával és a képmelléklet összeállításának segítségével vett részt az *Ókori Lexikon* szerkesztésében, melynek szerzői között a leginkább időtállóan bizonyult. Hallgatói körében igen kedvelt volt mély tudományos elemzési módszere, világos logikája, egyszerű és szemléletes stílusa miatt. Igen tartózkodó, egyáltalán nem hivalkodó egyénisége népszerű oktatóvá tette. Az egyetemi diákszegélyezés és jótékony alapítványok megszervezőjeként a bölcsészkar legrokonszenvesebb, legkedveltebb professzorává vált. A diákság legfőbb patrónusaként nemcsak szervezett és másokat bírt rá a jótékonykodásra, hanem maga is jó példával járt elől, ajándékozásaival és alapítványaival nagyban hozzájárult az egyetem és a diákszegélyezés fejlődéséhez. Láng Nándor európai szintű tudományos felkészültséggel rendelkezett, aki Párizsban, Londonban, Belgiumban és Németországban folytatott tanulmányokat, illetve kutatómunkát. A Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd tiszteletbeli tagja és a padovai egyetem díszdoktora volt. Tanszékét a nagy gazdasági válság idején rosszul értelmezett takarékoságból nem engedték betölteni, így az ógörög nyelv professzora, Darkó Jenő helyettesítette működésével a latin tanszék tevékenységét is, egészen 1940-ben bekövetkezett haláláig. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Klasszika-filológia Tanszéke 1983-ban megrendezte emlékkonferenciáját, s megjelentették emlékkötetét az *Acta Classica* sorozatban. Később pedig az egyetem központi épületének 40-es termét róla nevezték el. (Havas, 2009, 98-99; Varga Zoltán, 208-209.)

⁴⁸⁰ Részlet a Régészeti Intézet és a Láng Nándor Múzeum kutatási tervéből: „[...] *Az Intézet munkája bekapcsolódik a tiszántuli régészeti és művészettörténeti kutatásba és az itt található emlékek rendszeres feltárását és tudományos feldolgozását tűzte ki céljául. Hasonló szempontok érvényesülnek a művészettörténeti intézet munkálkodásánál. Itt különösképpen a hagyomány és a népiség viszonyát vizsgálja majd a magyar képzőművészet történetében.*” A Régészeti Intézet megmaradt irataiból é.n. Idézi: Mudrák, 2005/a, 15.

⁴⁸¹ Oktatott tárgyai: Római provinciális művészet; Válogatott antik műemlékek magyarázata; Cicero kora, Augustus kora, a császárság kora és Cicero, Horatius, Ovidius, Tibullus olvasása; Archeológiai szeminárium (A Debreceni Tudományegyetem tanrendjei, 1914–1949)

⁴⁸² Mudrák, 2005/a, 6.

tartott, mivel nemcsak archeológiával, hanem művészettörténettel is foglalkozott, pl. *A középkori és újkori építészet története*. Nemcsak tanóráin, hanem ismeretterjesztő rendezvényeken is szívesen közreműködött, például a Debreceni Nyári Egyetem elődjeként számon tartott Népszerű Főiskolai Tanfolyamokon.⁴⁸³ 1916-ban az Egyetem című lap is megemlékezett erről.⁴⁸⁴ Olyan népszerűek lettek előadásai, hogy más karok hallgatói is szívesen jelentkeztek rájuk. Néhányan közülük archeológiából és művészettörténetből doktoráltak.⁴⁸⁵

A minisztérium által többször is elutasított⁴⁸⁶ archeológiai tanszék iránti igény odáig jutott, hogy a minisztérium létrehozott egy művészettörténeti gyakornoki helyet a Múzeum számára a 20-as évek végén. Láng Nándort nagyon megterhelte a Szeminárium, a Múzeum és a Szakelőadáság vezetése, ezért fontolgatta az archeológia leadását.⁴⁸⁷ Az egyetemi közélet aktív szereplője volt – 1932-ben helyezték nyugdíjba. Ekkor nevezték el róla a művészettörténeti és régészeti múzeumot.⁴⁸⁸

Hankiss János professzor váltotta az archeológia és művészettörténet szakelőadáságában, bár Láng nem fogadta el személyét. Hankiss után művészettörténeti előadóként Mitrovics Gyula pedagógiaprofesszor követte 1940-ig.⁴⁸⁹ A II. bécsi döntés értelmében visszakerült Észak-Erdéllyel visszatért 1940 szeptemberében a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem is. Ezen az őszön nevezték ki egységesen a visszakapott kolozsvári egyetem új tisztikarát. Ennek kapcsán a pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetemnek le kellett mondania a Bölcsészeti Karról, így onnan az addigi professzoroknak távozniuk kellett.⁴⁹⁰ Közülük Paulovics István⁴⁹¹ (1892-1952) (ld. 8. kép) az Ókortörténeti Tanszék és a

⁴⁸³ Ld. 6.4. alfejezet.

⁴⁸⁴ Dr. Láng Nándor egyetemi tanár, rector: 1916. nov. 18-án, 25-én, dec. 2-án és 9-én *A szobrászat törvényei és története* című vetített képes előadásairól ld. Egyetem, 1916, 28-29.

⁴⁸⁵ Módis, 1955, 128.

⁴⁸⁶ A gazdasági világválság következtében Klebelsberg, majd Hóman „természetes apadás” politikája – állások betöltetlenül hagyása – volt a debreceni bölcsészkaron is megfigyelhető a nehéz pénzügyi helyzet miatt. Ez 1931-ben három fontos tanszékét érintett: az ókortörténeti, a magyar nyelvészeti és a II. klasszika-filológiai (latin) tanszék is üressé vált, ami azt jelentette, hogy a régészeti és a művészettörténeti szakelőadáság bajba került, mert a minisztérium nem akarta betölteni. Csak részleges eredmény született: más tanszékek professzorai látták el e tárgyak oktatását, kivétel a régészet, ami betöltetlen maradt. (Kerepeszki, 2014, 67-68.)

⁴⁸⁷ Mudrák, 2005/a, 7.

⁴⁸⁸ Mudrák, 2012/a, 45-47. és 82-86.

⁴⁸⁹ Mudrák, 2005/a, 8.

⁴⁹⁰ VKM. 34861/1940. sz. – A pécsi egyetemnek a bölcsészkarról, a szegedinek a jogi karról, a debreceninek a természettudományi tanszékekről (végül is Kállay Kálmán rektor ügyes diplomáciai tevékenységének köszönhetően csak a vezető professzorokról) kellett lemondani a kolozsvári egyetem megfelelő ellátása érdekében. Ekkor töltötték be mindkét üresedésben lévő klasszika-filológiai tanszékét Debrecenben vitéz Mészáros Edével és Szabó Árpáddal. (Mudrák, é.n. 1.)

⁴⁹¹ (Járdányi) Paulovics István (1892–1952; Járdányi (szül. Paulovics) Pál (1920–1966) zeneszerző édesapja) „Savaria” (Szombathely) feltárójaként az Ókortörténeti Tanszék és a Régészeti Intézet vezetése mellett művészettörténeti előadásokat is tartott *Görög-római szobrászat, Az európai építéstílusok kialakulása, A renaissance képzőművészete, A cinquecento művészete, Acquincum emlékei, Caludia Savaria, Germán-alakok Pannóniában* címen. Mindezekhez járult a *Régészeti és művészettörténeti gyakorlatok* foglalkozás. Dékán is volt

Régészeti Intézet professzora lett Debrecenben. Az ókortól az újkorig szinte valamennyi európai művészettörténeti korszak művészeti stílusát végigtanította.⁴⁹² Munkájának elismerését jelzi, hogy Szombathelyen azt az ásatási területet, amelyet az ő vezetésével tártak fel, ma is Járdányi-Paulovics Kertnek nevezik.

8. kép: Járdányi-Paulovics István

Mínt hogy Paulovics István nemcsak ókori, hanem későbbi művészettörténettel is foglalkozott, Mitrovics Gyula visszavonult a szakelőadóságtól. Paulovicsnak azonban túl sok fáradságot okozott az ókortörténet, a régészet és a teljes művészettörténet előadása, így az 1941/42-es tanévtől Baranyai Béla jogászprofesszor felesége, Dannenberg Hildegard lett a művészettörténeti szakelőadó Paulovicssal. Baranyainé többek között *A román stílus Magyarországon* (1941/42. II. félév), *Reneszánsz és barokk Magyarországon* (1942/43. II. félév), *Ónémetalföldi és ónémet táblafestészet* (ugyanakkor) című kurzusokat tartotta.⁴⁹³ Azonban 1942 végére megromlott a két művészettörténeti szakelőadó (Paulovics és Baranyainé) között a viszony, ami végül utóbbi óraszámának megemelése miatt botrány

a BTK élén a '45/46-os tanév folyamán. Munkáját elismerték, alakját megbecsülték, sokak által kedvelt professzor volt. A nagy átszervezések részeként létrejött az „Ókori Tudományok Intézete” Járdányi-Paulovics igazgatósága alatt a Régészeti Intézet, a Láng Nándor Múzeum és az akkor már szünetelő klasszika-filológiai tanszékekből az 1948/49. tanév elején. Az önálló régészet ekkor szünetelt meg elméletileg, gyakorlatilag pedig Járdányi-Paulovics elhunytával. (Mudrák, 2012/a, 86-87.)

⁴⁹² Oktatott tárgyai: *Görög történelem és művészet, Római történelem és művészet; A pannoniai és daciai határvédelem, Róma város topográfiája, A Pontus-vidék az ókorban; Görög-római szobrászat, Az európai építőstílusok kialakulása, A reneszánsz képzőművészete, A cinquecento művészete, Az olasz cinquecento festészete és szobrászata, A reneszánsz és barokk művészete, Francia festészet a XVI. századtól, Az ókori Kelet és Görögország története és művészete; Acquincum emlékei, Caludia Savaria, Germán-alakok Pannóniában; Róma története és emlékei, Régészeti és művészettörténeti gyakorlatok.* (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914 – 1949)

⁴⁹³ Mudrák, 2005/a, 12.

kirobbanásához vezetett, Paulovics bevádolta őt 1942 decemberében a Kari Tanácsnál.⁴⁹⁴ A Kar úgy döntött, hogy attól kezdve a tanévek első félévében Paulovics, a másodikban Baranyainé hirdethessen művészettörténeti előadásokat, Baranyainé ráadásul szemináriumok nélkül. Ezt Baranyainé elfogadhatatlannak tartotta, és lemondott tanári működéséről.⁴⁹⁵

Az eltelt évtizedek alatt több helyről is kapott ajándékot a régészeti-művészettörténeti gyűjtemény.⁴⁹⁶ Paulovics az oktatás színesebbé tételére rangos külföldi szakembereket hívott meg előadást tartani, elsősorban német és olasz professzorokat. A berlini egyetemről 1941 decemberében Gerhard Rodenwaldt klasszika-archeológus professzor, 1942. május 12-én Friedrich Gerke régész, 1943 júniusában pedig Hermann Grapow egyiptológus és Wilhelm Weber ókortörténész tartottak előadást a Régészeti Intézetben. Nemcsak német professzorokat hívtak meg, hanem az olasz-magyar kulturális kapcsolatok révén az Olasz Kultúrintézet és a Régészeti Intézet rendezésében 1943. márc. 30-án Guido Libertini egyetemi ny. r. tanár *Szicília művészete a római korban* címmel szintén az egyetemi Régészeti Intézetben adott elő.⁴⁹⁷ Paulovics vetette fel a Kari Ülésen 1942 decemberében, hogy a 60 éves Kodály Zoltánt üdvözlő irattal köszöntse a debreceni Tisza István Tudományegyetem.⁴⁹⁸

A hiányzó források miatt alig ismert a régészet-művészettörténet oktatása a II. vh. idején, különösen 1943 és 1946 között. 1944-ben Paulovics is Budapestre távozott sok tanárral együtt. Valószínű, hogy 1944/45 folyamán történt névváltoztatása is Járdányi-Paulovicsra.⁴⁹⁹ Visszatérve Debrecenbe újra átvette az ókortörténet és a régészet vezetését, megválasztották művészettörténet szakelőadónak, emellett az 1945/46-os tanévre ő lett a

⁴⁹⁴ „Amikor pl. a régészetet a tanárvizsga tárgyát is tevő ókori történet mellett rendes tanszéken csak heti két órában adom elő, túlzásnak tartom, hogy a tanszéken kívüli művészettörténet nem is magántanári, hanem megbízott előadói, tehát teljes érvényű colloquiumokkal, immár négy collegiummal szerepeljen tanrendünkben, mégpedig háromnegyed részben olyan előadóval, akit eddigi tudományos működése alapján még magántanárrá sem lehetne képesíteni.” Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1942/43. tanév, V. rendes ülés, 1942. dec. 16. 52. pont. Idézi Mudrák é. n. 2.

⁴⁹⁵ „[...] a kar határozatának második része egészen lehetetlenné teszi számomra, hogy tárgyam műveltetését vagy akárcsak oktatását szeminárium és gyakorlatok tartása nélkül egyetemi szinten tartsam, olyan szinten tehát, amelyet a karnak tőlem el kell várnia, amelyet tőlem számonkérni jogosult, amely szintvonalat természetesen magam is magam elé tűztem, s amelynél alacsonyabb fokon való vonzolásáért nem vállalhatom a felelősséget, mert művészettörténetet eredményesen oktatni gyakorlat nélkül nem lehet, az csak látszata lenne az oktatásnak. Amikor annak idején rábeszéltek, hogy vállaljam az általános és magyar művészettörténet oktatását, az a szempont szerepelt ennél, hogy végre képzett szakember adja elő a tárgyat. Mint ilyen, aki kiképzését méltán világszerte elismert tanároktól és elsőrendű intézetekben nyertem, nem léphetek olyan helyzetbe, ahol az ott nyert tudományos beállítottságomat el kellene hagynom.” Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1942/43. tanév, VII. rendes ülés, 1943. febr. 17. 74. g) pont. A lemondás keltezése: 1943. jan. 15. Idézi Mudrák, é. n. 2.

⁴⁹⁶ Pl. Láng Nándor szakkönyveinek és szemléltető eszközeinek jelentős részét, Mitrovics Gyula könyveiből ajándékozott nyugalomba vonulásakor. (Mudrák, 2005/a, 12-13; Gesztelyi, 2011, 37.)

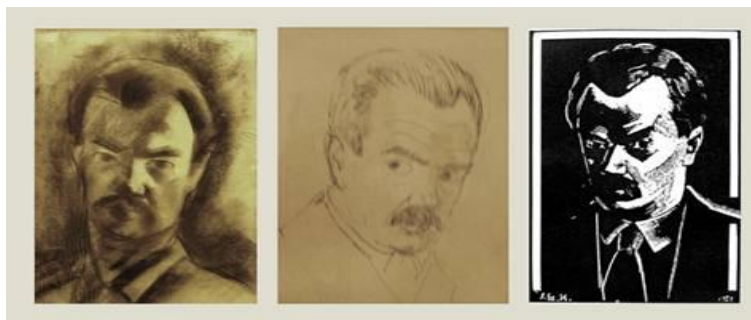
⁴⁹⁷ Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1941/42. tanév, IV. rendes ülés, 1941. dec. 3. 73. i.) pont, VIII. rendes ülés, 1942. máj. 6. 144. i.) pont, 1942/43. tanév, XI. rendes ülés, 1943. máj. 31. 128. pont, Évkönyvek 1941/42. 286. p. Guido Libertini előadásáról: Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1942/43. tanév, IX. rendes ülés, 1943. máj. 5. 99. b.) pont. (Mudrák, é.n. 3.)

⁴⁹⁸ Mudrák, é.n. 5.

⁴⁹⁹ Egy középkori ős után, fia is ekkor választotta kettős vezetéknévét.

bölcsészkar dékánja.⁵⁰⁰ Távolléte alatt, az 1944/45. tanév második felében a debreceni, egyben a hazai képzőművészeti élet egyik kiválósága, Gáborjáni Szabó Kálmán⁵⁰¹ (1897-1955) (ld. 9. kép) volt a művészettörténet szakelőadója. A *Stílusok ismertetése korok szerint* és a *Modern művészet - a XIX-XX. század művészeti törekvései* című kurzusokat vezette.⁵⁰²

9. kép: Gáborjáni Szabó Kálmán önarcképei

1947 májusában a fiatal művészettörténész, Kádár Zoltán (1915-2003) (ld. 10. kép) nyújtott be magántanári habilitáció iránti kérvényt, aki 1939-ben doktorált a Pázmány Péter Tudományegyetemen *Keresztény régészet, művészettörténet, magyar föld archeológiája* tárgycsoportból. 1939-40-ben a MTA ösztöndíjasaként a római Magyar Történelmi Intézetben művészettörténelmi és régészeti tanulmányokat folytatott, majd Libiába is ellátogatott.

⁵⁰⁰ Mudrák, 2005/a, 14.

⁵⁰¹ Gáborjáni Szabó Kálmán (1897–1955) festő-és grafikusművész (Szabó Lőrinc költő unokaöccse) a debreceni Ady Társaság képzőművészeti szakosztályának egyik legkiválóbb tagja volt és más művészeti csoportosulásokban is vezető szerepet játszott (Ld. 4.1.2. és 4.2. fejezet). Mély barátságot ápolt a népi írókkal, többek között Juhász Gézával és Veres Péterrel. Édesapja nyomdász volt, valószínű tőle örökölte grafikai vonzalmát. A Debreceni Református Kollégiumban, majd a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, de tanulmányai befejezése előtt az olasz harctérre került, s majd 1922-ben végzett. Párizsi utazása után visszatért Debrecenbe, a Kollégiumba rajztanárnak. A húszas és harmincas években születtek jelentős fametszetei és exlibrisei, melyekből többet ki is adtak (Gáborjáni Szabó Kálmán könyvjegyei Lyka Károly előszavával, 1934; *Parasztok* című fametszetsorozat, 1936). „*A húszas évek munkáin már feltűnik az a tömbös, expresszív formálásmód, mely tömönatos erejével jellemző egyéni vonása lett későbbi, kiforrott művészetének, s amely egyéniség, alkat, élményvilág szerint változó módon századunk egész magyar művészetének is sajátja.*” (Solymár, 1975, 8.) 1929-ben magyar ösztöndíjat kapott Olaszországba. Az itáliai természeti és építészeti hatások csak egy évtizeddel később eredményezték alkotói szintézist a *Visioni d’Italia* című, 12 darab fametszetet tartalmazó sorozatában, melyet 2007-ben, a művész születésének 110. évfordulóján újra kiadatott a Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények és a Grafikusművészek Ajtói Dürer Egyesülete. Grafikai főműve, a *Tél* fametszetsorozat már csak halála után, 1975-ben tudott megjelenni nyomtatásban. 1945-től Budapesten élt és alkotott a Képzőművészeti Főiskola tanáraként. Szülővárosához, Debrecenhez azonban elszakíthatatlan kötődés fűzte, festményeinek többsége innen merítette élmény-és látványvilágát. Híres falfestményei egykori alma materének, a református kollégiumnak falait díszítik ma is, annak iskolai életéről, híres eseményeiről és személyiségeiről szóló, a Kollégium vezetősége által meghatározott témákkal. (Ld. Solymár, 1975, 17. és Függelék 11.2/2.). Előszérattal készített irodalmi illusztrációkat (Ady, Rimbaud, Hugo, Darvas, Veres, Móricz, Juhász G.) és folyóiratok címlapjait is gyakran díszítették alkotásai (az Ady Társaság kiadványai, Kelet Népe, Magyar Ex libris). „*Expresszív hajlama, villogó, éber képzelete, színfantáziája lépten-nyomon kiütözik alkotásaiból.*” (Tóth E, 1975, 15.) Betegsége korai halálához vezetett, életművének és művészetének méltó helyre kerülése még napjainkban is tart. (Gáborjáni Szabó K, 1975, 7-20; Tóth E, 1986/a, 69-78, Tamus, 2007.) Hagyatékának gondozója fia, Gáborjáni Szabó Péter, író, a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárát és Múzeumát pedig egyik leszármazottja, Gáborjáni Szabó Botond igazgató vezeti.

⁵⁰² A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914–1949

1940/41-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Ingó Műemlék Hivatalának ösztöndíjas gyakornoka, 1941/42-ben belföldi tudományos ösztöndíjas. A II. világháború alatt anyagi okokból magántisztviselői állást vállalt. 1944-ben az Országos Magyar Iparművészeti Iskolánál lett óraadó tanár, ahol 1945-től a művelődés- és stílustörténet tiszteletdíjas tanára volt. A debreceni egyetemen Járdányi-Paulovics és Pukánszky professzorok értékelték eddigi tudományos tevékenységét elismerő véleménnyel. Magántanári kollokviumot *Klasszikus és keresztény-római művészet* tárgykörben tett. Magántanári próbaelőadását pedig *Klasszikus és nomádművészet kapcsolata az Árpád-korban* címen tartotta. Ezek után Járdányi-Paulovics minisztériumi közbenjárására Kádárt nevezték ki intézeti tanárnak⁵⁰³ a Régészeti Intézethez és a Láng Nándor Múzeumhoz. Később óraadó tanári megbízást is kapott a már Kossuth Lajos Tudományegyetemen *Németalföld művészete* című előadásra. Ezen kívül óráin a római kori művészettel foglalkozott részletesen, és belátást engedett hallgatóinak az újkori művészeti irányzatok és az eurázsiai állatszimbolika sajátosságaiba.⁵⁰⁴ Debrecen neves képzőművészeinek és tárlatainak kritikáit, a Déri Múzeum gyűjteményeinek ismertetését és még zenei elemzéseket is közölt, pl. Bartók Béla életművéről. Később, az ötvenes és hatvanas években egyetemi docensként írásai jelentek meg az *Építünk*-ben, *Válasz*-ban, *Szabad Művészet*-ben, *Szabad Szó*-ban és régészeti szaklapokban.⁵⁰⁵

⁵⁰³ Oktatott tárgyai: *A római művészet eredete és itáliai előzményei; Korarómai társadalom és művészet, Etruszk művészet, Németalföldi művészet, Az újkor művészeti irányjai, Eurázsiai állatszimbolika (Az antik, a népvándorláskori és a középkori jelképrendszerek kapcsolatai)*. (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914 – 1949)

⁵⁰⁴ Kádár Zoltán (1915 – 2003) előbb szakelőadó, majd intézeti tanár lett. Előadásait elsősorban az eurázsiai állatszimbolika ihlette. (Mudrák, 2005/a, 15.) Cikkei és tanulmányai között találjuk Medgyessy Ferenc Petőfi-szobrának első debreceni híradását (maga a szobrász nevezte őt meg művének méltatójaként: „*Kádár Zoltán műtörténész, depr.i egyet. m.tanárra gondolnék, – jelenleg még itt van Bp.-en. – aki, ha kell, megfejelve, mezbe ölténé az én írásomat.*” – ld. Medgyessy Ferenc: A debreceni Petőfi szobor története. Kádár Zoltán egy.m.tanár előszavával. Gépelt kézirat, kefelevonat. Mell. 1 kép, M.F. 2 lev.lapja, Sőregi 1 levélmásolata. DE ENK kéziratári különgyűjteménye. 1959. október 13. Sőregi kéziratok. Ad Ms 13/39:5.)

⁵⁰⁵ Kádár Zoltán (1950): Képzőművészeti tervek. *Építünk*. 1950 őszi. I. évf. 2. sz. 58. p.
Kádár Zoltán (1951/a): A XIX. század nagy orosz realista festői. *Építünk*. 3. sz. 1951 tavasz. II. évf. 1. sz. 57-58. p.
Kádár Zoltán (1951/b): Látogatás debreceni művészeknél. *Építünk*. 5-6. sz. 1951-52 tél. II. évf. 3-4. sz. 75-77.
Kádár Zoltán (1952): Megjegyzések a legújabb debreceni épületekről. *Építünk*. 10. sz. 1952 tél. III. évf. 4. sz. 33-34. p.
Kádár Zoltán (1953): A debreceni Petőfi-szobor. *Építünk*. 1953 őszi. 13. sz. IV. évf. 3. sz. 39-44.
Kádár Zoltán (1960): Menyhárt József kiállítása a debreceni Medgyessy-Szalomban. *Alföld*. 1960. 11. évf. 6. sz. nov.-dec. 66-67.
Kádár Zoltán (1960): A Hajdú-Bihar megyei képzőművészeti munkacsoport őszi tárlatáról. *Alföld*. 1960. 11. évf. 6. sz. nov.-dec. 68-69.
Kádár Zoltán (1961): Menyhárt József kiállítása Debrecenben. *Művészet*. 1961. február. II. évf. 2. sz. 39;
Kádár Zoltán (1963): Menyhárt József gyűjteményes kiállítása Debrecenben. *Művészet*. 1963. július. IV. évf. 7. sz. 41-42.
Kádár Zoltán (1971): Menyhárt József hetvenéves. *Alföld*. 1971. szept. 70-74.;

10. kép: Kádár Zoltán

A politikai változások jelentős átalakításokat eredményeztek a debreceni egyetem bölcsész (és valamennyi) karának oktatási szerkezetében. 1949-ben miniszteri rendelet következtében a Klasszika-Filológiai Intézet a Régészeti Intézettel és a Láng Nándor Múzeummal közös intézetté alakult Ókori Tudományok Intézete néven, melynek igazgatója Járdányi-Paulovics maradt. Ezzel formailag az önálló régészet (és művészettörténet) megszűnt (mintegy hónappal később a latin, ógörög, angol, francia, német, olasz szakos tanárképzés is).⁵⁰⁶

Annak ellenére, hogy nem sikerült Debrecenben hosszú időn keresztül folyamatosan működő, önálló tanszék felállítása a művészettörténeti ismeretek oktatására, jelentős szakmai munka és ismeretterjesztés folyt az országos viszonylatban is elismert tanárok és professzorok által. A Láng Nándor által megalapozott tanári és gyűjteményi, később a róla elnevezett múzeumi munka eredményeit Hankiss János, Mitrovics Gyula és Járdányi-Paulovics István szaktekintélyek mélyítették el egy rövid ideig helyettesítő hivatásos képzőművészt és rajztanárt, Gáborjáni Szabó Kálmánt is megnyerve az ügynek. Kádár Zoltán Budapestről érkezve pedig műkritikáival aktívan bekapcsolódott a tanítás mellett a debreceni művészeti életbe, így teljesítve ki a művészettörténet oktatásának első korszakát.

4.2. Alkotó művészeti tevékenységet végző tanárok

A debreceni egyetem bölcsészettudományi karának több oktatója is szoros kapcsolatban állt a művészetekkel. Ez a fejezet elsősorban Debrecen és egész Magyarország művészeti

⁵⁰⁶ Mudrák, é.n.

<http://www.jardanyi.hu/J.%20P.%20I/Paulovics%20Istvan%20%20Mudrak%20Jozsef%20tanulmánya.pdf>

közéletében való szerepvállalásukat és a művészetekkel foglalkozó tudományos vagy ismeretterjesztő írói, illetve előadói tevékenységüket kívánja bemutatni 1914 és 1949 között.

4.2.1. Hankiss János kultúrdiplomáciai és művészeti küldetése

Hankiss János (1893-1959) (ld. 11. kép) 1916-ban érkezett az egri állami főreáliskolából francia (és német) lektornak, de voltak olyan tanévek, amikor az angol, olasz és magyar irodalmi tanszékeken is helyettesített sőt, még spanyol nyelvet is tanított.⁵⁰⁷ Neve már ismert volt irodalomtörténeti dolgozatairól. Ő végezte a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos magyar javaslatok és ellenérvek fordítását a Külügyminisztérium Tudományos Osztályán. 1923-ban nyilvános rendkívüli tanár, majd 1929-ben nyilvános rendes tanár lett. Nem csak a francia nyelv tanítását és a tanszékszervezését újította meg, hanem a Debreceni Nyári Egyetem („Debreceni Kis Egyesült Államok” – „Petits États-Unis de Debrecen”) és a Népművelési Kutató Intézet alapítását is sikerre vitte Milleker Rezső földrajzprofesszorral a húszas évek végén.⁵⁰⁸

11. kép: Hankiss János

1927 januárjában Milleker és Hankiss jóvoltából indult útjára a Nyári Egyetem mellett a Debreceni Szemle című tudományos folyóirat⁵⁰⁹ is, melynek célja „a tudományos élet minden ágának minden friss hajtását bemutatni a magyar olvasónak.”⁵¹⁰ Ennek megalapításával Debrecen a kor európai tudományosságának szintjén megjelent mind a magyar, mind az

⁵⁰⁷ Oktatott tárgyai: *A francia regény/dráma/vígjáték a XVIII/XIX. században; A francia regény fejlődése; Francia történeti hangtan/alaktan/jelentéstan/mondattan román összehasonlító alapon; Molière, Voltaire, Alfred de Musset; Francia verstan; Ófrancia szövegek olvasása; Az egyetemes irodalom a szabadművelődésben; Szemináriumi gyakorlatok.* (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914 – 1949)

⁵⁰⁸ Gorilovics, 1992, 79. Ld. 6.1. fejezet.

⁵⁰⁹ Ld. 7.2.3. alfejezet.

⁵¹⁰ Korompainé, 1979, IV.

európai szellemi életben. A Szemle a debreceni Tisza István Tudományos Társaság⁵¹¹ lapja lett, amely szintén jelentős tényezője volt a város tudományos életének.⁵¹²

Nem példa nélküli Hankiss János átlagon felüli közéleti szerepvállalása a hazai felsőoktatás történetében. A két világháború közötti Magyarország más egyetemén is találunk aktív közösségi életet élő professzorokat. A pécsi, majd később budapesti egyetemen Thienemann Tivadar tevékenysége emlékeztet bennünket Hankissra, hiszen ő is egyesületet szervezett (Minerva Társaság),⁵¹³ szellemtörténeti lapot alapított (Minerva folyóirat)⁵¹⁴ és könyvsorozat-kiadást kezdeményezett. A szegedi egyetemen Zolnai Béla professzor tett hasonlót a Széphalom periodika megalapításával. Ez úgy kezdődött, hogy az egyetem tanárai karöltve a város íróival létrehozták a Széphalom Kört 1926-ban, majd a következő évben az azonos nevű folyóiratot indították el, amely nagy valószínűséggel a harmincas évek végére már meg is szűnt.⁵¹⁵ Mindkét folyóirat azt jelentette székhelye tudományos életének, mint a Debreceni Szemle Debrecennek. Hankiss 1930-ban, Juhász Gézával magyar irodalmi panorámát jelentetett meg közösen (*Panorama de la littérature hongroise contemporaine*), mely magyar költői, prózai és drámai antológiák gyűjteménye.⁵¹⁶

A Debreceni Szemle egyik 1931-ben megjelent számában Hankiss az irodalom és a képzőművészet bonyolult kapcsolatát fejti ki, eljutva a 19. század zenetörténeti korszakáig. Szerinte nincs okunk félteni az irodalmat a képzőművészetek „*inváziójától*.” Inkább az jellemző, hogy a jobban középpontban lévő irodalom hatol be a képzőművészetekbe. „*Nem itt a helye, hogy végigkísérjük a műkritika hiábavaló erőfeszítéseit teljes függetlenségének kivívására, s Diderot óta mind a mai napig megállapítsuk, hogy a kép tárgyának irodalmi mellékszöngéi sokszor milyen döntően kerekednek a technikai, tisztán festői, szobrászi*

⁵¹¹ Ld. 7.2.3. alfejezet.

⁵¹² Varga M, 2010, 388.

⁵¹³ A Minerva Társaság tudományos egyesület megalapítója 1921-ben Thienemann Tivadar irodalomtörténész és germanista, a pécsi Erzsébet Tudományegyetem tanára volt, aki Hankisshoz hasonlóan szinte mindent irányított. 1922-től a Minerva folyóirat lett a hivatalos orgánusuk. A szerkesztőgárda a pécsi egyetem tanárai közül való volt, pl. Halasy-Nagy József, Kornis Gyula, Tolnai Vilmos, Weszely Ödön, Pauler Ákos, Pukánszky Béla, Prohászka Lajos, Szekfű Gyula és Hóman Bálint. A kritikusok szerint a kor egyik legnagyobb hatású és színvonalban is jelentős folyóirata volt. A Társaság kiadványsorozatát is megjelentetett Minerva-Könyvtár néven.

(Horváth Veronika: A Minerva (1922 – 1943).

http://epa.oszk.hu/00000/00001/00345/pdf/itk_EPA00001_1986_03_305-312.pdf 305-312.

⁵¹⁴ A Minerva a tagok írásait és a budapesti egyetem bölcsészkarai disszertációit jelentette meg. Thienemann előbb a magyar kulturális ügyek képviselője lett Brüsszelben, majd Hollandiában dolgozott a magyar intézet körül, s végül az USA-ban telepedett le. (Huber Kálmánné: A Minerva (1922 – 1943). http://epa.oszk.hu/00000/00021/00330/pdf/MKSZ_EPA00021_1986_102_02-03_192-200.pdf 192-200.

⁵¹⁵ A Széphalom 1927–1941 között Szegeden, 1941-1943 között Kolozsvárott jelent meg. Utolsó kötetén az 1944-es évszám szerepel. Irodalmi elődjének a Minerva tekinthető. (Liszes László – Palotás Gyuláné: A szegedi Széphalom – Zolnai Béla folyóirata)

http://epa.oszk.hu/00000/00021/00330/pdf/MKSZ_EPA00021_1986_102_02-03_192-200.pdf. 230-232.

⁵¹⁶ Gorilovics, 1992, 75-76.

*alaphang fölé.*⁵¹⁷ Érdekesebb, hogy sok jelentéktelen modern képet figyelemreméltónak ítélünk, mert hangulatunkra hat vagy szokatlan hitvallást képvisel. A kubizmus például irodalmi tannak tekinthető, mert nem formáival akar tetszeni, hanem mintegy irodalmi tárgyiasulás kifejezése. Hasonló hozzá a programzene, a szimfónikus költemény és az operanyitányok esete, amelyeknek hatását sokszor erősen befolyásolja az irodalmi célzást tartalmazó címük. Nem egyedülálló gondolatok ezek oeuvre-jében, később is látunk majd erre példát.

Hankiss dékán, majd Milleker mellett prodékán volt a harmincas évek elején. A Nemzetközi Modern Irodalomtörténeti Bizottság, a „Commission Internationale d'Histoire Littéraire Moderne” titkáráként szervezte meg első világtalálkozójukat Budapesten 1931-ben és folyóiratukat, a *Helicont*,⁵¹⁸ 1938-ban, mely 1943-ig működhetett, s nem Hankisson múlt, hogy nem indult újra.⁵¹⁹ Hankiss János különösen a francia-magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok kutatásában szerzett érdemeket. Az összehasonlító irodalomtudomány művelése terén pedig nemzetközi tekintélyt szerzett.⁵²⁰

Mint jó nevű kultúrdiplomata, a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium politikai államtitkára lett 1943-ban, majd egyetemi rektor egy háborús, befejezetlen tanévben. A II. világháború után, 1946-ban megalakult Debrecenben a Színházbarátok Egyesülete, Hankiss elnöklétével.⁵²¹ 1947 és 1949 között ideiglenes igazgatója az egyetem könyvtárának⁵²² és alapítója a zeneműtárnak 1954-ben.⁵²³ A debreceni egyetemi könyvtár zeneműtárának gyűjtése és rendezése közben felmerült kérdések, gondolatok elemzése *A zenemű címe. A „kis programzene” természetrajzához* című műve. A szöveges, vokális műveket szinte teljesen mellőzi, csak a hangszeres zene tanulságait elemzi.⁵²⁴ Ennek a művének nagy részében Hankiss arra törekedett, hogy a zeneművek szavakból álló és többé-kevésbé irodalmi ízlésű címeit a zene sajátos érdekeihez, irányaihoz kösse. Más részében nyelvi oldalukról világítja meg őket.⁵²⁵ Egyik kedvenc gondolata a társzművészetek egymást kiegészítő funkciójáról itt is tetten érhető. Nemcsak a wagneri operát tekinti „Gesamtkunstwerk”-nek. A programzene is

⁵¹⁷ Hankiss J, 1931, 6.

⁵¹⁸ Szerkesztője Hankiss János, előállítója a debreceni városi nyomda volt a *Helicon* című, nemzetközi érdeklődésre számot tartó irodalomelmélet folyóiratnak. Az alapítás eszméje az 1935-ös amszterdami nemzetközi irodalomtörténeti kongresszuson született meg. Hat éven át (1938–1943) jelent meg, német, angol, spanyol, francia és olasz nyelven közölte az irodalomelméleti tanulmányokat. Hankiss Jánosnak hűséges segítőtársa Gerlótei Jenő volt, akiről sajnos keveset tudunk. Amit sikerült feltárunk róla, az a nevét viselő alfejezetben olvasható. Még halálának éve sem ismert az országos fórumokon sem. (Bakó, 1986, 343.)

⁵¹⁹ Gorilovics, 1992, 80-81.

⁵²⁰ Bakó, 1986, 313.

⁵²¹ Taar, 1997, 219.

⁵²² Mudrák, 2012/a, 66-69.

⁵²³ Gorilovics, 1992, 76.

⁵²⁴ Hankiss J, 1956/b, 182.

⁵²⁵ Hankiss J, 1956/b, 233.

szívesen társul a többi művészettel, hogy minél eredetibb hangulatot teremtsen. „A képzőművészetek, az iparművészet, a szó szoros értelmében vett »szép mesterségek« szövetsége csak használhat a zeneművek hangulatának.”⁵²⁶ A zenei nevelésről szóló megállapításai is tanulságosak: „[...] a zenepedagógia – jól-rosszul – a gyermekek fantáziájára apellál. Schumann és Csajkovszkij gyermekjeleneteitől Bartók Béláig hosszú az út, de sűrűn tele van telepítve a gyermeknevelést szolgáló kötetekkel”.⁵²⁷ Szerinte a zeneszerzők személyes élményeit kifejezik a gyermekeknek írt művek, és családi érzésük az altatódalokban kapott lírai összefoglalást. Úgy véli, hogy leginkább a 19. század művészei érintették műveikben a tragikum és az ember sorskérdéseit. Ehhez – Wagnert nem is említve – Brahms és Richard Strauss mellett a korszak jelentősebb és kevésbé jelentős zenészei mind hozzájárultak. Fontos azonban, hogy ez nem dekadens pesszimizmus, hanem egy olyan életérzés, amit Beethoven és Liszt, Franck, Saint-Saëns, Dvořák, Richard Strauss és Volkmann művei képviselnek. Nem véletlen – írja Hankiss –, hogy a nagy zeneszerzők többsége ide tartozik.⁵²⁸

A második világháború és főleg, ami utána történt, ezt az egyenletesen ívelő pályát törte meg. 1950-ben bekövetkezett, a budapesti egyetem kivételével, az ún. „nyugati nyelvek” (a német, az angol, a francia, az olasz) oktatásának megszüntetése. 1949. december 31-én Hankiss Jánost mint egyetemi tanárt nyugdíjazták, „likvidálták”. A „világvándor” ettől kezdve már nem utazott sehová. Az új Tudományos Akadémia elutasította fokozat iránti kérelmét 1952-ben.⁵²⁹ Hankiss méltatlan szakmai eltávolításának hatásairól Elemér fia így ír: „Édesapámat ezek után békén hagyták a különféle hatóságok. Igazolták, visszakapta a tanszékét, de a fordulat éve után, magyarul a kommunista hatalomátvétel után megindult az egyetemi élet szétzilálása. Őt áthelyezték az Egyetemi Könyvtárba – ahol csendben, haláláig dolgozott – majd hamarosan fős számolták az egyetemeken az idegen nyelvű tanszékeket. [...] Egyáltalában nem volt elkeseredve. Derűvel és méltósággal viselte a megpróbáltatásokat, mindannak az összeomlását, amit élete során épített. És tovább dolgozott. Írt egy nagy irodalomelméleti monográfiát (*La littérature et la vie*, ami aztán Sao Paulóban jelent meg 1952-ben, franciául), írta verseit, novelláit, visszaemlékezéseit, kiadta Liszt Ferenc leveleit, bedolgozott a Jókai kritikai kiadásba, zenetörténeti előadásokat tartott Pesten és másutt, ...”⁵³⁰

⁵²⁶ Hankiss J, 1956/b, 222.

⁵²⁷ Hankiss J, 1956/b, 232-233.

⁵²⁸ Hankiss J, 1956/b, 233.

⁵²⁹ Gorilovics, 1992, 78.

⁵³⁰ Hankiss E, 2002, 47-48.

Széleskörű tudományos és tanári tevékenysége mellett gyakran hódolt a művészeteknek. Rendszeresen publikálta irodalmi és zenei művek kritikáit, sőt még műfordítóként is tevékenykedett: többek között Johann Sebastian Bach: *Drága, jó Jézus* című dalszövegét ő ültette át németről, illetve Molière *Úrhatnám polgár* című komédiáját lefordította magyar nyelvre.⁵³¹ Könyvet írt Liszt Ferencről, az íróról, ill. két vastos kötetben közreadta a nagy muzsikus válogatott írásait,⁵³² ezzel méltó társává vált Tankó Bélának és Mitrovics Gyulának a Liszt-életmű méltatásában.

1941-ben megjelent könyvében Liszt késő-romantikus zenéjét egyszerre állítja párhuzamba és ellentétbe más szerzőkkel, úm. Wagnerrel és az irodalmár Lessinggel: „Így válik a romantikus művész életműve anti-Laokoonná, Liszt Lessing ellenlábasává.”⁵³³ Hankiss szerint Lessing a Laokoonban elválasztotta a költészetet a képzőművészettől, kijelölve mindkettő helyét, feladatát és megtiltva azt, hogy a másik területére átmenjenek. Liszt legnagyobb vágya éppen az, hogy irodalmi gondolatokat fejezzen ki és irodalmi hősöket jellemezzen a zenében, különböző festmények hangulatát átvigye hangjegyekbe, filozófiai eszmékkel rokon zenei hangulatokat közvetítsen és az egyes művészeti ágak kedvelőit együttműködésre sarkallja. Liszt már Wagner előtt a „*Gesamtkunstwerk*” eszményét hangsúlyozta. „*De azért pontosan érezte, meddig mehet és csakugyan nem is áldozott fel semmit az igazi zeneiségből.*”⁵³⁴ Liszt alakja alkalmas arra, hogy az egymás művészetét is gyakorló alkotókról írjon. Szívesen mutat be olyan festőket, akik egyúttal kitűnő zenészek is, és muzsikus létére élvezettel magyaráz és értékkel képzőművészeti alkotásokat. A romantikus festőkkel irodalmi érdeklődése tovább fokozódik, hiszen korszakában a festőtanoncok pihenés közben modern irodalommal foglalkoztak.⁵³⁵ Hankiss saját művészeti ágát, az irodalmat viszont kiemeli az összes többi közül, s kifejezi, hogy nélküle egy társművészet sem létezne. Úgy gondolja, hogy minden művész szerint az irodalom a nagy döntések s az elvi rendezések természetes tere. Mindegy, hogy zenésznek, festőnek vagy szobrásznak született egy ember, eszméit csak az író tisztázhatja, éppen ezért minden művész kicsit író is vagy az író fegyvertársa. „*A zene közvetlenebbül hathat az érzékekre és a könnyzacskókra, de a költészet hatásosabbá teheti a zene befolyását is elemző és kifejtő eszközeivel. [...] a festő s a muzsikus csak azzal fejezheti ki őket, hogy hivatkozik rájuk, s hangulatrajokat indíthat ki nevéikből és emlékükből. Az irodalom elemezheti csak ki világosan az ember viszonyát korához, nemzeti és*

⁵³¹ Hankiss J, 1938. Ad E 179/55. Ádám Jenő *A dal mesterei* című munkája számára az ötvenes évek második felében egy sor dalszöveget fordított le németből, angolból, franciából, sőt oroszról.

⁵³² Hankiss J, 1956/a, 57-63. és Hankiss J, 1941/a.

⁵³³ Hankiss J, 1941/a, 10.

⁵³⁴ Hankiss J, 1941/a, 11.

⁵³⁵ Hankiss J, 1941/a, 11.

tájképi háttéréhez, a többi emberekhez, a természethez s a természetfölöttihez; irodalom nélkül a képzőművészet néma volna s a muzsika vak.”⁵³⁶

Már fél évszázaddal halála után, a rendszerváltozás éveit követően jelent meg *A magyar géniusz* című könyvének újrakiadása⁵³⁷. Hankiss – elsősorban a magyarság kérdéseit kifejtő – írásaiból, s ebben szintén találunk komoly művészetelméleti munkákat. *A lélek fénye* címet viselő tanulmányának gondolatait szoros párhuzamba tudjuk állítani – az értekezésünkben szintén vizsgált – egyetemi kollégáinak, Karácsony Sándor, Lükő Gábor és az Ady Társaság tagságának, elsősorban Juhász Gézának a szellemiségével. Hankiss szerint a magyar költészetben a népi témák, hangulatok és formák a gyökerekhez való visszatérést jelentik. A magyar romantikusok felismerték, hogy a gyökérszint nincs is olyan távol. „*Ez a történelem ellenőrzőlapja: a történelmi múlt és a nép változatlan élete kölcsönösen megvilágítják, kiigazítják és értelemmel töltik meg egymást.*”⁵³⁸ Írónak és olvasónak is az az érzése, hogy az évszázadok alatt a népköltészetben minden tökéletes művészetté vált, és csak azért maradt meg, mert művészet volt. A balkáni népeknél és más helyeken is nem csak azért kell beszélni a népköltészetéről, mert szép, hanem azért is, mert hiányzik a műköltészet. „... *a magyar irodalom történetében a népköltészet nem pótszer, hanem művészi teljességében kibontakozó bizonyossága annak, hogy a nemzet minden rétegében él a művészi alkotás vágya és hogy a népi televény életadó nedvei időnként veszély nélkül járhatják át a rászórt kényes kerti földet.*”⁵³⁹

Zenei témájú írásának a *Dalhon* címet adta és Bartók, valamint Kodály alakját idézte meg hozzá, akik tanítványaikkal együtt továbbhaladhattak egy lépéssel, ugyanis a magyar zenével megalapoztak egy új, magas minőségű zeneirodalmat, szimfonikus, opera- és kamarazenét is. Az újítások magyar kötődésű európai zene komponálására ösztönözték a zeneszerzőket. Ezzel magyarázható az új magyar műzene világszintű elismerése. A legismertebb magyar komponisták (Dohnányi, Bartók, Kodály) zenekari és kórusműveit nagyon sokszor játsszák a külföldi hangversenytermekben és rádióadók műsorában.⁵⁴⁰ A tanulmány végén mondanivalójának szempontjából egy nagyon fontos kérdésre keresi a választ, s magától értetődően az irodalom köreiből találja azt meg. A magyar zene hatását annak irodalmi ihletettségével magyarázza. Nem csak azért, mert a magyar dalon alapul, hanem azért is, mert a nép költői hajlamú és a magyar világnézet irodalmisággal átítatott.

⁵³⁶ Hankiss J, 1941/a, 12.

⁵³⁷ Hankiss J, 2009/c. Eredeti kiadása: Hankiss János (1941): *A magyar géniusz*. Budapest Székesfőváros Kiadása, Budapest.

⁵³⁸ Hankiss J, 2009/b, 96.

⁵³⁹ Hankiss J, 2009/b, 98.

⁵⁴⁰ Hankiss J, 2009/a, 125.

Szerinte nem véletlen, hogy Liszt Ferenc a legirodalmibb romantikus zeneszerző, s az sem, hogy ő alkotta meg a legirodalmibb zenei műfajt, a szimfonikus költeményt.⁵⁴¹

E kötetben olvasható *Az ötvös és az építőmester* című tanulmánya is, melyben a magyar művészet és a magyar művész helyzetéről, a nyugati keresztény vallás és a pogány magyar hitvilág hagyományairól gondolkodik. A magyar művészet és a magyar művészek helyzetéről elmondható, hogy a nagy sorsfordulók során sokszor semmisültek meg értékes alkotások vagy a létrejöttüket biztosító anyagi források. Ez a sok magyar tehetség máshol még több, jóval láthatóbb eredményt tudott volna létrehozni. Ezt az írását sem zárhatja azonban mással, mint a magyar irodalom dicséretével: „... *Nem véletlen, hogy a legtösgyökeresebben magyar költő, Arany János is oly hibátlanul cizellálta minden szavát, minden sorát, mint a drágakövek művésze. A művészi aprómunka azért is vonzza a magyart, mert szereti a szép maximumait: a kő tiszta fényét, meleg színét, a legnemesebb anyagokat, amelyek legteljesebb kihasználást követelnek. ...*”⁵⁴²

Hankiss János a francia irodalom kutatójaként és közvetítőjeként 1936-ban megkapta a *Becsületrend lovagkeresztjét*, melyre a legbüszkébb volt. A debreceni egyetem „alapító nemzedékének” egyik legkiválóbb alakja volt. Ő tette a legtöbbet azért, hogy Debrecen nevét egész Európában, sőt a világ más tájain is megismerjék. Állandó tenni akarása háttérében „*egy élet szakadatlan és kitartó erőfeszítése állt, a munkának az a XIX. századból örökölt s ha úgy tetszik protestáns etikája, ...*”⁵⁴³ Egykori kollégái és tanítványai még életében egy intézeti kötetben örökítették meg Hankiss felbecsülhetetlen értékű tudományos és kulturális egyetemi és közéleti munkásságát.⁵⁴⁴ Napjainkban a Debreceni Egyetem Főépületének egy nagy előadóterme viseli nevét.

4.2.2. Csenki Imre a debreceni, majd a magyar zenei élet élén

Csenki Imre⁵⁴⁵ karnagy (1912-1988) (ld. 12. kép) alakja úgy kötődik az egyetem bölcsészkarához, hogy művészettörténeti tárgyak oktatója volt, tevékenységét a Régészeti

⁵⁴¹ Hankiss J, 2009/a, 127.

⁵⁴² Hankiss J, 2009/d, 168.

⁵⁴³ Gorilovics, 1992, 73-78.

⁵⁴⁴ Kovács, 1942, 17.

⁵⁴⁵ Csenki Imre édesapjától sajátította el a zene szeretetét, akit nagy tisztelet övezett Püspökladányban, jelentős szerepet töltött be a község kulturális életében. Énekkart, színjátszó csoportot működtetett, zenekart szervezett, valamint hegedű- és zongoratanítást is vállalt. Az ifjú Csenki első zongoraleckéit édesapjától kapta, aki 7 évesen zeneiskolába íratta őt Debrecenbe, zongora szakra. 14 évesen a Tanítóképző növendéke lett. (Szobatársa volt Tar Zoltán, neves debreceni festőművész. Csenkiről készített karikatúráit ld. Függelék 11.3/7,8). Eleinte zongoraművésznak készült, még Bartók Bélánál is járt meghallgatáson, de a Zeneakadémián más lett a tanára, így elment tőle a kedve és énektanár, valamint karnagy, később zeneszerző lett. Kórusaival hazai, sőt nemzetközi szinten is kiemelkedő eredményeket ért el. Az ötvenes évek politikai meghurcoltatásaiért rehabilitálták – hosszú élete végéig címzetes főiskolai tanári címet szerzett, megkapta a Kossuth-díjat és a Kiváló Művész elismerést. A

Intézet történetében találjuk. Életműve kivívta mind a hazai zenekritikusok, mind a zeneszerető közönség elismerését és tetszését. Egész életében nagy népszerűség kísérte. Neve és együttese, valamint zeneművei szorosan összefonódtak előbb Debrecen, majd Budapest zenei életével.

12. kép: Csenki Imre

A karvezetés és az énektanítás mellett életének fontos részét képezte a népzene kutatás. Kutatási területe elsősorban a cigány népzene terjedt ki. Öccsével, Csenki Sándorral együtt több, mint 1000 cigány népdalt gyűjtöttek össze 1938 és 1944 között, eleinte születési helyükön, Püspökladányban, később az egész ország területén.⁵⁴⁶ Bartók és Kodály nyomdokain indultak el e tevékenységükben, akik a cigány nyelvet nem ismerve abbahagyták e kutatást. A két testvér fonográffal járta a cigánytelepeket, hogy lejegyezzék a cigány dal- és ballada-kincset. Sándor jegyezte le a szövegeket, Imre a dallamokat. Sándor halála után 1945-től Imre tovább folytatta a gyűjtést. Kodály is támogatta őket, később ki is adták a gyűjtött dalokat (Kodály és Csenki, ld. 13. kép). „*Népzene órára Kodály tanár úrhoz jártunk. Nagyon büszke vagyok rá, hogy kitűnőt adott, ami nála nagy ritkaság volt. Azért kaptam, mert már akkor – megboldogult – öcsémmel elkezdtünk a cigány népdalok gyűjtését, ami életemnek egyik fontos tevékenysége volt. Egyszer száz cigány népdalt letettem az asztalra és akkor kaptam meg a kitűnőt...*”⁵⁴⁷ Ezzel hozzájárult a magyar népzene állományának jelentős gyarapításához egy újonnan felfedezett dallamkinccsel.⁵⁴⁸ Ebben a cikkében ír Kodály éppen

Köztársasági Érdemrend középkeresztjének birtokosaként hunyt el. Életművéről Kecskeméten Emlékkönyvet szerkesztettek, alakjának szülővárosában, Püspökladányban szobrot emeltek, zeneműveit pedig kórusok éneklék és színházak tűzik műsorukra. (Gajdics, 1992, Ittész, 2004)

⁵⁴⁶ Népszava, 1942. szept. 25. *Két fiatal debreceni tudós Erdélyben cigánynépdalokat gyűjt*, Székelynép, 1943. máj. 25.

⁵⁴⁷ Gajdics, 1992, 17.

⁵⁴⁸ „*Személyes emlékeimben kutatva, hadd említsem meg, ami elsősorban Kodály mindenre kiterjedő tudományos érdeklődésére jellemző: az ő kezdeményezésére kezdtük el a cigánynépdalok gyűjtését. 1937-ben*

akkor aktuális fontos tudományos, egyben ismeretterjesztő tevékenységéről is, melynek köszönhetően napfényre került Arany János zenei érzékének megnyilvánulása.⁵⁴⁹

13. kép: Kodály Zoltán és Csenki Imre

Móricz Zsigmond is látta és biztatta a cigány népművészeti mese- és dalkincs gyűjtésének folytatására. A II. világháború miatt azonban a töretlen munka megszakadt, mivel testvéröccse, Csenki Sándor 25 évesen meghalt, így nyolc évvel idősebb bátyja, Imre folytatta a torzóban maradt életművet. 22 füzetnyi népdal és népmese gyűlt össze.⁵⁵⁰ Csenki Imre és Sándor cigány népi gyűjtése úttörő jelentőségű, melynek alapján Imre magyar népdalgyűjtői szakismeretek birtokában elsőként látott hozzá a cigány népdalok tudományos szintű gyűjtéséhez.⁵⁵¹

Püspökladányban, majd Mezőtúron írtunk le Csenki Sándorral néhány cigány népdalt, ezeket elküldtük Kodály Zoltánnak, aki többek között ezt válaszolta: „Okvetlenül tessék a gyűjtést folytatni. Hézagpótló, igen-igen fontos munka. Már az is nagyszerű, hogy van egy ember, aki érti a cigány nyelvet.” [...] Tízévi gyűjtő munkánk során állandóan kapcsolatban voltunk Kodály Zoltánnal, aki hasznos tanácsokkal látott el bennünket, sőt a fonográf hengerek kiutalásával konkrétan is segítette a munkát. Meghallgatta a felvételeket, forrásmunkákat nevezett meg, s irányította az egész gyűjtést. [...] A gyűjtemény mintegy 800 dallama igen érdekes, változatos és népzenei szempontból nagy érték és ez nagy részben Kodály Zoltán érdeme. Az anyag szervesen kapcsolódik a magyar népzenehez és az erről való ismereteinket kibővíti és gazdagítja.” (Csenki 1952, 38-39.)

⁵⁴⁹ „Kodály jelenleg Arany János dalainak rendezésével és tudományos feldolgozásával foglalkozik. Ezek a dalok kiadatlanul és ismeretlenül heverték a Tudományos Akadémia kéziratárában [...]. Ezeket a dalokat, szám szerint 200-at Arany öreg korában jegyezte le emlékezetből. Meglepő Arany zenei műveltsége, jó zenei memóriája és pontos lejegyzése. A dalok magyar népdalok és korabeli németes műdalok. Van egy debreceni vonatkozású „Diák potpourri” is a gyűjteményben, amelyet Arany debreceni tartózkodása alatt énekeltek a diákok és Arany is ott tanulta s gyakran és szívesen énekelte. Szövege rendkívül pajzán és humoros.” (Csenki, 1952, 39.)

⁵⁵⁰ A meséket a püspökladányi Karacs Ferenc Múzeum, a dalokat a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzkutató Csoportja őrzi. Összegyűjtött anyagukat közölte a *Kodály emlékkönyv* 1943-ban, melyben először jelent meg hiteles cigány nyelvű szöveg és fonográfíróról lejegyzett dallam, valamint az 1955-ben napvilágot látott *Bazsarózsa* című kötet. Megjelent még 1980-ban *A cigány népballadák és keservesek* című gyűjtemény, később pedig a *Cigány népdalok és táncok* című kétrészes kötet is. Egy hangzóanyag is született *Püspökladányi cigány népdalok* címmel az oláh cigány népdalrepertoár legarchaikusabb darabjaiból, sőt olyan balladákban is, melyek egy részét még azóta sem tárták fel Magyarország más területein. Eredményeik azóta alapvető forrásmunkák a cigánysággal kapcsolatos kutatásokban. (Gajdics, 1992, 21-24.)

⁵⁵¹ Gajdics, 1992, 24.

1940-től a Debreceni Református Kollégium ének-zene tanára és az egyetem zenei lektora.⁵⁵² Ekkor már énekkart és zenekart is vezetett.⁵⁵³ „*A református kollégium tanítóképző intézetéből új szelek, meglepő jó hírek érkeznek. Olyanok, amelyet már rég várunk ebből a nevezetes intézményből. A hazafias ünnepen az énekkar tiszta népi levegőjű, magasrendű művészi kórusokat mutatott be [...] Az ének- és zenekar vezetője Csenki Imre.*”⁵⁵⁴ A neves népzenekutató, kritikus és zenei folyóiratok szerkesztője, Kerényi György több alkalommal is elismerte Csenki Imre karvezetői és tanári munkájának jelentőségét, például 1941-ben így: „*A debreceni kollégium tanítóképzőjének Csokonai-énekkara alig félévi munka után gyönyörű műsorokkal egyre-másra aratja a sikereket [...] A kórus, jeles karmesterével, Csenki Imrével, az énekkari művelődésnek valóságos apostoli lelkiületű terjesztője.*”⁵⁵⁵

Még ugyanebben az évben megszervezte a Debreceni Egyetemi Énekkart is, amely vegyeskar volt, és amit öt éven át vezetett. Sikeres szerepléseik közül a kolozsvári Egyetemi Énekkarok együttes hangversenyének kritikáját idézzük 1944-ből, melynek során a szegedi és a kolozsvári egyetemi kórossal énekeltek: „*Csenki Imre rövid idő alatt szinte csodát művelt énekkarával. Megszervezte s művészi nívóra emelte az énekkart. Alig engedték le őket a pódiumról, egyik ráadást a másik után követelték tőlük.*”⁵⁵⁶ Csenki kórusának sepsiszentgyörgyi szerepléséről meleg hangon ír a székelyföldi sajtó is: „*... Csenki egyénisége, vonzóan bátor kiállása és határozott irányt jelölő vezetése a termékeny jövő ígérését hordja magában. Szereti népét és izig-vérig a dalon keresztül is szeretettni akarja a rábízott ifjúsággal.*”⁵⁵⁷

Az egyetemi kórossal elért sikereknek és élményeknek is köszönhetően alapította meg a korszerű, a nagyszerű református kollégiumi hagyományokon túllépő, de ugyanakkor hagyományteremtő zenei irányvonalat képviselő Kollégiumi Kórusát, szintén vegyeskar formájában.⁵⁵⁸ „*A háború borzalmaiból történt felocsúdás, az élet és a zene szeretete,*

⁵⁵² Oktatott tárgyai: Énekkari művelődés, Bartók Béla, Zenetörténet, Magyar népzene.(A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914 – 1949)

⁵⁵³ Kollégája lett egykori rajztanára, Gáborjáni Szabó Kálmán, aki az egyetemen is tanított művészettörténetet egy évig. (Gajdics, 1992, 19.)

⁵⁵⁴ „*Csenki Imre lett a tanítóképző új zenetanára*”, 1940, 2; 1941, 11.

⁵⁵⁵ Énekszó, 1941. nov. 3.

⁵⁵⁶ Zeneközlöny, 1944, 3.

⁵⁵⁷ Székelynép, 1943. máj. 27.

⁵⁵⁸ A kórus kivívta a műértő közönség elismerését. A sajtóban megjelent kritikák Csenki hozzáértését és a kórus kiváló felkészültségét dicsérték: „*... A hangversenyen szereplő kórusok és magánszámok jó átlagon felüli teljesítményt nyújtottak, messze túlemelkedett azonban valamennyin Csenki Imre kollégiumi énekkara, mely Kodály Zoltán: Jézus és a kufárok című kórusát énekelte. Úgy érezzük, ez volt az a művészi élmény, melyért önmagában is érdemes lett volna megrendezni a kultúrnapokat s vallani a vele járó áldozatokat. Művészileg és technikailag egyaránt tökéletesen előkészített produkció volt, figyelemmel a legapróbb árnyalatokra, minden mozzanatot, hang, lélegzetvételt tökéletes betanításával. Csenki Imre kórusa Európa bármely hangversenydobogóján sikerrel állná meg a helyét.*” (Néplap, 1946. jún. 26, 2.) „*... A babérkoszorú (ha volna) azonban feltétlenül Csenki Imrét illetné, aki évekkel ezelőtt már Mezőtúron, majd Debrecenben kitűnő eredményeket ért el kórusával, most hatalmas munkára vállalkozott: a Kollégiumi énekkarnak betanította*

valamint egy lelkes muzsikus, Csenki Imre akarása hozta létre 1946-ban a Református Kollégium és a Dóczy-intézet növendékeiből alakított vegyeskart.⁵⁵⁹ A kórustagok lelkesen láttak neki a munkának, hogy egy olyan zenei együttest alkossanak, amely a legigényesebb művek példaértékű előadására is képes. Lelkesedésük és persze Csenki rátermettsége, szakértelme és felkészültsége révén országos és nemzetközi hírű együttesé váltak. Az Ady Társaság⁵⁶⁰ hangversenysorozatán mutatkoztak be először, 1947. március 6-án, majd ezt követően március 9-én az Arany Bikában léptek fel. A hangverseny műsora akár a mai hangversenypódiumokon is megállná a helyét.⁵⁶¹ A debreceni bemutatkozó hangversenyek után a Kollégiumi Kórus a környékbeli városok közönsége előtt is bizonyosságot tett felkészültségéről. Ezek a vidéki hangversenyek a kórus-éneklés (az együttzenélés) népszerűsítésén kívül Kodály Zoltán és Bartók Béla műveinek megismertetését tűzték ki célul. Még ugyanebben az évben történtek fővárosi fellépések is a Zeneakadémián és a Magyar Rádióban. Ezek alkalmával kiderült, hogy a vidéki kórusok között is kiemelkedő helyet foglalnak el.⁵⁶²

1948-ban a Kollégiumi Kórus „*egyesült a Debreceni Dolgozók Dalkarával, amelyet szintén Csenki vezetett, így Csenki-kórus lett a nevük.*”⁵⁶³ Még ebben az évben eljutottak Svájcba, ahol a kórus teljes repertoárjából felvételt készítettek a Lausanne-i rádióban.⁵⁶⁴ A kórus Svájcban felbecsülhetetlen szolgálatot tett a magyar kultúra ügyének. Hangversenyeiket mindenütt hatalmas siker kísérte, a svájci lapok hasábos cikkekben számoltak be a kórus hangversenyeiről, kiemelve az együttes fegyelmezettségét, ami a kórus számait mindenütt sikerre vitte. Külön méltatták Csenki Imre a kórus megteremtőjének és karnagyának

Kodály talán legmonumentálisabb kórusművét: a „Jézus és a kufárok”-at. Hogy a karmester és énekkar milyen odaadó lelkesedéssel vettek részt a munkában, hogy a közönség milyen tomboló tapsorkánban tört ki a mű elhangzása után: önmagában véve is igen öröndetes. Csenki Imre kitűnően képzett, igen tehetséges muzsikus. Az ő munkája a legreményteljesebb sugár Debrecen zenei életében.” Járdányi Pál (Járdányi-Paulovics István professzor fia!) elismerő, szép szavai a (Szabad Szó 1946. júl. 4. 3.) „... Ez a kórus valóban egyik legdrágább kincsünk, s ha emberibb emberek akarunk lenni, kötelességünk, hogy útját minden módon egyengessük és fejlesszük a Kórusban kétségkívül meglévő, nagy művészi teljesítményekre képesítő művészi erőket.” (Ld. Néplap, 1947. márc. 11. 4.)

⁵⁵⁹ Straky, 1997, 246.

⁵⁶⁰ Ld. 7.2.2. alfejezet.

⁵⁶¹ Ld. Néplap, 1947. márc. 11. 4.

⁵⁶² Újfalussy József méltatása: „Csenki Imre kiváló karmester. A fiatal kórus keze alatt kitűnő iskolán ment át. Hangot tart, muzikális, érzékeny, hanganyaga fényes, friss [...]. Nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy adottságaival ilyen módon az ország legjobb kórusává fejlődhetnek.” (Új Szántás, 1947. június, 2.)

⁵⁶³ Straky, 1997, 246.

⁵⁶⁴ A kiküldött sajtótudósítójuk Dr. Pálffy József, az ismert újságíró volt, aki így írt az élményekről: „... Most aztán a nyolcvan fiatal lány és fiú két éves munkájáért megkapta jutalmát: ha eddig olyan dunántúli kisközségekben énekelhettek, mint Gencsapáti és Vép, most Genfben és Veveyben hangversenyezhettek.” (Debrecen, 1948. máj. 23. 3.) „Pünkösdi vasárnapján Kálvin János genfi egyházában énekel a Kollégiumi Kórus.” (Debrecen, 1948. máj. 19. 3.)

képességeit. Egy magyar együttes a világ reformátusságának szemében talán legszentebb templomában énekelte magyar szerző művét magyarul.⁵⁶⁵

A kórus egész tevékenysége, utazásai nagyon szervezettek voltak. Ebben Csenki mellett nagy érdeme volt Osváth Istvánnak,⁵⁶⁶ a kórus igazgatójának. A „csenkistákat” a városban bizonyos dicsfény övezte. Egy újabb kihívást jelentett a budapesti Nemzetközi Munkáskórus versenyen való megmérettetés, melyen 16 kórus közül az A-csoport első díját vihették haza⁵⁶⁷, megelőzve ezzel a fővárosi Liszt Ferenc Kórust. Ez az eredmény bizonyította, hogy nemcsak országos, hanem nemzetközi szinten is kiérdemlik a kiváló minősítést. Magukkal hozták a vegyeskari verseny első díját, a Magyar Dolgozók Énekkarainak Országos Szövetsége tiszteletdíját. 1948/49-ben három hangversenyből álló bérletes hangversenyt rendeztek a hazai közönség számára a Vármegyeháza és az Aranybika dísztermében, ahol felvonultatták a kórusirodalom legszebb darabjait. Az elsőt megszólaltatták Bartók Béla *Négy magyar népdal* című kórusművét, mely elsőként itt Debrecenben csendült fel a nagyközönség előtt (premier).⁵⁶⁸ Többek között egyetemi rektora, Pukánszky Béla professzor⁵⁶⁹ is nagy elismeréssel írt előadásukról.⁵⁷⁰ Pukánszky nemcsak írt, hanem közre is működött a Kollégiumi Kórus egyik hangversenyén, melyről az alábbi tudósítást olvashatjuk: „*Vasárnap este a Vármegyeháza dísztermét zsúfolásig megtöltő közönség előtt rendezte meg második bérleti hangversenyét a Kollégiumi Kórus. A műsor előtt dr. Pukánszky Béla egyetemi rektor mondott tartalmas bevezetőt. [...] A Kollégiumi Kórus Debrecen reprezentatív énekkarából egyre inkább az egész ország kórusművészetét hivatottan képviselő kórus lesz. Erre minden debreceni zenekedvelő, aki a kórus útját, fejlődési vonalát végigkísérte, résztvevő örömmel büszke lehet. A vasárnapi hangversenyen a közönség szűnni nem akaró tapsal honorálta a Kollégiumi Kórus művészi teljesítményét. Lelkesen ünnepelték a kitűnő énekkart és annak*

⁵⁶⁵ „... elismerték, hogy világviszonylatban is kiváló teljesítmény a Kórus előadóművészete. Különösen Bartók- és Kodály-művek gyakoroltak mély hatást rájuk. [...] az újságokban a zenekritikusok azt írták, hogy Kórusunk elérte azt a legmagasabb színvonalat, amit Svájcban eddig ismertek. Különösen kiemelték a kórus előadókészsége rendkívüli finomságát, erejét, hajlékonyságát, virtuozitását, a pompás fegyelmezettséget, a hangok erejét, csodálatos színezetét, amelyhez hasonlatos már csak Olasz- és Oroszországban található. A Kórus útja tanulmányi jellegű is volt. Ezt a református Kollégium és Dóczy-leányiskola kísérő tanárai, illetőleg tanárnői biztosították. Így nemcsak a táj szépségeiben, a városok műemlékeiben gyönyörködtek a tanulók, hanem olyan intézményeket, mint a világhírű Rousseau nevelés-lélektani intézet, annak gyakorló iskolája (benne a tanítás módszerét is megismerték a sorok írója tolmácsolásában), a pedagógiai világiállítás, Kálvin Kollégiuma stb. ismerhették meg.” (Kiss T, 1948, 4.)

⁵⁶⁶ Zsigmond Ferenc életrajzírója, ld. 7.2.1. alfejezet.

⁵⁶⁷ Kodály Zoltán a verseny egyik zsűritagja volt. Így méltatta őket: „*A Mátrai képek*”-et így még nem énekelte magyar kórus!” (Gajdics, 1992, 89.)

⁵⁶⁸ Gajdics, 1992, 93.

⁵⁶⁹ Ld. ebben a fejezetben.

⁵⁷⁰ „*Nem tudjuk, hogy nagyszerű munkájában mit bámuljunk inkább: csodálatos fegyelmező képességét, csalhatatlan zenei ízlését vagy a legkülönfélébb zenei stílusok lényegét megragadó tehetségét.*” (Pukánszky, 1948, 3.)

összekovácsoló vezetőjét, megteremtőjét, Csenki Imrét.”⁵⁷¹ E méltatásból kitűnik, hogy Debrecen városa milyen nagyra értékelte és becsülte a már országos hírnevet szerzett helyi énekkart és karnagyát. 1949-ben Csenki Imre vezényelte a MÁV Filharmonikusokat is.⁵⁷²

Ekkor már komoly elismerésnek örvendett Debrecen zenei életében. Tanóráin sokat foglalkozott Bartók Béla munkásságával, illetve az énekkari művelődés viszonylataival.⁵⁷³ Az egyetem zenei lektoraként népzenei előadásokat tartott a nyári egyetemen. Az előadások tartására felkérő levél érdekes kordokumentum is.⁵⁷⁴ Az Ady-társaság zenei osztályának alelnöki tisztségét is betöltötte.⁵⁷⁵

A zenei közélet nemcsak gyakorlati szempontból érdekelte, hanem a magyar zenei neveléshez kapcsolódó gondolatairól, véleményéről sokat publikált is. *Zenei levelek* címmel megjelent cikk-sorozatának tematikája mutatja, mennyire izgatta Pest mellett a vidék zenei élete és a zenei ízlés nevelése. Leveleit Kobzos álneven írta némi iróniával, sőt öniróniával fűszerezve: „*Talán Neked is feltűnt, hogy Kodály mostanában nem írt nagyobb énekkari művet [...] Ma megtudtam az okát s mint érdekes kortünetét zenei életünknek, megírom Neked: Kodálynak kedvét szegte az, hogy „követői” mázsaszámra gyártjuk a népdalkórusokat az ő stílusában, néha meglepően „hasonló fordulatokkal” (vannak természetesen tiszteletre méltó kivételek is). Kodályra jellemző ez a szerény alázatosság, amellyel a magyar zene ügyét szolgálja. Inkább ő, a mester hallgat el, ha az „epigonok túl hangosak. Kérjük, ne tegye ezt. Írjon csak ezután is annak a kis magyar szigetnek, ahol eddig is, ezután is ő marad a király, s ahol áhítattal Várunk minden hangjegyet, melyet tollal leír. ...”*⁵⁷⁶

Csenki szerint Kodály Buda és Pest egyesítésében a magyar nyugat és kelet egyesítését kívánja látni. Ez viszont nincsen befejezve, még nem ünnepelhető. Legjobban a zenei élet szereplői haladtak ebben: a Psalmus Hungaricus maga felér egy „Lánchíddal” Magyarország keleti és nyugati fele között. Aki nem érti a Psalmus műzenei üzenetét, az a kelet-magyarországi nincs otthon Európában. Aki pedig nyugatiként nem érzi dallamait, az nem érti a magyar zene anyanyelvét. A városokban élő magyarság számára nagy kérdés, hogy meg tudja-e tanulni érett fővel ezt az anyanyelvet, melyet gyerekkorában nem ismerhetett meg? Ha

⁵⁷¹ Debrecen, 1949. márc. 1, 3.

⁵⁷² Straky, 1997, 244. Ld. 7.1.4. alfejezetben.

⁵⁷³ Mudrák, 2012/a, 87.

⁵⁷⁴ „*Kedves Barátom! A Nyári Egyetem igazgatósága köszönettel venné, ha a beteg Wallisch Oszkár helyett ebben az évben Te vállalnád külföldi hallgatóinknak néhány magyar népdal megtanítását. A tanfolyam hanglemezek segítségével történik és reggelként egy órát bocsájtanánk ebből a célból rendelkezésre. A Nyári Egyetem megtartott óráként 10 P-öt ajánl fel, és amennyiben nem laksz Debrecenben, szokásos étkezési jegyeink felajánlásával reggelit, ebédet, vacsorát tudunk nyújtani. Őszinte örömmel szolgálna, ha mint szakember az idén Te vállalnád ezt a nem könnyű feladatot, amely Neked is bizonyára nyújtana tapasztalatokat. Közreműködésedet előre köszönve és gyors választ várva fejezem ki igaz tiszteletemet: Milleker Rezső egyetemi ny. r. tanár, a Nyári Egyetem igazgatója.*” (DNYE-album 1940/41, DE ENK BTK és TTK Kézirattára)

⁵⁷⁵ A debreceni Ady-társaság tisztkara és működő tagjai 1927–1947. Vándortűz, 1947. 6. előlap

⁵⁷⁶ Kobzos, 1942, 12.

van rá remény, az csak ezekből a nagy alkotásokból származhat. „Mert jó szerencse, hogy nem egyszerű népdalgyűjtők, tudósok, tankönyvírók, hanem a legnagyobb hagyományörző magyar zeneszerző áll közénk, hogy fenséges alkotásaival tanítson.”⁵⁷⁷

Publikált még Kodály Zoltán és a Kállai kettős kapcsolatáról, illetve a Debreceni Református Kollégium Református Kántor és Ének-zene Szaktanítóképző Intézetéről *A magyar zenei jövő* címmel.⁵⁷⁸ Mai napig korszerű szellemű igényeket és törekvéseket fogalmaz meg benne a szerző, s ezeket igyekszik nemzetközi példákkal, valamint magától Kodály Zoltántól származó gondolatokkal alátámasztani. Az intézet célja: „1. Hívő és szolgálatkész református énekvezérek képzése, akik képesek és készek tudásukat a magyar református egyházi zene megteremtésének szolgálatába állítani. 2. A kor színvonalán álló zenei nevelők képzése az általános iskola számára. 3. Magyar zenei tehetségmentés, magyar zenei öntudat és világnézet kialakítása.”⁵⁷⁹ Célja, hogy a szaktanítók képzési lehetősége az akkori társadalompolitikai elgondolás szerint a legszélesebb néprétegek számára is biztosított legyen, hogy pótolja azokat az előnyöket a legszélesebb néprétegek számára, amelyekkel csak a jobb körülmények között élő gyermekek indulhattak az „élet versenyében” (kulturális, helyzeti, anyagi stb.). Hazánkban a legegyszerűbb zenei műveltség megszerzése is csak az egyes kultúrközpontokban létesült zeneiskolák székhelyén és legszűkebb környékén volt lehetséges. Ez olyan kevés, hogy a népi tömegek helyzeti hátránya ebből nyilvánvaló.

Kodály Zoltán „*Zene az óvodában*” című írásából idéz gondolatai alátámasztására: „Ha 1875-ben a Zeneakadémia helyett az iskolák énektanítását alapoztuk volna meg, ma nagyobb és általánosabb volna a zenei műveltség [...] nem voltak nagyobb kiképzésre váró tanítványok [...] mert nem történt gondoskodás elemi és középfokú tanításról.”⁵⁸⁰ A magyar zenei műveltség közismerten alacsony. E tény szomorú ellentéte népzeneinkből fakadt világszerte ismert és elismert sajátos zenekultúránknak. A népi hagyományokon alapuló egységes zenei műveltség megteremtése csak megfelelően képzett zenei nevelőkkel oldható meg. Ilyen zenei nevelők képzését vállalja magára a Kántorképző és Ének-Zene Szaktanító Intézet. Itt jelöli meg a Debreceni Református Kollégiumban alapítandó intézet küldetését. Ehhez nemzetközi oktatási példákat sorol, melyeket egy Karácsony Sándortól kölcsönzött idézettel kezd: „... még mindig elég tudott tény, legközelebbi rokonainknak a finneknek és észteknek nagy, magas fokú, s egyben a nép tízezreiben élő, a legmélyebb rétegeket is átható énekkultúrája.”⁵⁸¹ Tantervi elgondolásának alátámasztására külföldi ének-zene tanítási példákat sorol fel,

⁵⁷⁷ Kobzos, 1942, 12.

⁵⁷⁸ Csenki, 1946, 77-86. Ld. a *Holnap* című antológiában.

⁵⁷⁹ Csenki, 1946, 77.

⁵⁸⁰ Csenki, 1946, 78.

⁵⁸¹ Karácsony: A könyvek lelke, 383, idézi Csenki 1946, 78.

melyekkel egyetért és illeszkednek oktatási koncepciójába: „*Romániában az ének már régen érettségi tárgy. Angliában a lapról való éneklés éppen úgy alapja a műveltségnek, mint az írni, olvasni tudás, s még igen sok példát sorolhatnánk fel.*”⁵⁸² A szükséges lépésnek az énekzeneoktatás megfelelően képzett nevelőinek oktatását véli a néhány hetes tanfolyamok vagy átképzések helyett. Ezt újra Kodály-idézettel támasztja alá: „*Ha új életet akarunk ebben az országban, újjá kell születnünk zenében is.*”⁵⁸³

A zenei nevelés megteremtésének gondolata után rátér a kántorképzés és tanítóképzés problémakörére is. Eddig a tanítók annak ellenére, hogy kántori oklevelet is kaptak, többségükben nem feleltek meg a kántorral szemben támasztott magas zenei követelményeknek, Kodály idézett szavaival élve: „*fontosabb, hogy ki a falu kántora, mint hogy ki az operaház igazgatója.*”⁵⁸⁴ Ezért jó hangszertudással, európai és magyar zeneismerettel, valamint református szellemiséggel kell végeznie. Az Intézet legfőbb céljává tehát az eddig alacsony felkészültségű kántortanítók tudásszintjének emelése áll kibocsátásukkor. Ezzel párhuzamosan kíván lépéseket tenni a készülő egyházzenei és énekeskönyvi reform és az éneklő református egyház megvalósítására. Ennek alapvető feltétele az ének szaktanítók és kántorok képzése. Megoldás az állam és az egyház számára, ha a kántori és ének-zene szaktanítói feladatokat egy személy végzi, kinek fizetését és képzését közösen vállalják. A Kántorképző és Ének-Zene Szaktanító Intézet létrehozásával e nem elhanyagolható egyházi problémának megoldását is szeretnék elősegíteni.⁵⁸⁵

Ezen kívül számos tudományos célt és feladatot jelöl meg, többek között: tanárok és növendékek népdalgyűjtő munkája fonográffal, egyházi melódiák hiteles lejegyzése, felvétele, a gyűjtések feldolgozása, kiadása, a vidéki területek zenei monográfiáinak elkészítése, zenepedagógiai és zenepszichológiai tudományos vizsgálatok végzése, tehetségvizsgálatok, kísérletek, protestáns egyházzenei folyóirat létrehozása, hangverseny-látogatások, tanulmányutak bel- és külföldön, rokon népek népzenejének megismerése. Művének megírásához elsősorban Bartók és Kodály, Karácsony Sándor, valamint rangos hazai zenei folyóiratok írásait használta forrásként. Zárógondolata megjelöli végső célkitűzését: „*Hisszük, hogy tervezetünk mind gyakorlati, mind eszmei vonatkozásban illetékesek megértésével találkozunk, és az Intézet létrehozásával előbbre visszük népünk zenei műveltségének ügyét, és egyházunk egyházzenei problémáinak megoldását.*”⁵⁸⁶

⁵⁸² Csenki, 1946, 78.

⁵⁸³ Kodály gondolatát idézi Csenki 1946, 78.

⁵⁸⁴ Csenki, 1946, 79.

⁵⁸⁵ Csenki 1946, 80.

⁵⁸⁶ Csenki 1946, 86.

Összegezve II. világháború utáni debreceni tevékenységét, a tanítás mellett vezette a Kollégiumi Kórust, a Csokonai Kórust, az Egyetemi Énekkart és a MÁV Filharmonikus Zenekart. A városhoz való ragaszkodása élete végéig megmaradt, készülő, nagy tervei pedig egyelőre még marasztalták. A kórossal elért sikerei mély emberi, művészi és társadalmi kötődéseket hoztak számára, amelyek elszakíthatatlannak tűntek. De jött a nagy és váratlan átalakulás, a tanítóképzők államosítása, és a kialakult bizonytalan helyzetnek engedve egyre közelebb került ahhoz, hogy a fővárosba költözzön. 1948-ban még „ingázott” Debrecen és Budapest között. A Népi Kollégiumok Országos Szövetségének Tánc és Kórusművészeti Kollégiumát vezette megszűnéséig, 1948 és 1950 között. A Budapesti MÁV Szimfonikusok és a Debreceni Kollégiumi Kórus 1949-ben adta elő Bartók „Cantata Profana”-ját, ami a mű első vidéki bemutatóját jelentette. A kórus tagjai 16-22 év közötti fiatalok, mind kottaolvasók. A férfiszólamok tagjai a kollégiumból, a női szólamok énekesei a Dóczy Intézetből voltak. A március 27-i hangversenyen az Arany Bika dísztermében a műsoron még Bartók „Concerto”-ja és Kodály „Psalmus”-a ment. Erről a koncertről is elismerően írt Pukánszky a helyi sajtóban:⁵⁸⁷ „... *Méltó társa volt ennek az együttesnek Kollégiumi Kórusunk, melyet most is Csenki Imre készített elő arra, hogy kitűnően megállja helyét. Nem emlékszünk arra, hogy a »Psalmus« kórusrészleteit valaha olyan tökéletes előadásban hallottuk volna, mint Kollégiumi Kórusunk tolmácsolásában.*”⁵⁸⁸

A kollégiumi (Csenki) kórus utolsó, nagy debreceni tette Kodály „*Székelyfonó*”-jának előadása volt. Akkor kezdték építeni a debreceni Nagyerdei Szabadtéri Színpadot, melynek a megnyitóján a kórus előadta e művet. Az előadásra 1950. június 10-én és 11-én került sor. Ez volt a mű első szabadtéri előadása, melyen részt vett Kodály Zoltán és felesége is. A karnagy Csenki volt. Kodály visszaemlékezése szerint: „*Nagyon meghatott a debreceniek lelkes ünneplése. Húsz éve, mióta a Székelyfonót először bemutatták, nem akadtam még közönségre, mely ennyire megértette volna a mű mondanivalóját és igazi tartalmát. [...] Örülök, hogy itt lehettem Debrecenben a bemutató estén, mely színpadi alakításában, zenében és a közönség hangulatában egészen megközelítette azt a mértéket, amelyet a Székelyfonó előadása iránt, mint szerző elvárok...*”⁵⁸⁹ Kodály szavaiban benne van az elismerés, amit a karnagy iránt érzett, aki a művet ilyen tökéletesen színpadra tudta állítani. A Csenki által megvalósított hangversenyek és előadások egyrészt a közönség ízlésének pallérozását és művészi igényeinek kielégítését, másrészt ennek feltételeként a kórus egyes tagjainak és az együttes egészének zenei nevelését és élményekkel való gazdagítását célozták.⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ Gajdics, 1992, 96-100.

⁵⁸⁸ Pukánszky, 1949, 3.

⁵⁸⁹ Straky Tibor: Kodály és Debrecen, 1950, idézi: Gajdics, 1992, 105. és 108-109. Ld. 7.1.1. alfejezet.

⁵⁹⁰ Ittész, 2004, 23.

Csenki Imre 1950-ben Budapestre távozott az Állami Népi Együttes énekkarának élére. Tóth Ervin⁵⁹¹ helyi művészettörténész így méltatta: „... *A karvezető, a Debrecenben töltött éveire mindig hálával és szeretettel emlékszik vissza és a város is hálával gondol vissza a mesterre, aki Debrecen zenei életének fellendülésében nagy szerepet játszott. Olyan zenei együttest nevelt fel, aki amellet, hogy a város hírnevét öregbítette az utókor számára is például szolgált.*”⁵⁹² Aktív debreceni művészeti működésének bemutatását számtalan sikeres, zenetörténeti korszakalkotó eseménnyel tudnánk folytatni, azonban az 1950-től kezdődő életszakasz vizsgálata értekezésünknek már nem tárgya. Művészeti tevékenységének lezárásaként idézzük unokájának, Szilasi Alex zongoraművésznék sorait: „*Csenki Imre a szó nemes értelmében igazi mester volt, a zene mestere. Művészi pályája során sohasem a tömegeket szolgálta, akik nem is értek rá művelődni, mivel folyton művelték őket, hanem varázsos lényével az egyéneket külön-külön szólította meg. Egy nagy generáció tagjaként a zene szeretetének ügyét nem beláthatatlan távokban jelölte meg, hanem sokkal inkább az egyén belső igényeinek fejlettségében, melynek kimunkálása valódi távlatokat nyithat. Mindehhez persze tudás szükséges, még hozzá biztos tudás. Ez volt az, ami hiteles művésszé emelte, tehetségét a világ minden táján elismertté tette. ...*”⁵⁹³

4.2.3. Pukánszky Béla zenetörténeti előadói és zenekritikusi munkássága

Pukánszky Béla (1895-1950) (ld. 14. kép) 1941-től haláláig volt az egyetem tanára,⁵⁹⁴ közben dékáni és rektori tisztségben is. Irodalmi és nyelvészeti főkollégiumok mellett német nyelvi gyakorlatokat is vezetett.⁵⁹⁵ Neves irodalomtörténészként nagyfokú művészeti érdeklődést mutatott, elsősorban a zene területén. Felesége, Pukánszky Béláné Kádár Jolán leírása szerint ez még gyermekkorából eredt. Pukánszky érettségi után színész, karmester vagy hegedűvirtuóz szeretett volna lenni. Gyámja (Kovács Sándor ev. püspök) azonban ezt nem engedte konzervatív felfogása, illetve fősvénysége miatt. Sikerült bejutnia egy ingyenes helyre az Eötvös Kollégiumba és így lett tanár. Zenét gyermekora óta tanult. A zenei hajlamot a családból hozta, anyja zongorista volt. 4 éves korától 10 éves koráig a pietista

⁵⁹¹ Az 5. fejezetben említjük tanári szakdolgozatát.

⁵⁹² Tóth Ervin, 1950, 3.

⁵⁹³ Ittzés, 2004, 3.

⁵⁹⁴ Oktatott tárgyai: *A német irodalomtörténet áttekintése (I. Középkor, II. A reformáció kora, III. A barokk költészet, IV. A felvilágosodás, V. Az irracionizmus, VI. A klasszicizmus, VII. A romantika, VIII. Realizmus, IX. A XIX. század második fele); Történeti német nyelvtan; Rainer Maria Rilke, Gerhart Hauptmann, Thomas Mann és A német impresszionizmus és szimbolizmus, A mai német irodalom főirányai; Német szeminárium gyakorlatok.* (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914 – 1949)

⁵⁹⁵ Mudrák 2012/a, 60.

árvaházban nevelkedett, ahol a gyermekkórusban Bach kantátáiban énekelt. Hegedülni Pozsonyban tanult, majd Pesten folytatta, ahol Waldbauer József tanítványa volt.⁵⁹⁶

14. kép: Pukánszky Béla

Kb. 40 ismeretterjesztő előadása hangzott el a Magyar Rádióban a zenetörténet legkülönbözőbb korszakairól és zeneszerzőiről.⁵⁹⁷ Remek előadói vénája gimnazista kora óta jellemezte. Rajongott a színészetért és aktív színházlátogató volt. Szépen szavalt, állandó fellépője volt az iskolai ünnepeknek, ahol előadást tartott, beszédet mondott, szavalt vagy hegedült. A zenének nemcsak élvezője és elméleti méltatója, hanem művelője is volt. Már egyetemi hallgató korában több kamaraegyüttesben játszott (így Kastner Jenővel s a később külföldön nagy sikereket aratott Ember Nándorral). Sokat szonátáztak Eckhardt Sándorral, volt egy triójuk, ahol Heller Farkas zongorázott, egyik kvartettjében Scholz János, később a világhírű Roth kvartett tagja volt a csellista. A kvartett olykor kvintetté bővült, s ilyenkor a zongoraszólamot a kitűnő zongoraművésznő, Kresz Gézáné Drewett Nóra játszotta. Debrecenben is sokat szonátáztak Uray Magdolnával, volt egy kvartettje Gosztonyi Béla MÁV ügyeletigazgató, Eisler Géza bőrgyógyász és Hahn György szemorvossal. Később zongoratrióban és kvartettben is résztvett, egyszer jótékony célból nyilvánosan is felléptek. A népszerű előadásokat nagyon szerette, „nem zárkózott a tudós gögjébe”. Nagyon sok előadást tartott mind itthon, mind külföldön. Legnagyobb sikere az Operaház színpadán a Varázsfuvola ünnepi előadása előtt tartott bevezetőjének volt 1942-ben.⁵⁹⁸ Ugyanebben az évben jelent meg egy tanulmánya *Az új magyar zene* címmel a Budapesti Szemlében.⁵⁹⁹ Kora

⁵⁹⁶ DE ENK BTK és TTK Kt, Kgy. 37/1959. Ms 29.

⁵⁹⁷ DE ENK BTK és TTK Kt. Kgy. 37/1959. Ms 29.

⁵⁹⁸ DE ENK BTK és TTK Kt. kgy. 37/1959. Ms 29.

⁵⁹⁹ Pukánszky, 1942, 36-52.

komolyzenei törekvéseit, modern próbálkozásait értékeli benne, miközben bemutatja a friss műveket és zeneszerzőiket.

Tanulmányokat is írt komolyzenei témákban, pl. Buda és Pest zenei művelődéséről, az irodalom és a zene nagyjainak kapcsolatáról.⁶⁰⁰ Egyes írásaiban híres szerzők (Mozart, Wagner, Bartók⁶⁰¹ és Kodály) zeneműveit elemzi. *„A zene számára mindig tudott időt szakítani. Lelkes operalátogató és Wagner-rajongó volt, sokat járt hangversenyekre, lelkes propagátora volt a modern magyar zenének, őtől indult ki Bartók Béla ajánlása az akadémiai tagságra, művészetét több előadásban méltatta. Kapcsolatuk még gyermekkorában, Pozsonyban kezdődött. (L. Emlékek Bartók Béláról c. posthumus cikkét az Alföld 1956. évfolyamában.) Az ő javaslatára adták 1940-ben a Weiss Fülöp jutalmat megosztva Bartók Cantata profanájának és Kodály Budavári Te Deumának (L. idevágó jelentését az Akadémiai Értesítőben). Kodályt az Eötvös Kollégiumból ismerte. Művészetét többször méltatta. (A hatvanéves Kodály Zoltán Bp. Szemle)”*⁶⁰² Bartókról írt, 1947-ben megjelent tanulmánya⁶⁰³ jól illeszkedett az Ady Társaság azon művészeti törekvéseihez, melyek nagyban hozzájárultak a Bartók (és Kodály) kultusz népszerűsítéséhez.⁶⁰⁴

Rendhagyó módon bevezető előadásokat tartott a Társaság zenetörténeti hangversenyein is, melyek az 1946-47-ben rendezett 20 hangversenyből álló zenetörténeti sorozatba illeszkedtek. A zeneiskola nagytermében elhangzott, kamara-jellegű esteken⁶⁰⁵ megnyilvánuló zeneszeretete és kiváló előadókészsége a legjobb értelemben vett ismeretterjesztést szolgálta. Az 1947-48. évadban Pukánszky elégedetlen volt a Csokonai Színház közönségével a Hány János előadása kapcsán. A recenzióban kifejti: *„A hallgatóság tehetős része Kodály zeneszámaint végigfecsegte, mintha kávéházi muzsika mellett szórakozna. Mennyivel fogékonyabb magatartást tanúsított a karzat egyszerű közönsége, ezzel is figyelmeztetve az illetékeseket arra, hogy ez a közönség a legjobb nevelést és a legjobb produkciót érdemli meg!”*⁶⁰⁶ Az 1948-49-ben tartott Mesterbérlet-sorozat 10 hangversenyét is Pukánszky ismertette előzetesen, amiben az új közönség nevelési tendenciája érvényesült.⁶⁰⁷ Ismeretterjesztő tevékenységét a Déri Múzeumban, üzemekben,⁶⁰⁸ a zsidó hitközségben⁶⁰⁹, végül a Zeneiskola hangversenyein is rendszeresen folytatta.⁶¹⁰

⁶⁰⁰ DE ENK BTK és TTK Kt. kgy. 37/1959. Ms 29/39/1.

⁶⁰¹ Pukánszky 1947, 60-62.

⁶⁰² Felesége, Pukánszky Béláné Kádár Jolán levele. DE ENK BTK és TTK Kt. kgy. 37/1959. Ms 29/39/2.

⁶⁰³ Pukánszky, 1947, 60-62.

⁶⁰⁴ Ld. Juhász I, 1977, 4.

⁶⁰⁵ Ld. Függelék, 10.3/9.

⁶⁰⁶ Straky, 1997, 245. Ld. 7.1. alfejezet.

⁶⁰⁷ Straky, 1997, 244.

⁶⁰⁸ Pl. a vagongyári előadása Beethovenről.

⁶⁰⁹ Thomas Mann József-tetralógiájáról.

⁶¹⁰ DE ENK BTK és TTK Kt. kgy. 37/1959. Ms 29/39/3.

Pukánszky Béláné Kádár Jolán nyug. országos főlevéltárnok *A nemzeti színészet története a magyar művelődés keretében* tárgy körben habilitált 1947-ben a debreceni egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékén és a XIX. század első felének színjátszásáról tartott előadásokat. Férje után ő is bekapcsolódott az egyetem bölcsész tanárainak művészeteket népszerűsítő tevékenységébe.⁶¹¹

A debreceni tudományegyetem bölcsészkarának ismertett oktatói tekinthetők a legaktívabb, konkrét művészeti alkotásokat is teremtő, még hozzá rendszeresen létrehozó, produktív személyeknek, akik nem csak tanítottak a művészetről, hanem saját tapasztalatokat is gyűjtöttek az alkotói tevékenységről, a művészi munka körülményeiről, kreativitásuk kibontakoztatásáról. Némi módosítással élve a bölcsészkar tanároknak ebben a csoportjában említhetjük még a pedagógia tanszék ismertetése során tárgyalt Mata Jánost, mint műalkotásokat létrehozó tagját, aki fametszői és költői attitűdjével szervesen illeszkedik ide is.

4.3. Művészetpártoló oktatók

4.3.1. Gerlótei (Gärtner) Jenő mint mecénás

Gerlótei Jenő 1908-ban született. A Francia Intézet magántanára, irodalomtörténész, a *Helicon* folyóirat titkára volt. Az *Irodalomelmélet különös tekintettel az újkori francia és német irodalomra* tárgy körből habilitált 1943-ban.⁶¹² 1944-től a francia tanszék magántanaraként meghirdetett órái⁶¹³ (pl. *Az irodalom és a képzőművészet kapcsolatainak kutatása*) és publikált művei, valamint a róla írt feljegyzések egyaránt tanúskodnak mély művészeti érdeklődéséről és műgyűjtői tevékenységéről. Elsősorban modern festményeket gyűjtött.⁶¹⁴ Fennmaradt levelezése bizonyítja mecénási, művészeket támogató törekvéseit is, pl. Nagy István budapesti vagy Senyei Oláh István debreceni festőművész⁶¹⁵ (aki maga is az

⁶¹¹ Mudrák, 2012/a, 57-58.

⁶¹² Mudrák, 2012/a, 69.

⁶¹³ Oktatott tárgyai: *Az irodalom és a képzőművészet kapcsolatainak kutatása, Az irodalom kapcsolatai a képzőművészettel: Hugo és Baudlaire példáján bemutatva; Valéry irodalomtörténeti ösztönzései, Valéry ösztönzései az irodalomtudomány számára; Külföldi hatások és nemzeti felszabadulás* (a francia, belga és magyar irodalom és képzőművészet példáin szemlélve). (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914 – 1949).

⁶¹⁴ Takács G, 2012, 184.

⁶¹⁵ Senyei Oláh István (1893 – 1963) festőművész külvárosi proletárcsaládból származott, apja altiszt, anyja mosónő. Árvaházban nevelkedett, majd tanítói oklevelet szerzett. Az első világháborúban a szerb, majd az olasz frontra került, ahol egyik szemét találat érte, azt elveszítette. Pár évnyi kecskeméti tartózkodást kivéve egész életében Debrecenben alkotott. A húszas évek elején csatlakozott a helyi művészeti mozgalmakhoz: előbb a Műpártoló Egyesület, majd a modernebb nézeteket valló Ady Társaság képzőművészeti szakosztályának tagja lett, Medgyessy, Holló, G. Szabó, Káplár, Vadász, Berki Irma, Félegyházi mellett, akik közül több is „a magyar

Ady-Társaság tagja volt) irányába.⁶¹⁶ Képzőművészeti tárlatok és művész életutak méltatásával is találkozunk életművében: Gebauer Ernő festőművész pécsi műveiről vagy a hatvan éves Egry József festőművésznek szóló írásaiban, de írt tanulmányt Székely Bertalan festészetről is.⁶¹⁷ Publikációi jelentek meg a Debreceni Szemlében, leginkább szakterületével kapcsolatos tanulmányok és recenziók. Sajnos, életéről nagyon keveset tudunk, jóformán semmilyen adat, fotó, relikvia nem maradt róla, a hazai adatbázisok és a debreceni egyetemi dokumentumok között még halálának időpontja sem ismert. A fővárosi Kieselbach Galéria által kiadott könyvben⁶¹⁸ szerepel róla néhány adat, de az ott hivatkozott kiállítási és gyűjteményi katalógusokat, valamint az ajánlott irodalmat nem sikerült felkutatnunk. Néhány művét és levelezését – pl. Senyeivel – az egyetem kéziratárában őrzik.

Ha feltárjuk Senyei életét és művészetét, megérthetjük, Gerlőtei miért viselte szívében a sorsát hosszú évekig, annak lehetetlen, összeférhetetlen viselkedése ellenére is. Egyik méltatója, Módy György is hangsúlyozza, hogy Senyei Oláh sorsa, mely tragikusabb minden debreceni művész-kortársáénál, csak részben magyarázható szókimondó, meg nem alkuvó, makacs, önérzetes magatartásával. Sokkal inkább az akkori társadalom áldozata volt ő is, mint annyi más magyar művész a huszadik század első feléből. „*Senyei Oláh István hadirokkant segélye mellett csak a rajztanári helyettesítésekkel jutott jövedelemhez. Képeiből ritkán tudott eladni*” – állapítja meg Módy.⁶¹⁹ Ezt csak fokozta, hogy az ő expresszív stílusú, olykor groteszk, gunyoros szemléletű festményei, grafikái nem is illettek az akkori polgári ízléssel berendezett lakások dekoratív környezetébe. Sajnálatos tény és helyrehozhatatlan kár, hogy Senyei Oláh emberi és művészi megbecsülése és elismerése 1945 után sem következett be. Pedig nála jobban senki sem kívánta és várta az új társadalom eljövételét, ahol – úgy gondolta – a hozzá hasonló sorsú és szándékú művészek végre megtalálják helyüket és boldogulásukat. Nem így történt – az ő esetében. Továbbra is magányosan, kirekesztetten, elemi egzisztenciális gondokkal küzdött, s egyre kevesebb ideje, türelme és energiája maradt a művészi alkotói munkára. „*Jellemző, hogy amikor a debreceni művészek és írók nevében Menyhárt József és Juhász Géza beadvánnyal fordult 1946 nyarán a Megyei Földbirtokrendező Tanácshoz, hogy juttassanak 400-400 négyszögölnyi telket az akkori inflációs, inséges világban az arra rászorulóknak, Senyei neve mellé ezt írták indoklasként: „Mostoha sorsban élő kitűnő festő.” Többre és nagyobbra hivatott, ámde mostoha sorsú és*

képzőművészet csúcására érkezett.” (Tóth E, 1986/e, 50.) Mind között az egyik legmodernebb és legkarakteresebb művész volt a kor egyik legjelentősebb művészettörténésze, Rabinovszky Máriusz szerint. A korszak másik nagy esztétája, Fülep Lajos szintén sokra tartotta és évtizedeken át levelezett vele, mint ahogyan Gerlőtei is!

⁶¹⁶ DE ENK BTK és TTK Kt. Ms 80/245-281. és Sümegi, 2007.

⁶¹⁷ Gerlőtei 1937, 1939, 1943/a, 1943/c.

⁶¹⁸ Takács G, 2012.

⁶¹⁹ Módy, 1978, 30.

*méltatlan halálú festőművész volt.*⁶²⁰ Senyei jó barátságban volt többek között Juhász Gézával is.

Senyeiről közismert volt a városban bátor szókimondása, a kulturális eseményekkel lépést tartó művészeti és kritikai tájékozottsága, aminek köszönhetően ellenfeleket és barátokat egyaránt szerzett. Szigorú igényessége, etikai meggyőződése elhíresült. Életeleme volt a vita, a vélemények ütköztetése. Nem volt hajlandó a megalkuvásra, még egzisztenciája árán sem. A nehéz évek alatt azonban egyre betegesebb lett, így emberkerülővé, morózussá vált. Barátai elhunytak vagy eltávolodtak tőle. Gyanakvó és sértődékeny különccé vált, aki középkori misztikával, spiritiszta tanokkal kezdett foglalkozni. Utolsó éveiben már nem is szerepelt tárlatokon. Teljesen magára maradottan halt meg. Halála után két nappal összeesve találtak rá kihűlt kályhája előtt.⁶²¹ A Déri Múzeum vásárolta meg hagyatékát, így azt megmentették, egyben maradt.

Gerlótei Jenő nagyon sok éven át támogatta, próbálta segíteni Senyeit, nemcsak Debrecenben, hanem lakhelyén, Budapesten is. Rendszeresen közbenjárt az érdekében, tanácsokkal látta el, mit és hogyan fessen: tényleg segíteni akart rajta, nagyon kedvelte művészetét, sokkal jobb sorsra érdemesnek tartotta Senyeit. Levelezésükből⁶²² azonban kiderül, hogy ez a törekvés csak egyoldalú volt, hiszen Senyei nem ragadta meg azt a nagyszerű lehetőséget, amit Gerlótei jelenthetett volna számára, nem élt vele. Nem fogadta meg tanácsait és nem tudta ezt a jószándékot kamatoztatni életében. Kapcsolatuk így megszakadt, Gerlótei csalódott és belátta, hogy hiába nyújt segítő kezét, nincs, aki megkapaszkodjon benne. További kapcsolatukról nem tudunk.

4.3.2. Berei Soó Rezső, a jelentős műgyűjtő

Berei Soó Rezső (1913-1980) (ld. 15. kép) a debreceni egyetem tanára volt 1929/30-tól egészen nyugdíjba vonulásáig, rövid kolozsvári kitérével.⁶²³ A harmincas évek derekán a bölcsészkar dékánja, majd prodékán is volt. A nemzetközi hírnévre szert tett Növénytan Intézet alapítója és fejlesztője, az egyetemi botanikus kert átszervezője és szakszerű kiépítője.⁶²⁴ Az Ady Társaság⁶²⁵ egyik alelnöke. Elmondása szerint, mint már akkor közismerten haladó gondolkodású embert a debreceni Ady Társaság hívta meg az alakuló

⁶²⁰ Tóth E, 1986/e, 47-55.

⁶²¹ Tóth E, 1986/e, 50-51.

⁶²² Ld. Függelék, 11.3/10, 11, 12, 13.

⁶²³ Oktatott tárgyai: Általános növénytan, Növényrendszertan szemináriummal; Növényélettan és Növényföldrajz; Haladottak foglalkozása. (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914 – 1949)

⁶²⁴ Ld. Függelék 11.3/15.

⁶²⁵ Ld. 7.2.2. alfejezet.

tudományos osztály élére, így lett a Társaság egyik vezetője. A hungarológiai osztály⁶²⁶ a szociográfiai munkát, a falukutatást végezte.⁶²⁷ A természetkutatás és a gyűjtőszenvedély kettőssége jellemezte: „*a természetimádat és a gyűjtőszenvedély, amelyek életemet meghatározták, bennem fakadtak fel, a családban meg is döbbenek, amikor kiderült, hogy a gyerekek nem akar jogász lenni, csak a „burjánok” érdeklik.*”⁶²⁸

15. kép: Berei Soó Rezső

Soó Rezső tagja volt a Budapesti Műgyűjtők és Műbarátok Egyesületének, tiszteletbeli tagja a Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetségének és az American Philatelic Society-nek, elnöke a Debreceni Bélyeggyűjtő Egyesületnek, valamint a fővárosban az egyetem természettudományi kara bélyeggyűjtő körének. Soó Rezső birtokában volt az a legnagyobb és valószínűleg a legértékesebb bélyeggyűjtemény, amely valaha magánkézben volt hazánkban. Kb. 170.000-180.000 darabból állt és az egész világra kiterjedt. Bélyeggyűjtő szenvedélye azzal kezdődött, hogy hat éves korában kapott ajándékba egy doboz bélyeget. Tíz évvel később vette kezdetét a komoly, szakszerű gyűjtés, amely egész életét végigkísérte. A budapesti Bélyegmúzeumra hagyta azokat a bélyegeket, amelyek onnan hiányoztak, a többit a Déri Múzeumra azzal az elképzeléssel, hogy ott nyílik meg a második hazai bélyegmúzeum. Sokféle monumentális és hazai, sőt nemzetközi viszonylatban is jelentős magángyűjteménnyel rendelkezett, melyek a művészet számos területét felölelték. Könyvgyűjteményét Ady és egyéb költők, írók könyveinek dedikált példányai, illetve a

⁶²⁶ Ld. 7.2.2.1. alfejezet.

⁶²⁷ Soó, 1978, 122-123.

⁶²⁸ Soó, 1978, 119.

magyar művészeti folyóiratok teljes sorozatai ékesítették. Tíz szekrényből álló képzőművészeti anyaggal büszkélkedhetett.⁶²⁹

Külföldi utazásai során látta Európa, a Szovjetunió és Egyiptom majdnem minden jelentős műemlékét és bejárta múzeumait. Útjain addig ismeretlen Munkácsy képekre bukkant például: „Nagy meglepetésemre szolgált, hogy egyik, a Szovjetunióban tett tanulmányutamon (1959-ben) Odesszában, a Nyugati és Keleti Művészetek Összszövetségi Múzeumában az „Anya és gyermeke” körülbelül hasonló méretű, de kidolgozott képével találkoztam, amely közel pontos másolata a New York-i és budapesti kompozíciókon alkalmazott beállításnak, a szembenéző gyermekkel. Mind az anya arcvonásainak, mind a gyermek fejének kidolgozása azonban mélyebben átélt, kifejezőbb, nemesebb. [...] Mint műbarát és műgyűjtő legújabb moszkvai látogatásom (1964) alkalmával figyeltem fel arra, hogy két másik Munkácsy-képet Moszkvában az állami Puskin Képzőművészeti Múzeum őriz. A közismerten gazdag francia anyag egyik termében, eléggé előnytelen elhelyezésben két kisebb méretű Munkácsyval találkoztunk. ...”⁶³⁰ Egy másik cikkben így említi: „Így bukkantam rá Odesszában és Milánóban egy-egy, a monográfus Végváritól sem említett Munkácsy-képre, egyikről írtam is a Művészetben.”⁶³¹ A francia impresszionizmust kedvelte legjobban, illetve az expresszionisták hatottak rá: „Szívemhez legközelebb ma is az impresszionisták, továbbá Cézanne és Gauguin állanak.”⁶³² Lakásában tartotta Gorka Géza és más művészek kerámiáit, illetve Dörgicsei József dunántúli népművész egyedülálló évszázados alkotásait. Kerámiáit és könyveit a Déri Múzeumra hagyta.

Mintegy 3000 darabos grafikai gyűjteményének legnagyobb értékei a francia rézmetszet- és kőrajzgyűjtemény, valamint a japán fametszetek voltak. A régi német és holland mesterek lapjait a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának ajándékozta. Több száz lapja volt a magyar grafika elsősorban 20. századi mestereitől, köztük debreceniektől is, úgymint G. Szabó Kálmán, Vadász Endre, Molnár C. Pál, Aba-Novák Vilmos, Szőnyi István, Székely Bertalan, Medgyessy Ferenc, Rippl-Rónai József, Uitz Béla, Zichy Mihály és más alkotóktól. Ez a gyűjtemény is a Déri Múzeumra szállt. Leghíresebb kisgrafikai gyűjteménye lett, mely a 3. legnagyobb magángyűjtemény volt hazánkban – mintegy 60.000 lapból állt. A kisgrafikai könyvtárral együtt a teljes anyag a 80.000 darabot is meghaladta. Anyagának egy részét katalogizálta. Alapító elnöke a hazánkban második kisgrafika gyűjtő egyesületnek, az Ajtósi Dürer Céhnek.⁶³³ Folyóiratuk volt néhány évig a

⁶²⁹ Szij, 1963/a, b és 1966.

⁶³⁰ Soó, 1965, 8-10.

⁶³¹ Soó, 1978, 128.

⁶³² Soó, 1978, 128.

⁶³³ Ld. 7.3.2. alfejezet

Magyar Exlibris.⁶³⁴A Céh és lapjuk, valamint az Ady Társaság és bibliofil kiadványai körül körvonalazódtak a kor debreceni művészi törekvései. Itt alakult az új szellemi irányzat, mely szembeállt a konzervatívokat tömörítő Csokonai Kör-rel.⁶³⁵ Nagyon megnőtték Soó Rezső elnöki feladatai – cserekapcsolat-tartás, levelezés, rendszerezés-rendezés, tanulmányok írása, stb. –, melyek a háború miatt szüneteltek, és csak 1960-tól éledtek újjá a budapesti Kisgrafika Barátok körében. Ennek szintén elnöke lett.

A modern debreceni művészek majdnem teljes életműve megtalálható nála, úgymint Gáborjáni Szabó Kálmán, Vadász Endre (róla cikke is megjelent),⁶³⁶ Menyhárt József, Bánszky Tamás, Mata János, Dobi Oláh István, Thoroczkai Oszvald és Várkonyi Károly alkotásai. Külön gyűjtötte a régi könyvjegyeket – őrizte Albrecht Dürer két munkáját – és a híres emberek exlibriseit, valamint írók, költők, zeneszerzők, muzsikusok, színművészek, képzőművészek, tudósok és uralkodók, államférfiak nevére készült lapokat. Sok gyűjteményt vásárolt magánkézből a háború után, ezeket kiállításokon is szerepeltette. Annak ellenére, hogy festményeket nem gyűjtött, rendelkezett egy Leonardo da Vinci-tanítvány, Giampetrino-képpel, a „Szent Család”-dal – 1954-ben vásárolta második Kossuth-díjából, s ugyanúgy a Szépművészeti Múzeumé lett, mint a külföldi grafikai anyag: „*Bibliofil, műgyűjtő és filatelista tevékenységem a felszabadulás után is folytattam. Második Kossuth-díjamból (akkor 20.000 Ft volt) vettem meg Leonardo da Vinci egyik legjobb tanítványa: Giampetrino nagyon bájos Szent Családját.*”⁶³⁷ Rendelkezett debreceni festők alkotásaival is – róluk írt tanulmányt „*A mai debreceni grafika*” címen.⁶³⁸ Kádár Zoltán „a magyar grafika egyik szakértőjének” nevezte.⁶³⁹ Édesanyja is festett, az ő festményei közül csak egyet tartott meg: „*És ha apámtól a jól vágó eszet és a vérbő temperamentumot örökölhettem, úgy „Anyi”-tól a szépségrajongást, az ideális-romantikus életszemléletet. Ő különben fiatal korában festegetett, a szecesszió korának stílusában. Művészi alkotótehetséget nem örököltem tőle...*”⁶⁴⁰ Egy szép Medgyessy bronzszobor is képzőművészeti gyűjteményének tagja volt, a „Női akt”. Ezek a

⁶³⁴ Ld. Magyar Exlibris <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/383>

Debreceni Egyetem exlibrisei <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/81090>

⁶³⁵ Szij 1979, 129.

⁶³⁶ Soó 1947/b, 85-87. „Berei Soó Rezső, a debreceni egyetem növénytani tanszékének fiatal professzora és Vadász Endre barátsága 1930 körül mélyült el. Együtt dolgoztak az Ajtosi Dürer Céh alapításán, a Magyar Exlibris című lap szerkesztésében, az 1935-ös nemzetközi exlibris kiállítás rendezésében. Vadász első kisgrafikai oeuvre listáját Soó Rezső készítette el 1935-ben, ugyancsak ő írta a „Tíz rézkarc exlibris” magyar nyelvű előszavát, valamint Vadász művészetét elsőként értékelő tanulmányát 1935-ben.” Kürti, Sz, 1987, 115.

⁶³⁷ Soó, 1978, 125.

⁶³⁸ Soó, 1935/c, 1935/d.

⁶³⁹ Kádár Zoltán, 1951/b, 76.

⁶⁴⁰ Soó, 1978, 119.

művek otthonának legszebb díszreit jelentették.⁶⁴¹ Joggal híres gyűjteményeiről szívesen írtak a korabeli lapok sőt, ő maga is beszámol róluk egy folyóirat róla készült tanulmányában.⁶⁴²

A hírről, miszerint kisgrafikai gyűjteményét az Iparművészeti Múzeumnak ajánlotta, a Népszabadság számolt be. A cikk szerint Soó Rezső akadémikus, kétszeres Kossuth-díjas botanikusprofesszor 30 éven át összeszedett kisgrafikai gyűjteményét, amely Európa második legnagyobb exlibris- és alkalmi grafikai gyűjteménye, ellenérték nélkül, a múzeumnak adja. Tartalma mintegy 80.000 személyi rendeltetésű metszet, karc és nyomat, amit a professzor hihetetlen szorgalommal és céltudatossággal vásárolt, kapott és cserélt az évtizedek folyamán. Az Iparművészeti Múzeum ezzel és a már meglévő anyagával a világ legnagyobb kisgrafikai gyűjteményének tulajdonosa lesz. Soó egyetlen kívánsága, hogy a múzeum fejezze be az anyag rendezését és katalogizálását. Ebben a nagyszerű gyűjteményben nagyon sok híresség könyvtulajdont jelző lapja van Kossuth Lajostól Bartók Bélán át Móricz Zsigmond, Bajor Gizi, Jászi Oszkár, Radnóti Miklós vagy Bródy Sándor könyvjegyéig. A külföldi hírességek közül szerepel a gyűjteményben II. Vilmos, Horthy, Göring, Mussolini, Paul Valéry, Caruso, Sztravinszkij, Rooseveltt, Bernard Shaw, Richard Strauss és mások exlibrise is.

A gyűjtemény egy alkotásokban gazdag tudósélet mellékterméke volt. – Miközben növénytani könyveit és egyetemi előadásait írta, pihenésképpen ragasztgatta fel remekműveit, szürke és fekete kartonlapokra. Egyetlen célja a művészet lényegébe hatolás és a kellemes időtöltés volt. Évekig elnökölt különféle kisgrafikával foglalkozó körökben, számos tanulmánya jelent meg a magyar grafikai művészetről. Még tízezernél se tartott, amikor elhatározta, hogy közgyűjteménnyé fejleszti a szép anyagot. Bélyeget is gyűjtött – páratlan gyűjteménye 120 ezer darabot számlált.⁶⁴³

Soó Rezsőnek a gyűjteményekkel, különösen a nagy figyelmet és szellemi összpontosítást igénylő bélyegrendezéssel – ehhez elég komoly műtörténeti és természettudományi ismeretekre is szükség van – való foglalkozás a tudományos munkából és a napi élet gondjaiból való kikapcsolódást is jelentette.⁶⁴⁴ Érdekes tanulmányt írt a grafikai művészet és a növénytan kapcsolatáról, hogyan szolgálhatja egyik a másikat. A művészek kiválasztásáról megállapítja, hogy a múlt századokban a leíró növénytan művelői között jeles rajzoló tehetségek is voltak, akik műveiket részben vagy egészben maguk illusztrálták. Ennek ellenére a tudósok többsége olyan művészt kért fel, akiben megvan a hajlam és a képesség a természet hű ábrázolására, ugyanakkor a technikai készség és a művészi látásmód is, a

⁶⁴¹ Szíj 1979, 126-128.

⁶⁴² Szíj, 1963/b; Szíj 1966; Soó 1978.

⁶⁴³ Máté, 1969, 6.

⁶⁴⁴ Szíj, 1979, 9-15.

grafikai szempontból is tökéletes, harmonikus, artisztikus kép megalkotására.⁶⁴⁵ E művészek nevét és életét akarta megeleveníteni, egyben áttekintést adni e korszak legszebb alkotásairól, a német, angol, osztrák, holland, francia, svájci, svéd, orosz, olasz, spanyol és tengerentúli, elsősorban afrikai és észak-amerikai ábrázolásokról.⁶⁴⁶

Arról is tájékoztatja olvasóit, hogyan szerkesztette munkáját. Tömören, de mégis teljességre törekedve állította össze a XVIII-XIX. századi növénytan díszmunkák, a botanikai irodalom alapvető jelentőségű alkotásainak bibliográfiáját. A korlátozott terjedelem ellenére reméli, hogy összeállítása itthon és külföldön kutatóknak, gyűjtőknek, könyveseknek és könyvtáraknak egyaránt hasznára lesz.”⁶⁴⁷ A növénytanban betöltött tudományos jelentőségét bizonyítja, hogy „*Nevéről tisztelői eddig 40 növényt neveztek el. [...] különösen kedveli az orchideákat. ...*”⁶⁴⁸ Megérkezésekor a hamburgi lapok így írtak: „*Megérkezett az orchideák pápája Budapestről!*”⁶⁴⁹

Törvényes örökös híján páratlan értékű gyűjteményeiről így rendelkezett: a Giampetrino-kép „*végrendeletem szerint a Szépművészeti Múzeumé lesz, akárcsak a megmaradt külföldi metszetgyűjteményem, amelynek francia és japán anyaga érdekes, utóbbi a 17-19. századból sok szép és ritka lappal. 80.000 lapot tartalmazó kisgrafikai gyűjteményemet az Iparművészeti Múzeumnak, a 18 ezer lapot jelentő duplumanyagot a keszthelyi Balaton Múzeum kapta. Az Iparművészeti Múzeum örökli majd a 15 keleti szőnyegem [...], a selyemre festett japán tekerceim, a múlt századi 4 méteres makimonót, a mandzsu miniatűröket, a magyar népi és modern kerámiákat s a finoman kifaragott lopótököket – az utóbbiak az 1880-as évekből egy dunántúli népművész remekei, a Néprajzi Múzeumban sincs párjuk. [...] Bibliofil és művészeti könyvtáramat – Soó professzor kb. 10.000 egységet és 12.000 separatumot tartalmazó könyvtára az ország ilyen típusú magánkönyvtárai között könyvtári egységre az elsők között, tartalmi és művészi értékekre nézve azonban – eddigi ismereteink szerint – az első helyen áll⁶⁵⁰ – a debreceni egyetem bölcsészeti karára hagytam, szeretném, ha egy képzőművészeti tanszék alapjául szolgálna; azt ígérték, külön gyűjteményként őrzik. Kb. 170-180.000 db-ot számláló bélyeggyűjteményem [...] végrendeletem szerint a budapesti bélyegmúzeum kiemeli azt, ami neki hiányzik (elég sok), a többi a debreceni Déry Múzeum tulajdona lesz.*”⁶⁵¹

⁶⁴⁵ Soó, 1947/a, 3-4.

⁶⁴⁶ Soó, 1947/a, 4-9.

⁶⁴⁷ Soó, 1947/a, 9-10.

⁶⁴⁸ A növényfajok elnevezéséhez kapcsolódik, hogy Soó Rezsőből „*Klebelsberg Kunó csinált egyetemi tanárt és ő hálából egy általa újonnan felfedezett moszatfajt Klebelsberg-moszatnak nevezett el.*” Interjú Dr. Kornya Lászlóval, 2015. április 15.

⁶⁴⁹ Szij, 1966, 479.

⁶⁵⁰ Szij, 1966, 479.

⁶⁵¹ Soó, 1978, 126-128.

Különleges utazásairól vetített képes népszerűsítő előadásokat tartott a Déri Múzeum nagytermében művészettörténeti és művészeti jelleggel. Nagyon sok exlibrise volt, ezeket is kivetítette, mindegyikről rendelkezett 1-1 vetíthető képpel. „*A modern iparművészet legdemokratikusabb, legérdekesebb, a sokszorosító művészetnek a nyugati államokban a középosztálybeli könyvbarátok, műpártolók és gyűjtők által legelterjedtebb ága.*” – írta az exlibrisről a hazai exlibrisművészet- és gyűjtés egyik legjelentősebb művelője és méltatója, Soó Rezső.⁶⁵² Ő „*élő példája annak a gyűjtőtípusnak, aki miközben tudományágát európai színvonalon művelte, ugyanakkor a kultúremlék sokirányú szellemi igényét alapostanulmányokkal mélyítette el magában. Gyűjteménye ma már nemzeti érték.*”⁶⁵³ Ezt nem csak fél évszázaddal ezelőtt, hanem ma is elmondhatjuk a magyar tudományban és kultúrtörténetben betöltött jelentőségéről. Az ő nevét is őrzi egy tanterem a Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Karának Kémiai Intézetében.

4.4. Összefoglalás

Ebben a fejezetben áttekintettük a debreceni bölcsészkaron – a Debreceni Pedagógiai Iskola professzorain és tanítványain kívül – oktató tanárok művészetekkel kapcsolatos tevékenységét és igen gazdag életutakat ismertettünk ezzel kapcsolatban. A művészettörténet-oktatás folyamatának bemutatását színesítik a magántanárok és szakelőadók egyéni életpályái, akik a művészet sokféle ágát művelték és oktatták, egyszerre öregbítve ezzel a város hazai és nemzetközi hírnevét. Őket követték az alkotó művész-tanárként is működő oktatók. Az 1914–1949 közötti debreceni bölcsészkar legsokoldalúbb és legaktívabb alkotója minden bizonnyal Hankiss János professzor volt, akinek életében alig találunk olyan területet, amit ne művelt volna. Csenki Imre a zenekultúra vezető egyéniségének számított nemcsak Debrecenben, de egész Magyarországon. Szerteágazó életművében elsősorban karnagyi tevékenysége kötődik városunkhoz és az egyetem művészettörténeti tárgyakat oktató tanáráként is a magyar kórusmozgalmat népszerűsítette. Pukánszky Béla képzett zongorajátékával és komolyzenei népszerűsítő előadásaival emelkedett ki kollégái közül.

Gerlőtei Jenő és Soó Rezső jelentékeny műgyűjtő-mecénási szerepét gyakorolta előszeretettel korszakunkban.⁶⁵⁴ Végző soron azonban a debreceni egyetem tanárai közül Soó

⁶⁵² Kecskés, 1997, o. n.

⁶⁵³ Szij, 1966, 483.

⁶⁵⁴ Rajtuk kívül más bölcsészprofesszorok is adakoztak jótékony célból elesett, rossz egzisztenciájú művészek esetében. Mata Jánost – nehéz anyagi helyzetére tekintettel – Mitrovics Gyula is rendszeresen segítte alkalmi és személyes exlibris-megrendeléseivel. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Mata is tehet arról, hogy állandó pénzügyi gondokkal küzdött, mert régi fegyverek és könyvek megszállott gyűjtőjeként meggondolatlanul vásárolt sok esetben. (Szij, 1987, 414.)

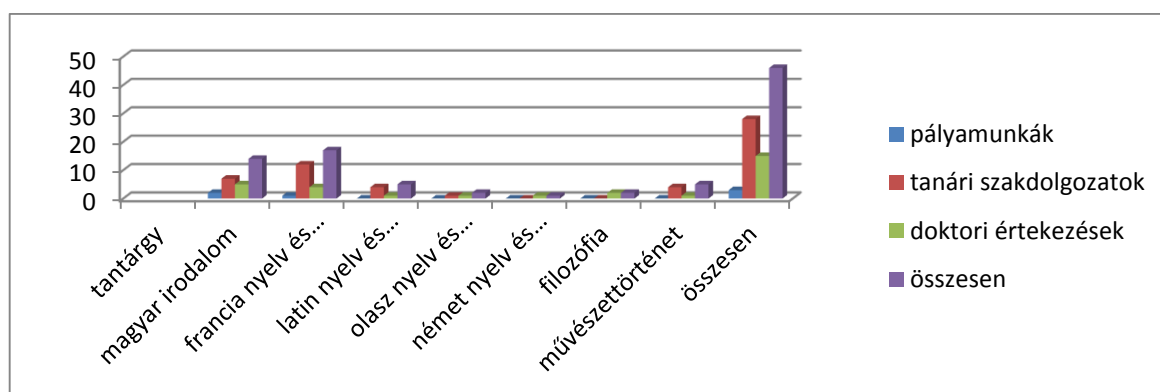
Rezső vitte nem csak a városi, hanem az egész magyar műgyűjtés ügyét a magaslatokig. A művészetpártolók tevékenysége felbecsülhetetlen, hiszen történelmi kortól függetlenül elhivatott mecénásokra mindig szükség volt és van, akik vagyonuk egy részét nem sajnálják műalkotások vásárlására, egyéni alkotók vagy művészeti közösségek pénzügyi támogatására, rendezvényeik befogadására és megvalósítására fordítani. Így éri el célját a műgyűjtés és műpártolás, hiszen a mű arra méltó tulajdonoshoz kerül, a művész alkot és újabb „csodákat” hoz létre, a közönség pedig újabb és újabb esztétikai élményhez jut a művészek és művészeti közösségek által. A műalkotás csak akkor funkcionál, ha vásárlások révén eljut a közönséghez és a megrendelőkhöz, tehát a pártfogók segítségével nélkül csak a művész műtermében porosodna. Az pedig megkérdőjelezi az egész műalkotási folyamat értelmét.

5. MŰVÉSZETI-ESZTÉTIKAI TÉMÁJÚ DOLGOZATOK ÉS ÉRTEKEZÉSEK

5.1. Pályamunkák, tanári szakdolgozatok és doktori disszertációk

Az egyetemi oktatók tevékenységének egyik legkönnyebben vizsgálható mutatója bármely korszakban az általuk előadott téma alapján készült írásbeli dolgozatok száma, tárgya és eredménye, ezért kutatásunkat kiterjesztettük a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi és Természettudományi Könyvtár (DE ENK BTK és TTK) Kézirattárának ilyen jellegű dokumentumaira is, melynek eredményeit ebben az alfejezetben foglaltuk össze. Megállapításainkat az összes 1914–1949 között született bölcsészkar-i dolgozat figyelembe vételével tettük. A Kézirattár dolgozatok alapadatait összefoglaló kötetéből azonban már nem minden munka lelhető fel a gyűjteményben, ezért munkánk alapvetően két részből állt. Egyrészt mivel a jelenleg már nem kézbe vehető dolgozatokat elolvasni nem tudtuk, így csak azok rendelkezésre álló adataival – cím, szerző, bíráló neve (ha ismert), érdemjegy, benyújtás dátuma – tudunk dolgozni. Másrészt az irattárban megtalálható dolgozatokat alaposan tanulmányoztuk, a róluk készült és meglévő tanári bírálatokat elolvastuk, elemeztük. Az alábbi ábrán bemutatjuk, hogy a művészeti témájú bölcsészkar-i hallgatói dolgozatok milyen műfajban, tárgyban és számban készültek 1914 és 1949 között.

1. ábra: A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karán készült összes művészeti témájú hallgatói dolgozat műfajonként és tantárgyanként 1914–1949

Forrás: KLTE évkönyve, 1955. 1-168.

Szerk.: Tamusné Molnár, 2015.

1. táblázat: A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karán készült összes művészeti témájú hallgatói dolgozat műfajonként és tantárgyanként 1914–1949

Tantárgy	Dolgozat típusa			
	Pályamunkák	Tanári szakdolgozatok	Doktori értekezések	Összesen
Magyar irodalom	2	7	5	14
Francia nyelv és irodalom	1	12	4	17
Latin nyelv és irodalom	0	4	1	5
Olasz nyelv és irodalom	0	1	1	2
Német nyelv és irodalom	0	0	1	1
Filozófia	0	0	2	2
Művészettörténet	0	4	1	5
Összesen	3	28	15	46

Forrás: KLTE évkönyve, 1955. 1-168.

Szerk.: Tamusné Molnár, 2015.

Az összes (46) 1914–1949 közötti művészeti tartalmú bölcsész dolgozatból tehát az 1. táblázat alapján 3 pályamunka, 28 tanári szakdolgozat és 15 doktori értekezés. 6 szakdolgozatból készült hasonló vagy ugyanabban a témában és címmel értekezés, ebből 3 db legelső formája pályamunka volt. Mindezekből 31 dolgozat lelhető fel a DE ENK BTK és TTK Kézirattárában, melyekből 27 szakdolgozat és 4 értekezés, pályamunka nincsen.⁶⁵⁵

Kutatásunk során szerettünk volna választ kapni arra a kérdésre, hogy milyen szempontok alapján, hogyan folyt a dolgozatírás folyamata az akkori oktatásban, milyen rutinnal rendelkeztek ebben a hallgatók, mennyire számíthattak segítségre tanáraiktól és, hogy tükrözi-e témaválasztásuk az egyetemen hallgatott kurzusok kedvelt vagy kevésbé népszerű tartalmát. Kimondottan kíváncsiak voltunk arra, hogy találunk-e összefüggést a művészeti tartalmakat közvetítő tanárok és a választott dolgozati témák között vagyis, hogy a művészeti-esztétikai kurzusokat tartó oktatóknál jelennek-e meg ilyen címek, illetve hogy náluk írnak-e legtöbbször ilyen témákban dolgozatot a hallgatók.

⁶⁵⁵ Ld. Irodalomjegyzék, 9.1.2.3. és Függelék 11.3/14.

Vizsgáltuk tehát a dolgozatok műfaji megoszlását, a tanárok és a témák összetartozását, a diákok témaválasztási gyakorlatát, s hogy megjelentek-e konkrét értékelési szempontok, valamint, hogy mi alapján és hogyan minősítették a dolgozatokat bírálók.

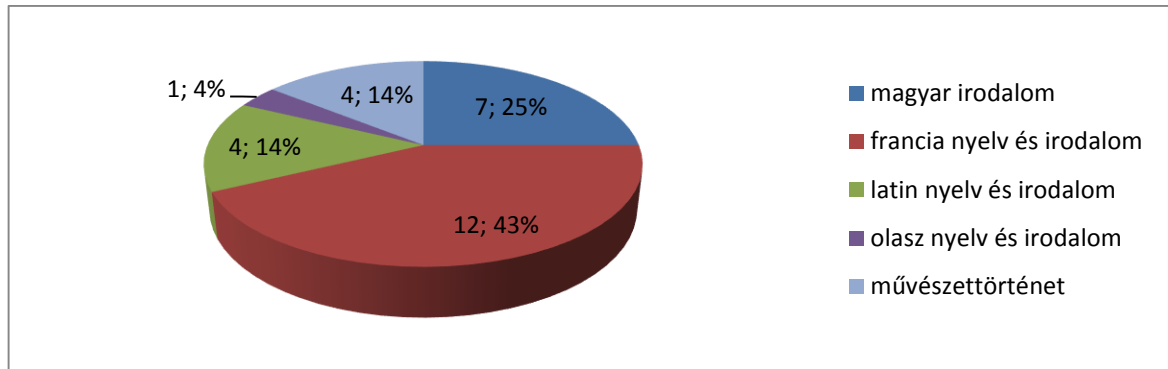
A dolgozatokat nyilvántartó évkönyvet⁶⁵⁶ végigtanulmányozva először tantárgyanként válogattunk, melynek eredményeként azt kaptuk, hogy 7 tárgyból készültek ilyen jellegű dolgozatok. Az 1. táblázat az évkönyvben egymás után következő tantárgyak sorrendje szerint lett szerkesztve. A legtöbb művészeti témájú dolgozat francia nyelvből (37%) és magyar irodalomból (31%) készült, jóval kevesebb latin nyelvből és művészettörténetből (10-10%), kettő-kettő olasz nyelvből és filozófiából (5-5%), valamint egy német nyelvből (2%). Ez az arány igazolja kutatási eredményeinket, miszerint a bölcsészkar tanárai közül leginkább Hankiss János és Pap Károly professzorok egyetemi oktatási tevékenységében jelentek meg művészeti tartalmak, melyeket nagy valószínűséggel a dolgozattípusok között fedezhetünk fel. A benyújtott írások legnagyobb számban tanári szakdolgozatok (61%), ennek több, mint fele nagyságrendben született doktori értekezés (34%), s ehhez képest elenyésző a pályamunka (5%). A dolgozatok műfaji megoszlása leginkább azt tükrözi, hogy a hallgatók tanulmányaiban a tanárrá váláshoz kötelező teljesítmény volt a szakdolgozat eredményes megírása, míg doktorálni nem, így jóval kevesebben írtak értekezést; legkevesebben pedig pályamunka megírására vállalkoztak, hiszen a kiírt pályatételek címei csak kevés hallgatóhoz álltak közel.

Magyar irodalomból 2 db pályamunka született, címük alapján Pap Károly tematikájába illeszkednek. Francia nyelv és irodalom tantárgyból 1 db pályamunka – úgy véljük, hogy Hankiss János kurzusa alapján – készült. Más tantárgyból nem írtak pályamunkát a vizsgált időszakban.⁶⁵⁷

⁶⁵⁶ KLTE évkönyve, 1955, 1-168.

⁶⁵⁷ A pályamunkák száma nagyon kevés, ezért nem tartottuk szükségesnek kördiagramon ábrázolni.

2. ábra: A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karán készült művészeti témájú tanári szakdolgozatok 1914–1949

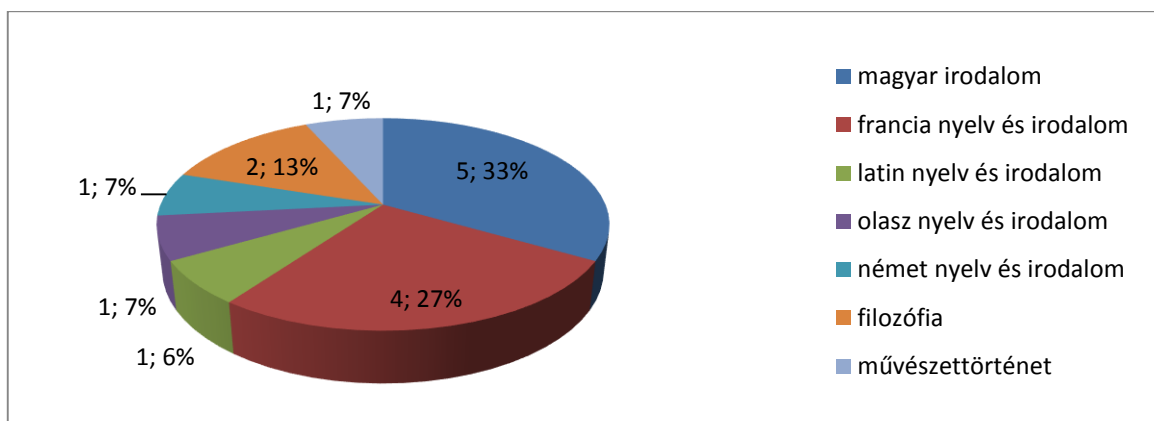

Forrás: KLTE évkönyve, 1955. 1-168.

Szerk.: Tamusné Molnár, 2015.

A 2. ábráról leolvasható, hogy *magyar irodalomból* tanári szakdolgozatot 7 db-ot írtak, bíráló tanár minden esetben Pap Károly volt, és megállapítottuk, hogy az előző ábrán feltüntetett 2 db magyar irodalmi pályamunkát szerzőik szakdolgozattá fejlesztették. *Francia nyelv és irodalom* tantárgyból 12 db tanári szakdolgozat nyomára bukkantunk Bíráló minden esetben Hankiss János volt. *Latin nyelv és irodalomból* 4 db tanári szakdolgozat készült, ebből kettőt Láng Nándor, egyet Darkó Jenő és szintén egyet Bessenyei Lajos bíralt. 1 tanárjelölt írt *olasz nyelv és irodalom* szakdolgozatot Gaetano Trombatore bírálataival. *Művészettörténet* tárgyából 4 hallgató készített tanári szakdolgozatot, ebből hárman Láng Nándor, egy fő pedig Járdányi-Paulovics István bírálataival.

3. ábra: A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karán készült művészeti témájú doktori értekezések 1914–1949

Forrás: KLTE évkönyve, 1955, 1-168.

Szerk.: Tamusné Molnár, 2015.

A 3. ábra szerint *magyar irodalomból* doktori értekezés 5 készült. A pályamunkákból továbbfejlesztett 2 szakdolgozat végleges formáját értekezésként nyerte el. *Francia nyelv és irodalom* tantárgyból 4 doktori értekezést írtak. 3 szakdolgozathoz született doktori értekezés, illetve 1 szakdolgozat szerzője az a hallgató, aki francia nyelv és irodalom pályamunkáját előbb szakdolgozattá, majd doktori értekezéssé dolgozta tovább, témája, illetve címe mindhárom esetben ugyanaz maradt, legfeljebb az írás nyelve változott (a pályamunka és a doktori értekezés magyar, míg a szakdolgozat francia nyelvű). *A latin nyelv és irodalom* tárgy érdekessége, hogy Szabó Magda,⁶⁵⁸ később neves és sokat fordított író tanári szakdolgozatát – amit Darkó Jenő bírálta – doktori értekezésként is megvédte. Rajta kívül senki nem doktorált művészeti témával ebben a tárgykörben. *Olasz nyelv és irodalomból* egy már végzett tanár írt doktori dolgozatot. Neve Wallisch Oszkár volt, aki később olasz nyelvi lektor lett az egyetemen és aktív, sok esetben művészeti, művészettörténeti témájú előadója a Debreceni Nyári Egyetem kurzusainak.⁶⁵⁹ 1 fő – Szentpéteri Kun Béla jogászprofesszor lánya, Szentpéteri Kun Ágota – doktorált *művészettörténetből*, dolgozata sajnos nincs meg. *Német nyelv és irodalom* tárgyban 1 fő doktorált művészeti témájú értekezéssel – dolgozata szintén nincs meg. Végül *filozófiából* 2 fő írt művészetelméleti doktori értekezést, melyek nem vehetők ma már kézbe.⁶⁶⁰

5.2. A dolgozatok megoszlása témájuk szerint

Tematikai egységeket állítottunk fel a dolgozatok között a tantárgyaktól függetlenül a témák hasonlósága alapján.⁶⁶¹ Ezek a következők:

- színház- és filmművészet;
- művelődés- és művészettörténeti korszakok, stílusok és műalkotások;
- ókori gondolkodók és a művészetek, ókor és szépség kapcsolata;
- művészek és művészeti ágak sajátosságai, művészetelmélet, esztétika.

Megvizsgáltuk és elemeztük a DE ENK BTK és TTK Kézirattárában még fellelhető 31 dolgozatot, a 46-ból: a cím, a szerző, a bíráló, az érdemjegy, a benyújtás dátuma, valamint a

⁶⁵⁸ Szabó Magda szellemiségében egész életében hű maradt szeretett szülő- és iskolavárosához, Debrecenhez. Itt töltött életének és iskolás éveinek emlékeit számos művében megörökítette. Irodalmi közéleti indulása is e városhoz köthető, mivel 1937-ben Oláh Gábor író mutatta be a Csokonai Körben az új debreceni költők között az akkor pályakezdő irodalmárt. (Bakó, 1986, 347.)

⁶⁵⁹ Ld. 6.4. alfejezet.

⁶⁶⁰ A dolgozatok adatait tantárgyak és műfajok szerint csoportosítva ld. Függelék 11.3/14.

⁶⁶¹ Külön-külön számoltuk az azonos szerzőjű és azonos vagy hasonló című és témájú, egymásból továbbfejlesztett munkákat (pl. pályamunka→szakdolgozat→doktori értekezés).

tartalom szerint. Egyes dolgozatokban találtunk tartalomjegyzéket, eredetiségi nyilatkozatot, alapvizsgálat ismertetőt és bírálatot is, másokban csupán magát a dolgozatot, így jellemzésük nem lehet egyformán részletes. Eredményeinket alább közöljük tematikus rendben, vagyis egymás után sorakoztatva az azonos témakörben és/vagy témában, ugyanannál a bírálónál – amennyiben személye ismert – írt munkákat.

Azoknál a dolgozatoknál, melyeknél bírálatot is találtunk, meg tudtuk állapítani a bíráló tanár által feltehetően alkalmazott értékelési szempontokat, illetve mivel ezek hivatalosan még nem léteztek abban az időben, nagyjából látni lehet, milyen elengedhetetlen kívánalmaknak feleltették meg az írásokat, mielőtt valakit tanári képesítéssel ruháztak fel. Ezek lehettek az anyaggyűjtés eredményessége, a feldolgozás stádiuma – leírás és elemzés aránya, nyelvtudás és alkalmazása: nyelvhelyesség-helyesírás, szerkezeti felépítés – kutatási anyag elrendezése, statisztikai közlések, szakirodalom-forráshasználat és feltüntetése – hivatkozások, idézetek, stílus minősége. Legalábbis a megírt bírálatok szövege ilyen csomópontok mellett halad. A bíráló által adott érdemjegyek is igen változatosak: a legtöbb általunk vizsgált dolgozat Hankiss János, illetve Pap Károly bírálatával születtek, de Hankiss több esetben adott gyenge vagy egy alkalommal elégtelen osztályzatot, mint kollégája, igaz, idegen nyelven mindig sokkal nagyobb kihívást jelent írásművet készíteni, mint anyanyelven – esetünkben francia nyelvűek a leggyengébb dolgozatok, és főleg nyelvtudás- és alkalmazásbeli hiányosságokat vagy durva hibákat kifogásol bennük. Tipikus hibaként pedig a gyűjtött anyag nem kellő mértékű feldolgozását vagy elemzését, illetve a kutatómunka során megvalósuló kismértékű önállóságot említhetjük.

5.2.1. Színház- és filmművészet témában készült dolgozatok

Ebben a tematikában 20 dolgozatot írtak, ebből fellelhető 13. A legtöbben Hankiss János kurzusainak tematikáját követték, méghozzá a magyar és francia színház világából. Elsőként Tihanyi Vera *Le drame français au théâtre hongrois de 1837 a 1847* (Az 1837 és 1847 között magyar színházakban bemutatott francia drámák) című tanári szakdolgozatát bírálta 1928-ban Hankiss. Kifogásolta, hogy a jelölt súlyos helyesírási hibákat hagyott, a feldolgozás módja még kezdetleges, a francia darabok tartalmának közlése hiányos és nem ad róluk pontos statisztikai kimutatást, valamint nem rendezzi a tárgyalást úgy, hogy a premier-darabokkal behatóbban foglalkozna. Különösen az első két hiányosság miatt munkáját csak elégségesre értékeli.⁶⁶²

⁶⁶² Tihanyi, 1928, utolsó oldal

Nem csak a magyarországi, hanem a bécsi színházakban bemutatott francia operettekről fogalmazta Antal Ida *Les opérettes francaises représentées au XIXe siècle à Vienne et en Hongrie* (A francia operettek a XIX. században, különös tekintettel a Bécsben és Magyarországon előadottakra) című szakdolgozatát. Más műfajt vizsgál, mint az előző írás. Mint írja, nehéz volt meghatározni a szakdolgozati téma kereteit ezen esetben, hiszen a különböző színházak, operák és a kor híres színészei részletesen kerülnek bemutatásra.⁶⁶³ Hankiss 1929-es bírálatában dicséri a jelölt majdnem hibátlan franciaságát és az anyaggyűjtésben kifejtett nagy szorgalmát, viszont több dologban is elmarasztalja: „... *Stíluskézsége nagyon mérsékelt. Sok a szürke közhely s az ismétlés. Az „én” néha nagyon előtérben áll.*” Értékes részeredményeit tekintetbe véve jóra értékeli az írást.⁶⁶⁴ A függelékben a Bécsben és Budapesten bemutatott darabok kerültek összegyűjtésre (de róluk bővebben szó esik a dolgozat fő részében). A francia-német szakos tanárjelölt sorra veszi a francia operákat keletkezési évüket és első bemutatásuk dátumát pontosan jelölve.⁶⁶⁵ 1932-ben ugyanezt a témát magyar nyelven nyújtotta be doktori értekezéseként, de ez sajnos nincs meg.

Az operettek után a francia operákat vizsgálta Berky Ilona *Les opéras francaises représentées à Vienne (1800-1870)* (A Bécsben bemutatott francia operák (1800-1870) című, szintén 1929-ben benyújtott szakdolgozatában. Zenés, de drámai – vagyis mindkét előzővel rokon – műfaj elemzését tűzi ki célul. Az időszak itt is a 19. század. A szintén francia-német szakos dolgozatíró a 21. oldalon közli, hogy eddig csak bevezetés és kiegészítés történt, a pontos információkat nem itt kell keresni. Csupán a közízlés változásának okain van a hangsúly, mindeközben szóba kerülnek azon különböző tendenciák, amelyek a librettók történetére jellemzők.⁶⁶⁶ Annak ellenére, hogy a II. rész anyaga igen értékes, Hankiss véleménye: „*annyi helyesírási hiba csúszott be, hogy az eredmény nem lehet más, csak elégséges.*”⁶⁶⁷

19. századi francia operáknál maradt, de azoknak csak a szöveggönyvét vizsgálta Balogh Etelka *Le livret de l'opéra romantique français* (A francia romantikus librettók) címet viselő munkájában. A szerző 1936 májusában tett alapvizsgát francia nyelv és irodalomból Hankiss János előtt dicséretes, valamint német nyelv és irodalomból Huss Richárd előtt szintén dicséretes eredménnyel. Francia nyelvű szakdolgozatának bevezetése az operáról szól általában, majd Eugène Scribe, Émile Deschamps énekes műveiről ír. Külön fejezetben

⁶⁶³ Antal, 1929, 38.

⁶⁶⁴ Antal, 1929, utolsó oldal.

⁶⁶⁵ Antal, 1929, függelék.

⁶⁶⁶ Berky, 1929, 21.

⁶⁶⁷ Berky, 1929, utolsó oldal.

tárgyalja Victor Hugo Esmeralda-ját, majd levonja a konklúziókat. Hankiss szerint „*Amit ír, megfelelő. De feladata nem egy-két híresebb operaszöveg bő tartalma lett volna, hanem alapos összehasonlítása az egész hozzáférhető anyagnak.*”⁶⁶⁸ Franciaságát elég jónak tartotta, így a dolgozatot jó eredménnyel zárta. Mindezt 1938 áprilisában írta a francia-német szakos hallgatóról.

Témaválasztásában és időkeretében visszatér hazájába és századába Vándor (Weissenstein) Ferenc⁶⁶⁹ *Le théâtre français en Hongrie de 1900 à 1930* (A francia színház Magyarországon 1900 és 1930 között) című szakdolgozata. Már a 20. században vizsgálódik, és az alábbi műveket taglalja többek között: *A hajótöröttek, A vörös talár, A csodagyermek, A Cornevillei harangok, A rendőrfőnök jó fiú, Orfeusz a pokolban, A létért való küzdelem* stb. Hankiss János 1935-ben bírálta a francia szakos jelöltet. Elismerte, hogy nagyon alapos munkát végzett akkor, „*amikor egy felületes ítéletektől elhomályosított tényállást tisztázott.*”⁶⁷⁰ Nagyra értékeli az összegyűjtött és helyesen komponált anyagot néhány túlzástól eltekintve. Franciaságát gyakorlottnak, gördülékenynek tartja, a dolgozat eredménye jeles.

Az első debreceni színpadi gyakorlatot vizsgáló dolgozat a Hernádi (Heé) Lajos⁶⁷¹ által írt *Des pièces de théâtre françaises sur la scène de Debrecen à partir de 1880 jusqu'à 1935* (A debreceni színházi világot befolyásoló francia darabok 1880 és 1935 között) című szakdolgozat az előzőkhöz képest kissé kiszélesített időintervallumban és műfaji megszorítás nélküli válogatásban adja közre a debreceni színházban bemutatott francia darabokat. Mellékelve csupán a magyar-francia szakos tanárjelölt eredetiségi és alapvizsgáról szóló nyilatkozata szerepel, miszerint 1934 májusában tett alapvizsgát magyar nyelv és irodalomból Dr. Pap Károly és Dr. Csüry Bálint ny. r. tanár uraknál jó eredménnyel, a francia nyelv és irodalomból Dr. Hankiss János ny. r. tanár úrnál szintén jó eredménnyel. A nyilatkozat kelte 1936. március elseje. Hankiss bírálata nem ismert. Még ugyanebben az évben szakdolgozatát továbbfejlesztve, *Francia darabok a debreceni színpadon 1880-tól 1935-ig a helyi lapok kritikáinak tükrében* címmel magyar nyelven doktori értekezésésként nyújtotta be.

Marad városának színpadán Szilágyi Béla is *Pièces de théâtre françaises sur la scène de Debrecen dès origines jusqu' à 1880* (A Debrecenben bemutatott francia darabok a kezdetektől 1880-ig) című, francia nyelvű szakdolgozatában, amit szintén szoros összefüggésben írt meg eddigi két színház történeti munkájával. Hankiss szerint „*Gondos, alapos munka, közepes franciasággal. Amennyiben disszertáció alapjául szolgálna, a*

⁶⁶⁸ Balogh, 1938, utolsó oldal

⁶⁶⁹ Az évkönyvben Vándor, a dolgozaton Weissenstein szerepel.

⁶⁷⁰ Vándor, 1935, utolsó oldal.

⁶⁷¹ Az évkönyvben Hernádi, a dolgozaton Heé szerepel.

*sajtókommunikék anyagát jobban fel kellene használnia.*⁶⁷² Dicséretes eredménnyel véleményezi. Kutató munkáját Szilágyi úgy összegezte, hogy ugyan a magyar színházkedvelők körében nagyon népszerűek voltak a francia darabok, a magyarországi színházak ezeket csak ritkán játszották, azonban a francia irodalom egyre nagyobb teret kapott itthon, főleg a romantikus művek. A Népszínház megnyitásával az operetté lett a főszerep. El kell fogadni a bíráló véleményét, miszerint ez a dolgozat csak a debreceni színháztörténet alapos tanulmányozásával lehet/lesz teljes, amihez a segédanyagok megtalálhatók a helyi könyvtárakban.⁶⁷³ Mindezt 1936 decemberében írta. Hankiss jóslata valóra vált, hiszen ebből a szakdolgozathoz doktori értekezés született két évvel később.

Hegy Tibor *A debreceni színészet története 1867-ig* címmel írta meg szakdolgozatát 1936-ban, de felismertük, hogy ez a szintén 1936-os magyar irodalmi pályamunkájának módosított változata – legalábbis a címe alapján: *Debrecen színházának története a legrégebbi időktől a kiegyezésig*. Hegyi színháztörténeti munkát készített, mégpedig konkrétan a színészek históriájára fókuszálva. A magyar-latin szakos tanárjelölt, aki 1934 májusában tett alapvizsgát magyarból Dr. Pap Károly és Dr. Csüry Bálint professzorok előtt jó, latinból pedig Dr. Darkó Jenő professzor előtt jó és modern nyelvből megfelelő eredménnyel a színművészetet mint „*a legrégebbi idők óta a nemes szórakoztatás egyik eszköze*”⁶⁷⁴ ként mutatja be. A magyar színművészet feladatai „*A nemzeti gondolat, a hazafias érzés felkeltése és ébrentartása, a magyar nyelv pallérozása és terjesztése, a magyar drámai irodalom megteremtése és izmosítása voltak*”⁶⁷⁵, ebből a szempontból minden más ország színészetétől eltér véleménye szerint, és ezek tették a magyar műveltség egyik legfontosabb tényezőjévé. Az ismertetést az eddigiektől eltérő módon vállalja fel úgy, hogy a történet korszakhatárait azok az épületek alkotják, melyek több-kevesebb ideig „*menedéket nyújtottak Thália papjainak.*”⁶⁷⁶ Így öt korszakra osztja ezt: első színhely a „Fehérló” szálloda (1796-1811), második színhely a Debreceni Első Takarékpénztár épülete helyén lévő épület (1811-1835), harmadik színhely a „Harmincados köz” (1835-1861), negyedik helyszín a Péterfia u. 4. sz. alatti épület (1861-1865) és ötödik a mai Csokonai Színház helyén emelt épület (1865-1936). Zárásként, a dolgozat függelékében magyarázatot adott arra, miért nem írt dolgozatában az iskolai színészetéről, színjátszásról. Pap Károly igen rövid bírálatában ennyit fűzött a dolgozathoz: „*E kis dolgozat a múlt (1935/36ik) tanév végén mint egyetemi*

⁶⁷² Szilágyi, 1936, utolsó oldal.

⁶⁷³ Lett is a szerző többi dolgozatában, illetve Hegyi Tibor szakdolgozatában, ld. őket ebben a fejezetben.

⁶⁷⁴ Hegyi, 1936, 1.

⁶⁷⁵ Hegyi, 1936, 1.

⁶⁷⁶ Hegyi, 1936, 3.

pályamű szerepelt s jutalmat is nyert. Megjegyzéseimet ⁶⁷⁷ *ott bővebben elmondtam róla. Itt dicséretes jeggyel veszem a szóbeli vizsgálat alapjául.*”⁶⁷⁸ Hegyi 1939-ben *A debreceni színház története a legrégebbi időktől a kiegyezésig* címmel doktori értekezést nyújtott be.

Szilágyi Béla másik, magyar nyelvű szakdolgozata, *A debreceni színház története 1798-1880*, szintén 1936-ban egy pályaműként már szerepeltetett munka. Ő egyszerre írta meg városa színházának, azon belül színházának történetét. A magyar-francia szakos bölcsészettan hallgató 1934-ben tett alapvizsgát magyar nyelv és irodalomból Dr. Csüry Bálint és Dr. Pap Károly előtt elégséges, francia nyelv és irodalomból pedig Hankiss János előtt szintén elégséges eredménnyel. A dolgozat bevezetésében kutatását azzal indokolja, hogy „*A nagymúltú debreceni színház történetét a közönség mindmáig fogyatékosan, hézagosan ismeri.*”⁶⁷⁹ Leírja, hogy a többi, jelentős színházi múlttal rendelkező magyar város (Budapest, Kolozsvár, Szeged, Miskolc, Nagyvárad, Arad, Kassa stb.) történetét már mind megírták, csak a debrecenit nem. Erre vállalkozott ő, hogy pótolja a hiányt. Azonban nem vállalhatja fel a teljes történetet és a jelenleg fennálló problémák leírását, mivel nagyon kevés előzményre tud támaszkodni. Ezt követően ezeket sorolja fel és sorra veszi mindazokat a színésziásokat, akik megfordultak Debrecen színpadán pályakezdőként úgy, mint Kotsi P. János, Kántorné, Egressy Gábor, Déryné, Megyeri Károly, Blaháné, Jászai Mari, valamint Arany János, Petőfi Sándor és fia, Zoltán. Az utolsó oldalon felsorolja azokat az eredeti forrásokat, melyekből dolgozott többek között a városi levéltárban, a Déri Múzeumban, a Debreceni Kollégiumi Könyvtárban, a Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtárában, a Nemzeti Múzeum Könyvtárában. A debreceni színházi élet megválaszolatlan kérdéseinek egy részére próbált válaszolni kutató munkájának eredményeivel ebben az írásban. Pap Károly bíráló elárulja, hogy a dolgozatot már ismeri mint gondos, törekvő, lelkiismeretes pályamunkát, „*amelyben azonban úgy az adalékainak teljessége, mint azok elbírálása, fölhasználása tekintetében vannak pótolni valók.*”⁶⁸⁰ A jelölt buzgalmát ezzel együtt is dicséretes jeggyel jutalmazza.

A magyar és francia színházi világot jellemző dolgozatok sorában változást érzékeltünk, amikor Kádár Tihamér *A magyar társadalom nevezetesebb típusai a színpadon* című szakdolgozatát kézbe vettük, hiszen ennek tárgya a színházművészetén túl egy 19. századi társadalmi tipológia felvázolása. Hét, színpadokon megjelenő nevezetes társadalmi típust és a belőlük kialakult különböző társadalmi alakokat tárgyalja sorrendben, évszám szerint a

⁶⁷⁷ Ezek már nincsenek meg.

⁶⁷⁸ Hegyi, 1936, utolsó oldal.

⁶⁷⁹ Szilágyi, 1936, 2.

⁶⁸⁰ Szilágyi, 1936, 132.

legjellemzőbb darabok és alakok szerint gazdag irodalmuk alapján. A bevezetés után foglalkozik a paraszt – mint házi szolga, mint jobbágy és mint katonainas –, a semmivel sem törődő magyar nemes, a falusi kupaktanács – nótárius, kis- és öregbíró, kántor-iskolamester –, a zsidó, a cigány, a betyár, csikós, juhász és a külföldieskedő mánás típusával. Nyomon követte a társadalmi típusok megszületését és a társadalmi alakok kialakulását. Rávilágított nagy népszerűségekre és fontos szerepükre a főváros magyarosodási folyamatában, de a magyar társadalom elmaradottságát is elismerte. Kutatását időben a népies irány kezdetétől a realizmus és naturalizmus kora kezdetéig végezte. Pap Károly 1937-ben írt rövid bírálatának véleménye szerint a francia-magyar szakos jelölt az irodalomjegyzékében jelzett irodalmi típusokat gondosan igyekezett összeszedni és méltatni, „galériája azonban még nem teljes, a jellemzésük is inkább leíró sem mint méltató.”⁶⁸¹ Pap szerint ez később pótolható ugyanúgy, mint stílusának fogyatékoságai. A dolgozatot jó osztályzattal fogadta el.

Szecskő Kálmán⁶⁸² *A magyar irodalom filmművészeti kihatásai (A magyar film múltja és jövője)* címen, 1945-ben benyújtott doktori értekezése egy eddig még nem vizsgált terület, a filmművészet viszonyait tárgyalja a hazai irodalomhoz kapcsolva azt. Öt fejezetben tárgyalja témáját, melyből az első Művészet-e a film és van-e már „ars poetikája”? Második fejezete az első magyar és külföldi irodalmi ihletésekről és filmekről, a különféle népi filmstílusokról, az erdélyiek művészeti törekvéseiről és az ettől való elszakadásról, az Országház a magyar filmről, valamint lemaradásunk okairól szól. Kérdésként fogalmazza meg: Baj, ha a film tárgyat az irodalomból merít? A harmadik fejezet a néma- és hangosfilm, a vizuális és auditív elemek, az orosz analitikusok, a magyar beszédhang, a magyar film nyelve, az irodalom kihatásai és a filmszerűség, az idegen szellemiség, a kritika és az új magyar film felé vezető út fejezete. A negyedikben az utat mutatják az oroszok és az erdélyiek, az erdélyi filmek. Milyenek legyenek tehát az új magyar filmek? Példák egy-egy műsorra „összeveretve”⁶⁸³ számos költeménnyel, elsősorban Petőfi és Arany-művekkel. Végül, az ötödik fejezet a film kulturális hivatását, az aggasztó statisztikát és a magyar film teljes átállítását mutatja be, mint „a film a nemzetek közötti kapcsolatok szolgálatában.”⁶⁸⁴

Kemény hangú kritikával illeti az állam vezetését, a kormányt a magyar filmművészet megoldatlan problémái miatt, érzékeltetve a magyar filmművészet lemaradását is. Ezután próbál lehetőségeket keresni a magyar filmművészet megalapozására. Úgy véli, hogy itt az idő a hazai filmgyártás átalakítására és modernizálására. A befejezés a filmművészet jövőjébe tekintő, ugyanakkor múltat idéző szerző reményét fejezi ki: „Merjük hinni és remélni, bízva

⁶⁸¹ Kádár, 1937, utolsó oldal

⁶⁸² Szecskő Kálmán művészettörténetből mint melléktárgyból doktorált 1945. júl. 19-én. (Mudrák, é.n., 6.)

⁶⁸³ Szecskő, 1945, 1.

⁶⁸⁴ Szecskő, 1945, 1.

*fajtánk őszerejében, hogy megszületik egyszer majd Petőfije a magyar filmnek is, aki énekel mint Ő, olyan tiszta magyar „nyelvén” ennek az új, gyönyörű művészetnek, nemzetünk nagyobb dicsőségére és az egész emberiség kulturális örömére.*⁶⁸⁵

Két olyan dolgozat zárja ezt a tematikai csoportot, amely az olasz színház belső világát ábrázolja. Répásy Ottilia *Il teatro del Manzoni* (Manzoni színháza) címen írt szakdolgozatot, melyet Gaetano Trombatore bírált 1943-ban. A jelölt 1941 májusában tett alapvizsgát magyar irodalomból Pap Károly, francia irodalom és nyelvészetből Hankiss János, olasz irodalom és nyelvészetből Wallisch Oszkár, akkor még gyakorló gimnáziumi tanár előtt. Bírálója szerint a magyar-francia-olasz szakos hallgató olasz nyelvhasználata a szövegben nem mindenhol kielégítő, sőt nem ritkán bizonytalan és helytelen. A jelölt azonban szorgalmasan elolvasta és tanulmányozta Manzoni tragédiáit és a legfontosabb kritikákat a témában. Összességében tehát egészen jó munka, eredménye jó.⁶⁸⁶

Wallisch, Oscar *Il teatro italiano contemporaneo (dal 1850 ai giorni nostri)* (Az olasz kortárs színház 1850-től napjainkig) című, 1931-ben beadott doktori értekezés szerzője a már többször említett olasz tanár, aki sokszor adott elő művészeti, művészettörténeti témákban az egyetemi ifjúságnak és a Nyári Egyetem hallgatóságának. Értekezése hűen tükrözi művészetek iránti elkötelezettségét, jelen esetben az olasz kortárs színház iránti érdeklődését, történetének papírra vetését.

A színház- és filmművészet tematikájú dolgozatok egy kivételével Pap Károly és Hankiss János bírálatával készültek, legtöbb Hankiss professzoréval. Feltételezhető, hogy oktatóként ez a téma közel állt utóbbihoz, amit bizonyítanak ilyen jellegű publikációi⁶⁸⁷ és az egyetemi tanrendekben nyomon követhető oktatott tárgyai is,⁶⁸⁸ valamint azok a tények, miszerint sok időt töltött színházi bemutatókon, számos kritikát írt a bemutatott előadásokról, illetve, hogy leánya, Hankiss Ilona operaénekes volt előbb a debreceni Csokonai Színházban, később a fővárosi Operaházban.

5.2.2. Művelődés- és művészettörténeti korszakokat, stílusokat és műalkotásokat bemutató dolgozatok

Ebbe a csoportba 14 dolgozat tartozik, ebből 9-et tudunk kézbe venni. Az első három írás egy-egy templomot jellemez építészeti korstílusuk szerint igaz, hogy nem ugyanannál a bíráló professzornál. Ambrus Ilona *Az empire és a debreceni Nagytemplom* című szakdolgozatában

⁶⁸⁵ Szecső, 1945, 25.

⁶⁸⁶ Répásy, 1943, bírálat

⁶⁸⁷ Ld. Hankiss J, 1938 és az 1949 után megjelent színi kritikái

⁶⁸⁸ Ld. Függelék, 11.1/II. táblázat.

a város első számú jelképét, az egyetemalapítással is szoros összefüggésbe hozható intézmény építészeti stílusát taglalja a szerző. Elsősorban mint művészettörténeti korszakjelző műalkotást kezeli, s állapít meg róla és tervezőjéről lényeges tényeket, olyanokat, amelyek addig kevés publicitást kaptak. Megfogalmazza kutatásának fő kérdését, miszerint tekinthető-e a Nagytemplom az új stílus első tudatos megnyilatkozásának. Le is szögezi, hogy aligha. Hosszan kifejti, hogy miért. Az akkori ausztriai császár, I. Ferenc abszolutizmusa miatt Európa szellemi áramlatai igen megkésve és kedvezőtlen fogadtatás közepette érték el hazánkat. „*A nemzet élet-halál harcot folytat önállóságáért és műalkotásokra bizony nem marad ereje.*”⁶⁸⁹ Mire a harmincas években az „új-klasszikai szellem” hatása megjelenik a fővárosban, addigra a debreceni Nagytemplom már áll. Az, hogy inkább az antik építészet jegyeit viseli és nem az empire stílusét, az az építő ízlését mutatja. Péchyt a református eklézsia bízta meg az 1802. évi tűzvész következtében leégett, az egykori római katolikus Szent András-templom helyén, Bethlen Gábor fejedelem által építtetett régi Nagytemplom újjáépítésével. Ezután sorra veszi a templom egyes részeinek leírását, majd odaadással beszél az új templomról: „*Amikor elkészült a nemzet a reformkorszak küszöbén állott s így ennek a templomnak jelentősége egyre nőtt. Mert újszerű formájában hirdetője, szimbóluma lett a beköszöntő nagy korszaknak.*”⁶⁹⁰ Befejezésként pedig méltatja stílusjegyeit, „*mely egy pár év múlva a művészetben uralkodóvá válik.*”⁶⁹¹ Láng Nándor 1929-ben jó-ra értékelte a magyar- finnugor nyelvészet-német nyelv és irodalom-művészettörténet szakos hallgató dolgozatát.

Debreceni témánál maradt Szabó Erzsébet *A barokk és a debreceni Szent Anna-templom című dolgozata*, mely az előzőhöz hasonló felépítésű, csak éppen a város másik nagy felekezetének műemlék-templomát dolgozta fel. „A kálvinista Rómában” valószínűleg kuriózumnak számított, ha valaki a vallási kisebbségben lévő katolikusokról⁶⁹² kutatott és publikált. Az is feltételezhető, hogy a dolgozat születésének idején maga a bíráló professzor, Láng Nándor is ezzel a témával foglalkozott, mivel 1930-ban jelent meg a Szent Anna-templomot bemutató tanulmánya, melyet az egyetem adott ki.⁶⁹³ További érdekesség, hogy a latin nyelv és irodalom-történelem-művészettörténet szakos szerző már doktorátussal rendelkező okleveles tanárként írta munkáját 1929-ben. A Kézirattárban csupán a dolgozat maga – mindenféle melléklet nélkül – áll rendelkezésre, ezért több információ nem ismert róla.

⁶⁸⁹ Ambrus, 1929, 9.

⁶⁹⁰ Ambrus, 1929, 26.

⁶⁹¹ Ambrus, 1929, 27.

⁶⁹² 2015 a katolikusok emlékére volt Debrecenben, hiszen 1715-ben - akkor 300 éve - kaptak a várostól újra letelepedési jogot. Ld. <http://katolikusemlekev.dnyem.hu/>

⁶⁹³ Láng, 1930.

Szintén templomépítészeti szempontból közelít Szitha Éva *A nyírbátori református templom 1947-ben* című szakdolgozatának földrajz-történelem-művészettörténet szakos szerzője, aki művészettörténetből alapvizsgázott Járdányi-Paulovics István professzornál dicséretes eredménnyel. Ez művészettörténetből már a harmadik dolgozat – igaz 18 évvel később, 1947-ben és más bírálónál –, amely építészeti, azon belül is templomépítészeti témát dolgoz fel. Jelen esetben a gótika egyik legszebb hazai műemlékének, a híres nyírbátori református templomnak állít emléket. A bevezetést a városról született gondolatai követik, majd a kor építészetét jellemzi eljutva így a gótikához. Mielőtt rátér konkrétan a szóban forgó templom jellemzésére, előtte még áttekinti, mit írtak eddig róla, majd kifejti kutatási eredményeit a közismert épületről. Járdányi szerint az írás elsősorban az emlékiratok és irodalom ismeretéről tanúskodik. Jó megfigyelő a dolgozatíró, „*a kutató szemével vizsgálja az értékes objektumot, s különösen a ma már teljesen elpusztult [...] kápolnára vonatkozó adatok kidomborításával egy újabb – átadással is egybekötött – kutatás számára hasznosan csoportosítja az adatokat.*”⁶⁹⁴ A szerzőre jellemző világos szemlélet és kutató készség ismeretében a dolgozatot Járdányi dicséretes eredménnyel fogadta el.

A templomépítészeti munkák után egy másik művészeti ág, a szobrászat köréből merít Pusztay Rózsa *A női alak ábrázolásának problémái és fejlődése a görög szobrászatban* című szakvizsgálati művészettörténet dolgozata, mely a testábrázolás problémáival indít. Megvizsgálja a ruházat célját, a különböző ruhaszabványokat, valamint a test és a ruha küzdelmét. A bíráló újra Láng Nándor, aki szerint ezekben a fejezetekben nem látja teljesen tisztán a problémát – érti, de nem egészen világosan.⁶⁹⁵ Érdekes epizódja *Amazonok* címet visel, a meztelen test és az Aphrodite-típus leírására. Kideríti a drapéria szerepét, ír a hajviseletekről és a polychromiáról. – Ezek után a különböző ábrázolási formákat veszi sorra: álló és egyéb helyzeteket, a mozdulatok plasztikai ábrázolását. Kutatja a repülés problémáját. Fejezetet szán a hermának, a mellszobornak, a reliefeknek, a sírplasztikának és végül a terrakottáknak. Meglátása szerint a görög szobrászat „*e csodálatos tehetségű nép geniejének legteljesebb virágbaszökkenése*”.⁶⁹⁶ Már legelső művészeti törekvéseiknél megtalálható a templomok külső díszítő elemeiként és bent istenképmásként a fogadalmi ajándékokkal teli díszes cellában. Kezdetől fogva érdekelte a görög szobrászokat férfi és nő egyaránt, de a tanagrai mesterek legkedvesebb motívuma már egyértelműen a nő. A dolgozat végén, annak utolsó bekezdésében fogalmazza meg kutatásának értelmét, a téma létjogosultságát egyértelmű esztétikai végkicsengéssel: „*Nem öncél volt a szép test tökéletes visszaadása, életének*

⁶⁹⁴ Szitha, 1947, 84.

⁶⁹⁵ Pusztay, 1931, 96.

⁶⁹⁶ Pusztay, 1931, 2.

márványba rögzítése a görögség felfogásában, csak eszköz az alkotó géniusz kezében, melynek egyetlen célja lehet csupán: a téren és időn felül álló örök szépségeszmény alázatos szolgálata.”⁶⁹⁷ Láng szerint a dolgozat „általában becsületes munka, sok sikerült elemzéssel, fejtegetéssel, és minden sorától [...] lelkesedésével tárgya iránt.”⁶⁹⁸ Jó eredménnyel értékelt a latin nyelv és irodalom-magyar-művészettörténet szakos hallgató írását.

Két olyan írásmű következik, melyeknek szerzője ugyanaz a hallgató, és témájuk szerint elhelyezhették volna őket az első tematikai csoportban is, hiszen a magyar-francia kapcsolatok rendszerébe kalauzolnak el bennünket. Amiért ide tettük őket annak oka az, hogy nem a színházak belső világával, a francia színpadi alkotások hazai interpretálásával foglalkoznak, hanem a francia felvilágosodás szellemének megtermékenyítő hatását elemzik Magyarország és a többi európai állam kulturális kapcsolatainak alakulásában. Berkovits József *La vie intellectuelle de Debrecen et les inspirations francaises* (Debrecen szellemi élete és a francia ösztönzések) címmel már írt egy pályaművet ugyancsak 1933-ban, tehát hű maradt választott témájához (és valószínűleg professzorához is) olyannyira, hogy majdani értekezésének is ezt a címet adta. Szakdolgozatát azonban francia nyelven jegyezte le, amiből sajnos elmarasztaló bírálat született Hankiss tollából: „*A gazdag anyag felhasználását szinte lehetetlenné teszi a hihetetlenül slendrián fogalmazás. Szavakat talál ki, ahelyett, hogy szótárban keresne megfelelőbbeket. A szóbelin e szempontból alaposan kikérdezendő. Alig elégséges.*”⁶⁹⁹ Német és francia szaktárgyaiból, valamint magyar nyelv és irodalomból alapvizsgát tett Huss Richárdnál elégséges, Hankiss Jánosnál jó és Pap Károlynál elégséges osztályzattal.

Dolgozatában kifejti, hogy a 18. században még ugyan az abszolutizmus nyílt vagy felvilágosodott formája uralkodott, a század végére a nagy francia filozófusok és írók mélyreható változásokat indítottak el. Voltaire és Rousseau hatására az olyan szabadság- és emberi jogok, mint a vélemény szabadság, emberiesség és szabad vallásgyakorlás jutottak nagyobb szerephez egész Franciaországban. Hogy ez megtörténhetett, alapvető fontossággal bír az Enciklopédia megjelenése, amely a francia felvilágosodás eszméit hirdette, miközben egy valóságos civilizációs forradalmat eredményezett. Eszméinek következménye, hogy olyan problémák kerültek keresztútúbe, amelyek XV. Lajos uralkodása alatt elfojtva voltak. Magyarország és a többi európai ország közötti megfelelő kulturális kapcsolatok csak a következő évszázad végére stabilizálódtak. Később ezeket a kulturális történéseket fejti ki a dolgozat terjedelmében.

⁶⁹⁷ Pustay, 1931, 92-93.

⁶⁹⁸ Pustay, 1931, 97.

⁶⁹⁹ Berkovits, 1933, 76.

A másik Berkovics József-dolgozat⁷⁰⁰ *Debrecen szellemi élete és a francia ösztönzések* című, 1934. évi doktori értekezés az ugyanezt a címet viselő, 1933-ban készített pályamű és a már előbb bemutatott, francia nyelvű szakdolgozatból készült és négy nagy fejezetre tagolódik. „*A kapcsolatok általános vázolója*” után „*A francia gondolat legelső csirái Debrecen talajában*” következik, majd „*A francia szellem virágkora Debrecenben*” bemutatását végzi el a szerző. Az utolsó rész „*A francia kultúra Debrecen iskoláiban*” többek között a francia kultúra megjelenéséről ír a 19-20. században. A város ősi főiskolája, a Református Kollégium, ahol a szerző nyomon követi a francia nyelv tanításának a történetét. Ebből nem csupán a nyelvtanítás adatai rajzolódnak ki, hanem fontos művelődés- és gazdaságtörténeti tudnivalók is, például földművelési, állattenyésztési, vízgazdálkodási kérdések. Ez a dolgozat sem tagadja, hogy a francia irodalom óriási hatással volt a 19. századi magyar irodalmi életre már Csokonai debreceni diákéveitől kezdődően, s aztán még számos más kollégiumi tanuló, későbbi irodalmár művészetében (pl. Kuthy Lajos 1813-1864, Illésy György 1832-1871.) Részletesen megnevezi azokat a 19-20. században élt debreceni költőket és írókat, kiknek művein mérhető a francia hatás (Ambrus Zoltán, Szabolcska Mihály, Pekár Gyula, Ady Endre, Térey Sándor, Tóth Árpád, Juhász Géza, Kardos László, Szabó Lőrinc). A befejező sorokban Hankiss János egyedülálló jelentőségét méltatja a témában, aki nagy valószínűséggel az értekezés bírálója volt: „*Már itt utalnunk kell dr. Hankiss Jánosra az egyetem francia tanszékének tanárára, akinek szerepe Debrecen francia vonatkozásainak történetében igen nagy jelentőségű. [...] Ezt a tanulmányt nem fejezhetem be az ő kiváló érdemeinek a rövid felsorolásánál méltóbban. Mint a párizsi Sorbonne vendégtanára, csaknem minden évben tart előadásokat a francia fővárosban magyar irodalmi, néprajzi és társadalmi kérdésekről. Nagy kiterjedésű irodalmi munkásságának bővebb ismertetése túllépné e tanulmány szűk kereteit. Nemrég jelent meg magyar irodalomtörténete francia nyelven. A debreceni magyar-francia szellemi kapcsolatok leglelkesebb istápolója.*”⁷⁰¹ Berkovits sokoldalú képzettségét bizonyítja, hogy orosz nyelvi szakdolgozatot is írt 1946-ban.⁷⁰²

Újra francia kapcsolatrendszer tár fel a soron következő munka is. Rácz István *Les relations entre Debrecen et la France de 1800 jusqu'a 1870* (Francia vonatkozások Debrecenben 1800-tól 1870-ig) című szakdolgozata több minden mellett az 1850 és 1868 között Debrecenben bemutatott színdarabokat is feldolgozza. A szerző szerint a francia hatás a 19. század második felében a színdarabok tömeges átvételében mutatkozott meg, amikor is

⁷⁰⁰ Az évkönyv kétféle írásmóddal írja (Berkovits és Berkovics).

⁷⁰¹ Berkovics, 1934, 125-126.

⁷⁰² Bihari (Berkovits) József (1946): *Pervüie vengerszkie perevodcsiki ruszszkoj literaturü* (Az orosz irodalom első magyar fordítói). DE BTK, Debrecen, szakdolgozat.

„egész sereg műfordító ülteti át a francia színmű-gyárosok tucat munkáit. Néha-néha fel felcsillan egy egy igazi érték, lefordítása és bemutatása is.”⁷⁰³ A színdarabok beáramlása valójában 1850-ben kezdődött. Ennek legfőbb oka, hogy a fővárosi és vidéki színpadok nem rendelkeztek megfelelő darabokkal, pedig a közönség egyre inkább kezdett színházba járni, így az igények megnöttek, melyeket ki kellett valahogyan elégíteni, viszont olyan magyar darabok nem nagyon voltak, melyek színpadra kerülhettek volna politikai vonatkozásaik miatt. Így a divatos francia darabok előtt megnyílt az út, ezáltal az értéktelen művek is eljutottak a magyar színpadig. Ez legerőteljesebben 1860 és 1866 között ment végbe. Ezt követően azonban számuk ismét lecsökkent és a magyar népszínművek lassan ellensúlyozták ezeket a közönség által már megunt francia műveket. A korabeli újságok híradásai szerint a közönség eleinte nagyon lelkesedett ezekért a darabokért, de ezeket lesújtó bírálatok váltották fel. Ezután Rácz felsorolja az 1850 és 1869 között előadott színdarabokat, bár maga is bevallja, hogy listája igen hiányos. Ez az egyetlen művészeti témájú szakdolgozat, ami elégtelen érdemjegyet kapott. A bíráló, Hankiss János professzor 1934-ben ezt kritikán aluli franciaságával és a korrektúra iránti érzéketlenségével indokolta.⁷⁰⁴

Ugyanaz a szerző, Rácz István *A debreceni Csokonai Kör története, a hazai irodalmi társaságok keretén belül* címet választotta második szakdolgozatának még ugyanabban az esztendőben, 1934-ben. Bírálója, Pap Károly hosszú évekig elnökölt a Csokonai Kör tagsága soraiban, így nagy kihívást és nehéz feladatot jelenthetett ennek történetét megírni a téma egyik „legnagyobb” szakértőjének kritikái mellett. Elmondhatjuk, hogy ennek ellenére sokkal jobb eredményt ért el, hiszen Pap „adatgyűjtését, fáradozásait méltányolva elég jó jeggyel”⁷⁰⁵ elfogadta azt, bár a professzor sok hiányosságot, pontatlanságot és felszínességet említ bírálatában. Ezzel tehát a magyar-francia szakos tanárjelölt számára a szakdolgozat eredményességének kérdése valószínűleg megoldódott.

Ugyancsak magyar irodalmi témát választott Hoffmann Angyal, aki *A szerzetesrendek magyar nyelvű iskoladrámái a XVIII. században* címmel nyújtotta be szakdolgozatát 1933-ban 10 fejezetben, igen kifejező, fantáziadús fejezet címadással: *A dráma talaja, Évgyűrűk, Idegen oltások, A Ratio Studiorum harsonái, Munka a magyar ugaron, „Mosoly a könnyek között”, Egy elkésett virág, Tegnap és ma, Iskoladrámák jegyzéke*. A dolgozatot a *Forrásmunkák* felsorolása zárja. Bírálója, Pap Károly igen szép elismerésben részesítette a tanárjelöltet, aki 1931-ben tett alapvizsgát magyar-német szakon Sík Sándor professzornál Szegeden dicséretes eredménnyel.⁷⁰⁶

⁷⁰³ Rácz, 1934/a, 123.

⁷⁰⁴ Rácz, 1934/a, utolsó oldal.

⁷⁰⁵ Rácz, 1934/b, utolsó oldal

⁷⁰⁶ Hoffmann, 1933, utolsó oldal

Ebben a csoportban igen változatos témaválasztást figyelhettünk meg négy bölcsész professzor tanári tevékenysége kapcsán. Láng Nándor és Járdányi-Paulovics István itt elsősorban templomépítészeti stílusok vizsgálatára ösztönözték hallgatóikat, míg a Hankiss János és Pap Károly által értékelt írások magyar és francia színpadi darabok között vizsgálódott. Láng Nándornak szinte a szakdolgozattal egyidőben jelent meg a debreceni Szent Anna templomot bemutató tanulmánya⁷⁰⁷ és még egy antik, görög tematikát is ihletett, ami oktatott tárgyai között is megjelenik *Válogatott antik műemlékek* néven. Paulovics tárgyai is tükrözik az általa bírált hallgató témaválasztását, hiszen *Az európai építőstílusok kialakulása* során foglalkozhattak a gótika építészeti elemeivel. A 18. századi iskoladramák vizsgálata beleillik Pap Károly *A felújulás korának irodalma* nevet viselő kurzusába, a francia felvilágosodással és a debreceni francia hatásokkal foglalkozó írások pedig Hankiss óráihoz és érdeklődéséhez illeszkednek – *Molière, Voltaire*⁷⁰⁸, illetve aktív színházkritikus, írói tevékenységéhez. A Csokonai Kör történetét feldolgozó munka megszületésén pedig igazán nem csodálkozunk, hiszen Pap Károly akkoriban a Kör vezetője volt.⁷⁰⁹

5.2.3. Ókori gondolkodók és a művészetek, ókor és szépség kapcsolatát feltáró írások

Az ókori kultúrák és a művészetek kapcsolatát érintő téma jelenik meg 5 dolgozatban, amelyekből 4 van meg jelenleg, ókori történéseket vizsgálva és elemezve. Az ókori Róma világába vezet Kónya József *Művelődéstörténeti vonatkozások ifjabb Plinius leveleiben* címen írt szakdolgozata, melyet Láng Nándor bíralt 1928-ban. A latin nyelvű bevezető után az ókori levélíró életét és korát bemutató rész következik, majd két nagy fejezetre osztotta mondanivalóját a szakdolgozatíró. Az első rész Plinius magánéletét mutatja be nyolc alfejezet keretein belül úgy, mint családja, a gyermekek, tanítása-nevelése, házassága, szolgálói, majd a személyes vonatkozások után filozófia és vallás, a természetszeretet, kertek, villák kapcsolata és végül életmódja tárul elénk. A második fő fejezet már csak öt kisebb egységre tagolódik és a nyilvános élet bemutatására hivatott. Ezen belül irodalmi élet, a társas érintkezés, a cirkuszi és gladiatori játékok, a nyilvános építkezések és a képzőművészet, valamint a posta és a tűzoltóság bemutatása alkotja. Ez a fejezet tulajdonképpen, melyben a korra vonatkozó művészeti tartalmakat találunk. Ifjabb Plinius leveleiből képet nyerünk a korabeli római irodalmi viszonyokról. A római iskolai oktatásban fontos szerepet játszott az ékesszólásra való előkészítés. Ezt a költők olvasásával és magyarázatával kezdték, először Homérosszal,

⁷⁰⁷ Láng, 1930.

⁷⁰⁸ Ld. 11.1/II. táblázat.

⁷⁰⁹ Ld. 7.2.1. alfejezet.

majd a többivel. Plinius kezdő költőként lírai költeményeket írt Homérosz mintájára, majd kisebb versei Catullust követték. Ifj. Plinius egy római irodalmi kör középpontjában állt. Ide tartozott még például Martialis és Tacitus is. A dolgozat írója a színjátékokról megemlíti, hogy igen elterjedtek voltak még a magánházaknál is, de a pantomimot nem kedvelték.

A nyilvános, városi építkezésekről is bőven közöl adatokat a szerző Plinius levelei alapján. Építés megengedéséért minden bizonnyal a császárhoz (Traianus) kellett fordulni. Plinius egy fürdő építését érte el a császárnál egy régi, összeomlott ház helyén, melynek kiadásait részben magánemberek biztosították, részben az olaj árát költötték rá. Később egy vízvezeték építésébe fogott, mely a vizet a magasabban fekvő városrészekbe is elvezette, és egy tavat a tengerrel is össze kívánt kötni, melyhez mérnököt is kért a császártól. Forumot is építtetett és színházat, árkot temettetett be fertőzött vize és a városképet rontó külseje miatt. Ezekre az építkezésekre a városi tanácsosok által befizetett pénzt fordították valószínűleg. Magánemberek is folytattak építkezéseket, például templom, oszlopcsarnok vagy kapudíszek tárgyában. Gyakran megtörtént, hogy Rómában és környékén nem lehetett olyan képzett mérnököt találni, aki az alkalmatlan talaj problémáit is kezelni tudta volna.

Ifj. Plinius levelei a képzőművészet korabeli virágzásáról is beszámolnak, de ezt bizonyítják a Traianus korából fennmaradt tárgyi emlékek is: kerti szobrok, villák festményei, híres írók könyvtárakban elhelyezett arcképei, elhunyt személyek és a császár Fórumon elhelyezett szobrai. A művészet ezen ágairól értekeznek az elemzett szakdolgozat. Láng professzor szerint a latin-magyar szakos tanárjelölt közepes latin nyelvtudásáról ad számot a kezdő részben, súlyos nyelvi hibákat vét benne. Az alapvető tagolással egyetért, de az alrészek felosztásával nem, azt zavarónak látja. A levelek fordítását nagyjából sikeresnek tartja, „*de ott is van a gondolat meg nem értéséről tanúskodó hely. [...] a fontos, új iránt nincs érzéke: egyszerű, nem is [...] skatulyázás ez nála. A buzgalmat tekintve jó.*”⁷¹⁰

Nem csak a római, hanem a görög ókori művészet is megjelenik Belfy Sarolta *Cicero és a művészet* kapcsolatáról írt szakdolgozatában, mielőtt részletesen kifejti a nagy római szónok életművének művészeti szempontú elemzését. A jelölt 1932-ben tett alapvizsgát latin nyelv és irodalomból Láng professzornál jó eredménnyel. A csatolt vázlat alapján bevezetését két fejezetből építi fel: A görög és római szellem és művészet, illetve Cicero életének főbb mozzanatai, művei és egyénisége. A tárgyalást négy fejezet alkotja, melyből az első a Verres elleni pert, a második a IV. beszéd művészettörténeti jelentőségét, a harmadik a IV. beszéd művészettörténeti vonatkozásait – szobrászat, építészet, festészet és egyéb művészeti ágak –,

⁷¹⁰ Kónya, 1928, utolsó oldal

majd a harmadik Cicerót, mint műbírálót mutatja be. A befejezés Cicero és korának álláspontját tükrözi a művészettel szemben.⁷¹¹

A művészettörténet szempontjából legfontosabb a IV. beszéd, amely igen sok műtárgyat megismertet velünk és „*megvilágítja előttünk a sicíliai művészet állapotát, fejlettségét a Kr. e. 5. században, sőt bepillantást nyerünk a sicíliai művészet virágkorába is...*”⁷¹² Megtudjuk, hogy Szicília művészete teljesen görög hatás alatt állt s a műízlés igen fejlett volt. A hazai művészekon kívül, akik nem voltak világhírűek, híres görög művészek is dolgoztak Szicília számára. A műtárgyakat nagyon megbecsülték, s nemcsak a templomokban vagy köztereken lévő szobrokat látogatták még az idegenek is, hanem a magánemberek gyűjteményeit is.

Cicero adatai, leírásai és megjegyzései alapján nemcsak a szobrászat, festészet és építészet akkori viszonyairól, hanem egyéb művészeti ágakról is leírást kapunk. A fadarabok például korántsem voltak olyan népszerűek akkoriban, mint az ércművészet. Virágzott viszont az ötvösművészet, ennek technikái igen fejlettek voltak. Megemlíti ezután érdekes használati tárgyakat, úgy mint turibulum⁷¹³, phalarae.⁷¹⁴ Említi még a gemma- és éremvésést, mely igen fejlett volt. Egy bormerítőről ír ezzel kapcsolatban, ami egy darab drágakőből lett kifaragva. Kétféle technikát alkalmaztak, egy mélyített (intaglio) és egy domború (cameo) eljárást drágakövekből és féldrágakövekből. A legszebbek a hellenizmus korában készült ékszerek, talizmánok, miniatűr arcképek formájában, illetve nagyobb tárgyak is, például serlegek dombormű-díszítésekkel. A kovácmesterség szinte művészi színvonalon állt. Legszebb darabjai bronz lámpatartók és reliefdíszű ágyak voltak. Ilyen tárgyakat évekig csak Verres számára készítettek, aki összehívatta a mesterembereket, hogy feldolgozzák, átalakítsák rablott tárgyait.⁷¹⁵ A szőnyegszöveget a szicíliaiak a föníciaiaktól tanulták, mely igen produktív iparág volt és a kelmefestéssel együtt fejlődött ki. Az elefántcsont-faragás is igen elterjedt, különösen az Afrikához közel eső Málta szigetén, de később a bronz ezt is kiszorította. A legtöbb elefántcsont-díszítmény a templomokban volt.⁷¹⁶

A dolgozat bírálója, Láng Nándor jó eredményűnek minősítette az írást, amit több ténnyel is indokolt. Szerinte a francia-latin-magyar szakos szerző bő irodalomra támaszkodott, ami kellő alapot nyújtott volna írásának, ennek ellenére sokszor másodkézből ír. A feldolgozás a műtárgyak tekintetében mechanikus és felszínes, művészettörténeti tudást

⁷¹¹ Belfy, 1936, 4.

⁷¹² Belfy, 1936, 19.

⁷¹³ „Turibulumnak hívták a tömjénfüstölőt. Alakja különböző, nagy, bronz vagy márványtárgy tetején égetik el a füstölőszert, vagy kis tálka, serpenyő. Nemcsak a templomban, áldozatoknál használták, hanem otthon is a lakás illatosítására.” (Belfy, 1936, 71.)

⁷¹⁴ „Az ércművesség speciálisan római terméke a phalarae [...], mely nem más mint reliefes kitüntetés vagy rendjel, volt olyan fajtája is, mellyel a lovak szügyét díszítették.” (Belfy, 1936, 71.)

⁷¹⁵ Belfy, 1936, 71-72.

⁷¹⁶ Belfy, 1936, 74.

és tájékozottságot nem tükröz. A dolgozat második része a legsikerültebb, melyben Cicero művészi érzékéről ír. Helyesen ítéli meg Cicero ezen eljárásának célját, s általános jellemzését – a görög és római közfelfogást a művészeti alkotásokkal szemben. Latinsága tele van magyaros szerkesztésekkel. A dolgozat szerkezete laza, nem logikus, de „*lehet még jó.*”⁷¹⁷

Valamelyest szűkít a témakörön Felker Gyula, amikor *A római zene* című szakdolgozatában csupán a zenei világot tárja fel előttünk. Munkáját Bessenyei Lajos bírálta 1939-ben. Nagy terjedelmű írásműnek tartja, amely „*tulajdonképpen túlszárnyalja egy szakdolgozat kereteit. A jelölt azonban iparkodott e nagy kérdés minden részletét, habár vázlatosan is, letárgyalni.*”⁷¹⁸ Helyesnek véli, hogy a görög zenétől származtatja és magyarázza elterjedését. Kifogásolja a zene elméleti feldolgozottságát, „*sikerültebb a római élet különböző terein mutatkozó zenei megnyilatkozások fejtegetése.*”⁷¹⁹ Egyetért a sok idézet alkalmazásával, viszont a szerkezetét lazának és aránytalannak, előadásmódját gyerekesnek és színvonaltalannak minősíti. Jó osztályzattal értékeli. A latin-magyar szakos jelölt 1937-ben tett alapvizsgát magyar nyelv és irodalomból Pap Károly és Csüry Bálint professzorok, latin nyelv és irodalomból vitéz Dr. Bessenyei Lajos nyugalmazott tankerületi királyi főigazgató vizsgáló biztos úr⁷²⁰ előtt elégséges eredménnyel.

Mint már említettük, a római zenét a görög zenéből származtatja a szerző „*Ars musica*” elnevezéssel. Jelentőségét már a neve is magában hordozza, hiszen ami Múzsától származó, az nem lehet mindennapi, átlagos, alantas, hanem csakis igazi élvezetet nyújtó művészet. Eredetileg a költészet és a tánc is a görög fogalomba tartozott. Később, a rómaiak korában az élethez szervesen hozzátartozott, s „*végigkísérte születésétől haláláig. Mert a zene hozzátartozik az emberi élethez, talán egy művészet sem annyira, mint éppen ez.*”⁷²¹ Dolgozata feladatául a római zene kikutatását jelöli meg: milyen volt, mely hangszereket ismertek, milyen területeit használták. A dolgozat végére fel is tárja a római zene területét, s hogy milyen eredménnyel, azt már bírálója véleményéből megismertük.

Igazi különlegességet hordoz Szabó Magda⁷²² *De medicaminibus faciei apud Romanos usitatis* (*A római szépségápolás*) című szakdolgozata nemcsak szerzőjének kiléte, hanem témaválasztása miatt is. A később neves író nő egyetemi diplomászerző munkájából ugyanezzel a címmel, egy évvel később doktori értekezés született, ami azonban már nem található meg a Kézirattárban. Témaválasztását azzal indokolja, hogy „... *a női lélekben*

⁷¹⁷ Belfy, 1936, utolsó oldal

⁷¹⁸ Felker, 1939, utolsó oldal

⁷¹⁹ Felker, 1939, utolsó oldal

⁷²⁰ Ld. 7.2.3.3. alfejezet.

⁷²¹ Felker, 1939, 7.

⁷²² Forrásunk (Módis, 1955) ebben az esetben is egy Szabó Magdolnát említ 4 szakdolgozattal, pedig két személyről van szó: egyikük a latin-magyar szakon, 1939-ben diplomázott közismert író nő, másikuk egy történelem-földrajz szakon 1933-ban végzett hallgató.

*feltétlenül, már az ősi időktől kezdve benne él a vágy, hogy szép legyen, s ha szép. lehetőleg még szebb, sokkal szebb a többi asszonyoknál. ...*⁷²³ Miután kifejti, hogy a nő ugyanaz a szépségre törekvő lény volt már az ókorban is, mint a modern korban, kitűzi dolgozata célját: *„S nekünk az a feladatunk, hogy megvizsgáljuk: hogy szépítette magát az ókor asszonya. Ott, ahol a kor lazult erkölce a férfiak szépségápolását is magával hozta, arra is ki fogunk terjeszkedni, hiszen ez is a rómaiak szépségápolásához tartozik.”*⁷²⁴ Ezután tisztázza az alapvető fogalmakat, amiből kiderül, hogy a szépségápolás szoros összefüggésben áll a higiéniaiával, vagyis a testkultuszról fejlődött ki, a teljes testápolásból, nem csak az arcápolásból. Körülhatárolja feladatait, vagyis Róma szépségápolásán belül meg kívánja magyarázni, hogy mi ösztönözte a római nőt arra, hogy szépítőszereket alkalmazzon. Emellett arra is kíváncsi, hogy a római nő milyen szépítőszereket használt és mennyi munkát jelentett neki a napi szépségápolás. Azt ígéri, hogy mire eléri célját, teljes egészében feltárja a NŐ-t, aki nem sokban különbözik huszadik századbeli honfitársától, csupán kevésbé finomabb kozmetikai cikkei lesznek.⁷²⁵

A szépségápolásról írók irodalmi egyéniségére is kitér, pl. Horatius és Ovidius esetében. Előbbi csak azért említ néha illatos olajat, kenőcsöt, balzsamot, hogy aláfesse velük versei hangulatát. Utóbbi tankölteményt írt⁷²⁶ kifejezetten nőknek a női arc szépítőszereiről, amiből csak alig száz soros töredék maradt ránk, amit Szabó Magda részletesen elemez dolgozatában sok más, a témához szorosan kapcsolódó sajátosság feltárásával. A testkultusz egyszerű tisztálkodási vágyból indult el, amíg a magánélet szerves és elengedhetetlen része lett. Ennek eszközei a hajápolás ezer fortélya, a bőr üdén tartásának mesterfogásai, az unguentum⁷²⁷ szétágazó szerepe, a színes festékek és kozmetikai szerek sokasága; és helyszínei a fürdőszoba, az ebédlőterem az élet minden élettere. Bemutatja a női divatot, arc- és hajfestést és az ehhez társuló férfi szépségápolást is elsősorban a színházakban. Harc indult a szép arc, a szép külső elérésére. *„Láttuk a kozmetika forrongó uralmát, mely lassan és alázatosan elenyészik a kereszt árnyéka alatt.”*⁷²⁸

A befejező részben kifejti, hogy a római testkultuszhoz számos jelentős kulturális, etikai, történelmi, sőt még közgazdasági kérdés is kapcsolódik. Újra azt állítja, hogy az ókori római ember hasonló életet élt, mint a modern kor embere. Párhuzamba állítja szépségápolás és kultúra fogalmát, mert szerinte elválaszthatatlanok egymástól. *„A szépségápolás fejlődése a kultúra haladását hiánytalanul visszatükrözi. [...] a kultúra magával hozza a*

⁷²³ Szabó M, 1939, 3-5.

⁷²⁴ Szabó M, 1939, 5-6.

⁷²⁵ Szabó M, 1939, 9.

⁷²⁶ Medicamina Faciei Feminae

⁷²⁷ Gyulladáscsökkentő bőrápoló.

⁷²⁸ Szabó M, 1939, 109.

szépségápolást, viszont a test ápolása elképzelhetetlen kulturális alapok nélkül.”⁷²⁹ Nagyon mély társadalmi, gazdasági, politikai és vallási összefüggéseket mutat ki a római polgár életterének, szokásainak fokozatos bővülése következtében, melynek fontos összetevője éppen a test kultusza volt. „*És nem csodálkozhatunk, ha a birodalom, százados világhatalma után lassan inogni kezd, mert a festék és a túlságba vitt testkultusz öl és pusztít, s az állam gyökereit támadja meg, mely a családok közt rejlik.*”⁷³⁰

Vallja, hogy témájának kutatása közben ébredt rá arra, hogy a testkultusszal járó társadalmi változások egyenesen vezettek a Római Birodalom bukásához. Egy új területet is megnyit a római testkultusz kérdése, mégpedig a közgazdaságtanét. Ami hozzá vezet az a szépségápolási receptek, az anyagbeszerzési leírások, a luxuscikkek világa. „*A római közgazdaság szempontjából fontos tény, hogy a szépségápolási cikkek*⁷³¹ *új pénzforrást nyitnak meg a birodalom számára.*”⁷³² A dolgozat végéhez közeledve levonja a következtetéseket is, melyek szerint az ókori római szépségápolás hozzájárult a gazdasági fellendüléshez, a szépérzék és közízlés fejlődéséhez, de ugyanakkor az erkölcsi-etikai lesüllyedéshez és végül a római birodalom bukásához. A magyar-latin szakos bölcsészhallgató, a később híres és igen népszerű magyar író az alábbi mondattal fejezi be különleges témájú szakdolgozatát: „*Talán sikerült rámutatnunk arra a fontosságra, melyet a szépségápolás a római életben képviselt.*”⁷³³

A bíráló professzor, Darkó Jenő szerint a dolgozat teljes képet ad a római szépségápolásról az irodalmi források alapján, melyeket a legszélesebb körben felhasznált a jelölt egészen a legapróbb részletekig, a szépségápolási receptek összeállításáig. A kutatás kiterjed a szépségkultusz fizikai és esztétikai alapjaira, valamint közgazdasági vonatkozásaira és a kereszténység reakcióira is e kultusszal szemben. „*Nem mulaszt el egyetlen szempontot sem s csak a monumentális források felhasználásában lehetett volna többre mennie, ha archeológiai tanulmányai ezt lehetővé tették volna.*”⁷³⁴ Néhány sajtóhibától eltekintve Szabó latinságát jónak ítéli meg Darkó, így összességében dicséretes eredménnyel fogadta be a dolgozatot.

Az ókori kultúrák világába kalauzolt bennünket a négy elemzett dolgozat. Témaválasztásuk és a bíráló tanár által oktatott tárgyak kapcsolatát csupán Láng Nándor esetében vizsgáljuk, hiszen ő az egyetlen a három tanár közül, akinek a művészetekkel kapcsolatos tevékenységét tárgyaljuk az értekezésben. Mindkét tanárjelölt által feldolgozott

⁷²⁹ Szabó M, 1939, 102.

⁷³⁰ Szabó M, 1939, 104.

⁷³¹ Szíriai balzsam, egyiptomi dióolaj, illíriai írisz, líbiai árpa, stb.

⁷³² Szabó M, 1939, 105-106.

⁷³³ Szabó M, 1939, 109.

⁷³⁴ Szabó M, 1939, utolsó oldal.

téma megtalálható Láng professzor tantárgyai között, melyek a következők: Római provinciális művészet, Cicero kora, Cicero olvasása.

5.2.4. Művészek és művészeti ágak sajátosságait leíró művészetelméleti, esztétikai munkák

Művészek és művészeti ágak jellemzőit vizsgálja 7 dolgozat, ebből 5 van meg a Kézirattárban. Érdekes olvasmányt ígér Balogh Jolán *Írók és művészek regényes életrajza századunk irodalmában* címet viselő szakdolgozata, mely történeti szemlélettel tekint végig választott művészeti témáján, azon belül is többféle művészeti ág és történelmi esemény neves magyar képviselőjének hazai írók által megírt életrajzát vizsgálja. Bevezetőül hat önálló, rövidke cikkben elmélkedik az életrajzról, a regény, majd az irodalmi életrajz fejlődéséről, az angol és francia regényes életrajzról, mivel már az első oldalon elismeri, hogy dolgozata több fogalmat is egybevon. A magyar irodalom regényes életrajzait nem megjelenésük, tehát fejlődésük, hanem hőseik kora (XVI-XVII. század) határozza meg. Végül *A regényes életrajz a kritika tükrében* című fejezetben az irodalmi eredményeket kívánja összefoglalni. Leginkább költőkről, írókról, zeneszerzőkről és képzőművészekről írt műveket elemez, és emel ki belőlük nevezetes alkotásokat és érdekes részleteket.⁷³⁵ Jellemzéseit hol hosszabbak, hol rövidebbek. A rájuk vonatkozó irodalom mennyisége szerint a legbővebb, legszínesebb sorokat Harsányi Zsolt könyveiről kapjuk (pl. az „Ecce homo” – Munkácsy Mihályról és a „Magyar rapszódia” – Liszt Ferencről).

Pap Károly 1938-ban írt bírálatának lényege a következő: a dolgozat sok tekintetben figyelemreméltó: a szerző olvasottsága, új, érdekes szempontjai, amelyek néhol különös tartalmi és formai (szerkezeti) sajátosságokat mutatnak. A bevezetés néhány részét fogalmazhatta volna tömörebben és színesebben, egy vagy két fejezetben. *A regényes életrajz a kritika tükrében* című fejezet eredményei inkább regisztrált gondolatok, mint sem elmélyedt elmélkedések. Mindezek ellenére, „*mivel a szerző lelkes buzgalma, a tárgy iránt érzett benső vonzalma, tolla is sok finom megfigyelést és kritikai élt csillogtat, kívánatos, hogy ez irányú tanulmányait tovább folytassa s minden irányban gondosabb alakban tegye közzé. Akkor hézagpótló műve is lehet.*”⁷³⁶ Pap mindezt jó eredménnyel fogadta el a francia-magyar szakos jelölttől.

⁷³⁵ A számos történelmi alak és művész sorában ír Balassa Bálintról, Kisfaludy Sándorról, Csokonai Vitéz Mihályról, Jósika Miklósról, Petőfi Sándorról, Arany Jánosról, Jókai Mórról, Vajda Jánosról, Madách Imréről, Zrínyi Miklós költészetéről, Munkácsy Mihályról és Liszt Ferencről. (Balogh, 1938)

⁷³⁶ Balogh J, 1938, utolsó oldal

A témakört tágítja Asztalos Sándor *Az irodalom és a képzőművészet határkérdései (Adalékok a stilisztikai szemléletesség kérdéséhez)* című, 1942-ben írt szakdolgozata, hiszen túllép az irodalom, mint művészeti ág határain, s a képzőművészettel közös sajátosságait taglalja. Francia-magyar szakos hallgatóként alapvizsgát tett magyar nyelv- és irodalomból Pap Károly és Csűry Bálint professzoroknál jó, valamint francia nyelv- és irodalomból Hankiss János professzornál dicséretes eredménnyel.

A dolgozatban nagyon szép példák vannak a két művészeti ág jellemzőinek megjelenítésére, minél kézzel foghatóbb ábrázolására. Először a szó-ról: „*Az író számára ez a vászon, de egyben ez a festék is. Ebből önti ki mondatait és a „kiöntött”, megformált mondatokat a szobrász példájára illeszti össze egy-egy szonetté vagy regénnyé.*”⁷³⁷ Fejtegeti az irodalmi alkotás lényegét is, miközben eljut az esztétika fogalmköréhez Arany János verssorain keresztül (Vojtina ars poeticája). Majd világhírű építészeti alkotásokat sorol fel (Szent Péter Székesegyház, Chartres-i, Reims-i, párizsi katedrálisok), amelyek nem készülhettek volna el „*az építészet „grammatikájának” tökéletes ismerete és teljes tiszteletben tartása nélkül.*”⁷³⁸ Állítása szerint azonban a művészet már mindezekben túl kezdődik. A dolgozat tárgyát a stilisztika rendszerébe állítja, mivel „*a képzőművészeti elemek ezen a ponton szüremkednek be az irodalmi alkotás szervezetébe: a stílus szemléletességének kérdésénél.*”⁷³⁹ Ezt a beáramlást mind az irodalmi, mind a képzőművészeti alkotás irányából meg kívánja vizsgálni. Ezt a szónál kezdi, ahová egyszer már eljutott: „*Minden szó tehát egy képet rejt magába. [...] A lélekben a szóval együtt egy kép is mindig megjelenik.*”⁷⁴⁰ Példának erre Vörösmarty Szép Ilonkájának legismertebb sorát hozza: „*Hervadása liliumhullás volt. [...] A szó, a hangkép találkozik és egybefonódik egy olyan szemléleti képpel, amelynek már határozottan körvonalazható képzőművészeti jelentése van.*”⁷⁴¹ Ez a lélek asszociációs tevékenységének is tekinthető, ami a képzőművészeti elemek jelenlétét feltételezi.⁷⁴² Nem véletlenül idézte éppen Vörösmartyt, előbb pedig Aranyt. Meglátása szerint Vörösmarty a muzikális típusú, Arany pedig a „*mindig szemléletes, sokszor szinte szoborszerűen plasztikus*”⁷⁴³ költőtípus megtestesítője.

A képzőművészet és irodalom határkérdései után a zene és a képzőművészet, majd a zene és a költészet határproblémái következnek. Ebben a kérdésben a költészet mindkettővel szemben előnyben van, mivel a zene csak a láthatatlant képes kifejezni. Ezért tekinti a

⁷³⁷ Asztalos, 1942, 19.

⁷³⁸ Asztalos, 1942, 25.

⁷³⁹ Asztalos, 1942, 28.

⁷⁴⁰ Asztalos, 1942, 30.

⁷⁴¹ Asztalos, 1942, 31.

⁷⁴² Asztalos, 1942, 47.

⁷⁴³ Asztalos, 1942, 39.

tanárjelölt „isteni művészet”-nek a zenét. Szerinte sem a zene, sem a festészet nem versenyezhet a költészettel, hiszen a költészet anyaga a zenei nyelv is, a szavak képidéző ereje pedig a festészet és szobrászat legyőzője. „*A költészet beszél, ír, mond. Mert a nyelvben van meg egyedül az, ami a világban lángszerű: pillanat és mégis örök.* (Schelling)”⁷⁴⁴

A dolgozat másik nagy kérdése: „*hogyan használja fel a költői stílus a költemény ideájának szemléletesebbé tétele céljából a képzőművészeti tisztázott képet?*”⁷⁴⁵ Giotto „Utolsó ítélet”-én és Dante „Isteni színjáték”-án szemlélteti mindezt. A hasonlat létrejötténél a költő esetenként teljesen ellenkező képek szembeállításával teszi írását még szebbé. A képzőművészeti ellentétnek is nagy szerep jut a kora reneszánsz itáliai és németalföldi festészetében.⁷⁴⁶ A hasonlatnál Asztalos alapvető különbségnek látja, hogy a festő egyszerre csak egy képet dolgozhat ki, míg a költő végtelen sokat. A párhuzammal együtt elveszti minden kapcsolatát a képzőművészet elemeivel és visszatér a költészet esztétikai motivációjának területére.⁷⁴⁷

Végezetül az allegóriát, a szimbólumot és a költői látomást veszi sorra a stilisztikai szemléletesség eszközei közül, egyebet nem tart fontosnak a képzőművészet és a költészet határkérdéseinél. Az allegória az egész költeményen végigvezetett hasonlat vagy párhuzam, melynek első tagja hiányzik vagy, mert ki nem mondható vagy, mert szükségtelen (pl. Arany: A rab golya). A szimbólum jelentése határozatlanabb, kevésbé konkrét.⁷⁴⁸ A költői látomás „*egy lázas, ködösen imbolygó alakokkal terhes vízió, mint egy metafizikus, túlvilági látomás.*”⁷⁴⁹ Például Holbein: Haláltánc-sorozata vagy Pieter Brueghel: A Halál diadala.

Mindezek után a szerző szerint a képzőművészet és a költészet motívumainak szétválasztása lehetetlen és tudománytalan. „*A három legfontosabb művészet: a költészet, a képzőművészet és a zene határkérdéseinek átfogó és dolgozatunk kereteit mind anyagban, mind pedig módszerben meghaladó szintétikus vizsgálata komoly tudományos értékű felvilágosítással fog szolgálni.*”⁷⁵⁰

Pap Károly bírálata szerint „*témáját igen szép olvasottsággal, irodalmi és művészettörténeti készültséggel fejtegeti s ami különös érdeme, hogy a forrásain kívül a saját megfigyeléseiből sokat ad hozzá – találó példákban és reflexiókban egyaránt. Egyáltalán, mindenütt érzik kisebb túlzásaitól eltekintve, hogy olyan talajon mozog, amelyre hajlamai és készültsége egyaránt predesztinálják. Szeretnők, ha tanulmányait zavartalanul folytathatná*

⁷⁴⁴ Asztalos, 1942, 70.

⁷⁴⁵ Asztalos, 1942, 72.

⁷⁴⁶ Botticelli, Signorelli, Ghirlandaio, Fra Angelico, Fra Filippo Lippi, Mantegna, illetve van Eyck, Hieronymus Bosch, id. Pieter Brueghel és Rembrandt. Később Delacroix, Munkácsy és Zichy. (Asztalos, 1942, 84-85.)

⁷⁴⁷ Asztalos, 1942, 91-92.

⁷⁴⁸ Asztalos, 1942, 94-95.

⁷⁴⁹ Asztalos, 1942, 100.

⁷⁵⁰ Asztalos, 1942, 101-102.

*tovább s minél inkább elmélyülhetne benne. Dicséretes.*⁷⁵¹ Az utolsó mondatból már kiérezzük a második világháborútól féltett debreceni egyetemi oktatás jövőjének bizonytalanságát, az aggódó tanár félelmét, aki nem biztos abban, hogy tehetséges diákja megszerezheti bölcsész diplomáját, hogy megkaphatja azt a kellő tudást, amit eddigi tanulmányai ismeretében megérdemel és ami bevezetné őt a diplomás értelmiségiek, még inkább a tudós társadalom tagjainak sorába.

Irodalom és képzőművészet világából irodalom és zene területére tér át Kovács Emma *Berlioz et la littérature (Berlioz és az irodalom)* címet viselő munkájában, melyben a nagy zeneszerző, a programzene megteremtőjének más művészeti ágban, az irodalomban nyújtott teljesítményét vizsgálja (vizsgálná). Mint leírja, éppen szakdolgozat-írásának évében (1936) 125 éve, hogy megszületett egy karmester egy francia kis faluban, akinek fényessége beragyogta egész Franciaországot – ami nem csoda, hiszen hazája egyik legnagyobb zeneszerzőjévé vált. Ez a férfi Hector Berlioz egy vidéki, szerény megélhetést biztosító orvos gyermeke, aki saját maga ismertette meg őt először a zene világával. Berlioz élete egy izgalmas regényként is felfogható, tele megpróbáltatással és fájdalommal.⁷⁵²

A német-francia szakos tanárjelölt német nyelv- és irodalomból Huss Richárdnál dicséretes, és francia nyelv- és irodalomból Hankiss Jánosnál jó eredménnyel tett alapvizsgát 1934-ben. Bírálója, Hankiss szerint dolgozata szép és értékes, amit a bibliográfia és az anyaggyűjtés is mutat. Franciasága elég jó, de a II. részbe sok gépelési hiba csúszott. Hiányzik a Berlioz-ról mint íróról szóló rész, ezt majd az esetleges doktori értekezésben pótolni kell. Érdemjegye jó.⁷⁵³ Azt, hogy milyen író is volt Berlioz, sajnos elolvasni és közölni nem tudtuk, mert ugyan a doktori értekezés megszületett még ugyanebben az évben és ugyanezzel a címmel, de a Kézirattárból hiányzik.

Papp Béla *Le Mémoires de Berlioz* (Berlioz emlékirata) című szakdolgozatát a világhírű zeneszerző tevékenységének szentelte az előző dolgozathoz hasonlóan, pár évvel később, 1940-ben. Szerkezete az alábbi fejezetekből épül fel: Bevezetés, A zene (melyben Liszt Ferencről is ír), A zene óriásai⁷⁵⁴, Berlioz külföldi koncertkörútjai, Berlioz Magyarországon, Szerelem és Epilógus. Csak a bírálatot csatolták a munkához, mely szerint a francia-magyar szakos tanárjelölt írásműve érdekes összeállítása Berlioz zenészekről és mozgalmakról alkotott véleményének, bár „*kissé elcsúszott témája lényegétől: az író Berlioz-tól; erre csak néhány célzást tesz a zárófejezetben. Elevenen, de nagyon sok hungarizmussal s egyéb*

⁷⁵¹ Asztalos, 1942, utolsó oldal

⁷⁵² Kovács E, 1936, 2.

⁷⁵³ Kovács E, 1936, utolsó oldal.

⁷⁵⁴ Gluck, Weber, Beethoven, Mozart, Mendelssohn, Liszt, Wagner, Rossini és Meyerbeer.

*hibával ír. Abban a föltevésben, hogy ebben a leírás is hibás, érdemjegye lehet még elégséges. D. 40. VIII. 24. Hankiss János vbtag*⁷⁵⁵

A tisztán irodalmi dolgozattal kezdődő témakörben némi képzőművészeti és zenei kitekintés után visszatérünk az irodalom, azon belül is a költészet, még hozzá a francia költészet nyelvéhez Szulyovszky Kázmér János *L'esthétique de Flaubert* (Flaubert esztétikája) című dolgozatának köszönhetően, melyben a nagy francia költő művészetét, annak esztétikáját kutatta. Érdekessége a francia-német szakos tanárjelöltnek, hogy alapvizsgáját Pozsonyban, a Komensky Egyetemen tette le 1938-ban franciából jó, míg németből elégséges eredménnyel. Hankiss János bírálatában állítja, hogy „erről a mindig érdekes témáról forrásai alapján sok buzgalommal írta meg dolgozatát. Nem eredeti, de azt e téren nem igen lehetett elvárni. Franciasága tűrhető – néhány makacs tévedése van. Jó”.⁷⁵⁶

Az ebben a témacsoportban elemzett dolgozatok alapvetően két professzorhoz kapcsolhatók. A művészek életrajzait felsorakoztató, valamint az irodalom és képzőművészet kapcsolatát feltáró munkák alapvetően Pap Károly professzorhoz köthetők, és az irodalomtörténeti korszakokon végighaladó tanítási gyakorlatát, illetve a még egyetemi hallgató korából hozott művészettörténeti érdeklődését és képzettségét tükrözik.⁷⁵⁷ A Berlioz, valamint Flaubert esztétikáját és tevékenységét leíró munkák pedig Hankiss János sokoldalú művészeti tájékozottságát és a francia irodalom terén végzett tanári munkájának hatását hordozzák magukon.

5.3. A bölcsész dolgozatok összesített eredményei

A bíráló tanárok csak a szakdolgozatok esetében tekinthetők biztos adatnak (azon belül is csak azok, kiknek csatolt bírálata megvan a dolgozatokban). Szembeötlő tény, hogy a legtöbb művészeti-esztétikai témájú szakdolgozatot Hankiss János professzor bírálta, őt követi Pap Károly. A többi egyetemi tanár – Láng Nándor, Darkó Jenő, Járdányi-Paulovics István és Gaetano Trombatore – csak néhány vagy egyetlen hallgató esetében bíralt művészeti dolgozatot. Ez azt a tényt sugallja nekünk, hogy bár jóval többen oktattak művészeti-esztétikai stúdiókat, talán ők azok, akik leginkább be tudták vagy be kívánták építeni tudományos szakterületükbe, a tanárjelöltek oktatásába ezeket a tartalmakat.

⁷⁵⁵ Papp, 1940, utolsó oldal

⁷⁵⁶ Szulyovszky, 1943, utolsó oldal.

⁷⁵⁷ Ld. 7.2.1.2. alfejezet.

A vizsgált időszakban összesen 3403 bölcsész dolgozat született, ebből 143 pályamű,⁷⁵⁸ 2750 tanári szakdolgozat és 510 doktori értekezés. (ld. 2. táblázat) Mindebből 46 művészeti témájú, ez mindössze 1%. A statisztikai szám adatok mutatják, hogy bármennyire is fontos területet jelentett megítélésünk szerint az 1914 és 1949 között működő bölcsészkar oktatók tudományos és személyes érdeklődésből fakadó művészeti-esztétikai tevékenysége, a bölcsészkar egész működését tekintve ez mennyiségileg elenyésző, s igazán csak néhány ember esetében jelentett ez a ráhatás tartós, avagy végleges befolyást az egyetemi tanulmányok idején,⁷⁵⁹ hiszen „követéses vizsgálat” ebből a szempontból köztük tudomásunk szerint nem készült.

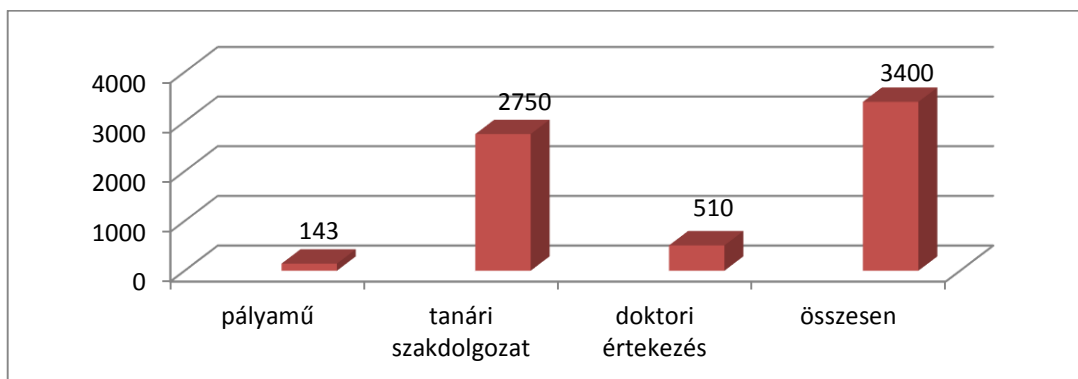
2. táblázat: A debreceni tudományegyetembölcsészettudományi karának hallgatói által készített összes dolgozat 1914–1949

Év	A dolgozat típusa			Összesen
	Pályamű	Tanári szakdolgozat	Doktori értekezés	
1914–1950	143	2750	510	3403

Forrás: KLTE évkönyve, 1955, 1-168.

Szerk.: Tamusné Molnár, 2015.

4. ábra: A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karán készült összes hallgatói dolgozat műfajonként 1914–1949

Forrás: KLTE évkönyve, 1955, 1-168.

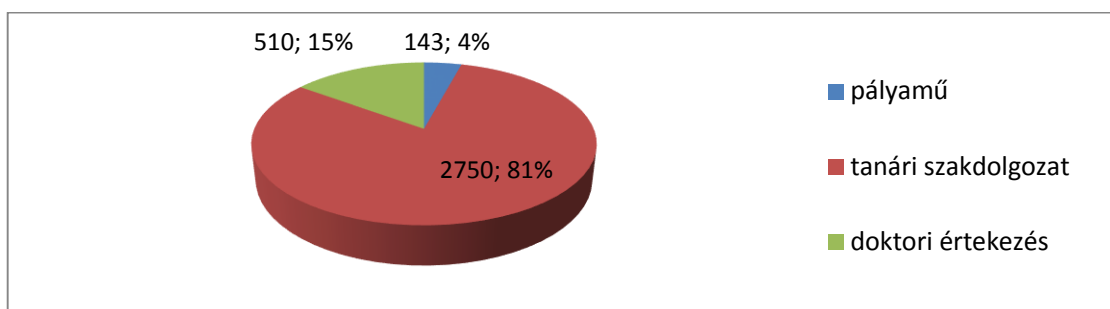
Szerk.: Tamusné Molnár, 2015.

⁷⁵⁸ A pályaművek száma nem egyezik meg a Mudrák József által közölt adattal. Mi az elsődleges forrásként használt egyetemi évkönyvben közölt dolgozatok megszámlálásával jutottunk ehhez az adathoz. Ld. KLTE évkönyve, 1955, 1-168.

⁷⁵⁹ A diploma megszerzése után, az egyetemről származó, életre szóló művészeti hatás csak néhány tanárjelölt esetében mutatható ki. Egyikük későbbi élete során szívesen használt saját kézzel rajzolt képeslapokat családi levelezése során, melyeket unokahúga bekeretezett és a mai napig lakásának falain őriz. Tevékenysége egyfajta amatőr képzőművészetként fogható fel, így érett személyiségében talán az egyetemi évek alatt őt ért művészeti nevelési hatások érhetők tetten. Rácz István a Debreceni Egyetem Kézirattára nyugalmazott könyvtárosnak nagybátyja, egyben a Tiszántúli Szépművészeti Céh (ld. 7.2.3.2.) ötletadó alapítójának testvére volt. Interjú Dr. Korompainé dr. Szalacsi Rácz Máriával, 2015. augusztus 14.

A diagram (ld. 4. ábra) szintén a táblázatban foglalt értékeket mutatja jól érzékeltetve, hogy az összes dolgozat számának mekkora részét teszik ki az egyes műfajokban készült pályaművek, tanári szakdolgozatok és doktori értekezések.

5. ábra: A debreceni tudományegyetembölcsészettudományi karán készült összes hallgatói dolgozat műfajonként 1914–1949

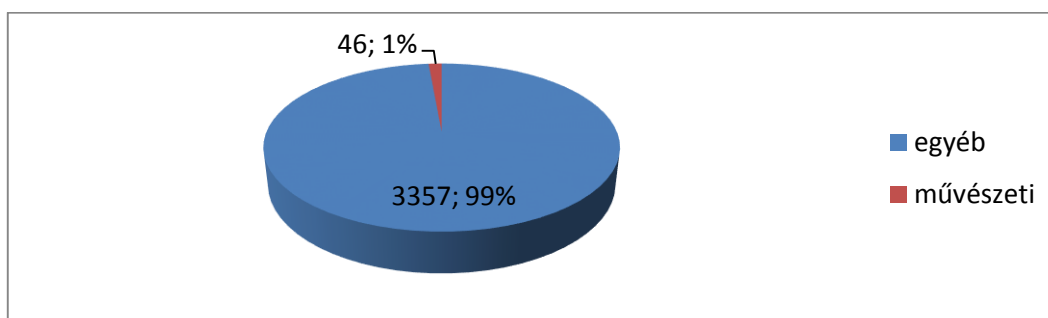

Forrás: KLTE évkönyve, 1955, 1-168.

Szerk.: Tamusné Molnár, 2015.

Jól látható a három műfajban írt dolgozatok százalékos megoszlása (ld. 5. ábra): a 2750 tanári szakdolgozat teszi ki az összes bölcsész dolgozat többségét, 81%-át, a doktori értekezések 510 darabja az összes dolgozat számának 15%-át, míg a 143 pályamű 4%-a az összes megírt bölcsész dolgozatnak.

6. ábra: A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karán készült összes hallgatói dolgozat téma szerint 1914–1949

Forrás: KLTE évkönyve, 1955, 1-168.

Szerk.: Tamusné Molnár, 2015.

A fejezet utolsó ábráján azt látjuk, hogy az összes dolgozathoz hány darab készült művészeti, illetve egyéb témákban (ld. 6. ábra): 3357, vagyis 99% az egyéb, míg csak 46, azaz 1% a művészeti tematikát feldolgozó írás. Ezek a számok nem fejezhetik ki a

vizsgált téma jelentőségét, fontosságát és kiemelt szerepét sem a hallgatók, sem a tudós professzorok életútjában, munkásságában.

A fejezetben sorra vett bölcsészdolgozatokat igyekeztünk numerikusan és tartalmilag is, általunk választott szempontok szerint sorra venni, csoportosítani, elemezni, hogy kiderítsük: a professzorok, oktatók témaajánlatai és/vagy a hallgatók témaválasztásai tükrözik-e a tanárok által közvetített művészeti-esztétikai tartalmakat? A vizsgálat szempontjai:

- a dolgozatok műfajai,
- a témaválasztás,
- az értékelési szempontok
- és a dolgozatok minősítése voltak.

Ennek érdekében bemutatottuk mennyi és milyen műfajú bölcsész dolgozat született művészeti-esztétikai témákban a debreceni hallgatók tollából 1914–1949 között. Mindezt azért tartottuk fontosnak, mert meggyőződésünk, hogy a tanárok fő kutatási területei, oktatott tárgyai és megjelent tudományos vagy ismeretterjesztő írásai hatással vannak tanítványaik témaválasztására, érdeklődési körére. Néha előfordult, hogy egy sikeres pályamunkából publikáció is lett. Kimutattuk, hogy műfaj szerint tanári szakdolgozathoz, tantárgy szerint francia nyelv és irodalomból, Hankiss János professzor témaajánlatával és bírálatával született a legtöbb írás, őt követte Pap Károly, a magyar irodalomtörténet professzora.

Abban az értelemben, ahogy ma beszélünk témavezető tanárról, a vizsgált korszakban nem beszélhetünk. A tanárjelöltek a szakuk professzorától kérhettek és kaphattak címet, témajavaslatot, de ezzel nagyjából ki is merült a professzor és a hallgató együttműködése. A szakdolgozat célja akkoriban ugyanis az volt, hogy megmutassa, mennyire képes a hallgató önálló kutatásra, irodalom-feltárássra, irodalom-feldolgozásra, a talált anyag rendszerezésére, csoportosítására és esetlegesen az értékelésére. A tanítványok éppen ezért nem kértek segítséget dolgozatírás közben – aki ilyet tett volna, arról jogosan gondolhatta volna a professzora, hogy alkalmatlan a tanári és a kutatói pályára, mivel nem képes önállóan megbirkózni a választott témával.⁷⁶⁰

A bírálók – akik legtöbb esetben a téma befogadói voltak – csak végső megfogalmazásuk állapotában találkoztak először a jelöltjeik dolgozatával, akkor értékelték őket. Így valóban a diákok művét véleményezték. Ennek ellenére voltak, akik nem tudtak ezzel a feladattal megbirkózni, ezért ők ún. „bértollnokok”-kal írást kaptak meg a szakdolgozatukat, sőt doktori értekezéseiket is,⁷⁶¹ amiért fizettek.⁷⁶² Előre meghatározott

⁷⁶⁰ Dr. Vincze Tamás szíves közlése alapján.

⁷⁶¹ Mata János közismert „bértollnok” volt, így rendszeres jövedelem-kiegészítésre tett szert. Ld. Szij, 1987, 413-414.

⁷⁶² Ezt támasztják alá Zibolen Endre szavai Vincze Tamás disszertációjában. (Vincze, 2011, 100.)

értékelési szempontok nem voltak. Ebben az esetben a professzorok úgy érezték volna, csorbul az egyetemi tanári szabadságuk, autonómiájuk. Az elbírálás ezért igen szubjektív volt. Pár mondattól fél-egész oldalig terjedt a géppel vagy kézzel írt szöveg, melyekből többet idéztünk is. Az áttekintett dolgozatok között mindkettőre találtunk példát és Buda Attila írásában is meggyőződhetünk erről.⁷⁶³ Az illető professzor készítette el, akitől a jelölt a témát is kapta. Kivételes esetekben más személy írta az értékelést. Mivel sok esetben nem találtunk az adott dolgozat mellett bírálatot, így az értékelési szempontokra vonatkozó messzemenő következtetéseket nem hoztunk. Az biztos, hogy az értékelés nagyon szubjektív módon történt, és a fennmaradt bírálatok alapján, hasonló feltételeket követeltek meg (leginkább) a szakdolgozatoktól, mint a mai felsőoktatás gyakorlatában.⁷⁶⁴

A kiírásra kerülő pályatételek⁷⁶⁵ többnyire a professzorok egyéni érdeklődését, ízlését tükrözték, sok esetben az is mutatja ezt, hogy éveken át ismétlődtek ugyanazok a pályatételek, vagyis a diákok nem érezték magukat megszólítva a professzor témái által, annyira idegenek voltak tőlük a kiírt címek. A sikeresen kidolgozott pályamunkákat általában szakdolgozatként is elfogadták. A szakdolgozati témák köre ugyancsak professzoronként változó volt. Általában ezek nem apróbb részlettémák kidolgozásai voltak, hanem nagyobb, átfogó témák kifejtései. Pap Károly pl. sokszor teljes írói életműveket tárgyalatott a jelöltjeivel.⁷⁶⁶ Volt tehát egy-két íratlan szabály a dolgozatírás gyakorlatában.⁷⁶⁷ A tanári szakdolgozat nem volt fajsúlyos munka, nem kellett „megvédeni” a szó mai értelmében, a mai gyakorlat szerint. Megírni és benyújtani kellett, majd tudomásul venni az értékelését. A szakdolgozat is és a doktori dolgozat is sokkal inkább „beugró”- jellegű volt, a jelentőségük nem volt nagy a szóbeli megmérettetéshez képest. A dolgozatot befogadó tanár személye sem volt kérdéses, mivel „egyszemélyes” tanszékek voltak sokáig, így nem volt választék: az adott szak professzoránál (vagy magántanáránál) írtak tanári szakdolgozatot és az arra ambíciót érzők doktori értekezést.⁷⁶⁸

A doktorálás esetében nem volt olyan jelentősége az írásban benyújtott értekezésnek, mint manapság, nem az arról való beszélgetés képezte a bölcsészkar doktori szigorlatok fő

⁷⁶³ A korabeli szakdolgozat-értékelési stílust ld. Buda, 2001, <http://www.c3.hu/~iris/>

⁷⁶⁴ Ld. Felker Gyula: A római zene (Bessenyei Lajos, 1939), de ismertünk olyan – nem művészeti témájú magyar irodalom – szakdolgozatot is, melyet szpl. Ady Lajos tankerületi főigazgató bíralt. Ld. Tóth Ervin. 1933, 111-112.

⁷⁶⁵ 1915 – 1949. Ld. Mudrák, 2005/b, 41-56.

⁷⁶⁶ Ld. Kiss László (1930): Molnár Ferenc; Bagdi Imre (1932): Ady Endre; Fazekas József (1932): Reményik Sándor élete és költészete; Gaál Endre (1932): Benedek Elek élete és irodalmi munkássága; Koller Gabriella (1932): Móra Ferenc.

⁷⁶⁷ Pl. ilyen íratlan szabály volt, hogy élő személyről nem készül szakdolgozat. Debrecenben mégis megtörtént, hogy még Oláh Gábor író életében (1881-1942) szakdolgozat született róla ugyancsak Pap Károly témavezetésével. Ld. Nagy András (1932): Oláh Gábor élete és költészete.

⁷⁶⁸ Dr. Vincze Tamás szíves közlése alapján.

témáját. Az értékelést ugyanis megkapták írásban a jelöltek. Leginkább annyiban került szóba a dolgozat, hogy a szigorlat egyes kérdései kapcsolódhattak a dolgozat témájához, de a szóbeli vizsgán azon volt a hangsúly, mit tud a jelölt a választott főtárgyból és a két melléktárgyból. A doktori értekezés benyújtása és kedvező elbírálása előfeltétele volt annak, hogy a jelölt megjelenhessen a jóval fajsúlyosabb doktori szigorlaton. Ennek gyakorlatáról Vincze Tamás disszertációját idézzük: *„Azok a bölcsészettan-hallgatók, akik nem kívántak tanári diplomát szerezni (s a tanári diplomához vezető létrát – alapvizsgálat, szakvizsga, pedagógiai vizsga – így kikerülhettek), doktori szigorlattal zárhatták tanulmányaikat. A gyakoribb eset természetesen az volt, hogy párhuzamosan mindkét képesítést – a középiskolai tanári oklevelet és a doktori diplomát is – megszerezték a tanulmányaikat sikeresen abszolváló hallgatók. Ebben az esetben sokszor előfordult, hogy már felavatott bölcsészdoktorként jelentkeztek a tanári diploma elnyeréséhez elengedhetetlenül szükséges pedagógiai vizsgára. De az sem volt ritka, hogy egy fiatal pedagógus már a tanári diplomája birtokában döntött a doktori eljárásba való bekapcsolódás mellett.”*⁷⁶⁹ Egy ilyen esetről számolt be egyik interjúalanyom is. Dr. Korompainé dr. Szalacsi Rácz Mária elmondása szerint édesapja, Rácz Imre – az a később Szalacsy Rácz Imre, aki a Tiszántúli Szépművés Céh tagja és krónikása lett,⁷⁷⁰ és több publikációja is napvilágot látott a korabeli Debreczen újság hasábjain – előbb doktorált magyar történelemből, mint szerzett tanár szakos diplomát történelem-földrajz szakon.⁷⁷¹ Mindezek ismeretében belátjuk, hogy *„az akkori felsőoktatásban az egyetemi doktorátusnak nem volt jelentős értéke.”*⁷⁷²

Nem várt megállapításra tettünk szert: annak ellenére, hogy a kimondottan művészetelméleti-esztétikai kurzusokat a pedagógia és a filozófia tanszék professzorai tartották az egyetemen, műveikben és óráikon leginkább ők tárgyaltak ilyen jellegű tartalmakat, pedagógia tárgyából egyetlen dolgozat sem született művészeti témában. Filozófiából két doktori értekezés látott napvilágot ezen a területen, de számuk így is elenyésző a többi írás mennyiségéhez képest. Oka ennek lehet az, hogy a témákat befogadó professzorok a törzsanyag témaköreit szánták hallgatóiknak, nem vonták be a diplomaszerezés folyamatába személyes érdeklődésük tárgyát illetve, hogy az egyetem diáksága nem szívesen

⁷⁶⁹ Vincze, 2011, 96.

⁷⁷⁰ Ld. 7.2.3. alfejezet.

⁷⁷¹ Rácz Imre (1929): Pekrovinai gróf Pekri Lőrinc II. Rákóczi Ferenc fejedelem hadvezére. Doktori értekezés. DE BTK, Debrecen. Ld. Módis, 1955, 141; Rácz Imre (1931): Gróf Pekri Lőrinc, II. Rákóczi Ferenc erdélyi generálisa. Tanári szakdolgozat. DE BTK, Debrecen. Ld. Módis, 1955, 83; Rácz Imre (1931): A várak eredete földrajzi szempontból. Tanári szakdolgozat. DE BTK, Debrecen. Ld. Módis, 1955, 38. Interjú Dr. Korompainé dr. Szalacsi Rácz Máriával, 2015. augusztus 14. A már említett Szabó Erzsébet hallgató is doktorként írta meg művészettörténet tárgyú szakdolgozatát. Ld. Szabó E, 1929.

⁷⁷² Vincze, 2011. 96.

vállalkozott ezeknek a tartalmaknak a vizsgálatára, kutatására, hiszen ez a feladat komoly önállóságot kívánt tőlük minimális professzori segédlettel.

A fejezet zárásának szánjuk azt a táblázatot (II. sz. táblázat)⁷⁷³, mely az összes, általunk vizsgált, bölcsészkaron oktató tanár egyetemi tevékenységét mutatja be. Az összesített adatokkal (név, születés és halál évszáma, a debreceni tudományegyetemre érkezés, illetve az onnan való távozás dátuma, az előző munkahely, az egyetemre érkezés szervezeti egysége és az oktatott tantárgyak) különösen a művészeti tartalmak közvetítésére koncentráltunk (kivétel azok esetében, akik egyáltalán nem tartottak ilyen jellegű kurzusokat az egyetemen, hanem ezirányú tevékenységük az egyetemi életen kívül zajlott).

Mivel kutatási kérdéseink között szerepel a bölcsész tanárok egyetemen kívüli – ún. extrakurrikuláris – tevékenységének vizsgálata is, ezért az egyetemi működésük után nyomon követjük Debrecen városának kulturális és művészeti közéletében betöltött jelentős szerepüket. Ebben átmeneti helyet képvisel a Debreceni Nyári Egyetem szervezete, mivel az egyetemi bölcsészkarhoz kötődik alapítása és működtetése.

⁷⁷³ Ld. Függelék 11.1/II. sz. táblázat.

6. A DEBRECENI NYÁRI EGYETEM MŰVÉSZETI ELŐADÓI ÉS RENDEZVÉNYEI

6.1. Az első évek

A Debreceni Nyári Egyetem életre hívása a bölcsészprofesszorok, mindenekelőtt Hankiss János, Milleker Rezső és Tankó Béla nevéhez fűződik 1927 májusában. Az alapítók célja már a kezdetektől világosan megfogalmazódott. A debreceni nyári tanfolyamok révén megismertetni a trianoni békekötés által megcsonkított, szétdarabolt Magyarország kultúráját és történetét az európai és a szomszédos országok népeivel – így keresve kiutat a viszonylagos diplomáciai elszigeteltségből a kultúra közvetítésével.⁷⁷⁴ Debrecenben voltak hagyományai az ismeretszerzés ilyen jellegű, alternatív módszereinek. Az egyetem elődjének tekintett református kollégiumban az érdeklődők a Népszerű Főiskolai Tanfolyamokon⁷⁷⁵ vehettek részt. Ezek egy része a város értelmisége felé, másik része pedig az egyszerűbb emberek irányába képviselte a tudomány és a kultúra különféle ágait. Az egyetemi oktatók közreműködésével 1921 őszén indították meg újra ezt a tanfolyamot a Déri Múzeumban. Egy-egy kurzus, amelyet évenként rendeztek, általában húsz előadásból állt.⁷⁷⁶ A város lakói számára ez volt a legrangosabb program, ezért az érdeklődők csak belépődíj ellenében látogathatták.⁷⁷⁷

Debrecenben a Nyári Egyetem mozgalmának első számú képviselője Milleker és Hankiss professzor volt. Hankiss a Debreceni Nyári Egyetem megszervezéséből a „szellemiség megteremtésével” vette ki a részét. (Milleker inkább a gyakorlati szervezést végezte.) A kiváló tudós számtalan konferencián, fórumon próbálta megismertetni és elismertetni a magyar kultúrát. Ennek egyik kiemelkedő példája volt a Nyári Egyetem.⁷⁷⁸ (Szomorú esemény volt életében, amikor a II. világháború után, 1948. július 26-án leváltották

⁷⁷⁴ Hankiss János „A kultúrdiplomácia alapvetése” című művében kétségtelen és máig érvényben lévő irányt, útmutatást és célkitűzést fogalmazott meg a nehéz diplomáciai helyzetben lévő trianoni Magyarország „kultúrdiplomatai” számára. Ld. Hankiss J, 1937, DE ENK BTK és TTK Kt. E 179/13.

⁷⁷⁵ Az egyetem és Debrecen kapcsolatában fontos szerepet töltött be az 1912-ben létrehozott Népszerű Főiskolai Tanfolyam, amely a református kollégium kezdeményezésére a tudományok népszerűsítését és az érdeklődő laikus nagyközönséggel való megismertetésüket szolgálta. Ezen a többi fakultáshoz viszonyítva gyakrabban adtak elő a bölcsészkar professzorai, sőt az 1930-as években a NFT elnöke is közülük került ki Darkó Jenő személyében. A város által anyagilag is támogatott előadássorozat minden évben egy őszi és egy tavaszi ciklusból állt, amelyek általában 10-12 kurzust tartalmaztak a legkülönbözőbb tudományok köréből, és ezeket olykor rendkívül nagy érdeklődés kísérte – több száz nézőt is jelentett. (Bakó, 1986, 318.)

⁷⁷⁶ A második világháború után az egyetem bölcsészkarának tanárai két féléven át heti 4 előadással a munkásoknak tartottak Népszerű Főiskolai Tanfolyamot.

⁷⁷⁷ Tar, 1986, 318.

⁷⁷⁸ Hankiss J, 1941/b, 7.

az éppen csak újrászerveződő nyári tanfolyam éléről, és Juhász Géza látta el az igazgatói tisztséget.) Kettejük mellett a nyári egyetem elindításában Tankó Béla is részt vállalt. Ők hárman lettek a *Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Karának szünidei tanfolyama, illetve nyári egyeteme* rendezőbizottsága, vagyis a tanfolyamok megszervezői, igazgatói és lebonyolítói.⁷⁷⁹

Elsősorban a bölcsészprofesszorok áldozatos munkájának és nem utolsósorban az általuk nyújtott pénzügyi kölcsönnek köszönhetően bámulatos gyorsasággal sikerült elindítani a tanfolyamot: májusi elhatározás után szűk két hónappal, 1927. július 3-án Milleker Rezső igazgatásával sor kerülhetett az első Debreceni Nyári Egyetem megnyitójára, amelyet aztán végig a hónap folyamán előadások, nyelvórák és egyéb kulturális rendezvények (például hangversenyek, kirándulások) követtek.⁷⁸⁰ Az első tanfolyam előadásait kizárólag debreceniek tartották, többségükben az egyetem oktatói. Ezekre még mindössze 25 hallgató iratkozott be, akik közül hárman voltak külföldiek. A jelentkezők többek között hallhattak előadást a filozófia, az irodalom, a festészet és a zene témaköreiből. Utóbbit Tankó Béla interpretálta zenetörténeti előadásában.⁷⁸¹ „*A zene úgy kap helyet, hogy Tankó Béla zenetörténeti fejtegetéseit néhányszor helyi művészek illusztrálják.*”⁷⁸² Az előadásokra a tanfolyam hallgatói mellett bárki jegyet válthatott. 1928-ban Mitrovics Gyula is csatlakozott a művészeti témákhoz esztétikatörténeti bemutatóival.⁷⁸³

Hankiss János munkássága révén egyre jobban kialakult az előadások forgatókönyve: „*Az előadási program tartalmaz mindenekelőtt egy ún. »középponti tanfolyam«-ot. Ennek részei: a) filozófia, vallástudomány, esztétika, lélektan és nyelvtudomány; b) irodalom, művészet, zene; c) történelem, régészet, jogtudomány; d) természettudományok; e) nyelvleckék és »idegen nyelvi séták«.*”⁷⁸⁴ 1929-ben 20 előadó 104 órában tartott előadást a magyar földről és népéről, a magyar irodalomról, nyelvről, művészetről. 53 óra nyelvlecke és 11 koncert volt, vagyis inkább zenei előadás zongorakísérettel, főként a magyar zenéről,

⁷⁷⁹ Némedi, 1988/a, 16.

⁷⁸⁰ Kerepeszki, 2014, 47.

⁷⁸¹ DNYE-albumok 1. 1927–1933.

⁷⁸² Némedi, 1988/a, 14.

⁷⁸³ Ld. Függelék 11.4/1.

⁷⁸⁴ A program külön szaktanfolyamot szervezett tanítók, iskolán kívüli népművelők és titkárok számára. Az előadási program ígért bevezetést a magyar népművészetbe és a régi magyar zenébe, az újabb magyar irodalomba, a külföldi magyar irodalomba. A hangversenyek, a hortobágyi betyár- és pásztornóták mellett, Mozart- és Weber-áriákat énekeltek, este 8 óra után előadás következett zenei vagy filmillusztrációkkal. (DNYE-albumok, 1, 1927–1933, tanrendek, órarendek) „*A helyi lapok igen röviden közlik a napi vagy heti előadásprogramot. Igazában hosszabb ismertetést csak Nagy József kereskedelmi iskolai tanár ex libris-kiállítása érdemel ki. A kitűnő műgyűjtő három kontinensről gyűjtött a kisgrafikákból. Előadást is tartott az Arany János u. 1. sz. ház emeletén, egy szemináriumi helyiségben elhelyezett kiállítási anyaghoz. Hangsúlyozta, hogy a nyári egyetemenek köszönhető kiállítás az első a maga nemében, mert Budapesten is csak 1903-ban, valamint 1913-ban került sor arra, hogy az iparművészet legdemokratikusabb, legérdekesebb ágának termékeit nagyobb közönség láthassa.*” (Némedi, 1988/a, 16-17.)

elsősorban Liszt Ferencről és a magyar dalról. Füredy Gusztáv tanár és Höchtl Margit zongoraművésznő voltak a főszereplői a Haydn-, Mozart-, Beethoven-, valamint a Chopin- és Schumann-estnek. Nagy siker volt Dezső Gábor zeneszerző nótaestje is.⁷⁸⁵ Az 1930-as kurzuson este fél 9-től 10-ig előadások szóltak zenéről, művészetről. A tanfolyam legérdekesebb része Juhász Géza előadás-sorozata⁷⁸⁶ volt a XX. századi magyar irodalomról.⁷⁸⁷ A debreceni előadók mellett 1931-ben tűnt fel először a pesti tudós, Pukánszky Béla neve: Goethe halálának 100. évfordulóján a nagy költő hazai fogadtatásáról beszélt. 10 év múlva a debreceni német tanszék vezetője lett: „*addig, majd 1945-től 1948-ig, elhivatott harcostársa ő a kezdeményező kollégáknak.*”⁷⁸⁸ 1933-ban Tankó az esztétikáról, Soó Rezső a grafikáról adott elő.⁷⁸⁹

6.2. A nagy fellendülés korszaka (1934–1938)

A Debreceni Nyári Egyetemen 1934-től már 100-150 előadás hangzott el, a főtanfolyam mellett speciális jelleggel újabb tanfolyamok tűntek fel, nagyszabású saját hangversenyeket rendeztek⁷⁹⁰ az Aranybika koncerttermében.⁷⁹¹ Először 1935-ben nyomtattak képes prospektust magyar és idegen nyelven a pesti Egyetemi Nyomdában. Készültek képes plakátok,⁷⁹² Toroczkai (Toroczkay) Oszvald⁷⁹³ ismert debreceni festő alkotásai: az egyiken magyaros tógában fiatal férfi, aki egyik tenyerén tartja az egyetem új épületét, másik kezében könyv. A mintegy lebegő alak alatt a Hortobágy: ménes, csikósok, népviselet és gémeskút.⁷⁹⁴ A másik plakáton fiatal magyar pár, kezükben virág, a kép alsó felén ugyancsak a

⁷⁸⁵ Némedi, 1988/a, 18-19. és DNYE-albumok, 1, 1927–1933.

⁷⁸⁶ Ez tulajdonképpen a Hankiss Jánossal francia nyelven közösen írt könyv (Littérature hongroise par Hankiss et Juhász) bemutatásán volt. (Némedi, 1988/a, 21.)

⁷⁸⁷ Némedi, 1988/a, 22. és DNYE-albumok, 1, 1927–1933.

⁷⁸⁸ Némedi, 1988/a, 22-23. és DNYE-albumok, 1, tanrendek, órarendek, 1927–1933.

⁷⁸⁹ Ld. Függelék 11.4/2,3,4.

⁷⁹⁰ „Több mint kétszáz beiratkozott hallgatója közt az idén is voltak hazai és külföldi magyarok, köztük egyre nagyobb s most már impozáns számmal debreceniek, aztán olaszok, németek, lengyelek, svédok, észtek, bulgárok. 119 előadás, 87 nyelvlecke [...], 3 magyar hangverseny, 2 kirándulás szerepelt a gazdag programmon. Debrecen hírének és nevének ma már egyik legfőbb hordozója, idegenforgalmának ősi gerince a „Nyári Egyetem”. (A debreceni Nyári Egyetem, 1934, 123.)

⁷⁹¹ Némedi, 1988/a, 32. és DNYE-albumok, 2, 1934.

⁷⁹² „A propagandát a Nyári Egyetem állandóan üzemben lévő irodája végzi, mely eddig 25,000 prospektust és több mint 2,000 plakátot küldött el a világ minden részébe, hogy minél nagyszámú közönség jöjjön el Debrecenbe a nyári egyetemi tanfolyamra, melynek programján érdekes előadások, kirándulások, fényes ünnepségek, hangversenyek, látványosságok szerepelnek.” (A Debreceni Nyári Egyetem, 1937, 138.)

⁷⁹³ Az Ady Társaság képzőművészeti osztályának tagja, „az impresszionista festészet egyik úttörője volt Debrecenben”. (Kardos P, 1979, 292.) A korabeli forrásokban mindkét írásmód szerepel, ezért az adott irodalom szerint használjuk a szövegben.

⁷⁹⁴ Ld. Függelék 11.4/5.

Hortobágy.⁷⁹⁵ A természettudományt Berei Soó Rezső botanikus professzor és Went István orvosprofesszor képviselték. A tanfolyam legérdekesebb vendége Carlo Guido Visconti di Modrone gróf, zeneszerző és zongoraművész volt, aki három előadást tartott a zeneiskola dísztermében az olasz zenéről.⁷⁹⁶ A Párizsból érkezett Joseph Baruzzi író Liszt Ferencet méltatta. A többi magyar egyetem igen rangos előadókkal járult hozzá a tanfolyam sikeréhez, köztük Gerevich Tibor műtörténész.⁷⁹⁷ A tanrend⁷⁹⁸ röviden utalt arra, hogy – külön programmal – népművelési szeminárium is volt „felnőttnevelésként”. Ez Hankiss Jánosnak kedves gondolata és állandó törekvése volt már 1928 óta.⁷⁹⁹ A sajtóvisszhangban is tükröződött a nagy fellendülés.⁸⁰⁰ A magyar nyelv oktatásában változások következtek be: rendszeressé vált a magyaroktatás⁸⁰¹ 12 órában. Wallisch Oszkár lektor magyar népdalokra tanította a kezdőket, és az első néhány órában látványos sikereket ért el.⁸⁰² 1934 nyarán érvénybe lépett a „Szabályzat a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem szünidei tanfolyamán (röviden 'nyári egyetem') teendő vizsgálatokról és elnyerendő bizonyítványokról. (Jóváhagyta a VKM 1934. évi 15.762. IV. sz. rendeletével.) E szerint kívánatos, hogy előadások tartassanak [...] a magyar tudomány és művészet történetéből.”⁸⁰³

1935-től az előadások köre ismét bővült. Németh Antal, a Nemzeti Színház igazgatója, *Színpad, film és rádió* címmel beszélt, és felkereste a Csokonai Színházat is.⁸⁰⁴ A Nyári Egyetem tekintélyének ugrásszerű növekedését⁸⁰⁵ jelezte, hogy a Hunnia Filmgyár igazgatója, Bingert János *A magyar film hőskora* címmel vállalt előadást. Pukánszky Béla német nyelven öt előadásban adott képet a magyar kultúra fejlődéséről. Rangos vendég volt Roberta Papini, a római modern nemzeti művészeti múzeum igazgatója, aki a kortárs olasz művészetről beszélt. Joseph Baruzzi ismét Lisztről és a magyar zenéről adott elő két órában, Hankiss a magyar

⁷⁹⁵ Némedi, 1988/a, 26. és DNYE-albumok, 3, 1935. Ld. Függelék 11.4/6.

⁷⁹⁶ Carlo Guido Visconti di Modrone gróf hangversenyei, 1934, 4. és Visconti di Modrone hangversenye, 1934, 2.

⁷⁹⁷ A pesti egyetem művészettörténet tanára volt, ld. 4.1.1. alfejezet.

⁷⁹⁸ DNYE-albumok, 2, tanrend, 1934.

⁷⁹⁹ DNYE-albumok 2, 1934.

⁸⁰⁰ „Debrecen társadalma nagy megértéssel fogadta az idesereglő idegeneket úgy, hogy valamennyien feledhetetlen emlékekkel távoztak Magyarországról és minden remény megvan arra, hogy a debreceni Nyári Egyetem jövő évi jubiláris tanfolyamára még több idegen látogat el Debrecenbe.” (A debreceni Nyári Egyetem 1935-ben, 1936, 145); DNYE-albumok 2, 1934, 3, 1935, 4, 1936, 5, 1937, 6, 1938. és Némedi, 1988/a, 36-37.

⁸⁰¹ 1934-ben 87 nyelvlecke – „köztük magyarnyelvű is a magyarul oly buzgón tanuló külföldiek számára” – várt a hallgatókra. („A debreceni Nyári Egyetem”, 1934, 123.)

⁸⁰² Némedi, 1988/a, 33.

⁸⁰³ Némedi, 1988/a, 34.

⁸⁰⁴ Cikkek Németh Antalról: Debreceni Ujság, 1935. aug. 9. 10. 13; Debreceni Független Ujság, 1935. aug. 11. DNYE-albumok, 3, 1935.

⁸⁰⁵ „A debreceni Nyári Egyetem kilencedik tanfolyama iránt országszerte sőt Európaszerte nagy érdeklődés nyilvánult meg. A Nyári Egyetem már kiállta a tűzpróbát, két helyen is utánpótlásra talált és az idén a Kultuszminisztérium a Tisza István Tudományegyetem keretébe olvasztotta bele. Az idei tanfolyam propaganda és előkészületi munkálatai úgy a külföld, mint a belföldi közönség körében karácsony óta szakadatlanul folytak és az eredmény nem is maradt el, mert aug. 1-ig, az ünnepélyes megnyitó napjáig 564 magyar és külföldi hallgató iratkozott be. Az idei tanfolyamon tizenhat különféle nemzet volt képviselve.” (A debreceni Nyári Egyetem 1935-ben, 1936, 144.)

kultúra képét rajzolta fel.⁸⁰⁶ Tankó Béla a magyar zenéről angol nyelven tájékoztatott, Wallisch Oszkár⁸⁰⁷ pedig olasz nyelven ismertette a magyar festészet történetének korszakait.⁸⁰⁸

A jubiláris, tizedik év (1936)⁸⁰⁹ egyik legnagyobb eseményeként a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége magyar táncestet szervezett az Aranybika dísztermében. Az estet Liszt XIV. magyar rapszódiaja zárta. Magas színvonalú volt ez a nagy szaktudással és még nagyobb ügyszeretettel előkészített est, melyet nem csak a helyi sajtó részesített megkülönböztetett figyelemben (A *Magyar Asszony* két képet is közölt az estről.)⁸¹⁰ A táncok betanítója, Perczel Karola fiatal korában a Csokonai Színház balerinája volt, később meg igen színvonalas tánciskolát tartott fenn Debrecenben.⁸¹¹ A tanfolyamon Lajtha László zeneszerző a magyar népzene kutatás módszereit és eredményeit elemezte. P. O. Ferraud párizsi zenetörténész élete utolsó előadását tartotta „*Korunk zenei stílusai és a magyar muzsika*” címmel.⁸¹² Igen szerencsés tolmácsolást nyert a magyar népdal: Molnár Imre előadott, énekelt, felesége, Hír Sári zongoraesttel járult hozzá a programhoz. Tankó Béla „*A modern esztétika főbb kérdései*”-ről adott elő három ízben. Igazi különlegességet képviselt a természettudós Berei Soó Rezső professzor „*A magyar kisgrafikai művészet*”-et bemutató két vetítéssel egybekötött előadása.⁸¹³ Soó akkor Magyarország egyik legnagyobb képző- és iparművészeti gyűjteményével rendelkezett, így kiválóan ismerte az exlibris műfajára vonatkozó adatokat.⁸¹⁴

Az 1937. évi nyári egyetem idejére Pukánszky Bélát elkísérte felesége, Kádár Jolán is, aki a 100 éves Nemzeti Színházról tartott előadást. Ebben az évben két új név tűnt fel a tanárok között: Karácsony Sándor és egyik hú tanítványa, Lükő Gábor.⁸¹⁵ Karácsony többször is szerepelt jellegzetes magyar témáival a nyári egyetem fennállása alatt. Ekkor „*A nők az egyetemen a koedukáció szempontjából*” címmel beszélt, Lükő Gábor pedig „*A nép mint művész*” címmel értekezett. A francia nyelvű előadás-sorozat ez évben is színesebbre, tartalmasabbra sikerült. Az Erdélyből jött Dóczyné Berde Amália az erdélyi népművészet lelkét mutatta be francia nyelvű előadásában, s ugyanakkor kiállítás is nyílt festményeiből az

⁸⁰⁶ Cikk Hankissról: Uj Magyarország, 1935. aug. 2. DNYE-albumok, 3, 1935.

⁸⁰⁷ Wallisch az egyetem olasz nyelvi lektora volt, doktori értekezését említettük ld. 5. fejezet.

⁸⁰⁸ Némedi, 1988/a, 36-37. és DNYE-albumok, 3, 1935.

⁸⁰⁹ Ld. Függelék 11.4/7.

⁸¹⁰ A Magyar Asszony, 1935. szept. 1. és 15. DNYE-albumok, 4, 1936.

⁸¹¹ Némedi, 1988/a, 42.

⁸¹² Néhány nap múlva saját autóján nekivágott a Hortobágnak egy honfitársával, Julien Dutilleul festővel és Lajtha Lászlóval, felfordult a kocsijával, és csak Lajtha élte túl a szerencsétlenséget. Ez augusztus 18-án történt, és sötét árnyat vetett a jubiláris tanfolyam záróünnepélyére. (Debreczeni Ujság, XL. évf. 188. sz. 1935. aug. 18. címlap – DNYE-albumok, 3, 1935.)

⁸¹³ Ld. Függelék, 11.4/8.

⁸¹⁴ DNYE-albumok, 4, 1936. és Némedi, 1988/a, 39.

⁸¹⁵ DNYE-albumok, 5, 1937.

egyetem egyik termében.⁸¹⁶ A nyári egyetem vezetősége mindig is azon volt, hogy az idesereglő nemzeti csoportok legalább a tanfolyam végén, a nemzetek estjén, nemzeti viseletükben rövid műsort mutassanak be.⁸¹⁷ A lengyel csoport estjén Chopin-műveket, zenei kísérettel ellátott eposz-részleteket és tánckari produkciót láthattak az érdeklődők, ami osztatlan sikert aratott a nagyerdei Vigadó teraszán.⁸¹⁸

Több magyarországi és debreceni jubileumi esemény is esett az 1938-as esztendőre: Szent István király halálának 900. évfordulója; a Magyarok Világszövetsége kongresszusa; a Debreceni Református Kollégium fennállásának 400. évfordulója. Annak ellenére, hogy az „Anschluss” nagymértékben visszavetette a hazai idegenforgalmat, soha el nem képzelt számban jelentkeztek külföldről a nyári egyetemre.⁸¹⁹ A magyar filmművészet is felfedezte Debrecen most már híres nyári rendezvényét – több játékfilm-jelenetet is a Nagyerdőn és Hortobágyon forgattak a tanfolyamok ideje alatt. Olyan neves művészek játszották a főbb szerepeket, mint Csontos Gyula, Bilicsi Tivadar, Szörényi Éva vagy Simor Erzsi.⁸²⁰ Új nevek, kitűnő előadók is feltűntek: Bartha Dénes magas színvonalon tárta fel a magyar népzene és a magyar műzene különbségeit és egyezéseit.⁸²¹ Roland Barthes, a híres francia kritikus két előadást tartott Liszt Ferencről. Az angol nyelvű sorozatban Bartha Dénes az egyedüli magyar: népdalainkról tartotta színvonalas előadását. A legnagyobb sikert végül is nem a magyar bor, hanem a magyar zene és a magyar irodalom aratta. Bartha Dénes előadásainak hatására Harold Blaine professzor – aki korábban, az USA-ban cowboy-dalokat jegyzett fel – elhatározta, hogy hortobágyi pásztornóták gyűjtésébe kezd. A magyar zene sikereként könyveltük el, hogy a júliusban nálunk járt Bessenyei Gábor professzor (New York) kijelentette: az 1939. évi világkiállítást az USA-ban a Rákóczi-induló hangjaival fogják megnyitni, mert ez fejezi ki legtökéletesebben azt a lendületet, amelyet a világkiállítás hatalmas anyagával és méreteivel reprezentálni akart.⁸²² Az egész tanfolyamnak a legnagyobb hatású, legsikeresebb rendezvénye Mécs László papköltő előadóestje volt az akkoriban nagyon népszerű saját verseiből. Benne látták a külföldiekre is hatni tudó magyar költőt. A debreceni sajtó úgy köszöntötte mint az első olyan magyar poétát, akire Európa odafigyel, akit

⁸¹⁶ Némédi/a, 1988, 45.

⁸¹⁷ „Ezután kedves jelenetek között jelentek meg sorrendben az egyes nemzetek képviselői jórészt nemzeti viseletben s magyar, vagy saját nyelvükön mondottak üdvözlő beszédet.” (A debreceni Nyári Egyetem, 1937, 140.)

⁸¹⁸ Némédi, 1988/a, 46.

⁸¹⁹ Némédi, 1988/a, 49.

⁸²⁰ Némédi, 1988/a, 50.

⁸²¹ Némédi, 1988/a, 51.

⁸²² Némédi, 1988/a, 52.

az a kivételes kitüntetés ért, hogy még életében elismerik és tisztelik a kontinens „kultúrnemzetei”.⁸²³

Nem lehet teljes az 1934 és 1938 közötti évek tanfolyamairól adott leírás, ha nem említjük külön is az elhangzott hangversenyeket. A zene az általános műveltség része, tehát a kezdettől fogva hely jutott neki a tanfolyamon. Eleinte az egyetememes emberi kultúra szolgálatának jegyében Mozart, Beethoven, Weber, Wagner és Chopin művei szólaltak meg a nyári egyetem hangversenyein, de amint a tanfolyam magyarságismertető jellege került előtérbe, a koncertek is egyre inkább a magyar zenetörténet és a magyar zeneművek bemutatását és népszerűsítését kezdték szolgálni. Kezdetlől fogva Liszt Ferenc művei álltak a nyári egyetem zenei programjának a középpontjában: 1936-ban Liszt-emlékestet rendeztek, amelynek keretében Fűrey Gusztáv, a kitűnő zenetörténész tartott előadást és Hír Sári zongoraművész adott elő Liszt-műveket.⁸²⁴ 1937-ben bővült a program: nagyszabású magyar zenei estet mutattak be az Aranybika Szálló nagytermében Báthy Anna és Ország Tivadar közreműködésével. Ez alkalommal Liszt Ferenc művei mellett Kodály, Bartók, Dohnányi, Hubay és Erkel művei is megszólaltak, s a rangos előadóművészekon kívül Meissner Lujza, a tizenkét esztendő „csodagyerek” is a közönség elé lépett.⁸²⁵ A „csúcsot” jelentő 1938-as évben Palló Imre és Gyurkovics Mária személyében a legjobb és legelismertebb előadóművészek léptek fel a nyári egyetem koncertjén. Műsorukban – az előző évhez hasonlóan – Bartók, Kodály, Liszt, Erkel és Hubay mellett fiatal szerzők művei is szerepeltek. E hangverseny, a Mécs László-előadóesthez hasonlóan, megérdemelt nagy sikert aratott, s azt igazolta, hogy a valóban modern magyar zeneművészet otthont kapott a Debreceni Nyári Egyetemen.⁸²⁶

A nehézkesen induló tanfolyam a gazdasági válság időszakában újabb pénzügyi akadályokkal szembesült, (ami elsősorban a külföldi hallgatók idecsábítása szempontjából fontos ösztöndíjakban és propagandában érezte a hatását) azonban az 1930-as évek közepére igazi sikertörténétté nőtte ki magát. A későbbiekben viszont már nemcsak Európából érkezett több száz hallgató, hanem a világ távolabbi pontjairól is akadtak érdeklődők, sőt még a második világháború éveiben is jelentős volt a látogatottság.⁸²⁷ Emellett a Debreceni Nyári Egyetem jelentőségét mutatja az is, hogy nemcsak a korabeli

⁸²³ Némedi, 1988/a, 53.

⁸²⁴ DNYE-albumok, 4, 1936.

⁸²⁵ DNYE-albumok, 5, 1937.

⁸²⁶ DNYE.albumok, 6, 1938. és Némedi, 1988/a, 56-57.

⁸²⁷ DNYE-albumok, 7-10, 1939–1940, 1940, 1941, 1942–1948. 1943 augusztusában például mintegy 200 külföldi és 600 hazai hallgató vett részt a tanfolyamon. (Kerepeszki, 2014, 47.)

magyar filmhíradók tudósították évről évre, hanem olykor kormányfők is megtisztelték jelenlétükkel a megnyitó vagy záróünnepélyeket.⁸²⁸

6.3. A második világháború évei

Az 1939-es kurzus⁸²⁹ magyar nyelven elhangzott előadásainak címeiben mind benne találjuk a „magyar” szót: a magyar népdal, a magyar művészet nemzeti jellege, a mai magyar zene.⁸³⁰ Az előadók között szerepelt Mitrovics Gyula is, bár a legnagyobb hatást a hallgatóságban és a sajtóban egyaránt Karácsony Sándor *A magyar lélek neveléséről* című előadása váltotta ki. Szerinte a magyar nyelvből és a magyar zenéből kell kiolvasni azt, hogy a magyar lélek cselekedetrendszerének egészét a mellérendeltség viszonya uralja, az „én” és a „te” teljesen egyenrangú benne. Az adott helyzetben – ismerve Karácsony Sándor kivételes előadói képességét – nem csoda, hogy a hallgatóság felállva, percekig tapsolta a kiváló professzort, utána pedig küldöttség kereste fel, hogy tartson még néhány előadást a felvidékieknek.⁸³¹ Lelkes tanítványa és hű követője, Lükő Gábor *Népművészetünk I-II.* című előadásai szervesen illeszkedtek ebbe a magyaros tematikába.⁸³² Július 22-én irodalmi estet tartottak, ezen Áprily Lajos, Juhász Géza, Gulyás Pál, Zilahy Lajos és Oláh Gábor szerepeltek a magyar írók közül. Augusztus 10-én szépmíves irodalmi estet⁸³³ rendezett a nyári egyetem. Szalacsi Rácz Imre bevezetője után Erdélyi József, Sinka István és Oláh Gábor adtak elő költeményeikből. A nyári egyetem főtanfolyamán most sem hiányzott az önállóan megrendezett nagy magyar hangverseny: Gyurkovics Mária és Littasy György operaénekesek régi és új magyar dalokat mutattak be Bartók, Kodály, Liszt, Kacsóh, Lehár és népi szerzők műveiből augusztus 11-én. Augusztus 15-én a 11. Bocskai István hajdúezred zenekara adott hangversenyt az egyetem aulájában. Augusztus 17-én megrendezték a nemzetek ünnepét: 13 nemzeti csoport lépett fel tánc-, zene- és énekdarabbal, többek között jávaiak és indokínaiak is.⁸³⁴ „*A debreceni záróünnepélyen Hankiss János latinul búcsúzott el a tanfolyam résztvevőitől, hogy senkit ne sértsen és mindenkihez szóljon. [...] A remekbe készült búcsúlevelet, Haranghy Jenő (a debreceni Köztemető egyik ravatalozó termének üvegablakainak tervekészítője) rajzával*

⁸²⁸ Például 1938 nyarán az akkor vallás- és közoktatásügyi miniszter Teleki Pál, 1942 augusztusában pedig Kállay Miklós. (DNYE-albumok, 6. 1938, 10. 1942-48 és Kerepeszki, 2014, 47.)

⁸²⁹ Ld. Függelék 11.4/9.

⁸³⁰ Némedi, 1988/a, 66.

⁸³¹ Némedi, 1988/a, 69.

⁸³² DNYE-albumai, 7, 1939/40.

⁸³³ A Tiszántúli Szépmíves Céh estje.

⁸³⁴ Némedi, 1988/a, 70.

díszítve, minden résztvevő megkapta.”⁸³⁵ 1940-ben nem került megrendezésre a nyári egyetem a II. világháború kitörése miatt.

Nagy erőfeszítések árán sikerült megrendezni 1941-ben újra a kurzust.⁸³⁶ Nem lehet említés nélkül hagyni a nagy magyar hangversenyt Tamás Ilonka és Udvardy Tibor pesti operaénekesek közreműködésével. A magyar zene legjavából, Erkel, Kodály műveiből énekeltek és népdalokat adtak elő cigányzene-kísérettel.⁸³⁷ A búcsúesten Molnár Imre professzor tartott előadást a magyar zenéről, zenei bemutatással kiegészítve. A műsor keretében a külföldiek magyar nótákat énekeltek, melyeket a magyar nyelvórákon tanultak meg.⁸³⁸

1942-ben Hankiss János volt az igazgató. *Óriási család* címmel üdvözölte a kurzust és állított emléket neki a Nyári Egyetem elnevezésű újság első oldalán többek között a következő szavakkal: „*Ez az évjárat egyébként is nevezetes a többiek között. Láttam a magyar politikai élet vezetőit a Nagyerdő egyetemének tündércsarnokában s hallotta buzdító szavaikat és bennük a küzdő, gondolkozó és dolgozó nemzet üzenete félreérthetetlen, boldogító paranccsá vált számára. Hallotta a magyar és a külföldi tudományos élet jeleseinek tanításait és élvezte azt a nehezen felejthető élményt, hogy a háború kellős közepén együtt lehetett idegen barátokkal, külföldi magyar testvérekkel.*”⁸³⁹ *A múzsák nem hallgatnak* címen hangzott el a nyári egyetem akkori munkáját ismertető előadás a magyar rádióban.⁸⁴⁰ A magyar nyelvű előadások *Európa és a magyarság* címszó alatt bevezető, részletező és befejező előadásokat foglaltak magukba. A részletező előadások néhány témája, címe: irodalmunk magyarsága, szobrászatunk, festészetünk, népköltészetünk magyarsága és európaisága. A kitűnő előadók: Pátzay Pál, Viski Károly, Ortutay Gyula, Karácsony Sándor és mások.⁸⁴¹ Magyar nyelvleckéket ez évben is Wallisch Oszkár tartott közkedvelt módszerével, magyar népdalszövegek tanításával. A társadalmi program keretében ismét sor került magyar hangversenyre, Szabó Ilonka és Jámbor László operaénekesek és Daniel Ernő zongoraművész közreműködésével.⁸⁴² Augusztus 15-én és 16-án debreceni írói napokat rendeztek a nyári egyetem keretében: Hankiss János, Pap Károly professzor, a Csokonai Kör elnöke és Gulyás Pál költő, az Ady Társaság elnöke kezdeményezésére. A sikeres találkozón olyan elismert magyar írók vettek részt, mint Móricz Zsigmond és Veres Péter a *Kelet Népe*, Németh László és Keresztury Dezső a *Magyar Csillag*, Szabó Lőrinc az *Új Idők* folyóiratok

⁸³⁵ Némédi, 1988/a, 71.

⁸³⁶ Ld. Függelék 11.4/10.

⁸³⁷ Némédi, 1988/a, 76.

⁸³⁸ Némédi, 1988/a, 77.

⁸³⁹ Hankiss J, 1942. 1.

⁸⁴⁰ Némédi, 1988/a, 77.

⁸⁴¹ Némédi, 1988/a, 80.

⁸⁴² Némédi, 1988/a, 81.

képviselőiben. Augusztus 15-én került sor az egyetem aulájában a magyar irodalmi estre. Az est szereplői voltak mások mellett az akkor már nagybeteg Móricz Zsigmond, Gulyás Pál, Juhász Géza, Németh László, Szabó Lőrinc és Veres Péter. Móricz még elvállalta az 500 pengő jutalmazási összeggel alapított Csokonai-díj kurátori tisztségét, melynek átadására az alapítási szabályzat értelmében csak 1943-ban kerülhetett sor.⁸⁴³

1943-ban személyi változások következtek be a nyári egyetem vezetőségében: Hankiss Jánost a jól végzett kultúrdiplomáciai és szervezőmunkája révén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárává nevezték ki; Kovács Máté főtitkárt az Országos Magyar Közoktatási Tanács ügyvezető igazgatói székébe emelték (helyébe az eddig nem kevésbé tehetséges helyetteseként dolgozó gyakorlógimnáziumi tanárt, Kiss Árpádot helyezték), Lengyel Imre Debrecen város Idegenforgalmi Hivatalának vezetését vette át. Régi, bevált vezetők távoztak tehát a Debreceni Nyári Egyetem éléről, ami tovább nehezítette a háborús körülmények között megrendezendő tanfolyam körüli teendőket.⁸⁴⁴ A magyar nyelvű előadások nagy része a „magyar önismeret alapkérdéseit” feszegette pl. *Irodalmunk magyar jegyei, Nevelésünk magyar problémái*,⁸⁴⁵ *Népköltészetünk magyarsága*. A neves előadók mások mellett Juhász Géza, Kiss Árpád, Kovács Máté, Molnár C. Pál, Ortutay Gyula voltak. Német nyelven elhangzottak a szokásos ismertető a magyar zenéről, magyar líráról, hogy Beethovennek milyen kapcsolatai voltak a magyarsággal. Folyt népdaltanítás is igaz, hogy ekkor már nem a magyar nyelvoktatás részét képezte, de a Benkő Anna szegedi énektanár vezette tanfolyam rendkívül sikeres volt, s az érdeklődők „a legnagyobb tantermet is megtöltötték, s szívvel-lélekkel dalolták a már megtanult dalokat. [...] ezeken a népdalórákon ismét erősödött a magyar öntudat.”⁸⁴⁶ A főtanfolyamhoz újabb kurzusok is csatlakoztak.⁸⁴⁷ Az 1943-as írói értekezlet megrendezésére Móricz Zsigmond halála miatt már nem lehetett vállalkozni, így csak egy magyar irodalmi estet lehetett beiktatni a programba. 1943. augusztus 8-án elsősorban a délvidéki és szlovákiai magyaroknak akarták bemutatni az élő magyar irodalmat a debreceni Csobán Endre,⁸⁴⁸ Juhász Géza és Tóth Endre, valamint egy régi debreceni, Szabó Lőrinc részvételével. A kiegészítő programok sorából ez évben sem

⁸⁴³ Némédi, 1988/a, 84-85.

⁸⁴⁴ Némédi, 1988/a, 86.

⁸⁴⁵ Kiss Árpád 1943-ban megjelent, *Mai magyar nevelés* című művére alapozva, melyben az egyetemi hallgatók széles körű képzéséről, a felkészítésükkel kapcsolatos, professzorokkal szemben megfogalmazott elvárásokról ír. (Vincze, 2011, 57.)

⁸⁴⁶ Némédi, 1988/a, 89.

⁸⁴⁷ Egyik volt a „keleti hét” a Magyar Keleti Társaság, a bécsi Japán Intézet és a berlini japán kultúrattasé segítségével, aki számos művészi plakátot és fényképet hozott magával a rendezvény megnyitására. Ezek a japán életet és műemlékeket bemutató dokumentumok heteken át ki voltak függesztve az egyetem folyosóin, mintegy hirdelve a „Berlin-Róma-Tokió tengely” létezését. Előadások voltak a japán színházról és Jáva műemlékeiről, a művészet keleti gyökereiről, illetve az ikebana virágdíszítő művészet szépségeiről. (Némédi, 1988/a, 90.)

⁸⁴⁸ Levéltáros, a Tiszántúli Szépművészeti Céh tagja.

hiányzott a magyar hangverseny: Orosz Júlia, Járay József operaénekesek, Zsedényi Károly és Géczy Éva táncművészek működtek közre. Volt táncos összejövetel is.⁸⁴⁹

A nyári egyetem vezetői meg voltak győződve arról, hogy 1944 nyarán megrendezhetik a tanfolyamot. A tényleges munkát azzal kezdték, hogy a korábban alapított Csokonai-díj odaítélésében döntöttek még 1943 őszén: Szabó Lőrinc kapta meg elsőnek. 1943. december 8-án került sor a díj ünnepélyes átadására, melynek keretében Hankiss János azt mondta Szabó Lőrincről, hogy költőnk, „*csakúgy, mint Csokonai, a művészet, Európa és a nagy lelki távlatok költője, s mégis egészen magyar, alföldi és debreceni.*”⁸⁵⁰ A nyári egyetem új főtitkára, Kiss Árpád indította el a propagandamunkát.⁸⁵¹ Június 1-jén azonban olyan döntés született a minisztériumban, hogy nem lehet megtartani az 1944-es kurzust. Másnap szörnyű pusztítást végző bombatámadás érte Debrecent, így az előző napi rendelet szomorú valósággá vált – 1944 nyarán nem lehetett megrendezni a tanfolyamot.⁸⁵²

6.4. Új korszak hajnalán

1945 után a Debreceni Nyári Egyetem is hamar ébredni kezdett. Újjáéledése újra a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának hatáskörébe került a minisztériumból. 1947-ben nyári egyetemi bizottság felállítását rendelték el, melynek elnöke Mészáros Ede dékán, tagjai Hankiss János, Pukánszky Béla és Soó Rezső professzorok. Nem ment könnyen az újraindítás. A bizottsági ülésen Pukánszky, a kari ülésen Járdányi-Paulovics István fejtette ki, hogy vannak sokkal fontosabb dolgok az egyetem életében, mint a nyári egyetem szervezése.⁸⁵³ Hankiss szerint a nyári egyetemnek irodalomtörténeti, történelmi és művészettörténeti előadásokkal és továbbképzésekkel mielőbb el kell indulni. A kari tanács végül az újraindítás mellett döntött. A bizottságba Juhász Géza és Szabó István professzorokat delegálta, Hankiss pedig az adminisztratív igazgató lett. A kor követelményeinek megfelelően módosult a célkitűzés: „*A nyári egyetem elsősorban a magyar népi művelődés értékeinek*

⁸⁴⁹ Némédi, 1988/a, 92.

⁸⁵⁰ Némédi, 1988/a, 93.

⁸⁵¹ DNYE-albumai, 10, 1942 – 1948.

⁸⁵² Némédi, 1988/a, 93.

⁸⁵³ A Nyári Egyetem megrendezése körüli vitában Járdányi-Paulovics István mondta 1947. febr. 24-én: „*Mindaddig, amíg egyetemi intézeteink hatékonyabb anyagi ellátmányok hiányában nem tudnak teljesen megfelelni hivatásuknak, amíg az egyetemi oktatás télen hosszú hónapokon keresztül szünetel, mert nincs fedezet és mód immár évek óta egyetlen tanterem, egyetlen tudományos intézet, szeminárium, vagy könyvtárhelyiség fűtésére, amíg a víz elárasztja helyiségeinket, amíg hallgatóink nyomorognak, internátusainknak egyetlen lepedője sincsen, lelkiismeretemen nem tartom összeegyeztethetőnek, hogy Nyári Egyetemről beszéljünk. Mint a diáknyomornak közlelő ismerője, azon a véleményen vagyok, hogy addig, amíg diákjaink minden más kalóriamennyiség alatt álló mensaelátással sínylődnék, éppen nekünk kell tiltakoznunk, jobb ellátást ígérő s részben laikusok számára rendezendő nyári egyetem újbóli életbeléptetése ellen.*” (Mudrák, é.n. 5-6.)

ismertetésére vetne súlyt idei tanfolyamán...⁸⁵⁴ A népi jelleg hangsúlyozása a Nemzeti Parasztpárt gondolatvilágához való csatlakozásra utal, mivel Kovács Máté⁸⁵⁵ néhány hét múlva e párt államtitkára lett a VKM-ben. Nyilván Juhász Géza is egyetértett ezzel. A Tanrend⁸⁵⁶ (*A Debreceni Tudományegyetem szünidei tanfolyamának magyar nyelvű előadás-sorozata*) címeiben ott szerepel a „magyar nép” vagy „magyar népi” kifejezés: a népi zene, népi költészet, népi művészet.⁸⁵⁷ Kiss Árpád⁸⁵⁸ is tartott előadást az *Időszerű tudományos kérdések* és a *48 felé* című ciklusokban.⁸⁵⁹ Karácsony Sándor *A magyar nép lelki alkata* című előadásán például száznegyvenen vettek részt. A népszerű professzor felszólalása általános elismerésre talált, ugyanakkor bizonyította, hogy bármennyire is új utakat keresett a nyári egyetem 1947-ben, a régebben indított koncepciók még jó ideig tovább éltek munkájában. A kiegészítő művészi program ez évben is igen színvonalas volt. Augusztus 5-én a Szabadművelődési Felügyelőség népi csoportja tartott „Regös estet” az Aranybika nagytermében, augusztus 8-án, ugyanott a Kollégiumi Kántus lépett a dobogóra Csenki Imre vezényletével. Augusztus 17-én opera- és népdalestet rendezett a nyári egyetem, s ezen Báthy Anna és Székely Mihály mellett Török Erzsébet, Lengyel Gabriella és a zeneszerző-zongoraművész, Farkas Ferenc lépett fel. Az írói est Kassák Lajos felléptét is ígérte, de a műsor végül is másként alakult. Az Ady Társaság rendezte, Juhász Géza nyitotta meg elnöki minőségében. Elsőnek Sötér István, akit akkor novellistaként ismertek, olvasta fel egy elbeszélését. Szabó Pál, a magyar parasztság nagy írója is tartott előadást. Simoffy Margit szavalóművésznő Csokonai, Oláh Gábor és Gulyás Pál verseiből szavalt, Versényi Ida, a Szegedi Nemzeti Színház tagja a népi írók verseinek színét-javát adta elő.⁸⁶⁰

1948-ban Pukánszky Béla dékán elnökölt. A középpontban az 1848-as forradalom centenáriumának megünneplése állt.⁸⁶¹ Időközben persze teljes erővel beindult a nyári egyetem propagandagépezete is. Új plakát készült: Menyhárt Józsefnek⁸⁶², a neves debreceni festőművésznek és grafikusnak plakátja 1848 és 1948 összefonódását hangsúlyozza, a több

⁸⁵⁴ Némedi, 1988/a, 96.

⁸⁵⁵ Kovács Mátéről nevezték el a hajdúszoboszlói művelődési házat – ma is így nevezik.

⁸⁵⁶ DNYE-albumai, 10, 1942 – 1948.

⁸⁵⁷ Némedi, 1988/a, 98.

⁸⁵⁸ A Köznevelési Tanács igazgatója.

⁸⁵⁹ Némedi, 1988/a, 99.

⁸⁶⁰ DNYE-albumai, 10, 1942-48. és Némedi, 1988/a, 100.

⁸⁶¹ Némedi, 1988/a, 101.

⁸⁶² Tárlatait később, az általunk tárgyalt korszak után (az ötvenes évektől kezdődően) Kádár Zoltán, akkor már egyetemi docens sokat méltatta, hiszen a debreceni képzőművészeti élet vezető egyéniségévé vált. Ld. K.Z.: Menyhárt József kiállítása a debreceni Medgyessy-Szalomban. Alföld. 1960. 11. évf. 6. sz. nov.-dec. 66-67; K.Z.: A Hajdú-Bihar megyei képzőművészeti munkacsoport őszi tárlatáról. Alföld. 1960. 11. évf. 6. sz. nov.-dec. 68-69; K.Z.: Menyhárt József kiállítása Debrecenben. Művészet. 1961. február. II. évf. 2. sz. 39; K. Z.: Menyhárt József gyűjteményes kiállítása Debrecenben. Művészet. 1963. július. IV. évf. 7. sz. 41-42. K.Z.: Menyhárt József hetvenéves. Alföld. 1971. szept. 70-74. Menyhárt művészetét Soó Rezső: A mai debreceni grafika. Db. 1935. könyvében is említi.

⁸⁶² Kádár, 1963. 42.

nyelven készült felirat pedig azt mondja, hogy „*A szabadságharc centenáriumán találkozunk a Debreceni Nyári Egyetem ünnepi tanfolyamán, 1948. augusztus 1-18.*”⁸⁶³ Az egyetem professzorai közül Hankiss az irodalomról, Pukánszky a modern zenéről beszélt többek között. Egy félreértés kapcsán Hankiss személye ellen támadás indult⁸⁶⁴ a minisztériumból, ezért, hogy mentse a Debreceni Nyári Egyetem intézményét önként lemondott az igazgatói tisztségről és Juhász Gézát, az 1948-as kurzus tanulmányi vezetőjét ajánlotta maga helyett, akit a rendezőbizottság elfogadott és felterjesztett a VKM-nek. A Debreceni Nyári Egyetem így elvesztette lelkes, hozzáértő szakvezetőjét.⁸⁶⁵ Soó Rezső és Tankó Béla professzorok *Kossuth Lajos és a természettudomány*, valamint *A szabadságharc korának nagy magyar vegyészei* címmel tartottak előadásokat. Hankiss az irodalomról, Pukánszky a modern zenéről beszélt többek között.⁸⁶⁶ Fogarasi Miklós, a pesti egyetem olasz lektora a magyar művészetekről és a magyar folklórról beszélt. Német nyelven az egyetem német tanszékének vezetője, Pukánszky Béla tartott előadásokat a magyar zenetörténet és a magyar nép-magyar szellem témakörből. A nyelvleckéket népdalórák egészítették ki, melyeket egy kitűnő fiatal szakember, Csenki Imre, a kollégiumi kántus karnagya vezette, aki nem sokkal ezután Kossuth-díjban részesült.⁸⁶⁷ A minisztérium írói estet rendezett augusztus 5-én az egyetem aulájában. Juhász Géza bevezetője után Déry Tibor tartott rendkívül érdekes előadást. Demjén Éva előadó művésznő egy Radnóti- és egy József Attila-verset szavalt. Sötér István Boszorkányok című elbeszélését olvasta fel. Versényi Ida Vörösmarty-, József Attila- és Juhász Gyula-verseket adott elő. Augusztus 12-én néptánc-bemutató volt az egyetem díszudvarán.⁸⁶⁸

Soha nem hangzott el és le sem írták, hogy a nyári egyetem tevékenységét felfüggesztik, szüneteltetik vagy megszüntetik, mégis 1958-ig nem került sor debreceni nyári tanfolyamra. „*1949-ben hosszú esztendőkre elhallgattak a Debreceni Nyári Egyetem múzsái...*”⁸⁶⁹

Kiemelt jelentőséggel bírt működésének első korszakában a Debreceni Nyári Egyetem, amit bölcsészprofesszorok alapítottak és szerveztek meg a 20. század húszas éveiben. Mind a vezető tisztségviselők, mind az előadók hosszú sorában megtaláltuk a debreceni bölcsészkar jeles tanárait – Hankiss János, Tankó Béla, Mitrovics Gyula, Karácsony Sándor, Lükő Gábor, Berei Soó Rezső, Csenki Imre, Pukánszky Béla, Juhász Géza –, akik a nyári egyetem kurzusain

⁸⁶³ Némedi, 1988/a, 103.

⁸⁶⁴ Ld. 4.2.1. alfejezet, Hankiss János tevékenységének bemutatásánál.

⁸⁶⁵ Részletesen ld. Varga, 2014, 109.

⁸⁶⁶ Némedi, 1988/a, 107-109.

⁸⁶⁷ Némedi, 1988/a, 110. Csenki munkásságát ld. a 4.2.2. alfejezet.

⁸⁶⁸ DNYE-albumai, 10, 1942 – 1948. és Némedi, 1988/a, 112.

⁸⁶⁹ Némedi, 1988/a, 112.

is aktívan kivették részüket az egyetemen kívüli művészeti nevelés és ismeretterjesztés sokrétű feladataiból és széles körű lehetőségeiből határainkon innen és túl. Ám nemcsak a nyári egyetem, hanem a debreceni kulturális élet rendszeresen fellépő, aktív résztvevői is voltak, akik sokat tettek a város közönségének fejlesztéséért, nyitottabbá tételéért a progresszív művészeti törekvések befogadásának érdekében.

7. AZ EGYETEMEN KÍVÜLI MŰVÉSZETI NEVELÉSI ÉS ISMERETTERJESZTŐ SZEREPVÁLLALÁSOK

7.1. A debreceni közönség jellemzése

7.1.1. Társadalmi összetétel

Ahhoz, hogy a debreceni tudományos és művészeti közélet fogadtatásáról képet kapjunk a 20. század első felében, meg kell vizsgálnunk, milyen is volt e vidéki nagyváros közönségének társadalmi összetétele. „... a vidéki típusú értelmiség jórészt hagyományos, azaz a falusi társadalom és a városi főleg kisvárosi polgárság tömegeihez kötődik.”⁸⁷⁰ Budapesttel és más vidéki városokkal összehasonlítva Debrecenben alacsony számú értelmiségi élt. A debreceni értelmiségnek 1920-ban a közigazgatás, az igazságszolgáltatás területén, illetve az egyházi vonalon dolgozók aránya meghaladta a tanügy és az egészségügy területén dolgozókéét. A legnépesebb csoportot az állami tisztviselők alkották. E rétegen belül volt a legmagasabb a nem Debrecenben születettek aránya, és a város erősen kálvinista jellege ellenére itt a reformátusok és katolikusok aránya közel fele-fele volt. A vármegyei tisztviselők között a reformátusok domináltak, viszont a vezető vármegyei tisztviselők általában katolikusok voltak. A városi tisztviselők döntő része debreceni születésű volt és református. A debreceni értelmiség legjellegzetesebb rétegének a jogászságot, ezen belül az ügyvédek és ügyészeket tekintjük, akik a város értelmiségének majdnem felét tették ki. Egy szűk rétegük jellegzetes elemét alkotta a város uralkodó elitjének. A közigazgatási tisztviselő rétegen belül a jogászság jelentős szerepet játszott az uralkodó rétegek számára kívánatos szemléletmódok és értékelvek terjesztésében. A szabadfoglalkozású területen dolgozó jogászság többsége zsidó származású volt, szemben a közzolgálati jogászság magvának református vallásával és cívis származásával. Az orvosok az értelmiségnek mintegy 15%-át tették ki. A belső tagolódása ennek a rétegnek is erőteljes volt. A felső csoportot az egyetemeken, klinikákon tevékenykedő vezető állású orvosok és városi tisztiorvosok képezték. Az orvosok 40%-a izraelita volt. Az orvostársadalom is a „szellemi középosztályhoz tartozott”.⁸⁷¹

Az értelmiség magatartását jelentősen befolyásolta a korszakban jelenlevő munkanélküliség. A munkanélküliek száma a gazdasági világválság időszaka alatt jelentősen nőtt, és az értelmiségi munkanélküliség az 1930-as évekre sem szűnt meg. Az ún. ÁDOB

⁸⁷⁰ Gramsci gondolatát idézi Tímár, 1984, 65.

⁸⁷¹ Tímár, 1984, 65-70.

kisegítő munkaezők alkalmazása⁸⁷² „az igen nagy számban állás és alkalmazás nélkül levő középiskolai és főiskolai végzettségű egyének keresethez juttatásának” lehetősége volt.”⁸⁷³ Az értelmiség belső rétegzettségét jól tükrözte az értelmiségi keresetek szóródása, ami az értelmiség rendszer iránti fokozott lojalitásra készítésének célját szolgálta. A legmagasabb átlagkeresettel a bírók, ügyészek és egyetemi tanárok rendelkeztek az összes állami alkalmazott közül. A középiskolai tanárok keresete a nem vezető beosztású bírák és ügyészek fizetése körül mozgott úgy, mint az orvosoké és mérnököké. A polgári iskolai tanárok fizetése volt a legalacsonyabb – az átlag munkásfizetés körülbelül 3-5-szöröse. A magánalkalmazottak között a vezető állású banktisztviselők fizetése volt a legmagasabb. Az értelmiségen belül jelentős különbségek voltak az életvitel anyagi feltételeiben, ami nem csak az értelmiség differenciáltságára utal, hanem arra is, hogy az értelmiség mintegy egynegyede a mindennapi életvitelt leginkább meghatározó lakáskörülmények tekintetében a munkásosztály felső rétegéhez hasonló feltételek között élt. Az értelmiségi családok 20-30%-a élt középpolgári vagy azt megközelítő életszínvonalon. Jellemző adat, hogy a kispolgári szinten élő értelmiségiek (pl. tanítók) csekély értékű hagyatékában azért megtalálható 1-2 db festmény is, melyekre alacsony jövedelmükből azért áldoztak.⁸⁷⁴

A tisztviselő és szabadfoglalkozású értelmiség vezető beosztású és vagyonosabb tagjai egymástól részben elkülönülő, ugyanakkor részben összekapcsolódó csoportját alkották a városi elitnek. A város és vármegye vezető tisztviselői a politikai elit magvát képezték, ugyanakkor a hivatali pozíciók szinte automatikusan a gazdasági pozíciók megszerzését is biztosították számukra. Sajátos átmenetet képviselt a részvénytársasági vezérigazgató, illetve vezető tisztviselők rétege. A volt magánbankárok és gyártulajdonosok többnyire igazgatókká vagy vezető tisztviselőkké váltak. Az egykori tőkésnek meg kellett elégedni a magántisztviselői fizetéssel, ami vezető állások esetében középpolgári életnívót biztosított.⁸⁷⁵

Az értelmiségi virilistákon⁸⁷⁶ belül jól elkülöníthető csoportot alkottak a többnyire jogász végzettséggel rendelkező tisztviselők, állami és vármegyei funkcionáriusok és a városi vállalatok vezetői. A város elitjén belül a köztisztviselő rétegnek volt a legjelentősebb a politikai szerepe és erőteljesen befolyásolta a városi elit egészének magatartásformáját. A szabadfoglalkozású értelmiségen belül szembeűnő az ügyvédek és orvosok jelentős szerepe, valamint a mérnökök csekély aránya. Nem volt nagyobb gazdasági súlyuk a köztisztviselőknél, különösen a történelmi örökséggel rendelkező cíviszármazású rétegűknél.

⁸⁷² Ld. Mata János a Városi Levéltárban ld. 3.5.1. alfejezet.

⁸⁷³ Tímár, 1984, 70-71.

⁸⁷⁴ Tímár, 1984, 71-73.

⁸⁷⁵ Tímár, 1984, 73-75.

⁸⁷⁶ A vagyonos, illetve legtöbb adót fizető lakosok.

A tisztviselői réteg utánpótlását a megcsappant vagyonú birtokos vagy kereskedő cívis családok jelentették. A vezető tisztviselők számíthattak egyéb jövedelemforrásokra is, így bővíthették jövedelmüket, ezáltal pedig mint legtöbb adót fizető lakosok automatikusan bekerülhettek a hatalmi pozíciót jelentő törvényhatósági bizottságba. Ennek köszönhetően nőtt a köztisztviselői réteg részaránya, vagyis a hatalmi pozícióik is, amit később át lehetett váltani gazdasági pozíciókra.⁸⁷⁷

A leírt módon a város törvényhatósági bizottságában az értelmiség aránya 1873-1929 között mintegy megkétszereződött, több mint 40 fő lehetett a felsőfokú végzettségűek száma. A képzettségnek és az ehhez tartozó műveltségbeli, pszichikai tényezőknek alapvető szerepe volt az „összetartozás”, az érdekcsoportok kikristályosodása szempontjából. Ugyanakkor a vármegye, a főispán is igyekezett különböző testületekben pozíciókat szerezni. A vármegye tisztviselői, s főképpen a főispán, mint a felsőbb államhatalmi szervek által kinevezettek többnyire nem a cívis családokból kerültek ki. A főispánok és a vármegye a felső államhatalmat képviselték, míg a polgármesterek és a városi tisztviselők a város cívis hagyományokra épülő önkormányzatát.⁸⁷⁸

*„Debrecenben, amely mindig a lellem székvárosa volt, késő este egy városalji kocsmába hívnak át: a társaság vezetője egy fiatal piarista [...], a zsúfolt kis szobában rajta kívül a társadalom minden rétege: egyetemi hallgatók, munkások, egy protestáns teológus, egy szilaj arcú erdélyi költő s velünk jött egyetemi tanár – de eljár ide egy aktív katonatiszt is.”*⁸⁷⁹ Így látta Németh László a város társadalmi rétegeinek megjelenését az irodalmi életben.⁸⁸⁰

7.1.2. Az irodalom befogadói

A debreceni városlakók itt bemutatott összetétele olyan befogadóréteget, közönséget eredményezett, melyet az Ady Társaság egyik tagja, Thury Levente jól érzékelhető módon mutatott be egyik cikkében.⁸⁸¹ Fiatal erdélyi írók debreceni estjét követően az egyik debreceni napilap elmarasztalóan írt mind az előadóesten megjelentekről, mindazokról, akik távol maradtak arról. Thury az újságíró megállapításait társadalmi szempontból vizsgálta és a probléma okát abban látta, hogy a „keresztyén magyar középosztály”-t egyre kevésbé érdekli

⁸⁷⁷ Tímár, 1984, 76.

⁸⁷⁸ Tímár, 1984, 76-77.

⁸⁷⁹ idézi Bakó, 2006, 182.

⁸⁸⁰ A hazai és a debreceni közönség jellemzését már az előzőekben is ismertettük Mitrovics Gyula tollából, ld. 3.3.2. alfejezet és a művészettörténeti tanszék felállítását szorgalmazó bizottság véleménye alapján, ld. 4.1.2. alfejezet.

⁸⁸¹ Thury, 1937, 13-14.

nem csak az erdélyi, hanem bármilyen irodalom és bármilyen kultúra. A köztisztviselői osztályt pedig csak a saját egyesületei érdeklik. Ezt Debrecenben például abból látni, hogy jóval nagyobb közönsége van az egyesületi felolvasásoknak és műkedvelő ünnepségeknek, mint a hangversenyeknek, színházi előadásoknak, valamint az egyesületi kiadványokból is sokkal többet eladnak, mint a magyar írók könyveiből. Szerinte, ha arányos lenne ebben a „nagy hivatalnokvárosban” a köztisztviselők kulturális igénye azzal, amilyen a „békebeli” időkben volt, akkor nem lennének üresek sem a színházi előadások nézőterei, sem a hangversenytermek. Úgy véli, hogy az érdeklődés hiánya nem csak a színház- és zeneművészettel, hanem az irodalommal szemben is megnyilvánul. Azért nem volt elegendő közönség a cikkben említett írói esten, „mert a középosztályban nincs érdeklődés a magyar irodalom iránt. Semmiféle irodalom iránt.”⁸⁸²

A debreceni közízlés fontos sajátosságára tapintott rá akkor, amikor azt írja: „*De a középosztály nagy tömegei úgy tudják, hogy a magyar irodalom megállott Jókainál, Mikszáthnál, Petőfinél és Aranynál.*” Azt sem tagadja, hogy van Debrecenben egy szűk réteg, az egyetemi tanárok és kisebb tisztviselők rétege, akikben „több kultúrigényt és áldozatkészséget látunk, mint a felsőbb régiókban, csak hogy persze, kisebb fizetésük miatt ritkán kerülnek elő egyénenként – színházban, könyvesboltban.” Tart a jövőtől abban a tekintetben, hogy mi lesz a kultúrával, művészetekkel, ha a leginkább érdeklődő és legtöbb könyvet vásárló zsidó szellemi középosztály kihal vagy elpártol ezektől, és a feltörekvő munkás és parasztszármazású lakosság még sokáig nem képes kialakítani sokrétű, fejlett művészeti kultúráját annak ellenére, hogy már vágyik művelődni. Egyenesen bűnnek tartja azt a konzervatív, hagyománytisztelő debreceni közfelfogást, amely nem ismeri, nem fogadja el a jelen irodalmát, hanem még mindig az irodalmi múlt felé fordul, azt tiszteli. „... *aggódó lélekkel nézek a magyar középosztály felé, [...] amelyből való vagyok.*”⁸⁸³

Az Ady Társaság másik jeles tagja, Kardos Pál is megfogalmazta már Thury előtt tíz évvel, hogy Debrecenben, a maradandóság városában modern irodalmi közvéleményre van szükség, mert ez nem ellensége, még csak nem is ellentéte a konzervatív irodalomnak, „hanem több is, különb is annál, mert azt magában foglalja. [...] *Csak az az igazi modernség, csak annak a modernségnek van tartalma és értéke, amely a múlt biztos és alapos ismeretéből sarjad, amely illő tisztelettel meghajolva az előtt, ami a múlt irodalmában örök és igaz, őszinte szeretettel szívébe zárva mindazt, ami a múlt költészetében szép és friss, még mindig szomjas lélekkel eped új s új szépségek iránt. Ennek a közvéleménynek bizony még szinte teljes*

⁸⁸² Thury, 1937, 13.

⁸⁸³ Thury, 1937, 13-14.

hiányát érezzük Debrecenben. ...”⁸⁸⁴ Az új idők új dalait írók között említi Kassák Lajost, Ady Endrét, Babits Mihályt, „akit – igaz – szédítő tapsorkán fogadott a minap a debreceni dobogón, de akinek jöttekor mégsem érezte át minden művelt debreceni magyar, hogy nemzeti ünnep van Debrecenben.”⁸⁸⁵ Kardos szerint már nem is az ún. nyugatosok és holnaposok nemzedéke a legmodernebb irodalmi irányzat, „mert itt van már mögötte egy új költőnemzedék, amelyet Adyétól a háború és forradalmak véres-tüzes árka választ el, s akik megint új szemmel nézve a világot, megint új utakon törnek előre.”⁸⁸⁶ Bakó Endre sokat publikált és publikál Debrecen irodalmi életéről, irodalomtörténeti szerepéről. Úgy véli, hogy itt ezen a téren azért volt különösen nehéz a helyzet, mert az egyes társadalmi osztályok egymástól teljesen elzárkózott életet éltek, és az egyes társadalmi osztályokon belül a legridegebb elszigeteltség és közöny uralkodott.⁸⁸⁷

Kardos Pál véleménye az Ady Társaság és a közönség kapcsolatáról szintén alátámasztja az eddig leírtakat. Működésük kezdetén meg akarták szüntetni azt „az előítéletből és tájékozatlanságból emelt falat”, amely a legkiválóbb írók és a közönség széles rétege közé ékelődött. „Az írók tehát nőnek hírben és alkotásban, de a tisztán helyi szereplőkből összeállított irodalmi előadásoknak jó darabig nincs igazi sikerük a közönség körében. [...] a fővárosi vendégek szereplésével ragyogó irodalmi ünnepélyek árnyékba borították a debreceni írókat, akik pedig kezdtek már maguk is országosan ismertté válni.”⁸⁸⁸ – mint leírja, a konzervatív stílust kedvelőknek nem volt szükségük Ady Társaságra. Ugyanakkor nem tagadta, hogy a kezdeti ünnepélyeknél sokkal népszerűbbek voltak a később kialakuló viták, hiszen itt a közönség tagjai – egyetemisták, tanárjelöltek, kezdő írók, iskolás lányok és fiúk tanáraikkal, sőt még a püspök is – szabadon elmondhatták véleményüket. A közönség egy részét kitevő debreceni ifjúságra tehát nagy hatással volt a Társaság tevékenysége. Végül kijelenti, hogy a rendezvények egyaránt mozgásba hozták a „hivatalos és nem hivatalos” Debrecent.⁸⁸⁹

Különösen egyedülálló a magyar irodalomtörténetben Németh László kapcsolata Debrecennel, amit Bakó Endre örökített meg könyvében.⁸⁹⁰ Az Ady Társaság estje után, 1931-ben, első, Déri Múzeum-beli bemutatkozó szereplését követően a Nyugat hasábjain elmélkedett a városról: „Mennyi volt a debreceniek szívességében a vendégszeretet s mennyi az irodalom iránti lelkesedés? Hány Debrecen van még ebben a keskeny hazában? A Változás

⁸⁸⁴ Kardos P, 1927, 9.

⁸⁸⁵ Kardos P, 1927, 10.

⁸⁸⁶ Kardos P, 1927, 10.

⁸⁸⁷ Bakó, 2002, 7.

⁸⁸⁸ Kardos P, 1979, 296.

⁸⁸⁹ Kardos P, 1979, 298-310.

⁸⁹⁰ Bakó, 2006.

városát látták-e, melyet elsőül hódított meg az új irodalom vagy a maradandóság városát, ahogy Ady nevezte, mely utolsóul őrzött meg valamit a hajdani író-tiszteletből?”⁸⁹¹ Írásaival maradandó hatást gyakorolt a debreceni fiatal értelmiségre és igen meghitt kapcsolatot ápolta az Ady Társasággal, életre szóló barátságot kötött a költő Gulyás Pállal. Ők mindannyian „az új magyar irodalom vezéralakját látták benne.”⁸⁹² A debreceni közönség hamar a szívébe fogadta őt. Itt indította 1932-ben „egyszemélyes” folyóiratát, a *Tanú-t*,⁸⁹³ és legalább akkora szerepe volt a *Válasz*⁸⁹⁴ indulásában, mint a debreceni Ady Társaság tagjainak, valamint a folyóirat körüli problémák miatt annak Budapestre vitelében is. A Társaság hungarológiai szakosztályának létrehozása is az ő ötlete volt. Németh László a debreceni szellemi élet egyik központi alakja, jelképes és valóságos jelenléte a városban 1931-től folyamatos és egyre jelentősebb volt. Ő állt szinte minden debreceni irodalmi kezdeményezés középpontjában.⁸⁹⁵

Németh nemcsak Debrecen, hanem a főváros és egész Magyarország 20. századi vezető írói közé tartozott, így tevékenyen részt vállalt abban a törekvésben, mint ahogyan az Ady Társaság népi írói is, ami a két világháború közötti hazai művészetfilozófia egyik fontos kérdése volt: hogyan lehet a népi kultúrát beemelni a művészetbe. Elmélete a bartóki modell elnevezést kapta, és *magyar műhely* nevet viselő kulturális programjának egyik fontos eleme volt. Fő célkitűzése a nemzet mélyéről fakadó hazai irodalom világirodalmi színvonalra emelése volt. Ehhez a bartóki életműben találta meg a lehetőséget, mivel Bartók művészetének örökérvényű értéke, hogy a nyugati civilizáció vívmányait össze tudta kapcsolni a keleti népek ősi kultúrájával, ezáltal az Európa alatti szellemhez férközve, egy szélesebb körű új műveltséget tárt fel. Úgy vélte, hogy mindezeket a feladatokat a magyar íróknak és költőknek is el kellene végezniük, hogy korszerű, nemzeti és nyugati színvonalú irodalmat tudjanak létrehozni. Bartók életművének példamutató jelentőségét Németh László így összegezte: „*A szellemi építő ösztön, amely tudja, hogy egy műnek, egy gondolatrendszernek éppúgy, mint az egész civilizációnak szerkezetében nagy kozmikus és társadalmi törvényeket kell kikristályosítani, s hatalmas ellentmondásokat egyensúlyban tartani.*”⁸⁹⁶

⁸⁹¹ Bakó, 2006, 10, 179.

⁸⁹² Bakó, 2006, 19.

⁸⁹³ A *Tanúban* írta Debrecenről: „...*(Debrecen az a város, ahol a Pilvax kávéházból egy-két asztalka csodálatos módon fennmaradt) [...]*” (Bakó, 2006, 181.) „*Debrecen volt akkoriban az egyetlen hely, ahol a fiatal irodalom komolyan vehette magát. Az írók is azért utaztak le ide, hogy húsvér híveket láthassanak. ...*” (Bakó, 2006, 182.)

⁸⁹⁴ A *Válaszban* is nyilatkozott a városról: „... *Engem Debrecen értett meg, s ha van hely az országban, ahol azt, hogy író vagyok nyilvános, közérdekű dolognak érezhettem, az Debrecen volt. ...*” (Bakó, 2006, 181.)

⁸⁹⁵ Bakó, 2006.

⁸⁹⁶ Négyesi, 2014.

7.1.3. A zenei publikum

A debreceni irodalmi élethez hasonlóan a zenei közélet és közönsége is markánsan körvonalazódott a 20. század elejétől. A zenede körül hamar kialakult egy műkedvelő zenetársaság, mely már az 1900-as évek elejétől rendszeresen hangversenyeket adott. Később egy művelt zenebarát földbirtokos (Simonffy Emil), egy orvos és egy ügyvéd – mindhárman szenedélyes muzsikuskok – létrehozta a Debreceni Zenekedvelők Körét, akik között főispán, polgármesterné, egyetemi tanár, vagyis Debrecen egész szellemi elitje jelen volt, és akik sorozatos bérleti hangversenyeken léptek fel. Majd egy sikerrel szereplő műkedvelő zenekar 50 tagú vasutas zenekart alapított zenebarát ügyvédek, orvosokból, tisztviselőkből. A Debreceni Zenekedvelők Köre ösztöndíjakat írt ki tehetséges akadémiai növendékek számára, segítette és pártolta a zenei kultúra minden megnyilvánulását, olcsó helyáras, népszerű hangversenyeket rendezett Debrecenben és vidéken. Koncertjeit 1000-1500 főnyi előkelő közönség látogatta, a rendezés európai nivójú volt, és nemcsak itthon szolgált mintaképül, hanem a legelőkelőbb hazai és külföldi művészek is a legnagyobb elragadtatással nyilatkoztak róla.⁸⁹⁷ A Zenekedvelők Köre 1907 és 1914, majd 1924 és 1928 között működött. 1923-ban, társadalmi összefogás jegyében jött létre a MÁV Filharmonikus Zenekar.⁸⁹⁸ Ez a vasutasokon kívül más társadalmi rétegek amatőr muzsikusait is egybegyűjtötte.⁸⁹⁹ Bemutató hangversenyük május 13-án volt a MÁV-műhely dísztermében, „... a termet zsúfolásig megtöltötte az előkelő közönség, amelynek soraiban jelen volt a város több prominens személyisége. [...] a zenekarnak megalakulása pillanatától fogva mindenkor voltak előkelő pártfogói...”⁹⁰⁰ Bakó Endre szerint a debreceni zenei közönség pontosan tudta, hogy milyen sokat jelent a városnak ez a filharmonikus zenekar, és azt is, hogy fejlett zenekultúrája ellenére milyen nehéz áldozatkész tagokat találni, sokkal nehezebb, mint hallgatóságot.⁹⁰¹

A zenei közönség hamarabb és könnyebben elfogadta a modern, új törekvéseket, mint az irodalmi. „*Debrecen publikuma részvételével tette le névjegyet a haladás mellett Bartók három debreceni hangversenyén. Ez is bizonyítja, hogy az új zene befogadására alkalmas szellemiség alakult ki Debrecenben. ...*”⁹⁰² Nagy tömegeket nem sikerült ugyan becsalogatni a hangversenyekre, hiszen a negyvenes évekre már évente dupla annyi hangverseny volt Debrecenben, mint a két háború közötti időszakban, és ezek mellett még számos operaelőadás

⁸⁹⁷ (sz.n.), 1927, 10.

⁸⁹⁸ Csenki Imre is vezényelte ld. 4.2.2. alfejezet.

⁸⁹⁹ Straky, 1997, 239.

⁹⁰⁰ Bakó, 2002, 9.

⁹⁰¹ Bakó, 2002, 13.

⁹⁰² Straky, 1997, 240.

is, mégis több emberhez jutott el a művészi zene, mint előtte, a közönség pedig differenciálódott – új arcok tűntek fel a régi, törzsközönség tagjai mellett.⁹⁰³

7.1.4. A képzőművészeti tárlatlátogatók

A képzőművészetek terén talán még az irodaloménál is nehezebb volt a helyzet. Egy szerzője neve nélkül megjelent újságcikk szerint Debrecen közönsége tévesen ítéli meg a városban élő festőket, akiket „csak vidéki” alkotóknak tart, s azt hiszi, hogy értékes képeket csak akkor vásárolhat, ha Budapestre utazik. Debrecen – Nagybányához és Szolnokhoz hasonlóan – egész sor kiváló, nagy tehetségű művésznek ad otthont, akik az országos képzőművészeti élet aktív résztvevői és a fővárosi műkritikák gyakori alanyai. *„Debreceni ember a magyar szobrászat nagy büszkesége: Medgyessy Ferenc, Debrecenben ápolja a legnemesebb nagybányai hagyományokat Thoroczkai Oszvald, de a legmodernebb, legmaibb magyar festészetnek is olyan kiválóságai élnek itt, mint Holló László, Káplár Miklós, Szabó Kálmán, Félegyházy László, Vadász Endre. [...] itt van minden modern művészi törekvésnek fáradhatatlan harcosa és szervezőjeként a szintén kitűnő festő, Senyei Oláh István s hogy a névsor egyhangú ne legyen, egy olyan tehetséges festőnő, mint Berky Irma. ...”*⁹⁰⁴

Minden feltétel adott tehát a cikk szerzője szerint, hogy Debrecen a magyar művészet egyik központja legyen a debreceni közönség kivételével, mert az nincs. A debreceni embereknek meg kell végre érteniük, hogy Debrecen a magyar művészet egyik legjelentősebb városa, a debreceni polgároknak büszkének kell lenniük arra, *„hogy az ő városabeli művészek neve messze ismerős. [...] De attól, hogy [...] a debreceni művészek igazi jelentősége köztudattá legyen, még távol vagyunk. Reméljük azonban, hogy közeledünk hozzá, s e közeledést a debreceni közönség elő fogja segíteni.”*⁹⁰⁵

A merev elutasítás a „debreceni pszichében” leledzik egy másik, számunkra szintén ismeretlen szerző által írt cikk szerint, mely Holló László debreceni festőművész kitüntetése alkalmából jelent meg. A „senki sem lehet próféta a saját hazájában” elve szerint ugyan büszkék a városlakók az értékeikre, de nem tudják igazán kimutatni. Úgy véli, hogy így volt ez már Csokonai korában is, sőt így van ez a Debrecenben élő és alkotó Oláh Gáborral is. *„Ugyanígy nem tudja megfelelően értékelni Debrecen Holló Lászlót, ezt az országos hírű, kiváló festőművészt, a tobzódó színek álmodozó mesterét. [...], aki messze túlnőtt a debreceni horizonton s beleékelődött a roppant magyar firmamentumba. ...”*⁹⁰⁶ Mindez azért sajnálatos,

⁹⁰³ Straky, 1997, 242.

⁹⁰⁴ (sz.n.), 1934, 14.

⁹⁰⁵ (sz.n.), 1934, 14.

⁹⁰⁶ (sz.n.), 1942, 1.

mert Debrecen képzőművészete kiemelkedő a vidéki városok között, semmivel sincs lemaradva a fővárosi képzőművészet mögött. „*Holló László kitüntetése [...] alkalmas arra, hogy megmozgassuk Debrecen kultúréletének tunya és álmos vizeit. Magára kell ébresztenünk ezt a várost s ennek a városnak közönségét: ismerje meg és ismerje el saját értékeit. Mert nemcsak egy országra, egy nemzetre szégyen az, ha nem ismeri a maga kincsét, hanem a kisebb közületekre is sötét árnyat vet, ha vakon mennek el sugárzó értékek mellett.*”⁹⁰⁷

7.2. Tudományos társaságok soraiban

Az ismeretterjesztő előadásoknak nagyon sok válfaja és módszere alakult ki Debrecenben. A belvárosban főleg tudományos, irodalmi és művészeti programokat rendeztek, míg a kertvárosok kedvelt témája az egészségügy, a méhészkedés és a kertészkedés volt. A tanyák lakosainak inkább gazdálkodási, fásítási, talajjavítási ismereteket közvetítettek. A különböző egyesületek és társulások még tovább árnyalták e képet és társadalmi csoportonként rendezték előadásait.⁹⁰⁸ Az egyetemi oktatók általában a legrangosabb tanfolyamok és értelmiségi körök tagjai, valamint előadói voltak, ezen belül is elsősorban az irodalmi társaságoké.

Debrecenben a különböző irodalmi egyesületek bizonyos autonómiát élveztek a város, az egyetem és a református egyház közös szellemi égisze alatt. Nem volt direkt irányítás, az irodalmi élet működtetését az alapelvekben egyetértő intézmények és szervezetek végezték, de hiba lenne azt feltételezni, hogy a debreceni művelődésirányító testületek ennyire egységes szellemiséget képviseltek.⁹⁰⁹ Több irodalmi társaság is működött egymás mellett, s mindegyiknek megvolt a maga hivatása. Legjelentősebb a Csokonai Kör és az Ady Társaság volt. Előbbi a város halhatatlan költőjének a kultuszát népszerűsítette, s közönségét az akadémikus hagyományok tiszteletére nevelte. Utóbbi Ady Endre tragikus példáján okulva, az irodalmi és művészeti szabadság jegyében végezte munkásságát, egyfelől szigorúan elkülönítette az amatőr becsvágyat és a hivatott tehetséget, másfelől küzdött a művészi értékek politikai, társadalmi s másféle okok miatt való megtagadása s elsikkasztása ellen.⁹¹⁰

Az élő és egyre megújuló irodalomhoz kétségtelenül az Ady Társaság állt legközelebb, s így a város fiatalabb, induló írói és művészei az Ady Társaságot érezték a maguk fórumának: „*Az Ady Társaság maga is erre a nemes nyugtalanságú, forrásban lévő fiatalságra számít elsősorban úgy is, mint közönségre, úgy is, mint írói művészi*

⁹⁰⁷ (sz.n.), 1942, 1.

⁹⁰⁸ Tar, 1986, 318.

⁹⁰⁹ Főleg az egyetemi tanárok beállítódása különbözött egymástól, melyre jó példa Mitrovics Gyula országos közéleti művelődéspolitikai szerepvállalása, viszont ilyen jellegű helyi tevékenységet Debrecenben nem végzett. Ld. Bakó, 1986, 330; Bolváry, 2010, 457-464; Vincze, 2011, 132.

⁹¹⁰ Kardos L, 1977, 117-119.

szukreszcenciára.”⁹¹¹ Lehetőséget biztosított közönségének, hogy személyesen találkozhatson az élő irodalom és művészet képviselőivel, valamint többszáz embert megtanított arra az egyszerű és mégis bonyolult igazságra, hogy „*az igazi művészet használ, a hamis árt.*”⁹¹² Az „Adysoknak” csak egyik célja és feladata lehetett a diákság tömegéből felbukkanó irodalmi tehetségeket felfedezni és támogatni. A nagyközönség és az élő irodalom, a beérett modern művészet között közvetítő hidat kellett vernie, idősebb tagjainak önbizalmát is erősítenie kellett és segíteni őket, mivel „*összefogó abroncsa kíván lenni minden igazi tehetségnek.* ...”⁹¹³

A kevésbé jelentős társulások közül a Szépmíves Céh nem épített szigorú választófalat dilettantizmus és hivatásos művészlét közé, s az irodalom- és művészetpártolás feladatát a legszélesebb, legpopulárisabb értelemben fogva föl, minden írói és művészi próbálkozást meleg jóindulattal fogadott.⁹¹⁴ A város saját intézményein kívül anyagilag is támogatta a helyi szervezeteket, nevezetesen a Csokonai Kört, az Ady Társaságot, a Debreceni Nyári Egyetemet, a Debreceni Szemlét,⁹¹⁵ melyek működését és bennük az egyetemi bölcsészkar tanárainak tevékenységét és szerepét mind tárgyaljuk ebben a fejezetben.

7.2.1. A Csokonai Kör

7.2.1.1. Megalakulás, célok és tagság

1890-ben Csokonai Kör néven az 1861-ben keletkezett Emlékkert Társulat és az 1885-ben életre hívott Felolvasó Kör⁹¹⁶ alakult újjá hosszú előkészület után.⁹¹⁷ A körnek továbbra is

⁹¹¹ Kardos L, 1936, 8.

⁹¹² Kardos L, 1936, 8.

⁹¹³ Kardos L, 1936, 8.

⁹¹⁴ Juhász Géza levele, DE ENK Kézirattára, Ms 51/551.

⁹¹⁵ Bakó, 1986, 329-330.

⁹¹⁶ Az Emlékkert Társulat a város szépítésének céljából alakult: „... Ebből a célból társulattá alakulnak, melynek czélja a főiskolai térnek szépművészeti és egészségügyi szempontból való átalakítása.” (Emlékkert Társulat jegyzőkönyve, 1861. szept. 24. idézi szakdolgozatában Rácz István, ld. Rácz, 1934/b, 14.) A Társulat kiemelt célja a Nagytemplom és a Kollégium közötti elhanyagolt téren két kert létesítése, gondozása és emlékszobrok elhelyezése volt, pl. az 1849-es debreceni csatában elesett honvédek emlékköve és Izsó Miklós Csokonai-szobra. A Felolvasó Kör több Petőfi társasági író vendégszereplésének lelkesítésére alakult több próbálkozás után: „Az Aradi Kölcsei Kör mintája lehetne a városunkban megalkotandó közművelődési körnek, melynek nevéül a „Csokonai Kör” ajánlom.” Debr. Nagyváradai Értesítő, 1882. ápr. 30. idézi Rácz I, 1934/b, 25. Legjelentősebb tagjai többségében ugyanazok, akik később a Csokonai Körnek is tagjai lettek: Géresi Kálmán, Vértesi Arnold, Kenézy Gyula, Tüdős Kálmán. Célja volt közhasznú ismeretek terjesztése népszerű felolvasások által. (Asztalos, 2005, 44-45.)

⁹¹⁷ „Mint örömmel értesülünk városunkban néhány irodalommal foglalkozó ifjú, Csokonai Kör megalakításán fáradozik. A kör más vidéki városokban létesült szépirodalmi egyletek mintájára fog szerveztetni.” Debreceni Ellenőr, 1880. 210. sz. idézi Rácz I, 1934/b, 19. A Csokonai Kör létrehozását indokolta a jelentőségüket veszített már fennálló egyesületek elégtelen működése: „Az ellaposodott felolvasások ritkítását és érdekessé tételét kívánja, mert inkább szórakozni jönnek a felolvasásokra, mint unatkozni.” Ld. A Felolvasó Kör jegyzőkönyve. 1888. ápr. 7. idézi Rácz I, 1934/b, 29. A Társulat 1889. évi nov. 10. közgyűlési jegyzőkönyve így határozott: „A

célja maradt a műveltség terjesztése, de ténylegesen is alakítani akarták a város kulturális életét. Megalakulásakor nem kisebb célt tűzött maga elé, mint újra „a magyar nemzet erős várává tegye” Debrecen, decentralizálni azt, legalább is a kulturális életben újra megkerülhetetlenné tenni a civisvárost.⁹¹⁸ „*Fő törekvésükké vált a város és a magyar kultúra-irodalom emlékeinek gyűjtése és ápolása.*”⁹¹⁹ Elsősorban a névadójukhoz közel álló emlékeket, kéziratokat, kiadásokat, relikviákat gyűjtötték. „*Legfőbb törekvésük Csokonai kultusza és ezáltal Debrecen nemzeti, kulturális jelentőségének kiemelése volt, s ennek érdekében semmilyen áldozattól sem riadtak vissza, vagy legalábbis a város közösségéért való áldozathozatal volt önképük legfontosabb eleme.*”⁹²⁰ E tevékenységük a Csokonai-ház megszerzése és múzeumként való berendezése iránti törekvésükben teljesedett ki. Akarták, mert nyilvánosságot, közönséget biztosított volna nekik, valamint ennek az intézménynek a révén Debrecen kulturális célponttá válhatott volna, így nem csak a kör, hanem a város számára is hasznos hely lett volna. A Csokonai-házban⁹²¹ kaptak helyet a város legfontosabb kulturális intézményei: a Csokonai Kör, a Városi Múzeum és a Műpártoló Egyesület.⁹²²

A Csokonai Kört indulásakor nemcsak a decentralizáció törekvése, hanem az a vágy is vezette, hogy újra olyan egységessé tegye a társadalmat, mint amilyenek a század végéről a reformkor és a szabadságharc időszakában látszott – most újra az irodalomtól várták ennek az óhajtott társadalmi egységnek a megteremtését. A kör tagjai úgy hitték, hogy újrateremthető a népnemzeti irodalom tetőpontját jellemző egységes világkép, mely a nemzetért való küzdelemben minden társadalmi és politikai ellentétet, feszültséget felold: „*a Csokonai Körnek egyik célja, mint ahogyan ez a nemzeti kultúrának is egyik legmagasztosabb feladata: az egységes nemzeti társadalom létesítésének, a különböző társadalmi osztályok közös szellemi életének megteremtése által való előmozdítása.*”⁹²³ A kör épp ezért nem csak hagyománnyá, hanem normává is avatta a népnemzeti irodalom erkölcsi és esztétikai elveit. A századutón azonban éppen az ellenkező folyamat játszódott le a magyar irodalomban, aminek legfőbb képviselője Ady Endre volt, ezért élesen elítélték az ő költészetét, mert rossznak, nemzetietlennek és bomlasztónak találták: „*a Csokonai Kör mint a nemzeti irodalmi hagyományok hű ápolója természetesen nem hódolt meg Ady merész, sőt forradalmi*

közgyűlés úgy találja, hogy a társulat tovább fent nem maradhat, ezért kimondja: kerestessék meg a Csokonai körre átalakulni szándékozó Felolvasó kör választmányára, miszerint vegye által az Emlékkertek és emlékek kezelését az alaptőkével együtt.” Csokonai Kör 1830. jún. 30. jegyzőkönyve idézi Rác I, 1934/b, 42.

⁹¹⁸ Lakner, 2005, 14-15.

⁹¹⁹ Lakner, 2005, 30.

⁹²⁰ Lakner, 2005, 11.

⁹²¹ „*A Debrecen, Hatvan u. 23. számú ház helyén állt Csokonai Vitéz Mihály szülőháza. A jelenlegi eklektikus stílusú épületet 1890-ben emelték, itt működött a város első múzeuma 1905 és 1928 között, s otthonra lelt a Csokonai Kör is.*” http://portal.debrecen.hu/varosunk/latnivalok/debreceniseta3_latnivalok.html

⁹²² Lakner, 2005, 31.

⁹²³ Lakner, 2005, 16.

irányának.”⁹²⁴ A Csokonai Kör a múltat szerette volna életben tartani, a hagyomány elsőbbségét biztosítani.⁹²⁵ Meg kívántak maradni Csokonai kultusza ápolásánál, hogy e kultikus alkalmak során, ha időlegesen is, de egyesítsék Debrecen társadalmának egymástól életmódban és kultúrában elkülönült osztályait és rétegeit. Ennek jeleként is értelmezhető, hogy a politikai különbségek nem akadályozták meg a kör tagjainak együttműködését. A kör vezetői és tagjai⁹²⁶ között éppúgy megtalálhatók voltak szabadelvű (Zoltai Lajos, Kardos Albert), mint függetlenségi (Mitrovics Gyula), liberális (Vásáry István) vagy konzervatív (Kölcsey Sándor) és többségében református (Baltazár Dezső), de katolikus (Lindenberger János) gondolkodók is.⁹²⁷ Az alapszabályokban leírtak szerint irodalmi és szépítési szakosztályba tömörülhetett a tagság a kör működésének elején, majd irodalmi, valamint kulturális és tudományos szakosztályba tömörülhettek a rendes, örökös és alapító tagok. A Kör tevékenysége nagyban kedvezett a közönség ízlésnevelésének.⁹²⁸

7.2.1.2. Működés és tevékenység

A Csokonai Kör tagjai minden szándékuk ellenére hatástalanok maradtak mind a cívisek, mind a középosztály körében, a helyi sajtó pedig gúnyolódva és sértő iróniával írt róluk. Rendezvényeikről hiányoztak a tanárok, egyházi személyiségek és más értelmiségiek is. Azok az értelmiségiek, akikből hiányzott a szellemi előkelőség tudata, hiszen társadalmi pozíciójuk határozta meg önazonosságuk és összetartozásuk érzését nem a kultúra létrehozásában és terjesztésében játszott szerepük. Még a negyvenes években is szembeállítható volt az értelmiségi-művészi érdem és a társadalmi rang, ugyanis a magas társadalmi pozíció még senkit nem tett képessé arra, hogy az irodalmi vagy művészeti életben ítélkezzen mások felett. Mindez azt mutatja, hogy az értelmiségi lét mindvégig bizonytalan, kiszolgáltatott helyzetet

⁹²⁴ Lakner, 2005, 17.

⁹²⁵ Lakner, 2005, 21.

⁹²⁶ *Zoltai Lajos* helytörténész, etnográfus, régész, a Városi Múzeum igazgatója 1905 – 1929, a kör választmányi tagja, majd számvizsgálója, később örökös tag. *Kardos Albert* irodalomtörténész, a reálgimnázium, majd a zsidó gimnázium megszervezője és vezetője, a kör titkára, főtítkára, majd örökös tiszteletbeli főtítkára és végül az elnöki tanács alelnöke, Kardos Pál szintén irodalomtörténész édesapja. *Vásáry István* kiszegedapárti politikus, polgármester-helyettes, majd Debrecen polgármestere 1928–1935. A kör választmányi, majd örökös tagja. *Kölcsey Sándor* jogász, politikus, a kör rendes tagja, majd a választmány tagja és ügyésze. Vásáryt követte a polgármesteri székben 1935 – 1944. *Baltazár Dezső* református püspök 1911-1936, a kör választmányi, majd tiszteletbeli tagja. *Lindenberger János* római katolikus prépost-plébános Debrecenben 1918-tól, apostoli kormányzó 1929–1941, 1936-ban a kör választmányi tagja. (Szabó A. V., 2005, 541-570.)

⁹²⁷ Lakner, 2005, 25.

⁹²⁸ Rendes taggá válhatott, aki a kör törekvéseit támogatni kívánta és tagsági díjat fizetett. Az örökös tagok a magyar szépirodalom, tudomány és művészet alkotói közül kerültek ki, akik Debrecenben vagy vidékén éltek és munkásságukkal kapcsolódtak a városhoz, illetve a Csokonai-kultuszhoz. Alapító tag lehetett, aki legalább 100 pengővel hozzájárult a kör alaptőkéjéhez és tiszteletbeli tagnak nevezték, aki a nemzeti közművelődés, Debrecen és a Csokonai Kör érdekében kifejtett tevékenysége által méltóvá vált erre. (Asztalos, 2005, 50. és Lakner, 2005, 264-303.)

jelentett a korabeli Debrecenben. A kör meghatározó alakjai így egyszerre voltak (alkotó) értelmiségiek és a hivatalos értékrend, a társadalmi rend kifejezői. Sokan közülük az államigazgatás tisztségviselői voltak (tanácsnok, főjegyző, ítélőtáblai tanácselnök), akiknek gondolkodását és értékválasztását kisebb-nagyobb mértékben befolyásolta hivatali pozíciójuk, ami ugyan hatalommal is járt, de korlátozta is őket.⁹²⁹

A kör elnökei (Géresi Kálmán, Pap Károly)⁹³⁰ társadalmi megbecsülésüket főleg annak köszönhették, hogy egyetemi tanárok voltak. Szellemi tevékenységüket kéziratári, könyvtári művek és jegyzetek mutatják, de „*munkáik nem véletlenül rostálódtak ki a megbecsült művek sorából. Még azt sem mondhatnánk, hogy idővel estek ki a rostán, hisz már kortársaik sem szakmai munkájukért becsülték őket, legfeljebb rendszerező elméjüket dicsérték. Tekintélyük tehát nem értelmiségi tevékenységükből, hanem a társadalmi ranglétrán elért pozíciójukból adódott.*”⁹³¹ Az idézet alátámasztja az egyetemi tanárok vizsgált időszakban fennálló társadalmi presztízsét, szerepük és tevékenységük megítélését a közfelfogás szerint. A 20. század első évtizedeiben magas presztízsű állásnak számított ugyan az egyetemi professzorság, de különösebb megtiszteltetés és anyagi elismerés nem járt vele. „*[...] a bölcsész katedrák birtokosai, akik közül sokan középiskolai tanárként kezdték (és kishivatalnoki rétegből származtak) így is tekintélyes, irigylendő pozíciót láttak benne, s a körülményeikkel is csak akkor voltak elégedetlenek, ha alkalmuk nyílt azokat összehasonlítani a nyugati kollégáik, tudóstársaik egzisztenciájával.*”⁹³²

A kör társadalmi hatókörének szűkülése fokozatosan következett be, de Pap Károly elnökségének idejére (1921-től) egyértelműen eldőlt, hogy irodalmi társasággá alakultak. A kör mentalitása a húszas évekig a programszerű kiegyenlítésre törekvést képviselte, mely szerint nem kell egyetlen irodalmi irány mellett sem határozottan kiállni, hanem mindent be kell fogadni. Addig, amíg a kör Debrecen egyetlen komoly irodalmi és kulturális társasága volt.⁹³³ 1927-ben azonban megalakult az Ady Társaság.⁹³⁴

A Csokonai Kör 1890 és 1914 között mint társadalmi és közművelődési egyesület kereste helyét Debrecen kulturális életében. Három korszaka három markáns vezető egyéniség tevékenységéhez köthető. Vértesi Arnold (1890-1895), Széll Farkas (1895-1900)⁹³⁵ és Géresi Kálmán (1900-1914) első elnöksége tartozik ide. 1914 és 1921 között tartott Géresi

⁹²⁹ Lakner, 2005, 25.

⁹³⁰ Géresi Kálmán a kör alelnöke, majd 1900–1921 között elnöke; Pap Károly a kör alapító tagja és elnöke 1921-1946-ig, feloszlásáig, ld. köv. oldal.

⁹³¹ Lakner, 2005, 26.

⁹³² Vincze, 2011, 59-60.

⁹³³ Lakner, 2005, 28-30.

⁹³⁴ Ld. 7.2.2. fejezet.

⁹³⁵ Vértesi Arnold (1834–1911) író, újságíró. 1890-95 között a kör első elnöke. Széll Farkas (1844–1909) ítélőtáblai tanácselnök. 1895-1900 között a kör elnöke.

második elnöki érája, majd 1921-től az 1946-os feloszlataáig⁹³⁶ mint irodalmi kör működött Pap Károly (1872-1954) (ld. 16. kép) professzor vezetésével. A három, egymástól jól elkülöníthető korszakból⁹³⁷ csak az utolsót tekintjük át részletesen, mert ez a szakasz tartozik hozzá szervesen értekezésünk témájához. Ekkor Pap Károly, az egyetem irodalomtörténésze⁹³⁸ a kör elnöke,⁹³⁹ s több bölcsészkaron oktató tanár és professzor is tevékeny tagja⁹⁴⁰ a szervezetnek. Pap Károly személyét, irodalomszemléletét igen sok támadás érte életében, működése alatt. Több haladónak tekintett gondolkodóval, irányzattal és csoporttal állították élesen szembe, többek között Juhász Géza, később tárgyalásra kerülő irodalomtudóssal, az Ady Társaság elnökével is.⁹⁴¹

⁹³⁶ 1947. május 9-én a Belügyminisztérium a feloszlattott Csokonai Kör ingóságait az azokat kezdettől fogva őrző és kezelő Déri Múzeumnak adományozta. (Mi történt Debrecenben? 1946. nov. 24-től 1947. nov. 26-ig, 1948, 157.)

⁹³⁷ A Csokonai Kör korszakai: I. Társadalmi és közművelődési egyesület (1890–1914), II. Útban az irodalmi társasági jelleg felé (1914 – 1921); III. Irodalmi társaság (1921-1946).

⁹³⁸ Oktatott tárgyai: A régi magyar irodalom története 1526-ig, A protestáns kor irodalma, A katolikus visszahatás kora, A nemzetietlen kor irodalma, A felújulás korának irodalma, A reformkor irodalma, Irodalmunk története a szabadságharc bukásától Arany haláláig (vagy néha) a század végéig); Csokonai, Kazinczy, Kölcsey, Petőfi és Madách, Tompa, a Toldi-trilógia, stb., A legfájdalmasabb hangok a magyar költészetben; Irodalomtörténeti gyakorlatok.(A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914 – 1949).

⁹³⁹ Pap Károly a magyar irodalomtörténet professzora az egyetem alapításától majdnem három évtizeden át a XVII-XVIII. századi magyar irodalom (főleg Horvát István, Arany János) kutatója volt. Korábban az Országos Nőképző-Egyesület budapesti leánygimnáziumának tanára volt. A debreceni egyetemen végzett irodalomtudományi kutatások és az irodalomoktatás legidősebb mestere tanszékvezető egyetemi tanár volt. Kolozsvári egyetemi évek után Budapesten Beöthy Zsolt, Gyulai Pál és Czobor Béla esztétikai, irodalom- és művészettörténeti előadásait hallgatta, majd kétéves külföldi tanulmányúton vett részt állami ösztöndíjasként Berlinben és Rómában, ahol lélektani, archeológiai, művészettörténeti és irodalomtörténeti kurzusokra járt. 1907-től 1914-ig a Debreceni Református Kollégium akadémiai tagozatán a magyar irodalom tanára volt. Széleskörű képző- és iparművészeti érdeklődéssel rendelkezett. Ebbe beletartozott 16.-17. századi emlékek vizsgálatától kezdődően hazai kortárs művészek tevékenységének tanulmányozása. Változatos irodalomtörténeti témáinak egyike a 19. század első felének írói és politikusai (Kölcsey, Wesselényi, Arany), másik pedig a debreceni Csokonai Kör, melynek 1908-tól volt választmányi tagja. Megírta Arany János esztétikai jegyzeteit. Kiterjedt publikációs tevékenysége mellett már korán, az 1916/17-es tanévben a Bölcsészettudományi Kar dékánja volt, majd 1924/25-ben az egyetem rektora, a következő tanévben prorektora. Az 1933/34-es tanévben újra a bölcsészkar dékánjává választották, majd ezután is a kar rangidős professzoraként tisztelték. Tekintélyére jellemző, hogy 1939-ben tiszteletére a tanítványai emlékkönyvet adtak ki, majd 2012-ben, az egyetem alapításának 100. évfordulóján Imre László professzor könyve jelent meg róla. Pap Károly 1942 szeptemberében nyugalmomba vonult, de az 1942/43-as tanév első felében még vállalt tanítást, a második félévben Hankiss János franciaprofesszor helyettesítette. Életük során rokoni kapcsolatba kerültek Tankó Bélával, mivel Pap Károly leánya ifj. Tankó Bélához ment feleségül és az unokák mai napig a debreceni Simonyi-úti Tankó-villában élnek (Mudrák, 2012/a, 54-56; Varga Z, 1967, 214-218; Mitrovics, 1913, DKK, 44.) Az alábbi idézetek mutatják, hogy személyét, munkásságát sok támadás érte: „... *Ki tagadhatja, hogyha Debrecenre ma sokan, mint az ország egyik legfontosabb kulturális gócéra tekintenek, ennek az az alapja és aranyfedezete, hogy Juhász Gézáék egy reakciósan ellenséges közegben törtek utat a radikális társadalmi és kulturális eszméknek. Ők hirdették elsőként városunk értelmisége előtt Ady géniusát, széles körben népszerűsítették Bartók és Kodály, Medgyessy és Móricz, Babits és Tóth Árpád, Németh László és Illyés Gyula, Veres Péter és Tamási Áron művészetének egyszerre magyar és európai értékeit. S mindezt akkor, amikor még [...] szűkebb pátriánkban Pap Károlyék szalmarágása jelentette az irodalomtudományt.*” Tóth Endre, 1986/b, 59-60.)

⁹⁴⁰ Mitrovics Gyula 1910-től, Láng Nándor 1915-től, Tankó Béla 1915-től (kilépett 1938-ban), Zsigmond Ferenc 1924-től, Hankiss János 1932-től, Mata János és Juhász Géza 1933-tól volt tagja a Csokonai Körnek.

⁹⁴¹ Ld. Debreczeni Független Újság, 1934. február 22. Idézi Lakner, 2005, 30.

16. kép: Pap Károly

Igazi oka annak, hogy Asztalos Dezső a Csokonai Kör fél évszázados történetét bemutató írását miért nem jelentette meg a kör vezetősége a Zsigmond Ferenc⁹⁴² (1883-1945) (ld. 17. kép) irodalomtörténésznek írt leveléből ismerjük.⁹⁴³ Zsigmond a karcagi gimnázium tanáráként rendkívüli szerénységéről és visszahúzó életmódjáról volt ismert. Értérendszerében az ember és a művészet állt az első helyen.⁹⁴⁴

17. kép: Zsigmond Ferenc

⁹⁴² Zsigmond Ferenc 1922 és 1934 között a debreceni református gimnázium tanára, 1923-tól a debreceni egyetem magán-, 1930-tól rendkívüli tanára. 1924-től a Csokonai Kör választmányi tagja, 1933-tól örökös tag. A magyar irodalom magántanárai között az ő munkássága volt a legjelentősebb. A karcagi, majd a debreceni ref. gimnázium tudós tanára 1923-ban „A XIX. és a XX. századi magyar irodalom különös tekintettel a szépprózai elbeszélésekre” tárgykörből szerzett magántanári képesítést. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává is választott tanárt a Bölcsészettudományi Kar is megtisztelte azzal, hogy 1930 októberében kijárta neki a nyilvános rendkívüli tanári címet. A Kollégium közelgő jubileuma alkalmából megírta *A debreceni Református Kollégium története* című összefoglalását, majd két évvel később (1940) megjelent *A Debreceni Kollégium és a magyar irodalom* című nagy tanulmánya egy debreceni irodalomtörténet kiindulásaként. A háború után végleg hazatért Kunhegyesre. Családot soha nem alapított. Rengeteg terve volt még íróként, szerkesztőként, de nem látott maga előtt tudományos perspektívát. Látása egyre romlott, feleslegesnek érezte magát. 1949. július 20-án hunyt el tragikus körülmények között, önkezével vetett véget életének. (Pókász, 1983, 10-33; Varga Z, 1967, 219-230; Szabó A. V., 2005, 570.)

⁹⁴³ Lakner, 2005, 32.

⁹⁴⁴ Pókász, 1983, 11.

Zsigmond 1906-ban kiadott bölcsészeti doktori értekezésében Lévay József költő életének és működésének ismertetésében figyelemmel kísérte annak esztétikai és irodalmi nézeteinek alakulását. Már ifjúkorában megmutatkozott a kultúra, a művészetek iránti nagyarányú érdeklődése. Tudományos működése felkeltette a Debreceni Református Kollégium érdeklődését személye iránt. 1922-ben távozott a karcagi gimnázium tanári karából. Debrecenben megkezdődött legértékesebb, legtermékenyebb évtizede. Karcagi életével ellentétben itt sok közéleti feladatot vállalt, viszont a politikai jellegű szereplésektől ugyanúgy távol tartotta magát, közéletisége csak az irodalomhoz és a pedagógiához kötődött. A konzervatív irodalmi irányzatot képviselő Csokonai Kör tagja volt. Sűrűn jelentek meg írásai a debreceni és országos lapokban.⁹⁴⁵ Ismerte korának színpadi termését, sokat hivatkozott konkrét színpadi előadásokra is, hiszen szívesen járt színházba.⁹⁴⁶ A Csokonai Színház akkori legnevesebb színművészeivel, Halassy Mariskával, Thuróczy Gyulával és másokkal is szinte baráti kapcsolatot ápolt.⁹⁴⁷

Zsigmond kisebb tanulmányok mellett elkészítette a gimnáziumok 7-8. osztálya számára *A magyar nemzeti irodalom története* című tankönyvét két kötetben (1932-1933). Egyre súlyosbodó idegállapota miatt hamar, 1934-ben nyugdíjba vonult, és a tanítás helyett a tudományos munkának szentelte ettől kezdve életét. Budapestre költözött, ahol kedvezőbb kutatási lehetőségek fogadták. Szabad idejében hódolhatott kedves időtöltésének, a színház- és operalátogatásnak, valamint a kávéházakba járásnak.⁹⁴⁸ Utóbbi jelentősége, hogy a századfordulón megjelent a kávéházakban szerzhető tudás mint a megváltozott szerkezetű műveltség jele, mert megnőtt a kávéházakban szerzhető jólértesültség társadalmi szerepe. Azért jártak oda az emberek, hogy naprakész információkat szerezzenek, mert „*már egyre kevésbé volt a könyvolvasás a viselkedési kultúra és a civilizációs minta forrása.*”⁹⁴⁹ Ez azonban a fővárosi szokásokra volt jellemző, a vidéki városokban továbbra is a hivatalos fórumoktól származtak az információk és a XIX. századi irodalom adta a műveltség alapját. Ezért tűnt régiesnek Debrecen kultúrája a Budapestről érkezőknek.⁹⁵⁰ Az eredményekben gazdag életpálya 1943-ban nyerte el a legmagasabb elismerést, amelyet Magyarországon tudós elérhetett. A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjai közé választották tudományos életműve alapján. Székfoglalója az irodalmunkra vonatkozó orosz hatásokról

⁹⁴⁵ Pókász 1983, 18.

⁹⁴⁶ Osváth, 1983, 22.

⁹⁴⁷ Osváth, 1983, 2.

⁹⁴⁸ Interjú dr. Kornya Lászlóval, 2015. április 15.

⁹⁴⁹ Lakner, 2005, 20.

⁹⁵⁰ Lakner, 2005, 21.

szólt úttörő jelleggel, hiszen először adott ilyen jellegű áttekintést.⁹⁵¹ Az egyik legjobb monográfiát Kis Margit írta róla 1985-ben *Zsigmond Ferencre emlékezem* címmel.⁹⁵²

7.2.1.3. A Csokonai Kör mint irodalmi társaság (1921-1946)

1922. március 12-én választotta meg a közgyűlés Pap Károlyt a kör elnökévé, de tulajdonképpen már Géresi Kálmán halálát követően, 1921-től ő volt a megbízott elnök. Géresi halála után a Csokonai Körnek már nem az volt a fő törekvése, hogy Debrecen kultúrközponttá emelje, mert Debrecen akkorra már az volt, hanem, hogy Erdély több évszázados kulturális szerepét Csonka-Magyarországon Debrecen töltse be. Ennek érdekében a kör olyan szellemi erőket állított szolgálatába, melyek közül számosan nem csak Debrecen, a Tiszántúl, de egész Magyarország közművelődésének élvonalába kerültek. Közéjük tartozik Oláh Gábor mellett Juhász Géza is, aki költőként és drámaíróként kapcsolódott be a kör tevékenységébe.⁹⁵³

Pap Károly a legnehezebb időkben vette át egy elszegényedett vidéki társadalmi és közművelődési egyesület vezetését és végig intenzív kapcsolatra törekedett a fővárosi Kisfaludy Társasággal, programjukat igyekezett lefordítani Debrecennek és kollégiumának a nyelvére. Csobán Endre főtitkár nélkülözhetetlen munkatársaként segítette őt a kör vezetésében. Erőfeszítéseik és jó néhány körbeli tag munkálkodása ellenére is a kör pártoló tagjainak a száma kb. a felére csökkent az első világháború előtti létszámhoz képest egyrészt a nehéz gazdasági viszonyok, másrészt a város kulturális adottságai miatt: „[...] régi műértő közönségünk kihalt vagy elszegényedett és a helyébe lépő újjgazdagok nem rendelkeznek azzal a műveltséggel, amely irodalmi alkotások egészséges ítéletére képessé tenné őket. A nagy tömegek pedig olyan súlyos körülmények között élnek, hogy személyes ellenségüknek tekintik azt, aki könyvet vagy más műalkotást kínál nekik megvételre. Így a régi irodalom pártoló közönség meggyérült. Szaporítani az alsóbb népcsoportokból nemigen lehet addig, amíg a gazdasági viszonyok nem javulnak.”⁹⁵⁴ Kevés pénzből gazdálkodtak, ami nem volt elég tevékenységük megfelelő szintű propagálásához, illetve sorra alakultak Debrecenben a tudományos-kulturális egyesületek (Tisza István Tudományos Társaság, Nyári Egyetem, Ady Társaság, Tiszántúli Szépmíves Céh),⁹⁵⁵ melyek megszüntették a Csokonai Kör hegemoniáját a térségben.

⁹⁵¹ Pókász 1983, 32.

⁹⁵² Kis, 1985.

⁹⁵³ Asztalos, 2005, 279.

⁹⁵⁴ Asztalos, 2005, 305.

⁹⁵⁵ Ld. e fejezet következő alfejezeteit.

Ezzel együtt Debrecen művészeti élete fellendült. Egyre gyakrabban jöttek létre ezen szervezetek által közösen rendezett ünnepek, műsoros estek.⁹⁵⁶ 1934 márciusában a Csokonai Kör és a Csokonai Színház Herczeg Ferenc-ünnepélyt tartott a színházban, melyen Tankó Béla bevezető előadást tartott. Áprilisban a Kollégium dísztermében Mitrovics *A hang esztétikája*-ról beszélt. Az 1934. június 2-án megnyílt debreceni hét országos érdeklődést váltott ki, melynek programjában kulturális események, sportbemutatók és ipari vásár szerepeltek. Előkészítő művészeti bizottságába több kör tagot is beválasztottak, mint például Pap Károlyt és Hankiss Jánost. Az Ady Társasággal közösen rendezett irodalmi ünnepélyen felléptek Pap Károly és Juhász Géza.

1938 első negyedében a Csokonai Színház rendezésében a Csokonai Kör és az Ady Társaság közreműködésével a színházi szabadegyetemen előadást tartott dramaturgiai problémákról Mitrovics Gyula és a magyar dráma életéről Juhász Géza az Újságíróklub nagytermében. Áprilisban magyar-olasz hangverseny hangzott el a debreceni Olasz Kultúrintézet, a Csokonai Kör és a Monti Kör⁹⁵⁷ rendezésében az Aranybika dísztermében. 1938 őszén a Déri Múzeumban megrendezett Csokonai-émlékünnepélyen Mata János verseiből olvasott fel. Ugyanekkor jelent meg Csobán Endre szerkesztésében a Csokonai könyvtár 5. száma, Új Debrecen címmel nyolc országos viszonylatban is kritikára érdemes debreceni fiatal költő és író antológiája. Mata 1939-ben a román irodalom ismertetését célzó kör felolvasáson szerepelt. *Új szellemi cselekvő-erővel gyarapítva*⁹⁵⁸ vett részt a kör munkájában. A kör művészeti szerepvállalását bizonyítja, hogy megbízást adott 1940-ben egy helybeli festőnek régi debreceni festmények felkutatására. 1942 júniusában a könyvnap alkalmából tartott felolvasó ünnepségen Lükő Gábor *Karácsony Sándor* című értekezését ismertette. Maga Karácsony pedig Csokonaival és a mai kor viszonyaival foglalkozó előadást tartott egy Déri Múzeum-beli felolvasáson 1942 novemberében.

Mindezek megosztották a város közönségének érdeklődését és figyelmét, ami a Csokonai Kör pártoló közönségének létszámcsökkenéséhez vezetett.⁹⁵⁹ Tevékenységük lecsökkent, de nem szűnt meg. Könyvkiadási programjuk tükrözte leginkább a gazdasági

⁹⁵⁶ Pl. 1939 áprilisában a kassai Kazinczy Társaság irodalmi ünnepélye a Csokonai Kör, az Ady Társaság és a Tisza István Tudományos Társaság rendezésében a Vármegyeháza dísztermében. 1942 júniusában egy Petőfi-centenárium ünnepség megtartása ugyancsak a Tisza István Tudományos Társasággal; egy közös emlékünnep a Tiszántúli Szépművészeti Céhhez; 1943-ban közös Könyvnap az Ady Társasággal és külvárosokban, hajdúvárosokban tartott közös rendezvények. (Asztalos, 2005, 299-317. és Bakó, 1986, 332.)

⁹⁵⁷ Olaszbarát egyesület 1929-1947 között. Elnöke Csobán Endre, a Csokonai Kör főtitkára volt. (Asztalos, 2005, 285.)

⁹⁵⁸ Asztalos, 2005, 303.

⁹⁵⁹ Asztalos, 2005, 279-286.

nehézségeket, míg végül a II. világháború után befejezték működésüket, mert a Kört „1946 januárjában a belügyminiszter feloszlatta.”⁹⁶⁰

Összegezve a leírtakat, a Csokonai Kör Debrecen kulturális életét több mint fél évszázadon keresztül alakító szervezet volt. A tagságában fontos szerepet játszó vezetők és fő tisztségviselők között számos olyan egyetemi bölcsész professzort és tanárt találtunk, akiket disszertációnkban vizsgálunk. A Csokonai Kör tagjai közé belépő egyetemi tanárok mérsékelt, konzervatív gondolkodású tudósok voltak, akik a debreceni hagyományok továbbvitelében, az akadémikus művészet népszerűsítésében és a debreceni Csokonai-kultusz fenntartásában mind egyetértettek. Pap Károly, Mitrovics Gyula, Láng Nándor, Tankó Béla, Zsigmond Ferenc mellől később, a harmincas években Hankiss János, Mata János és Juhász Géza nézeteik modernizálódása miatt kilépett a Körből, hogy egy új szellemiséget képviselő művészeti csoportosulás tagjaivá válhassanak.

7.2.2. Az Ady Társaság

Az Ady Társaság az irodalmi és művészeti szabadság jegyében végezte munkásságát, egyfelől szigorúan elkülönítette az amatőr becsvágyat és a hivatott tehetséget, másfelől küzdött a művészi értékek politikai, társadalmi s másféle okok miatt való megtagadása s elsikkasztása ellen. Az élő és egyre megújuló irodalomhoz a többi szervezet közül kétségtelenül az Ady-Társaság állt legközelebb, s így a város fiatalabb, induló írói és művészei ezt érezték a maguk fórumának.⁹⁶¹

7.2.2.1. Megalakulás, célok és tagság

Az 1921-től működő Ady-asztaltársaságból 1927. június 19-én a városháza közgyűlési termében alakult meg 100 fő részvételével az Ady-Társaság: tanárok, orvosok, ügyvédek, tisztviselők, egyetemisták, vagyis értelmiségi körből, az irodalom és művészetek lelkes hívei. Azoknak az íróknak és művészeknek a hozzátartozói, akik létrehozták.⁹⁶² Hosszas készülődés előzte meg az alakulást. Évek óta tervezette már néhány fiatal irodalomtanár, rajztanár, hírlapíró, muzsikusk és egyetemi hallgató. Idő közben a fiatalok felnőttek, s tanárokból írók, művészek lettek, hírnevet szereztek maguknak Debrecenben vagy a fővárosban.⁹⁶³

⁹⁶⁰ Bakó, 1986, 332.

⁹⁶¹ Kardos L, 1977, 117-119.

⁹⁶² Ld. az Ady Társaság névsorai. Déri Múzeum irodalmi gyűjteménye. Mata János hagyatéka. K. X. 75. 13. 1. V. 10/19. és K. X. 75. 14. 1. V. 84/10.

⁹⁶³ Kardos P, 1947/a, 92; Kardos P, 1979, 289.

Az első alapítók között találjuk Juhász Gézát (1894–1968)(ld. 18. kép)⁹⁶⁴ és Koczogh Ákost (1915–1986) (ld. 19. kép),⁹⁶⁵ akik a Bölcsészkar történetével szoros kapcsolatba hozhatók.⁹⁶⁶

18. kép: Juhász Géza

19. kép: Koczogh Ákos

Juhász Géza ezer szállal kötődött Debrecenhez: családja, rokonsága,⁹⁶⁷ diákévei, tanári működése, írói, tudósi és közéleti tevékenysége is ide fűzte. Ő adott ismét tartalmat és tisztességet az olyan fogalmaknak, mint „*debreceniség, debreceni szellem*”.⁹⁶⁸ Tóth Endre szerint Csokonai iránti hűsége és rajongása kisdíák korában kezdődött s utolsó napjáig tartott.⁹⁶⁹ Első találkozásuk élményeit mélyen elraktározta emlékezetében, csak évtizedekkel később írta ezt le. Az idézetben sok olyan író és tudós személye megjelenik, akiket az értekezés tárgyal és – akiknek igen nagy szerepe volt a két világháború közötti és alatti

⁹⁶⁴ Juhász Géza költő, irodalomtörténész, egyetemi tanár volt. A debreceni református Dóczy leánygimnázium tanáraként lett a debreceni egyetem oktatója 1945-ben. Költeményei és tudományos írásai debreceni és országos folyóiratokban, napilapokban jelentek meg. Leginkább kortárs irodalmi illetve oktatási és közművelődési kérdésekről írt. A népi írók mozgalmának teoretikusa és az Ady Társaság szervezője és elnöke (1927–1938) volt, így szoros baráti és szakmai kapcsolatot ápolt az eddig említett egyetemi tanárokkal. Jelentős irodalomszervező tevékenységet fejtett ki, a *Válasz* folyóirat alapító tagja, az *Új Idők* című könyvsorozat egyik munkatársa, a *Tiszántúl* politikai napilap főmunkatársa és a II. világháború utáni első szépirodalmi folyóirat, a *Magyarok* szerkesztője volt. Tagja lett a Magyar Írók Szövetségének is. (DE ENK BTK és TTK Kt. Ms 67/885, 886, 887; DE ENK BTK és TTK Kt. Ms 80/332, 333, 334, 434.)

⁹⁶⁵ Koczogh Ákos irodalomtörténész, művészettörténész volt. 1933-ban érettségizett Budapesten, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta tanulmányait. 1939-ben szerzett tanári diplomát. Kezdetben a budapesti egyetemen volt tanársegéd. 1945 után Debrecenben működött gimnáziumi tanárként, később egyetemi magántanár, majd tanszékvezető docens lett a debreceni bölcsészkaron. Megszervezte az Írószövetség debreceni csoportját és szerkesztette az Alföld című irodalmi folyóiratot. Az Ady Társaság irodalmi osztályának is tagja volt. 1947-ben habilitált a Magyar Irodalomtörténeti Tanszéken a debreceni gyakorló gimnázium tanáraként „Magyar népi irodalom” tárgykorban. Óráin Adyról tartott előadásokat. Írásai jelentek meg az *Építünkben*, *Néplapban*, *Köznevelésben*, *Új Szántásban*, *Vándortűzben*, *Márciusban*. Később ismét a fővárosban élt. Részt vett a református egyház műemlékeinek felmérésében és az Iparművészeti Tanács munkájában, szerkesztette annak folyóiratát. Rádióelőadásokat tartott, irodalomtörténeti, esztétikai, művészettörténeti kritikákat, tanulmányokat publikált, de írt elbeszéléseket, útirajzokat is. (Mudrák, 2012/a, 57-58; A debreceni Ady Társaság tisztikara és működő tagjai 1927–1947, 1947, 6)

⁹⁶⁶ Jegyzőkönyv és Főtitkári beszámoló. In: Juhász I, 1977, 105-109. és 111-112.

⁹⁶⁷ Juhász Gézáné Gulyás Margit Lükő Gáborné Gulyás Jolán és Gulyás Pál debreceni költő, az Ady Társaság tagjának testvére volt – Interjú Dr. Kornya Lászlóval. 2015. április 15.

⁹⁶⁸ Tóth Endre, 1986/b, 59.

⁹⁶⁹ Tóth E, 1986/b, 61.

debreceni kulturális-művészeti közélet alakításában: „*Húszesztendőm múltam, amikor először léptem át a Juhász Gézáék lakásának küszöbét. Elfogódottan, mert külvárosi proletárfiú létemre első ízben jártam nekem akkor „úrinak” tűnő értelmiségi család hajlékában. S előítélettel, mert élt bennem az alulról jövők gyanakvása mindazokkal szemben, akik a népet szalonjuk kényelméből sajnálgatták és gyámolították. De előítéletem és gátlásaim csakhamar elmúltak. Mert Juhász Gézáéknál már akkor – 1934 táján – szellemi demokratizmus uralkodott, ahol egyenlő partnerként fogadták a Balmazújvárosról be-belátogató Veres Pétert [...] vagy engem, a Wolafka-telepről begyalogoló, kezdetleges formájú, de őszinte realitású verseket írogató ifjú költőt [...] – az egyetemi professzor Hankiss Jánossal és Berei Soó Rezsővel, a festő Gáborjáni Szabó Kálmánnal, a szobrász Medgyessy Ferencsel [...]. Ezt a légkört Juhász Géza humánus és nyílt egyénisége, demokratikus magatartása teremtette meg. [...]*”⁹⁷⁰ Visszaemlékezéseit későbbi éveiről így folytatta: „*Jórészt neki és Csobán Endrének köszönhettem, hogy csakugyan alkalmaztak szellemi szükségmunkásnak a városi levéltárban (Mata Jánoshoz hasonlóan). [...] Hiszen tanári munkája mellett népes családjával is törődnie kellett, irodalmi társaságot irányított, előadásokat szervezett és tartott, levelezett, tanulmányokat, verseket, kritikákat, vitacikkeket írt. S mindezekon kívül arra is futotta idejéből és erejéből, hogy az én bajaimmal törődjön. Persze, nem én voltam az egyetlen a környezetéhez tartozó fiatalok közt, akit szeretett és támogatott. [...] Az irodalomban egyetlen tekintélyt fogadott el: a tehetséget. Bajza József elvét vallotta: ő sem ismert az irodalom terén grófokat, de meghajolt bármely, hozzá ismeretlenül bekopogtató kezdőíró ígéretes munkája előtt.*”⁹⁷¹

Az Ady Társaság tagjai – élükön Juhász Gézával – hirdették elsőként városunk értelmisége előtt Ady géniuszát, széles körben népszerűsítették Bartók és Kodály, Medgyessy és Móricz, Babits és Tóth Árpád, Németh László és Illyés Gyula, Veres Péter és Tamási Áron művészetének egyszerre magyar és európai értékeit.⁹⁷² Úgy gondolták, hogy nincs nemesebb kulturális feladat, mint az egész ország vagy legalábbis a debreceni közönség ráébresztése arra, hogy ezeknek a szellemi óriásoknak meg kell adni a nekik járó elismerést és tiszteletet mindenekfelett.⁹⁷³ „*Ezeket az új szépségeket mindenkinek szemébe lobogtatni, ezeket az új igéket mindenkinek fülébe kiáltani, hogy senki művelt debreceni ember el ne zárkozhaszék előlük, ez Debrecenben a hivatása egy modern irodalmi társaságnak, amilyennek én a*

⁹⁷⁰ Tóth E, 1986/b, 62.

⁹⁷¹ Tóth E, 1986/b, 63.

⁹⁷² Tóth E, 1986/b, 60.

⁹⁷³ Kardos P, 1979, 290.

*debreceni Ady-társaságot bizó lélekkel hiszem. Bárcsak mielőbb ereje s módja lenne hivatását betölteni!*⁹⁷⁴

Juhász Géza tankerületi főigazgató, majd a magyar irodalomtörténeti tanszék vezetője⁹⁷⁵ is volt.⁹⁷⁶ A nagy politikai átalakulás tette őt a debreceni tankerület főigazgatói székébe, de igazság szerint ez a hely már régen megillette volna. Nemcsak költőként, műbírálóként és irodalomtörténetíróként kifejtett irodalmi munkásságáért, így szerevezve országos hírnevet magának és nemcsak a debreceni Ady Társaság ügyvezető elnökeként végzett nagyszabású közművelődési tevékenységéért, amellyel a magyar irodalomnak és művészetnek nyert meg híveket, „*hanem legfőként és legigazabban tanári működéséért illeti őt meg az a nemes méltóság, hogy a magyar köznevelés hat főirányítójának egyike legyen.*”⁹⁷⁷ A művészeti nevelés terén elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Az Ady Társaságban betöltött vitathatatlan szerepét így jellemezte Tóth Endre, Juhász egykori tanítványa, művészetének és közéletiségének méltatója: „*Ez a szellem tartotta életben az Ady Társaságot is. Amikor Juhász Gézát egyéb közéleti kötelezettségei elszólították ebből a belső körből: előbb a műhely szűnt meg, majd a Társaság sorvadt el. (Igaz, ez utóbbi »tevékenység«-ben az akkori kultúrpolitika is benne volt...) Azóta sem akadt olyan vezető egyéniség, akinek nemcsak tudósi rangja, hanem vonzó karaktere, némi debreceni lokálpatriotizmusa, szervező képessége és írói talentuma volna – egy személyben.*”⁹⁷⁸ Juhász Géza nevelő, tanítómester volt, később kutató tudós, író, professzor. Sokoldalú ember. Az ő főműve mégis az Ady Társaság volt, amelynek két évtizeden át az élén állt. Bényei József méltatása utal arra, hogy az utókor még adós lehet a juhászi életmű megfelelő – politikamentes – értékelésével: „*Juhász Gézában mindig ott munkált a tehetség tisztelete, becsülete. Szívvel és emberséggel átitatott jó szándékkal közeledett mindenkire, s néha utólag tudta meg, mire és mihez, hogyan és kik használták fel nevét, szellemét. [...] Debrecen a felvilágosodás óta soha olyan közel nem volt a kor leghaladóbb szellemi mozgalmához, mint a húszas, harmincas és negyvenes években, a 20. században. Juhász Géza nélkül ez elképzelhetetlen lett volna...*”⁹⁷⁹

Juhász Géza a Társaság megalapítása óta annak hivatott vezetője volt, aki Ady Lajossal egyetértésben szabta meg a Társaság működésének kereteit és irányvonalait. Ady távozása után a vezetésnek még nagyobb terhe súlyosodott vállaira, de vezetői hivatottságáról,

⁹⁷⁴ Kardos P, 1927, 10.

⁹⁷⁵ Oktatott tárgyak: *A magyar reneszánsz, A magyar barokk, A magyar rokokó (irodalom); Móricz, Babits, Tamási Áron, Németh László, József Attila, Kosztolányi Dezső művészete*; szemináriumok kezdők és haladók számára. (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914 – 1949)

⁹⁷⁶ Mudrák, 2012/a, 57.

⁹⁷⁷ Dr. Juhász Géza, a debreceni tankerület új főigazgatója, 1946, 33.

⁹⁷⁸ Tóth E, 1986/b, 65.

⁹⁷⁹ Bényei, 1987, 9.

kultúrpolitikai jelentőségéről azokat is meggyőzte, akik addig kételkedtek benne.⁹⁸⁰ Juhász Géza egész életművét és Debrecennel való kapcsolatát hűen tükrözi egyik mondata: „*Az igazi főváros – Debrecen.*”⁹⁸¹

Az Ady Társaság másik meghatározó alakja, Koczogh Ákos⁹⁸² fennmaradt írásaiból több is művészeti témát érint: A *Vándortűz*ben megjelent „*A művészet helye a társaslelki életben*” művészetelméleti szempontból tárgyalja a művészet helyét, szerepét.⁹⁸³ Bartók Béla népzenei életművének méltatásával részese az Ady Társaság tagjai által készített Bartók-elemzéseknek.⁹⁸⁴ Bartók mellett Kodály zeneművészetének értékelésével⁹⁸⁵ pedig csatlakozik a két zeneóriás korban divatos, de méltó helyén kezelt elismeréséhez.⁹⁸⁶ Emlékeit Koczogh Ákosról egyik interjúalanyunk, Dr. Kornya László egyetemi lektor osztotta meg velünk.

Az alapítás középpontjában kétség kívül az írók álltak közös irodalmi élményük, Ady kapcsán. Az ő és társai művészetéért, elismertetéséért való küzdelem volt az összekötő kapocs közöttük a megannyi, politikai, származásbeli és művészeti különbség mellett. A művészi szabadság elve aztán hozzájuk kapcsolta a festőket is, akik akkor még javában az „izmusok” világában éltek, tehát ugyanazt a meg nem értést tapasztalták a közönség többségétől képzőművészeti vonalon, mint az Adyt és „Nyugat”-ot kedvelő irodalmárok. A zeneművészek ügye kevésbé volt problematikus, legfeljebb Bartók és Kodály zenéjének elismertetése ment nehezebben.⁹⁸⁷ A műalkotásnak csak egy mértéke van: a benne megnyilvánuló tehetség. Ez a szabadelvű felfogás lett az új egyesület alapja. E szerint a Társaság minden tagja szabadon követheti a maga meggyőződéseit. Kötelező álláspont nincs, csak az, hogy a tehetséget tisztelni kell.⁹⁸⁸ Az alapszabály szerint céljuk az irodalom és a művészetek ápolása, fejlesztése, az irodalmi, képzőművészeti, zenei alkotások ismertetése és a közművelődés előmozdítása, különösen pedig az eszmei és anyagi előfeltételek megteremtése, illetve megszerzése. Ennek érdekében a társaság irodalmi és ismeretterjesztő előadásokat, hangversenyeket tart, tárlatokat rendez, valamint alapítványokat, ösztöndíjakat létesít, pályadíjakat tűz ki s a műalkotásokat, a művészeti törekvéseket és irányzatokat a napi sajtó, illetve saját folyóirata útján ismerteti és bírálattal kíséri.⁹⁸⁹

⁹⁸⁰ Debreceni Független Ujság, 1936. jan. 19. 8.

⁹⁸¹ Tiszántúl, 1941, Juhász Géza vezércikk.

⁹⁸² Cserkészparancsnok, a debreceni gyakorlógimnázium magyartanára, majd egyetemi tanár. 1947/48-ban a Medgyessy Ferenc Képzőművészeti Kör és Szabadiskola tanára. Az *Építünk* és az *Alföld* folyóiratok szerkesztője. Interjú Dr. Kornya Lászlóval, 2015. ápr. 15.

⁹⁸³ Koczogh, 1947, 46-50.

⁹⁸⁴ Koczogh, 1950, 57-58.

⁹⁸⁵ Koczogh, 1952, 35-37.

⁹⁸⁶ Oktatott tárgyai: Jelkép, stílus és mű; Nyelv és stílus; Ady Endre. (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914 – 1949).

⁹⁸⁷ Kardos P, 1979, 291.

⁹⁸⁸ Alapszabály, 1977, 110.

⁹⁸⁹ Alapszabály, 1977, 110.

Az Ady Társaság különböző tagozatainak tagjai közül többen is az egyetem életével, történetével aktív kapcsolatban álló, illetve az értekezés előbbi és jelen fejezeteiben tárgyalt vagy idézett személyek. Az irodalmi osztályt közülük Gerlótei Jenő, Juhász Géza, Koczogh Ákos, Komjáthy István, Mata János, Szij Rezső, Tóth Béla, Tóth Endre, Kiss Tamás, Lükő Gábor, Némedi Lajos erősítették. A Társaság által rendezett irodalmi viták során a harmincas években, 1938-tól jelentkezett először e tehetséges és jól felkészült fiatal generáció, a második nemzedék. Ők arra törekedtek, hogy Debrecen vezető szerepet játsszon az irodalmi életben Budapest mellett.⁹⁹⁰ Lassan kicserélődött közönségük is. Egy új író-nemzedék jelentkezett, amely új irodalmat teremtett Szabó Lőrinc kivételével. Meg is kapták a „népi író” nevet. Egyik folyóiratuk, a *Válasz*⁹⁹¹ Debrecenben született, később Budapesten jelent meg.

A debreceni Ady Társaság képzőművészeti osztálya már 1927-ben, az induláskor megalakult. *„Az első tudatos művészi csoportosulás volt ez Debrecenben, mely háttérbe szorítva minden előítéletet, a haladó művészet eszméjét tűzte ki célul. Bizonyos józanság jellemezte e közösséget, s ez még a szélsőségesen induló művészt is higgadásra készítette hosszabb debreceni tartózkodása után. Az Ady-Társaság képzőművész-tagjai elsősorban festők, grafikusok voltak Medgyessy Ferencet kivéve, aki szobrászatával szerzett világhírt és dicsőséget a magyar művészetnek”*.⁹⁹² A tagok tehát Medgyessyn kívül: Berki Irma, Káplár Miklós, Vadász Endre, Félegyházi László, Gáborjáni Szabó Kálmán, Holló László, Senyei Oláh István, Toroczkai Oszvald, Adler Miklós, Bars László, Menyhárt József. Közülük többen is állandó résztvevői voltak fővárosi, sőt nemzetközi tárlatoknak, amit műveik sikeres kritikái és eladásai igazolnak.⁹⁹³ Gáborjáni Szabót, Senyeit, Toroczkait és Menyhártot említjük a dolgozatban, de valójában csak Gáborjáni tanított a bölcsészkaron, mindössze egy tanévben helyettesített. A zenei osztály tagjai közül pedig csak Csenki Imre oktatott az egyetemen.

A Társaság második generációját a magyar sors kérdései érdekelték. Belőlük alakult ki a Társaság hungarológiai osztálya, melynek tervét Németh László írta le először a „Válasz”-ban:⁹⁹⁴ Csobán Endre, Hankiss János, Járdányi-Paulovics István, Karácsony Sándor, Lükő Gábor, Némedi Lajos, Pukánszky Béla, Berei Soó Rezső, Sőregi János, Tankó Béla, Tóth Béla, Zombor Zoltán voltak a tagjai, Soó vezetésével erősödött meg tevékenységük.⁹⁹⁵ Az Ady Társaság ügyvezető elnöke 1927 és 1938, valamint 1944-45 között és elnöke 1945-től a

⁹⁹⁰ Bakó, 1986, 337.

⁹⁹¹ Irodalmi, kritikai és társadalompolitikai folyóirat. 1934-ben indult Németh László vezetésével tavaszi, nyári, összevont őszi és téli számmal. A következő évfolyam már Pesten látott napvilágot, ezzel azonban debrecenisége háttérbe szorult. (Bakó, 1986, 341.)

⁹⁹² Kónya, 1947, 89.

⁹⁹³ Kardos P, 1979, 295.

⁹⁹⁴ Bakó, 2006, 22-26.

⁹⁹⁵ Kardos P, 1947/a, 97.

feloszlatásig, 1949-ig Juhász Géza, a titkár Toroczkaik Oszvald. A képzőművészeti osztály elnöke Gáborjáni Szabó Kálmán, a zenei osztály alelnöke Csenki Imre, a Tudományos (hungarológiai) osztály elnöke pedig Berei Soó Rezső volt – valamennyien a debreceni (és országos) művészeti közélet aktív résztvevői.

7.2.2.2. Működés és tevékenység

Dolgozatunk témájának szempontjából többszörösen is fontos szerepet játszott az Ady Társaság. Tagságának, vezetőségének többsége a debreceni tudományegyetemen oktatott. Ennek ismertetése során mutatjuk be, hogy milyen jelentős művészeti teljesítményt nyújtottak egy-egy területen. A társaság céljainak tisztázása után megindult a munka. Már Ady születésének 50. évfordulóján ünnepséget tartottak, ettől számítják működésüket. Emléktáblát avattak azon a házon, ahol Ady joghallgató korában lakott. A táblát Juhász Géza avatta fel, az emlékbeszédet Juhász Gyula mondta, aki prominens vendége volt a rendezvénynek. A fővárosi hírességek közül jelen volt Babits Mihály és a Debrecenből elszármazott Szabó Lőrinc is. A Városházán folytatódott az ünnepség, ahol Ady Lajos megnyitotta a Társaság első közös képzőművészeti kiállítását, délután irodalmi előadással folytatódott a rendezvény. Olyan sokan voltak a közönség soraiban, hogy nem fértek be az előadóterembe, így százak rekedtek kívül. Így is legalább 400-an voltak a Városi Zeneiskola hangversenytermében. Babits, Juhász Gyula és Szabó Lőrinc hatalmas sikert arattak Adyról szóló előadásaikkal.⁹⁹⁶

A helyi sajtó rendszeresen hírt adott az Ady Társaság életéről, működéséről, különösen a Debreczeni Független Ujság. Fennállásának tízéves évfordulóján a Társaság azt a hiányt akarta tudatosítani, miszerint „*nincs egységes világnézetünk, határozott művészi fölfogásunk, nincs korszerű magyar sorstudatunk, sem helyzetünkhöz illő magatartásunk.*”⁹⁹⁷ Ezek megfogalmazásával kívánta elősegíteni a javulást. Nagyszabású előadás-sorozatot rendezett: 53 író és tudós részvételével – az általunk tárgyalt egyetemi bölcsész tanárok közül Tankó Béla, Gerlőtei Jenő, Lükő Gábor, Berei Soó Rezső és Karácsony Sándor, akkor még Budapesten tanító író adott elő a rendezvényeken, akinek a debreceni fiatal írókra és tudós nemzedékre is igen erős hatása volt.⁹⁹⁸

Az előadások felölelték a filozófia, vallás, történelem, irodalom, színház, képzőművészet és zene korszerű kérdéseit. Az országos viszonylatban is kiemelkedő Színházi Szabadegyetem előadója volt többek között Hankiss János és Juhász Géza. Ezeken a vitával

⁹⁹⁶ Juhász I, 1977, 111-112.

⁹⁹⁷ Juhász G, 1938, 121.

⁹⁹⁸ Kardos P, 1979, 321.

egybekötött esteken a Csokonai Színház művészei a világirodalom legjelentősebb jeleneteit is bemutatták. Az irodalmi osztály Ady-matinéval; a zenei osztály a Csokonai Színházzal és a Városi Zeneiskolával közösen rendezett háromnapos Kodály-ünnepséggel; a képzőművészeti osztály újabb alkotásaik kiállításával és a hungarológiai osztály az Árpád bajtársi egyesülettel az egyetemen szervezett, a Tiszántúl magyar kérdéseiről tartott előadássorozattal tisztelgett a jubileumi alkalom előtt.⁹⁹⁹

A második világháború viszonyai között, majd azt követően az Ady Társaság még évekig fórum tudott maradni Debrecen és az ország alkotó művészei számára. *„A mozduló új demokrácia szinte kegyelettel és csodálattal tekintett az Ady Társaságra, az egyetlen irodalmi és művészeti egyesülésre, amely a múltban is haladó, emberies, demokratikus szellemben működött, s amelynek ezt a szellemét még a fasizmus végső, legsúlyosabb évei sem fojthatták meg.”*¹⁰⁰⁰ 1944 ősztől a város érdeklődő, lelkes közönségének egyre nagyobb részvételével gyakran rendeztek színházi, zenei esteket, kulturális, ismeretterjesztő, felvilágosító és továbbképző előadásokat, tanfolyamokat. Leghamarabb az Ady Társaság indította el szabadegyetemi előadásait. Azt, hogy 1848/49 teléhez és tavaszához hasonlóan ismét Debrecen lesz az új Magyarország ideiglenes fővárosa, senki nem gondolta.¹⁰⁰¹

Az Ady Társaság jelentőségét ebben így emelte ki Juhász: *„Tizennyolc éven át ez volt a vidék egyetlen haladó írói és művészegyüttese. Ha most száz éven belül másodszor teszi fővárossá Debrecent az országos balsors, társaságunk egy kissé előkészítette ezt – úgy körvonalazódtak ide elsőrangú alkotóink, mint manapság a kormány köré a tett emberei. Tiszta légkört teremtett itt a megújult magyar szellem színvalló kis serege. Társaságunk országos ügyekben is hallatta a szavát, nem egyszer köztudat-formálón. Távolról állapíthatók meg leggyorsabban az arányok, s a találó ítélet, pontos helyzet-felismerés mindig megnyugtat.”*¹⁰⁰²

1944 késő őszen a debreceni színházi élet megindítására is történtek kezdeményezések. A Csokonai Színház programjának a kidolgozására az Ady Társaságot kérték fel, de problémák léptek fel ezzel kapcsolatban, úgyhogy sem ez, sem az Ady Társaságból kikerülő színházigazgató-választás nem valósult meg, aminek az lett a következménye, hogy sorozatos problémák után a színháznak igénybe kellett vennie a Társaság szellemi irányítását. Ennek ellenére a színház bezárta kapuit, s a tárgyalások szülte megállapodás értelmében kollektív

⁹⁹⁹ Juhász G, 1938, 121-122.

¹⁰⁰⁰ Kardos P, 1979, 318.

¹⁰⁰¹ Fehér, Veress, 1997, 19-20.

¹⁰⁰² Juhász I, 1977, 127; Magyarok, 1945, 1-4.

vezetés alakult, de a helyzet így sem javult. Ennek javítására és a művészi színvonal emelése végett a kamaraszínház programjába beillesztették az Ady Társaság hangversenyeit.¹⁰⁰³

Az ideiglenes fővárosban, Debrecenben az új politikai elit, kispapok, kommunisták és demokraták úgy tekintettek az Ady Társaságra, mint ismert szabadelvű irodalmi-kulturális szervezetre, amely a demokratikus kibontakozás egyik előmozdítója lehet. A Társaság kezdeményezésére 1945 februárjától júniusig megrendezték az újjáéledő ország első s igen magas színvonalú szabadegyetemét. Kihasználták azt a kivételes helyzetet, hogy ekkor Debrecen az ország szellemi központja. Nem csak politikusok, hanem írók, újságírók, a kultúra és a tudomány neves személyiségei közül is sokan érkeztek Debrecenbe. 1945 februárjában egy debreceni lakásban megalakult a magyar írók szövetsége tíz író részvételével, köztük Juhász Gézával, Kardos Lászlóval, Veres Péterrel.¹⁰⁰⁴

A kormány Budapestre távozásával szellemi tespedtség ült a városra. Ilyen körülmények között rendezték meg a debreceni írókongresszust a *Debreceni Napok* keretében. E rendezvény Debrecen irodalmi életét nem pezsdítette fel, ekkor az Ady Társaság zenei szakosztálya volt a legtevékenyebb. „*Érdekes, hogy a múltban legcsöndesebb osztálya: a zenei osztály végzi az utóbbi években a legrendszerebb munkát. Szabályszerű időközökben rendezi klasszikus és modern hangversenyeit Pukánszky Béla professzor bevezető előadásával és a Városi Zeneiskola tanárainak közreműködésével. [...] Szoros kapcsolata van a Társaság szellemével Csenki Imre országos hírre emelkedett kórusának is, amely éppen Kodály műveivel és az ő gyűjtéséből származó népdalokkal éri el legnagyobb sikereit.*”¹⁰⁰⁵

45-ben „feltámasztották” a szervezetet és megindították a háború utáni első magyar irodalmi folyóiratot *Magyarok* címmel, melynek főszerkesztője Juhász Géza lett. Többféle ízlés és művészetfelfogás jutott kifejezésre benne, esztétikailag a kitarulkozást, a különböző értékek szabad megvalósulását hirdette.¹⁰⁰⁶ „*Az eszmélkedő ország első irodalmi folyóirataként indult azzal a szándékkal, hogy irodalmunk gyűjtőmedencéje lesz, és ma, alig két éve indulásának: csupán színfolt irodalmunkban. A magyar valóság, s az ország szívyszerinti fővárosa: Debrecen indította el – ez a város a legtöbb magyar kezdés városa – Juhász Géza reménységével, hogy az őbenne élő „teremtő nyugtalanság” a lap íróit is jellemezni fogja, akik a cím szimbólumában az egyetemes magyarság kifejezőinek szerepét játszhatják.*”¹⁰⁰⁷ Juhász Géza levélben kérte Debrecen polgármesterét, hogy az újonnan induló

¹⁰⁰³ Taar, 1997, 220. Ld. 4.2.3. alfejezet és Függelék 11.3/9.

¹⁰⁰⁴ Bakó, 1997, 198.

¹⁰⁰⁵ Kardos P, 1979, 320.

¹⁰⁰⁶ Bakó, 1997, 199.

¹⁰⁰⁷ Magyarok, 1946, 70.

folyóiratot pénzbeli segéllyel támogassa.¹⁰⁰⁸ Ennek eredményeként Debrecen városa és 1945-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az Ady Társaságot rendszeres támogatásban részesítette.

Az Ady Társaság 20 éves jubileumára, 1947 novemberében látott napvilágot a *Vándortűz* című vándorfolyóirat debreceni, legterjedelmesebb száma, melyet a vidéki városok irodalmi társaságai jelentettek meg. A Társaság mindhárom generációjának tagjai szerepelnek a szerzők között. Legfontosabb benne Kardos Pál az Ady Társaság húszéves történetét összefoglaló tanulmánya, melyet mi is felhasználtunk az értekezés megírásához. A cikkek jellemzője az értéktisztelet, a magas fokú esztétikai és filozófiai jártasság és az ideológiai sokszínűség.¹⁰⁰⁹

1948 döntő időhatárt jelentett az Ady Társaság életében. Ezután – Kardos Pál szerint – az Ady Társaságnak „*olyan irodalmat és művészetet kell adnia és közvetítenie [...], hogy a munkás és a paraszt is értse, szeresse [...]* Mindent összevetve: *harcos szocialista irodalmat, művészetet, tudományt adni nemcsak az értelmiségnek, hanem az egész dolgozó népnek.*”¹⁰¹⁰ 1948-ban tehát már látható volt, hogy nem sokáig vihető tovább közös ügyük a politikai ellentétek miatt: Karácsony Sándort és a hozzá hasonlóan gondolkodókat kizárták soraikból, majd 1949-ben megszűnt működésük.¹⁰¹¹ A Társaság helyét és szerepét a Debreceni Írói Munkaközösség vette át.

7.2.2.3. Összefoglalás

Az Ady Társaság tömörítette Debrecen haladó íróit, művészeit s a magyar sorskérdéssel foglalkozó tudósokat is. Csakhamar a város vezető kultúregyesületei közé emelkedett. Az igényes közönség szívesen fogadta előadásait és tárlatait, amelyeken a debreceni és tiszántúli

¹⁰⁰⁸ „Polgármester Úr! A vezetésem alatt álló debreceni Ady Endre-Társaság, összefogva a városunkban tartózkodó demokratikus szellemi erővel, „Magyarok” címen kéthetenként megjelenő irodalmi, társadalmi és tudományos jellegű folyóiratot óhajt megindítani. A folyóirat szerkesztőbizottságában Juhász Géza főszerkesztő mellett helyet foglalnak: Erdei Ferenc, Kardos László, Simon László és G. Szabó Kálmán, míg a technikai szerkesztés és kiadás munkálatait Antal Gábor és Kéry László végzik. Ehhez a nagyjelentőségű, a demokratikus Magyarország szellemi erőit elsőnek összefoglaló folyóirat-vállalkozáshoz tisztelettel kérjük Debrecen város támogatását. Miután lapunk munkatársai között elsősorban Debrecen szellemi életének legjobbjai foglalnak helyet. Kérjük, hogy munkánkat Debrecen városa évenként folyósítandó pénzbeli segéllyel könnyítse meg. Debrecen, 1944. dec. 28. Teljes tisztelettel: Juhász Géza”

„E kérésre a jog és pénzügyi bizottság javasolta, hogy a „Magyarok” című folyóirat segélye címén az 1945. évre 5000 pengő és a következő évekre ugyanennek az összegnek a beállítását a költségvetésbe. A törvényhatósági kisgyűlés a jog és pénzügyi bizottság javaslatát elfogadásra ajánlotta és javasolta a törvényhatósági bizottság közgyűlésének, hogy hozza meg ennek határozatát.” Juhász Géza levele a polgármesternek, DE ENK BTK és TTK Kt, Ms 67/885, 886, 887.

¹⁰⁰⁹ Bakó, 1997, 200-201.

¹⁰¹⁰ A Néplapban megjelent cikket idézi Bakó, 1997, 189-198.

¹⁰¹¹ Papp L, 2013, 26.

fiatal nemzedék mellett a modern szellemi élet országos nagyságai is gyakran szerepeltek.¹⁰¹² Autonóm kulturális fórum és szerv volt, kollektív alkotás, Debrecen és az ország legkiválóbb szellemeinek összefogásából létesült egyesülés.¹⁰¹³ Az, hogy ez a szellemi fórum az egyre nehezebb történelmi időkben országos távlatúvá nőtt, az elsősorban ügyvezető elnöke, majd elnöke, Juhász Géza és főtítkára, Kardos László érdeme. Nem egy debreceni alkotót (például Gulyás Pált) az irodalom és a művészetek debreceni története tett országos hírűvé. Az ország vezető írói (Babitsék) szereplésükkel adtak súlyt a Debreceni Ady Társaság munkájának, célkitűzéseinek, a harmincas évek elejétől pedig az új nemzedék (Németh Lászlóék)¹⁰¹⁴ szellemi bázisa lett Debrecen. Az Ady Társaság színterén lett egységes a népi írók csoportja. *A Válasz, a Kelet Népe, a Tanú, a Magyarok, a Holnap* szerzői, Veres Péter, Szabó Pál és az idők folyamán a Vajdaság, Erdély és a Felvidék írói jó szövetségesekre találtak Debrecenben. A Juhász Géza-Kardos László szerkesztette *Új írók* sorozat, majd a népi írók *Tiszántúl* című politikai napilapja az Ady Társaság tagságának közreműködésével nőtt önálló fórummá, ahol a legjobb magyar íróknak is rangot jelentett publikálni. De éppen ilyen fontos szerepet játszottak a Társaság eszmei-művészi alkalmi, Bartók és Kodály kultusza, a modern képzőművészet helyi és budapesti képviselőinek (Medgyessyék) kiállításai.¹⁰¹⁵

Az Ady Társaság mint a két világháború közötti korszak leghaladóbb művészeti csoportosulása, Debrecenben és az egész ország szellemi életében is sokáig a katalizátor szerepét töltötte be. Zenei osztálya jelentősen hozzájárult Kodály és Bartók hatásának terjesztéséhez. Kezdeményezése nyomán szólalt meg először Debrecenben Kodály Hány Jánosa.¹⁰¹⁶ E tényezők együttes és egymást felerősítő kölcsönhatásaként magas színvonalú zenei élet bontakozhatott ki, amely nemcsak a művelt elit számára nyújtott esztétikai élményt, hanem eljutott – főként egyes rendezvényei, valamint a kóruskultúra révén – az ipari munkások, a kézművesek, az igényes városi polgárok és a diákok tömegeihez is.¹⁰¹⁷ A Társaság messze mutató jelentőségéhez és szellemi megtermékenyítő hatásához a debreceni bölcsészkaron oktató tagjai nagyban hozzájárultak tevékenységükkel. Különös ellentmondás azonban, hogy annak a városnak az életközegében ment végbe mindez, amelynek hivatalos szellemi magatartására egyáltalán nem illett a haladó minősítés, sőt ellenkezőleg, a civis maradiság volt rá jellemző. Mint ahogyan századokon át mindig két arca volt e városnak, és valójában mindig két Debrecen létezett, e téren is érvényes e megállapítás, mert mégis ebben

¹⁰¹² Juhász G, 1938, 121.

¹⁰¹³ Juhász I, 1977, 3.

¹⁰¹⁴ Németh sikertelenül pályázott az egyetem tanári karába a magyar irodalomtörténeti tanszék élére. Ld. Bakó, <http://www.jamk.hu/ujforras/060216.htm>, Barta, 1984, 1798–1808; Bakó, 1986, 359. és Bakó, 2006, 183-184.

¹⁰¹⁵ Juhász I, 1977, 4.

¹⁰¹⁶ Taar, 1986, 379.

¹⁰¹⁷ Taar, 1986, 380.

a környezetben éltek és munkálkodtak – a hivatalos város ellenében – azok, akiknek köszönhetően Debrecen éppen e korszakban válhatott a művészeti progresszió egyik bázisává.¹⁰¹⁸

7.2.3. Egyéb társulások

7.2.3.1. A Tisza István Tudományos Társaság

1921 novemberében egy jelentős bölcsészkar kezdeményezés indult el az egyetemen a debreceni egyetemi oktatók tudományos tevékenységének hatékonyabbá tételének érdekében. Ennek eredményeként 1922. június 18-án megalakult a helyi és a regionális tudományos élet serkentésére a Tisza István Tudományos Társaság,¹⁰¹⁹ amelynek létrehozását azért látta szükségesnek az egyetem huszónhét tanára, mert „*minden lehető eszközt meg kell teremteni a nemzet kulturális erejének a fokozására.*”¹⁰²⁰ Az alapító bölcsészprofesszorok Láng Nándor, Pokoly József, Darkó Jenő, Tankó Béla, Milleker Rezső, Huss Richárd, Mitrovics Gyula, Szentpétery Imre és Hankiss János voltak. Később lett tagja a teljes tisztikarnak Pap Károly. Úgy vélték, hogy az egyetem fejlesztését, tekintélyét, országos és regionális befolyását jelentősen növelheti egy erős tudományos egyesület. A Társaság megszervezése körül Pokoly József, az első elnök fáradozott. Az alapszabályzatban lefektetett célkitűzések többek között „*művelni a tudományt, ápolni a nemzeti irodalmat és művészetet*”, különös tekintettel a Tiszántúl és Debrecen természeti és társadalmi viszonyainak feltárására és adatainak összegyűjtésére; „*buzdítólag hatni a tudomány munkásaira az előbbi célok érdekében*” és „*alkalmas eszközök felhasználásával terjeszteni a tudományt, a műveltséget és odahatni, hogy [...] a nemzeti lét újjáépítésében, fenntartásában az itteni rendelkezésre álló szellemi és anyagi erőforrásokhoz képest közreműködjék*”.¹⁰²¹ A Társaság pályatételeket írt ki, könyvet és füzetet jelentetett meg, 1925-ben első almanachjukat is kiadták. Felolvasóülésekkel motiválták a tudományos munkát.¹⁰²²

A társaság társadalomtudományi, természettudományi szakosztályt és honismertető bizottságot alapított, szakosztályonként 60-60 taggal. A társaság tiszteletbeli, alapító rendes és választott rendes tagokból állt. Ezen kívül örökös és alapító pártfogó tagok egészítették ki a szervezetet, amelynek I. osztálya csakhamar egyesítette a város egyetemen kívüli tudományos

¹⁰¹⁸ Taar, 1986, 380.

¹⁰¹⁹ Tar, 1986, 313. Ld. még Debreceni Tisza István Tudományos Társaság. DKK, XXXIX. évf. 148.

¹⁰²⁰ Az alakuló közgyűlést levezető Pokoly József elnök szavai. Ld. Kerepeszki, 2014, 34.

¹⁰²¹ Kerepeszki, 2014, 35-36.

¹⁰²² Hajdúföld, 1922. június 20. 1924. április 29. Debrecen, 1925. június 21. Ld. Dr. Korompainé dr. Szalacsi Rácz Mária személyes anyagában. Magántulajdon.

dolgozóit is, tiszteletbeli tagjai között pedig a hivatalos tudományos élet több vezetőjén kívül a magyar tudomány néhány nagy képviselőjét is ott találjuk.¹⁰²³ Az I. szakosztály elnöke Budapestre távozásáig, illetve nyugdíjba vonulásáig Láng Nándor, a harmincas évek elejének titkára pedig Hankiss János volt.¹⁰²⁴ Ebben a vezetésben az egyetem konzervatív-liberális felfogású tanárai játszották a főszerepet, akik nem lépték át ugyan a polgári gondolkodásmód határait, az idealista világnézet korlátait, de nyitottak tudtak lenni a különböző, olykor szocialisztikus eszmék iránt is, noha természetesen a történelmi materializmus távol állt tőlük. Még egy fontos jellemzőjük: mindnyájan alkotó típusú tudósok voltak, akiket főképp tudományos eredményeik és nem politikai-ideológiai szolgálataik juttattak katedrához.¹⁰²⁵

Az alapító rendes tagok elsősorban az egyetem nyilvános, rendes, rendkívüli vagy magántanárai voltak. A választott rendes tagok sorában viszont kezdettől fogva ott találjuk néhány „nagy” név társaságában a debreceni egyetemen kívüli tudósokat szinte hiánytalanul: Oláh Gábor, Zsigmond Ferenc¹⁰²⁶, Ady Lajos stb. A legnépszerűbb előadási forma a felolvasóülés volt: *„Különösen ki kell emelniünk azokat az előadásokat, amelyek városunk múltjának egyes fejezeteit tárták az érdeklődő közönség elé, és így erőteljes kapcsolatot létesítettek a társaság és Debrecen művelt társadalma között. E kapcsolatok ápolása továbbra is elsőrendű kötelesség.”*¹⁰²⁷ A II. osztály eredetileg az orvos- és természettudományok művelésére szerveződött. Tagjai számos tanulmányt, kísérleti eredményt publikáltak, de a dolgozatok közül kevés jelent meg önálló alakban.¹⁰²⁸

Az I. osztály 1934. március 13-ig 69 felolvasó ülést tartott 130 tárggyal. A társaság fennállása idején összesen körülbelül 120 felolvasó ülésen 240-250 tudományos munka került napirendre. A társaság igen értékes kiadói tevékenységet is folytatott. Az I. szakosztály 1923-tól 1944-ig nyolc teljes és egy csonka kötetet jelentetett meg, összesen 64 önálló füzetet¹⁰²⁹, amelyek közül művészeti témát ölelt fel Zoltai Lajos¹⁰³⁰ *Ötvösök és ötvösművek Debrecenben* című kiadványa. 1934 őszén a társaság természetvizsgáló tagjai elhatározták, hogy kiválva a II. osztályból, külön matematikai-természettudományi osztályt alapítanak. Az elnökség és a

¹⁰²³ Bakó, 1986, 332.

¹⁰²⁴ Bakó, 1984, 99-100.

¹⁰²⁵ Bakó, 1984, 99-100.

¹⁰²⁶ Később lett az egyetem magántanára, ld. 7.2.1.2. alfejezet. A TITT működése alatt titkári feladatokat is ellátott.

¹⁰²⁷ Bakó, 1984, 99.

¹⁰²⁸ Bakó, 1984, 101.

¹⁰²⁹ Maradandó, pótolhatatlan értékű munkák. Ld. Bakó, 1984, 101.

¹⁰³⁰ Zoltai Lajos (Földes, 1861. július 16. – Debrecen, 1939. augusztus 30.): helytörténész, muzeológus. Hajdúnánáson, majd Debrecenben tanult, lelkészi diplomát szerzett. 1887-től Debrecen város segédlevéltárosa, emellett 1897-től a Debreczeni Ellenőr, majd 1897-től 1899-ig a Debreczeni Reggeli Újság szerkesztője. Küzdött a debreceni múzeum létrehozásáért; 1905-től 1929-ig, nyugalmába vonulásáig a múzeum vezetője. Számos tanulmányt írt Debrecen történetéről. A város környékén több régészeti ásatást vezetett. Aktív képzőművészeti alkotó munkát is végzett, több festménye és illusztrációja fennmaradt, például a Debreceni Református Kollégium Múzeumában. (<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/5-1516.html>)

választmány hozzájárulásával megtörtént a III. osztály kiválása, s zárt ülésen elnöknek Milleker Rezsőt, titkárnak berei Soó Rezsőt, a növénytan professzorát választották. Soó kolozsvári egyetemi éve alatt más látta el feladatát.¹⁰³¹ Az alapszabályt 1935-ben módosították.

A Tisza István Tudományos Társaság szervezte azt a kornak megfelelő tudományos színvonalú folyóiratot, mely 1927-től 1944-ig 19 számot adott közre és szerzői elsősorban debreceni egyetemi oktatók, középiskolai tanárok, szakírók, vidéken dolgozó értelmiségiek, országos hírű tudósok és írók voltak. *„Megállapodás jött létre társaságunk és a Debreceni Szemle között már régebben felvetődött kapcsolat részleteire nézve olyan értelemben, hogy a Szemle, mint társaságunk hivatalos lapja szerepel és a tagdíjkat fizető tagjaink tagilletményképpen kapják.”*¹⁰³² Külföldi szerző nagyon ritkán publikált benne. Az „állandó” szerzők – az értekezésünkben vizsgált személyek közül Hankiss János, Pap Károly, Zsigmond Ferenc, Tankó Béla, Soó Rezső, Gerlőtei Jenő és Juhász Géza – a Szemle oldalain rendszeresen közölték tanulmányaikat, cikkeiket, recenzióikat és tudományos híreiket.

3. táblázat: A Debreceni Szemle legtöbbet publikált szerzői

Szerző neve	Cikkek száma
Hankiss János	203
Juhász Géza	25
Berei Soó Rezső	22
Zsigmond Ferenc	18
Tankó Béla	12
Mitrovics Gyula	5
Gerlőtei Jenő	5
Pap Károly	5
Pukánszky Béla	1
Láng Nándor	1

Forrás: Debreceni Szemle 1927-1944 repertórium, KLTE, 1979, 1-156.

Szerk. Tamusné Molnár, 2015.

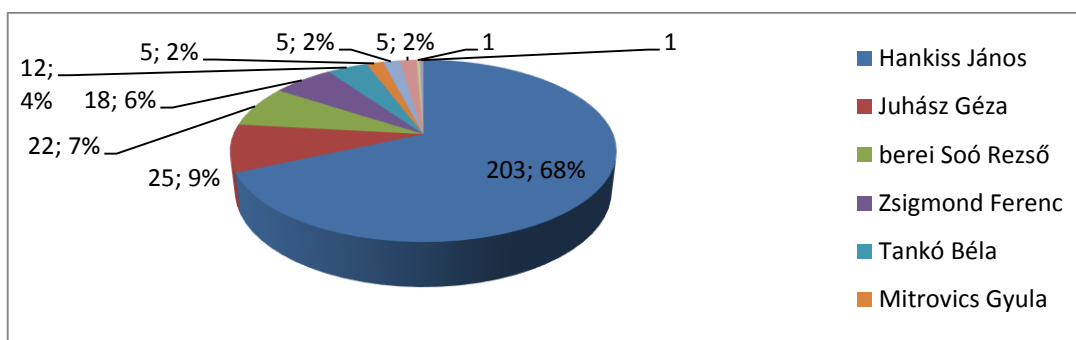
Az értekezésünkben szereplő bölcsész tanárok többsége a Debreceni Szemle – mint a város tudományos életének egyik legjelentősebb fóruma – hasábjain rendszeresen publikált. Már említettük előbb is, hogy legsokoldalúbb, a legtöbb közéleti és egyetemi feladatot vállaló

¹⁰³¹ Bakó, 1984, 100-103.

¹⁰³² Bakó, 1984, 97.

professzor Hankiss János volt. Személyiségét és aktivitását hűen tükrözi a 3. táblázat és a 7. ábra is, miszerint kollégáinál sokszorosán többet írt a lapba. (Feltételezzük, hogy más sajtóorgánumban is.) Aki a szemlebeli cikkek mennyiségében követi – Juhász Géza –, majdnem csak tizedannyi cikket írt, a többiek pedig egyre kevesebbet, míg a sorrend végén lévők csak egyet-egyét.

7. ábra: Az értekezésben vizsgált egyetemi oktatók publikációi a Debreceni Szemlében

Forrás: Debreceni Szemle 1927-1944 repertórium, 1979, KLTE, 1-156.

Szerk.: Tamusné Molnár, 2015.

Még szemléletesebben jelenik meg előttünk a tárgyalt szerzők által megírt tanulmányok, híradások, cikkek és recenziók mennyisége, ahol azt olvassuk le az ábráról, hogy Hankiss mintegy 70%-át készítette el mindegyikük közül, öt követi Juhász 25, Soó 22, Zsigmond 18, Tankó 12, Mitrovics, Gerlőtei és Pap 5, míg Pukánszky és Láng 1-1%-kal. Tudván azt, hogy az itt felsorolt tudósok életük során igen sokat publikáltak, a helyi tudományos-kulturális élet vezető lapjában is hűen képviseltették magukat. A lapot két egyetemi tanár, Hankiss János és Milleker Rezső szerkesztették. Minden második szám társadalmi, illetve természettudományos tematikát ölelt fel. Kezdetben évente tízszer, később tizenkétszer, majd a háborús években ismét tízszer vagy annál is ritkábban jelent meg, míg 1944-ben megszűnt, és csak sok évvel később indult újra.¹⁰³³

A folyóirat a város támogatásával jelent meg, hiszen egyik törekvése az volt, hogy „minél szélesebb körben ismertté tenni Debrecen szellemi, gazdasági és kulturális viszonyait; hű képet adni arról a munkáról, ami itt népünk szellemi és gazdasági kultúrájának valamint erkölcsi színvonalának emelése, tehát közvetve az általános emberi evolúciós érdekek szolgálatában folyik.”¹⁰³⁴ Tematikája mégsem szűkült regionálissá, pedig azt tekintette elsőrendű feladatának. A városon kívül a debreceni egyetem és a Társaság működtette

¹⁰³³ 1981-1989 között, majd 1993-tól jelenik meg újra (ma már online folyóirat).

¹⁰³⁴ Részlet Magoss György polgármester bevezetőjéből. (Korompainé, 1979, IV.)

viszonylag magas példányszámban, melynek 1932-től hivatalosan is a szemléje lett, s az is maradt megszűnéséig.¹⁰³⁵

Említését dolgozatunkban azért tartjuk indokoltnak, mivel lapjain számos tanulmány jelent meg a művészetek területéről, elsősorban a képzőművészetet és a zenét érintő kérdésekről, de vannak építőművészettel, színházzal, tánckultúrával foglalkozó közleményei is. A Debreceni Szemle értékét elsősorban a benne megjelenő tudományos-művészeti ismeretek népszerűsítése adja úgy, hogy „*a tudományos élet minden ágának minden friss hajtását bemutatni a magyar olvasónak: ez a Debreceni Szemle célja. Közönséget akar nevelni, amely számára a tudás nemcsak hatalom, hanem lelki szükséglet, mindennapi kenyér. Hasábjain a legkiválóbb magyar és külföldi tudósok találkoznak a magyar közönséggel. A Debreceni Szemle cikkeinek tárgyát és súlyát a tudósokhoz szabja, érdekességét és művészi formáját pedig a legszélesebb olvasótáborhoz. A Debreceni Szemle az első magyar egyetemesen tudományos revue. ...*”¹⁰³⁶ Nagy érdeme, hogy olyan szellemi műhelyt teremtett, amelyből kiemelkedhetett a későbbi magyar tudományos élet számos kiválósága.

1945-ben a belügyminiszter felfüggesztette a Tisza István Tudományos Társaság önkormányzatát a demokrácia szempontjából nem kívánatos vezetők és tagok eltávolítása céljából, s Juhász Géza egyetemi tanárt miniszteri biztosnak nevezte ki az egyesület ügyeinek intézésére, valamint az átszervezés végrehajtására, a hatalom szándékosan késleltette az újjászerveződést. Végül a Belügyminisztérium 1949. augusztus 23-án feloszlatta a társaságot, Juhász Gézát felmentette megbízatása alól, s elrendelte az egyesület vagyontárgyainak, iratainak, pénzkészletének leltárba vételét. Az intézkedés beletartozott a háború előtti önkormányzatú művelődési egyesületek felszámolásának országos folyamatába. A társaság tagjai közül sokan beléptek az Ady Társaságba, annak még két évet engedélyezett az autonóm szervezeteket félreállító kultúrpolitika. Pedig a társaság a Budapesten kívüli magyar tudományos egyesületek közül a legvirágzóbb, legtekintélyesebb volt. Kora társadalmi-ideológiai kereteit meghaladni nem volt képes, de azt nem is lehetett várni tőle. Az adott viszonyok között szelleme tisztességesnek volt mondható, eredményei vitathatatlanok.¹⁰³⁷ Az egyesület tevékenysége sok látogatót vonzott, azonban 1949-ben feloszlatta a belügyminisztérium.¹⁰³⁸

¹⁰³⁵ Bakó, 1986, 343.

¹⁰³⁶ A szerkesztők által közreadott program. (Korompainé, 1979, IV.)

¹⁰³⁷ Bakó, 1984, 104-105.

¹⁰³⁸ Bakó, 1986, 333.

7.2.3.2. A Tiszántúli Szépmíves Céh

A szabadoktatás alulról jövő kezdeményezői a társadalom legszélesebb rétegeihez is el kívántak jutni, ezért sok-sok ismeretterjesztő társaságot, kört és egyesületet alapítottak. A város kertészeiben és a külsőségeken elsősorban olvasóköri körök működtek azzal a céllal, hogy a hazaszeretet és a kulturális érdeklődés lehetőségeit létrehozzák. Debrecen városán belül viszont egyesületek és társaságok virágoztak egymástól különböző tevékenységeket folytatva. Jellemzőjük volt az azonos érdeklődési kör vagy foglalkozás, így programjaikat ennek megfelelően szervezték. Az irodalom és a művészetek iránt elkötelezett közönség egyik kedvelt csoportja lett a Tiszántúli Szépmíves Céh,¹⁰³⁹ melynek alakulásakor, 1929-ben *„két életképes irodalmi társasága és egy aktív, tekintélyes tudományos társasága volt már Debrecennek.”*¹⁰⁴⁰

E társaság azt a feladatot tűzte ki munkája céljául, hogy a tiszántúli kultúra érdekében népszerűsíti az írók és művészek munkásságát a közönség érdeklődésének megfelelően. Pálnagy Zsigmond festő és Szalacsi Rác Imre¹⁰⁴¹ író ötletéből alapították 1929. december 5-én 400 taggal.¹⁰⁴² 1932-ben almanachot jelentettek meg, mely lexikon és antológia is egyben – a benne szereplő költők és írók csoportjának összetétele nagyon heterogén, találunk köztük igen értékes, de jelentéktelen írásokat is.¹⁰⁴³ Elnöke Baltazár Dezső református püspök, ügyvezetője Csobán Endre¹⁰⁴⁴ levéltáros, főtítkára Nagy József. *„Az új céh az alföldi lélek megszólaltatását, szabad művészi megjelentetését akarta előmozdítani az irodalom, a zene, a képzőművészetek és a tudomány eszközeivel”* vélték méltatóik.¹⁰⁴⁵ *„Nem kötjük le magunkat egyetlen művészi irány, egyetlen költői iskola, egyetlen tudományos hipotézis mellett sem, tiszteletben tartjuk a nemzeti hagyományokat, de nem fogjuk hallatlanná tenni az új gondolatok szárnyacsapásait. Nem zárjuk be kapuinkat a legmodernebb irányok előtt sem, ha azok egészségesek, de megakarjuk magunkat óvni a túlzásnak, az extravaganciának, a mániákusságnak mindenféle fajtájától. [...] Valóban bátorság, sőt vakmerőség a széthúzás korában összetartásról prédikálni és az utolsó falat kenyér idején könyvkiadásról, képek és*

¹⁰³⁹ Tar, 1986, 322.

¹⁰⁴⁰ ti. a Csokonai Kör, az Ady Társaság és a Tisza István Tudományos Társaság (ld. 7.2.1. 7.2.2. és 7.2.3. alfejezet) (Bakó, 1986, 337.)

¹⁰⁴¹ Számos publikációja jelent meg a '40-es években a „Debrecen” újság hasábjain öccse, Szalacsi Rác István – szakdolgozata kapcsán szintén írtunk róla – képzőművészeti tevékenységéről. Imre eredetileg csak a Rác vezetéknévvel viselte, de a nagyváradi teológia elvégzése után Debrecenbe érkezett ifjú ezzel különböztette meg magát egy erdélyi Rác Imre nevű írótól. Interjú leányával, Dr. Korompainé Szalacsi Rác Máriával, 2015. augusztus 14.

¹⁰⁴² Ld. verseiket megjelenni a TSZC almanachjában. Juhász Géza: Cigánylány; Sz. Matta János: Ablakban. (Benyovszky, Szalacsi Rác, 1931, 59. és 105.)

¹⁰⁴³ Benyovszky, Szalacsi, 1931.

¹⁰⁴⁴ Csobán az Ady Társaság sorait is erősítette.

¹⁰⁴⁵ Művészeti élet, 1930. 650.

szobrok eladásáról ábrándozni. Mi mégis ezt tesszük, még pedig a siker teljes reménye mellett.” – állították a Céh tagjai programjukban.¹⁰⁴⁶

A Céh létrehozói úgy gondolták, hogy Magyarország sajátos jellemzőkkel rendelkező részét, a Tiszántúlt a szépművészetek felől közelítve is meg kell ismertetni a hazai közönséggel, hogy lássák a Budapesten kívüli vidéki értékeket. *„Számталanszor sürgettük már, egyebek közt ezeken a hasábokon is, hogy a magyar művészet ne legyen csak éppen budapesti művészet. Történetek is kísérletek a művészi propagandának a magyar városokra való kiterjesztésére is kiállítások, felolvasások rendezésével. Ezeknek a vállalkozásoknak jó része Budapestről indult ki s ritkán számolt a többi város jogos igényeivel, kultúrájának sajátosságaival.*”¹⁰⁴⁷ A folytatásban leírják, hogy a debreceniek helyesen cselekedtek, mert ők tudják, mire van legnagyobb szükségük, hiszen tájékozottak városuk és vidéke viszonyairól, így össze tudják válogatni a legalkalmasabb eszközöket. Ez akkor fog igazán teljesülni, ha teljesítik azt a tervüket, miszerint megteszik a kapcsolatfelvételt a Tiszántúl városaival mint Debrecennel egyenrangú helységekkel és művészeikkel, hogy így együtt szolgálják a kultúra ügyét.¹⁰⁴⁸ Minden művészeti ág képviselőit meghívta e táj, *„szobrász, festő, költő, zenész, tudós mind megtalálja témáját keresés nélkül s a kidolgozással a nemzet közkinccseit gyarapítja.*”¹⁰⁴⁹

A Céh több kultúrát kívánt biztosítani a Tiszántúlnak, hogy minél szélesebb társadalmi rétegek részesüljenek belőle, hogy mind a közönség, mind a művészek hasznára váljék. Nem akarnak külön „szektát” a magyar irodalomban és a magyar művészetben, mert céljaik csakis magyarok és emberiek lehetnek, de nem bánják, ha munkájukon meglátszik a Tiszántúl külön sajátossága.¹⁰⁵⁰ Úgy gondolták, ha sikerül megfelelő közönséget nevelni vidéken is a művészeti alkotások befogadására, akkor a fővároson kívül is nevelődni fognak országos és világhírű művészek, mert azok mindenütt megszületnek, csak ha nem törődnek velük, úgy elvesznek, nem fejlődnek, nem mutatnak eredményeket. *„[...] homokszemecskét kell homokszemecske mellé rakogatni, hogy kialakuljon a fundamentum. Csaknem száz évvel ezelőtt így kezdték a régi Pesten is.*”¹⁰⁵¹

Ennek alapján a Tiszántúli Szépmíves Céh megfogalmazta – mai szóval élve – tehetségprogramját, miszerint lehetővé akarta tenni a művészetek és a közönség társításával a magyar tehetségek kinevelését, hogy egyetlen géniusznak se kelljen szembesülnie a meg nem értés problémájával, mert *„jaj annak a nemzetnek, amelynek nincsenek írói és művészei. Még*

¹⁰⁴⁶ A TSZC programja, idézi Művészeti élet, 1930, 651.

¹⁰⁴⁷ Baltazár, 1931, 17.

¹⁰⁴⁸ Művészeti élet, 1930, 651.

¹⁰⁴⁹ Baltazár, 1931, 18.

¹⁰⁵⁰ Csobán, 1931, 40.

¹⁰⁵¹ Művészeti élet, 1930, 651.

*inkább jaj, ha vannak, de a nemzet nem hallgat rájuk.*¹⁰⁵² A Céh több irodalmi estet is szervezett Debrecenben és vidéken, de hosszú távon „*a dilettantizmus egyik melegágya lett [...] vezetőségében volt püspök és polgármester, egyetemi tanár és literátor ügyvéd, állomásfőnök és iparművész, sőt még néhány igazi írónak is helyet szorítottak.*”¹⁰⁵³

7.2.3.3. Az Arany János Társaság

A Csokonai Kör vetélytársaként hívták életre az Arany János Társaságot 1918. december 14-én. „*A társaság célja az összes tudományágak, a művészetek, a szépirodalom művelése, pályatételek kitűzése, művek kiadása, összejövetelek tartása, előadások szervezése volt.*”¹⁰⁵⁴ Tagjai között szintén találunk egyetemi tanárokat a bölcsészkarról Haendel Vilmos (elnök) és Huss Richárd személyében, illetve Bessenyei Lajos középiskolai tanárt is említhetjük, aki vizsgáztatóként és szakdolgozat-bírálóként vállalt szerepet a BTK munkájában.¹⁰⁵⁵ Két utóbbi a Csokonai Körnek is tagja volt. A Nemzeti Hitelintézet támogatása ellenére sem tudott e társaság tartósan fennmaradni, így néhány évnyi működés után, 1932-ben feloszlott.¹⁰⁵⁶

7.2.3.4. A La Fontaine Irodalmi Társaság

A Társaság nem debreceni gyökerű: 1920-ban Budapesten alapították. Alapszabálya lehetővé tette, hogy elnöki tanácsa legalább tíz tag jelentkezése esetén bárhol vidéken osztályt alapítson. Az irodalmi csoport legfőbb célja a világirodalmi értékek cseréjének előmozdítása volt. A debreceni osztályt 1926. február 25-én alapították, a vezetéssel Hankiss Jánost bízták meg. A társaság sok kitűnő értelmiségit tömörített, köztük a Csokonai Kör számos tagját, mégis csak formálisan működött, önálló egyesületi életet ugyanis nem élt. Ha külföldi író érkezett Debrecenbe, úgy a társaság más egyesületekkel karöltve, nevét adva, gondoskodott a vendég fogadásáról. Mivel ezt a törvények a harmincas években nem tették lehetővé, a belügyminiszter az egyesületet 1933-ban feloszlatta.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵² Csobán, 1931, 41.

¹⁰⁵³ Bakó, 1986, 337. A Tiszántúli Szépművészeti Céh fennállításáról és működéséről semmilyen más forrást nem találtunk. Az egyik alapító, Szalacsi Rácz Imre leánya, a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár nyugalmazott könyvtárosa is úgy nyilatkozott, hogy nem tud egyéb fennmaradt iratokról, dokumentumokról a Céhhez kapcsolatban, így kutatásunkat más forrásokra kiterjeszteni nem tudtuk. (Interjú Dr. Korompainé Szalacsi Rácz Máriával, 2015. augusztus 14.)

¹⁰⁵⁴ Bakó, 1986, 332.

¹⁰⁵⁵ Ld. 5.2.3. alfejezet.

¹⁰⁵⁶ Bakó, 1986, 332.

¹⁰⁵⁷ Bakó, 1986, 333.

7.3. Képzőművészeti csoportok tagságában

7.3.1. A Debreceni Műpártoló Egyesület

A 20. század első éveiben több fiatal művész érkezett Debrecenbe a fővárosi Mintarajziskolából,¹⁰⁵⁸ és a város iskoláiban helyezkedett el rajzot tanító, alkotó és kiállító művésztanárként. Belőlük alakult 1902-ben a Debreceni Műpártoló Egyesület, melynek célja: *„a hazai képzőművészet minden ágát felkarolni, szellemi és anyagi érdekeit előmozdítani, a műízlést nemesíteni és a műszereteket terjeszteni [...] ezért a társulat „kiállításokat rendez műtárgyakból, ezek eladását közvetíti: hazai művészekről műtermékeket vásárol, s tagjai közt kisorsolja.”*¹⁰⁵⁹ Az egyesület 220-260, műértő és laikus, férfi és női tagból állt vegyesen. Mellettük tíz-tizenöt művész kapott helyet, akik tekintélyes szerepet játszottak a választmányban, illetve az alelnöki és elnöki tisztség betöltésében. 1908-tól, a városi tanácstól évi ezer korona segély érkezett támogatásukra. Közös kiállításokat rendeztek az Országos Képzőművészeti Társulattal. Működésük szempontjából az első két évtized jelentéktelennek számít, hiszen nagy többségük a *„természetutánzó festészet vidéki rajztanári szintű fejlődési vonalán.”*¹⁰⁶⁰ maradt. A fellendülés 1922-től következett be, amikortól Toroczkai Oszvald¹⁰⁶¹ és Senyei Oláh István¹⁰⁶² lettek a vezetők. Nekik köszönhetően egyre szaporodtak a tárlatvezetéssel egybekötött és a cigányzenével kísért kiállítások. 1924-ben már Gáborjáni Szabó Kálmán¹⁰⁶³ is a tagsághoz tartozott. Ebben az évben nyílt meg az első vidéki Művészház egy fényképész műteremben, a Szent Anna utcán, amit a szintén 1924-ben alakult debreceni Képzőművészek és Iparművészek Egyesülete irányított. Igazgatója Toroczkai, titkára Senyei volt szintén. A Művészház közös grafikai műhely és műterem lehetőségét nyújtotta a város és a megye képzőművészeinek, de az amatőröknek is. Gyakran rendeztek benne előadásokat, tárlatvezetéseket, tanfolyamokat és esti aktrajzolásokat. Működése anyagi feltételek hiányában ellehetetlenedett, így 1927 tavaszán bezárt. Rövid, alig hároméves fennállása megalapozta a debreceni sokszorosított grafikai tevékenység Európa-szerte sikeres korszakát. A Művészházzal együtt megszűnt a Képzőművészek és Iparművészek Egyesülete is, a Műpártolók működése pedig egyre konzervatívabbá és elszigeteltebbé vált, így megnőtt

¹⁰⁵⁸ Az intézmény elnevezései alakulása óta: 1871: Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde; 1908: Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola; 1945: Magyar Képzőművészeti Főiskola; 2001: Magyar Képzőművészeti Egyetem.

¹⁰⁵⁹ Kürti, Sz, 1981, 15.

¹⁰⁶⁰ Bíró, 1986, 395.

¹⁰⁶¹ A Debreceni Nyári Egyetem plakátjainak grafikusa, ld. 6.2. fejezet.

¹⁰⁶² Mecénása Gerlótei Jenő volt ld. 4.3. alfejezet

¹⁰⁶³ A debreceni tudományegyetem művészettörténet-helyettesítő tanára volt 1944/45-ben, ld. 4.1.2. és Függelék 11.1/II. táblázat.

az igény egy országos hatókörű, modernebb művészi elveket valló szervezet létrehozására. Ebből született meg a már bemutatott Ady Társaság, melynek egyre inkább kibontakozó képzőművészeti működése pozitívan hatott a Műpártolókra.¹⁰⁶⁴

Mivel a városi segélyt 1933-tól elveszítették, létrehozták új nevű testületüket, a Képzőművészek és Műpártolók egyesületét 1938-ban, mely a régi tagsággal teljes jogutód lett. Kiállításait elfogadta a város tárlatlátogató közönsége, a hivatalos mecenatúra és a debreceni kritika egyaránt. Legkiemelkedőbb alkotója Dienes János¹⁰⁶⁵ és Toroczkai Oszvald volt. A II. világháború éveiben jelentőségük fokozatosan csökkent, míg utolsó kiállításukra 1943 őszén került sor.¹⁰⁶⁶ A helyi sajtó többször is méltatta a Műpártolók Egyesületét, s megállapította, hogy: *„korszakunkban minden Debrecenben élő és élt képzőművészt, festőt és szobrászt ez az egyesület ismertetett meg a közönséggel évente rendezett kiállításain. Szinte nincsen olyan festő vagy szobrász Debrecenben, aki ne lenne vagy ne lett volna művész tagja. Figyelemmel kísérte a fejlődő, új tehetségeket, azokat felkarolta, támogatta – igényt ébresztő, közönségteremtő tényező volt negyven éven át Debrecenben.”*¹⁰⁶⁷

7.3.2. Az Ajtósi Dürer Céh

Művészek, műértők és műgyűjtők szerencsés találkozása eredményezte, hogy 1935 őszén létrejött a csupán három évet megélt Ajtósi Dürer Céh, Grafikusok és Grafikagyűjtők Köre. Célja a grafikai kultúra terjesztése és fejlesztése előadások és kiállítások rendezésével, a művész tagok részére munkalehetőségek biztosítása, a kisgrafika művészete iránti érdeklődés és gyűjtés segítése rendszeres találkozási alkalmakkal, kiadványokkal, bel- és külföldi cserelehetőségek biztosításával. A céh elnöke Berei Soó Rezső, alelnökei: Nagy József¹⁰⁶⁸ és Gáborjáni Szabó Kálmán voltak. A választmány tagjai között volt Toroczkai Oszvald, a pénztáros Menyhárt József¹⁰⁶⁹ volt. 1935-ben megrendezték első és egyetlen kiállításukat, a nemzetközi grafikai kiállítást a Déri Múzeumban, ahol 51 résztvevő mintegy 4500 lapját állították ki. A céh köréhez kapcsolódott Mata János és Várkonyi Károly¹⁰⁷⁰ grafikusművész is, aki elsősorban alkalmazott grafikával foglalkozott.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶⁴ Kürti, Sz, 1981, 15-16.

¹⁰⁶⁵ Kedvelt arcképfestője volt Debrecennek, ld. Mitrovics portréja, 3.3.1. alfejezet.

¹⁰⁶⁶ Bíró, 1986, 409-411.

¹⁰⁶⁷ Bíró, 1986, 411.

¹⁰⁶⁸ Az első magyar grafikai szaklap, a Magyar Exlibris első számának szerkesztője (1935).

¹⁰⁶⁹ Kádár Zoltán sokat méltatta kritikáiban.

¹⁰⁷⁰ Várkonyi Károly (1913-2001) a 2000-ben megalakult Grafikusművészek Ajtósi Dürer Egyesülete Debrecen névadó korelnöke volt, aki híd-szerepet töltött be a két egyesület között.

¹⁰⁷¹ Bíró, 1986, 409.

Hihetetlennek tűnt, hogy amikor még Magyarország nagy részén folytak a harcok, Debrecenben már színházi előadásokat rendeztek, napilapok és folyóiratok indultak, képzőművészeti tárlatok nyíltak, egyszóval rögtön, amint a városban véget ért a háború, virágzásnak indult a kulturális élet.¹⁰⁷² A háború végéig Debrecen képzőművészeit két egyesület tömörítette: az 1901-ben alakult *Debreceni Képzőművészek Műpártoló Egyesülete* és az 1927-ben létrejött debreceni *Ady Társaság* képzőművészeti osztálya. Működésüket végigkísérte az „Adysok” és „Műpártolósok” vitája. 1944 után csak az Ady Társaság állt talpra, és alapvető törekvésük volt, hogy a művészetüknek közönsége legyen. Előző szervezet társadalmi bázisa szétszilárdott, hisz a letűnt korszak cívisei, értelmisége és a várost vezető tisztségviselők voltak jeles mecénásai. Legfontosabb intézője, a szervezésben igen energikus Toroczkai Oszvald Budapestre költözött.¹⁰⁷³ A művészek egyébként nagyon rossz körülmények között és csekély közönségérdeklődés mellett alkottak, így nem csoda, hogy 1945 ősztől szétesett.

Szervezeti változást a *Magyar Művészek Szabadszervezete* képzőművészeti szakosztályának fővárosi megalakulása jelentett 1945 tavaszán. A vidéki városokban egymás után alakultak meg a helyi szervezetek – a debreceninek Toroczkai lett a vezetője.¹⁰⁷⁴ A debreceni és más kiállításokon való részvétel azt mutatja, hogy ebben az időben a művészek alkotókedve, aktivitása, a művészeti szervezet és a művészeti közélet kialakításáért, megteremtéséért kifejtett erőfeszítése az adott körülmények között példamutató volt. A közönség kiállítások iránti érdeklődése igen mérsékelt maradt. Erre utalnak a kiállításokat követő csoportgyűléseken elhangzó megjegyzések, észrevételek, majd az érdeklődés felkeltésére irányuló különböző javaslatok. Ezek ellenére a szervezet négyéves fennállása idején egyszer sem sikerült jelentősebb közönség szervezést megvalósítani. A művészek egzisztenciális helyzete sem javult számottevően.¹⁰⁷⁵ E szervezetek visszavonulását felerősítette a művészetpolitika 1947-48-tól jelentkező változása.¹⁰⁷⁶

7.4. A debreceni tudományos és művészeti társaságok jelentősége

A harmincas években egy új irodalmár generáció bontogatta szárnyát Debrecenben, melynek tagjairól már mind említést tettünk az előző fejezetekben. Ide tartozott Szabó Magda – még egyetemi hallgatóként –, Tóth Endre költő, író – disszertációnkban gyakran idézzük írásait

¹⁰⁷² Bíró, 1997, 259.

¹⁰⁷³ Bíró, 1997, 260.

¹⁰⁷⁴ Bíró, 1997, 261-262.

¹⁰⁷⁵ Bíró, 1997, 265.

¹⁰⁷⁶ Bíró, 1997, 267.

kortársairól –, Némedi Lajos – egyetemi tanár, a Debreceni Nyári Egyetem munkatársa, történetírója, Koczogh Ákos középiskolai, majd egyetemi tanár, Benyovszky Pál és Szalacsi Rác Imre, a Tiszántúli Szépmíves Céh alapító tagjai. Zsigmond Ferenc gimnáziumi, majd egyetemi tanár és Pap Károly, aki ugyan a konzervatív ízlést képviselte, de több mint harmincöt éven át hirdette főiskolai, majd egyetemi katedráján a debreceni irodalom múlhatatlan értékeit. Hankiss János a város legmozgékonyabb szellemei közé tartozott. Ő alapította a *Debreceni Szemlét*, a *Nyári Egyetemet*, a *Helicont*, nagy aktivitással szervezte a város irodalmi és zenei életét. Egyidejűleg tagja volt több tudományos társaságnak. Szerkesztette a *Kortársaink* című kismonográfia sorozatot. Juhász Géza neve Debrecenben szorosán összeforrt a modern irodalom fogalmával. A harmincas évek végén, még inkább a negyvenes években egy újabb irodalmi-szellemi központ jött létre a városban, a Karácsony Sándoré. Pedagógiai rendszere hívek százait vonzotta vidéken és a fővárosban egyaránt.¹⁰⁷⁷

Nem múlt el jelentős irodalmi esemény Budapesten és más nagyvárosokban sem úgy, hogy a Csokonai Kör ne képviseltette volna magát rajta. Debrecen is rendszeresen fogadott író vendégeket, a Nyugat megalapítása után szinte azonnal szerepelt itt. A város bekapcsolása a magyar irodalom vérkeringésébe azonban főként az Ady Társaság érdeme. Alig van jelentős alakja irodalmunknak, aki 1927 és 1944 között ne lett volna vendége a társaságnak. Nem szabad azonban azt gondolni, hogy Debrecen irodalmi élete egyenlő a Csokonai Kör és főleg az Ady Társaság tevékenységével. Számos egyesület és társaság működött a városban, s azok is kezdeményeztek meghívásokat, sőt egyik-másik írónak e két nagy társaságon kívül alakultak ki rendszeres összeköttetései Debrecennel. Az írói napokat a nyári egyetem kezdeményezte, s a két irodalmi társaság segítségével rendezte meg. Debrecenbe hívták az irodalmi folyóiratok képviselőit. Elhatározták, hogy a nyári egyetem keretében minden évben Csokonai-napok néven irodalmi összejövetelt rendeznek, és 500 pengős irodalmi díjat tűznek ki regényre, novellára vagy versre, mely a vidék egy-egy jelentősebb problémájával foglalkozik. Este pedig irodalmi műsort adtak az egyetem aulájában. E napok megrendezését a városi tanács is támogatta, bár 1943-ban elmaradt szervezési késlekedés miatt. Később 1000 pengőre emelték a Csokonai-díjat, s a Kiss Árpádból, Csobán Endréről, Juhász Gézából és Makkai Sándorból álló bírálóbizottság egyhangúan Szabó Lőrincnek ítélte, s a díjat 1943. december 8-án fényes külsőségek közepette Hankiss János államtitkár nyújtotta át a költőnek a városháza közgyűlési termében. A háborús viszonyok között azonban nem sikerült ebből hagyományt teremteni, így a nagyszerű kezdeményezés csak 1947-ben folytatódott, a

¹⁰⁷⁷ Bakó, 1986, 355-356.

Csokonai-díj adományozása pedig a hatvanas években,¹⁰⁷⁸ s tart a mai napig is Debrecenben. Átadási időpontja a rendszerváltás óta egyik nemzeti ünnepünkön, október 23-án van.

Ezek az irodalmi társaságok nagyon fontos szerepet játszottak Debrecen közéletében. Említésüket, tevékenységeik számbavételét azért tartottuk mindenelőtt indokoltnak, mivel tagjaik, vezető tisztségviselőik – egymással szorosan együttműködve – adták a korszak vezető értelmiségét Debrecenben. Észre kell vennünk, hogy szinte kivétel nélkül ugyanazok a személyek – értekezésünk főszereplői – jelentek meg ezekben a szervezetekben nagyon gyakran közösen szervezett programokkal szolgálva a város, a megye és sokszor még a főváros lakosságának művelődését, szórakozását, ismereteik bővítését. Ezt a tevékenységüket azonban legtöbbször csupán szabadidejükben, kedvtelésből tették, hiszen főállásuk a debreceni tudományegyetem bölcsész tanszékeihez kötötte őket. Egyetemi vezetőként, országos, sőt nemzetközi hírű tudósként éltek mindennapjaikat hűen szolgálva a tudományos és kulturális-művészeti élet mindennapjait.

Az Ady Társaság működésének idejére esik Debrecen grafikai művészetének kibontakozása. Ez a városban ekkor tevékenykedő grafikusok, elsősorban a két legkiemeltebb grafikai eljárás, a fametszés és a rézkarc elhivatott mesterei, G. Szabó Kálmán, Mata János és más, az egyetemen nem oktató alkotók munkásságához kapcsolódott. Hozzájárult ehhez a harmincas években, Európa-szerte fellendült – főleg exlibrisek és kisgrafikák – gyűjtési szenedélye. A debreceni gyűjtők közül kiemelkedett a legnagyobb gyűjteménnyel rendelkező Berei Soó Rezső egyetemi tanár, aki az Ajtósi Dürer Céh vezető tisztségviselőjeként hozzájárult ahhoz, hogy a grafikai társaság rövid működése alatt az 1935-ös nagy, nemzetközi kiállítás mellett kiadványaival, a gyűjtés serkentésével teljesítse feladatát.¹⁰⁷⁹

Gáborjáni Szabó Kálmán és társai ahhoz az energikus nemzedékhez tartoztak, kiknek fellépése sajátos módon határozta meg Debrecen képzőművészeti életének arculatát az 1910-es években, hiszen egy korszerűbb művészet megjelenését és egy új egyesületi szervezkedés kezdetét jelentette. Több olyan művészcsoporthoz tagja is volt (Műpártoló Egyesület, Képzőművészek és Iparművészek Egyesülete, Művészház, Ajtósi Dürer Céh, Ady Társaság), melyek megpróbálták átvállalni a debreceni képzőművészek igényeinek társadalmi közvetítését, szellemi és anyagi érdekeik előmozdítását. Kiállításaik jellegzetes színpontjává váltak a városnak, a főváros is egyre jobban odafigyelt rájuk. Fennállásuk ideje alatt lehetővé tették a művészek autonómiáját, érdekképviseletét, az intézményesített szervezeti együttélés alapjait, a független, programozott tárlatok gyakorlatát, a műtárgyak közvetlen eladását,

¹⁰⁷⁸Bakó, 1986, 357-358.

¹⁰⁷⁹Bíró, 1986, 409.

egyszóval művész és közönség közvetlen viszonyát. „*Bár a művészek reményei korántsem valósultak meg maradéktalanul, [...] azt a fejezetét alkotja a képzőművészetek debreceni történetének, amelyben ténylegesen létrejött és meggyökerezett a helyi képzőművészeti élet.*”¹⁰⁸⁰ Gáborjáni 1944/45-ben már közismert művésztanárként lett a debreceni tudományegyetem helyettesítő művészettörténet tanára, ahol az egyetemi hallgatók között is népszerűsíthette azoknak a szervezeteknek a művészekhez, művészetekhez fűződő kapcsolatát és szemléletét, melyeknek aktív tagja volt.

Az ebben a fejezetben áttekintett irodalmi és közéleti társaságok felolvasásain és rendezvényein – különösen a Csokonai Kör és az Ady Társaság esetében – kiemelkedő tudósok és művészek jelentek meg, mint Harsányi Zsolt, Zilahy Lajos, Mécs László, Sík Sándor, Herczegh Ferenc, Szabolcska Mihály. Többször is látogatást tett Debrecenben Móricz Zsigmond, Kodály Zoltán, Babits Mihály, Németh László, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc és Kosztolányi Dezső. Fellépésükkel vagy előadásukkal nagy hatást gyakorolt a cívisváros szellemiségére Kassák Lajos, Bartók Béla, Illyés Gyula, Szabó Pál, Karinthy Frigyes, Tamási Áron, Hubay Jenő, Zathureczky Ede, Voinovits Géza, Jászai Mari, Ortutay Gyula, Gelléri Andor, Benedek Elek, Erdélyi József, Kodolányi János, Nyíró József és Féja Géza. A csoportos képzőművészeti kiállításokon olyan fővárosi vezető művészek alkotásait mutatták be, mint Aba-Novák Vilmos, Csók István, Glatz Oszkár, Iványi Grünwald Béla, Szőnyi István. Az ő közreműködésük mindenekelőtt az Ady Társaság tagjaira és a körükhöz tartozó értelmiségiekre voltak döntő hatással.¹⁰⁸¹

Az Ady Társaságnak nemcsak az irodalmi, hanem a képzőművészeti osztálya is maradandó hatást gyakorolt a korabeli közönségre, hiszen tagjai elsőként csoportosultak a provinciális akadémiákkal szemben. „*Az ízlés, amelyet kielégítettek, egy szociális érzékenységgű polgári, kulturált értelmiségnek az ízlése...*”¹⁰⁸² Tevékenységük jóval túlmutatott egy vidéki egyesület működésén. A neves műbírálónak, Rabinovszky Máriusznak, aki többször is tartott művészettörténeti előadást Debrecenben¹⁰⁸³ 1933-ban a „Nyugat”-ban jelent meg cikke az Ady-Társaságról, melyben így írt: „*Debrecen az első és egyetlen vidéki város, melyben modern képzőművészeti egyesülés jött létre, és eredménnyel működik. A debreceni Ady Társaság néhány lelkes tagja hosszú évek óta küzdött, hogy megtörje a keleti vég súlyos közönyét az ábrázolóművészetekkel szemben. ...*”¹⁰⁸⁴ A Társaság tagjainak szoros összetartozását a „műpártolósokkal” való határozott szembenállásuk mélyítette el. A két

¹⁰⁸⁰ Bíró, 1986, 394.

¹⁰⁸¹ Tar, 1986, 319.

¹⁰⁸² Bíró, 1986, 395.

¹⁰⁸³ Ld. Jegyzőkönyv a Debreceni Ady Társaság 1928. február hó 19-iki választmányi üléséről. Déri Múzeum irodalmi gyűjteménye. Mata János hagyatéka. K. X. 75. 9. 30. PIM V. 84/65.

¹⁰⁸⁴ Idézi Bíró, 1986, 395.

egyesület „híd-embere”, összekötő művésze volt Gáborjáni Szabó Kálmán, akiről mint helyettesítő művészettörténet tanárról szoltunk az értekezésben.

E gazdag szabadoktatási programnak gyakran adott otthont a Déri Múzeum, mely elsősorban kiállításával szolgálta a város közönségének ízlését és igényét. Számtalan felolvasóülést és ismeretterjesztő előadást tartottak itt, elsősorban az Ady Társaság tagjai, de a múzeum szoros kapcsolatot ápolt a Csokonai Körrel is. *„Sokirányú és színvonalas munka folyt tehát az intézményben, aminek eredményeként a Déri Múzeum már ekkor a közművelődés otthonává vált.”*¹⁰⁸⁵ Debrecen rendszeres pénzügyi támogatásban részesítette tudományos és művészeti egyesületeit így kifejezve azt, hogy számára mennyire fontos szellemi értékeinek gyarapítása és megbecsülése.¹⁰⁸⁶ E sokféle egyesület számtalan rendezvényt biztosította Debrecen kulturális-művészeti életének sokszínűségét és változatosságát. Joggal mondhatjuk, hogy Debrecen lakossága pezsgő szellemi életet élt.¹⁰⁸⁷

Mindez mégsem érezte egyöntetűen pozitív hatását a város befogadó közönségének hozzáállásán. Egy-egy szűk értelmiségi réteg kulturális-művészeti aktivitását jelentette csak, s mindez kevés volt az ország egyik legnagyobb városában egy egységes arculat kialakításához. Ezért találkozunk a korabeli napi sajtóban elégedetlen hangú írásokkal,¹⁰⁸⁸ ezért nevezik Debrecen „kétarcú” városnak abban az időben. Mindenesetre azt biztosan állíthatjuk, hogy a debreceni egyetemi tanárok művészeti tevékenysége nagyban hozzájárult a város kulturális életének fellendüléséhez és a közönség nyitottabbá tételéhez a modern művészetek irányában.

¹⁰⁸⁵ Tar, 1986, 326.

¹⁰⁸⁶ Bakó, 1986, 329.

¹⁰⁸⁷ Tar, 1986, 323.

¹⁰⁸⁸ Thury, 1937; Kardos P, 1927.

8. ÖSSZEGZÉS

Az alábbiakban választ kívánunk adni a dolgozat bevezetésében leírt kutatási kérdésekre, illetve összegezni és rendszerezni kívánjuk a disszertáció elkészítése során összegyűlt eredményeket. Alapvetően a debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karának tanszékein 1914 és 1949 között tanító professzorok és tanárok művészeti-alkotó, művészetelméleti-oktató és művészettámogató-pártoló tevékenységének jelentőségéről adunk számot.

A korabeli felsőoktatási viszonyoknak megfelelően a debreceni bölcsészkaron is ún. „egyszemélyes” tanszékek álltak fel, azaz egy tanszék oktatója egy professzor (nyilvános rendes vagy nyilvános rendkívüli tanár) volt, ő tartotta a tanszabadság elve szerint a szemináriumok és előadások többségét. A professzor világnézeti és politikai értelemben szabadon választhatta meg, illetve határolhatta be tananyagát, illetve biztosította a tanulmányi rend kötetlenségét oktató és hallgató számára egyaránt. Köteles volt átfogó ismeretanyagot nyújtani a hallgatóknak, akik nagy szabadsággal maguk dönthették el, hogy mely tanárnál milyen tárgyat kívánnak hallgatni. Később, a két világháború közötti időszakban a kar tudományos spektrumának szélesítése nyomán a többi fontos, de tanszéki keret nem kapó bölcsészettudományokat szakelőadók és ún. magántanárok oktatták, akik rendszerint középiskolai tanárok, múzeumi vagy levéltári alkalmazottak voltak. Rajtuk kívül helyet kaptak a bölcsészkaron a nyelvi lektorok és a tanszéki asszisztenciák (díjas, díjtalan gyakornokok, tanársegédek), akik olykor óratartással és más oktatási feladatok ellátásával könnyítették meg a professzorok munkáját mindaddig, amíg a magántanárok túljutottak az előrehaladásukhoz szükséges procedúrán.

Ilyen személyi feltételek mellett valósult meg a 20. század első felében az egyetemi tanári szabadság, ami lehetővé tette az értekezésünkben bemutatott gazdag és sokrétű művészeti tartalmak jelenlétét a debreceni tudományegyetem nevelési-oktatási rendjében. Tárgyalt korszakunk végpontja ebből a szempontból is határkövet jelent: az 1948-as egyetemi reform hatására véget ért a felsőoktatás autonómiája, ugyanis a bölcsészeti karok reformjáról szóló elképzelések, vagyis a reform indokai szerint „*a bölcsészeti karon ma is a teljes tanszabadság (mindenki azt hallgat és ad elő, amit akar) elve érvényesül, amely a szakképzést teljesen dezorganizálja.*”¹⁰⁸⁹ Az egyetem karain és képzési rendszerében az addigi tanszabadság megszűnt, és mindenhol a kötött tanrend szerinti tanítás került bevezetésre. Nem beszélhetünk tehát egy új tanártípus kialakulásáról a 20. század első felében, csupán az egyetemi tanári autonómia általános megnyilvánulásaival állunk szemben a kutatásunk során tapasztalt tanári tevékenységek hátterében.

¹⁰⁸⁹ részlet az 1948-as egyetemi reformból, idézi Szögi, 2003, 317.

Első kutatási kérdésünkre válaszolva megállapítottuk, hogy az értekezésben tárgyalt bölcsész tanárok, professzorok a debreceni közélet, ennek szerves részeként a művészeti élet vezető testületét alkották a vizsgált szervezetek tagjaiként, gyakran több társaságban is egyszerre. A két világháború közötti debreceni kulturális társulásokban nagy számmal voltak jelen az egykori kollégiumi diákok is csakúgy, mint az egyetem oktatói karában, ezt az értekezésben indokoltnak tartottuk bemutatni. A korszak két, országos viszonylatban is jelentős debreceni irodalmi társaságának szellemi gyökereit részben a kollégiumi önképzőkör-elődök működésében kell keresni. A konzervatívabb Csokonai Kör tagságában több kollégiumi tanárt is találunk (Kardos Albert, S. Szabó József, Csűrös Ferenc, Géresi Kálmán). A radikálisabb szellemű Ady Társaság alapítói között pedig Juhász Géza, Kardos Pál, Gulyás Pál, Béber László egykori református gimnáziumi önképzőköri tagok állnak. Ez a csoport az országban máshol alig tapasztalható lendülettel szervezte és irányította a város irodalmi életét. Fontos szerepet játszott előbb Debrecen, majd Budapest, így az egész ország képzőművészeti életében Gáborjáni Szabó Kálmán, a kollégium tanítóképző intézetének rajztanára, egy évig az egyetem művészettörténet előadója. A város szellemiségéből adódott, hogy az egyetem oktatóitól ugyanúgy elvárták, hogy a kulturális élet élére álljanak, mint a kollégiumi tanároktól. Így találkozott egymással az egyéni készítés és a társadalmi elvárás az értelmiségi habitusból fakadóan.

Ide kapcsoljuk a művészetelmélet tanrendekben és tanszéki keretek közötti megjelenésének kérdését. A művészetelméleti ismeretek leginkább az egyetem Filozófia, majd Pedagógia Tanszéke esztétika óráin kerültek közvetítésre. Ezen kívül más tanszékek oktatói is tanítottak esztétikai-művészeti tartalmakat – itt elsősorban az irodalomtörténet, az idegen nyelvek, a régészet és a művészettörténet professzoraira, magántanáraira és szakelőadóira gondolunk.

A Debreceni Pedagógiai Iskola tanárainak jelentősége ebből a szempontból kiemelkedő, mert egyrészt ők hárman jelentették az adott korszak hivatalos, tanrend szerinti művészetelmélet és esztétika oktatóit, másrészt, mert számos esetben nem az egyetemen végezték ezt a jellegű tevékenységüket. Tankó Béla esztétika-tárgyú tanóráin kívül rendszeresen fellépett hangversenyeken egyetemi kollégáival, tanítványaival. A Népszerű Főiskolai Tanfolyamok és a Debreceni Nyári Egyetem ismeretterjesztő alkalmain zenetörténeti, zeneesztétikai előadásokat tartott.¹⁰⁹⁰ Elmarasztható viszont abból a szempontból, hogy színvonalas beszédeit nem vetette papírra, írásművet alig találni tőle, keveset publikált, így értékes gondolatait nem örökölte meg az utókornak. Mitrovics Gyula egészen fiatal középiskolai tanár kora óta, még sárospataki éveitől kezdődően publikált

¹⁰⁹⁰ Mata János önéletrajza. Kézirat. Déri Múzeum irodalmi gyűjteménye. K. X. 75. 112. 211. és 212.

képzőművészeti kiállításokat méltató kritikákat országos terjesztésű folyóiratokban, és nagyon gyakran nyitott meg tárlatokat, elsősorban Budapesten. A debreceni pedagógia tanszék első vezetőjeként, művészettörténet oktatóként és a Debreceni Nyári Egyetem rendszeres művészeti előadójaként számos tárgyat oktatott az esztétika és a művészettörténet tárgyköréből,¹⁰⁹¹ bár kantiánus esztétikája rendkívül korszerűtlennek számított korában. Karácsony Sándor elsősorban a népművészet szerves beépülését hangsúlyozta a fiatalok nevelése, oktatása terén. Jelentős területet képviselt pedagógiájában a diákszínjátszás. Még gimnazistaként a Debreceni Református Kollégiumban több verset és színdarabot is írt. Igaz, hogy ezek meglehetősen alacsony színvonalú alkotások, de sosem tagadta meg őket. Később, középiskolai tanárként pedig rendezett is.¹⁰⁹² A Nyári Egyetem népszerű előadói közé tartozott ő is. Ezen felül mindhárman számos tudományos - kulturális szervezet és lap vezetői, szerkesztői voltak.

Pap Károly konzervatív irodalmi esztétikája; Zsigmond Ferenc méltatásai rendszeres színházlátogató- és kritikus nézőként; Hankiss János páratlanul sokrétű kulturális-művészeti tevékenysége; Gerlótei Jenő művészetpártolása Debrecen egyik vezető festőművésze, Senyei Oláh István és a budapesti festő, Nagy István irányában; Láng Nándor művészettörténeti tárgyú kurzusai és tanszéki múzeumalapítása; Paulovics István antik és reneszánszkori művészettörténeti előadásai; Pukánszky Béla még gyermekkorban elsajátított kiváló zongorajátéka és zenetörténeti ismertetései a Magyar Rádióban, illetve zenekari és operahangversenyek előtt; Berei Soó Rezső országos viszonylatban is felbecsülhetetlen értékű műgyűjteményei; Gáborjáni Szabó Kálmán európai szinten is jelentős fametszetei és kisgrafikái; Csenki Imre zenekart és kórust dirigáló fellépései és Kodály, Bartók zeneművészetét méltató írásai; Kádár Zoltán műkritikái; Mata János költő, fametsző mély gondolatiságú versei és rendkívüli termékenységgel alkotott exlibrisei; Lükő Gábor folklorisztikai látásmódja társaslélektani rendszerében; Juhász Géza szerteágazó irodalomszervező tevékenységéből kibontakozó költészete és Koczogh Ákos művészettörténeti írásai mind-mind kiegészítik és színesítik Tankó, Mitrovics és Karácsony művészetelméleti és esztétikai tanításait.

Az értekezésben bemutatott tudományos és művészeti társaságok, valamint az egyetemen a Debreceni Pedagógiai Iskola további kapcsolódási pontjait is megtalálni igyekeztünk: többen is Karácsony Sándor szűkebb köréhez tartoztak nézeteinek hű követőjeként, mindenekelőtt a tragikusan fiatalon elhunyt polihisztor, Mata János és a magyar tudományos életben évtizedekig háttérbe szorított néprajzkutató, Lükő Gábor. Lükő még

¹⁰⁹¹ A görög építészettől az itáliai reneszánszig, ld. Mudrák, 2012/a, 86.

¹⁰⁹² Ld. Karácsony, 1946, 166-170.

Karácsony mellőzöttségében is osztozott – egészen a rendszerváltásig elfeledve, csupán íróasztala fiókjainak dolgozott, hogy aztán utolsó éveiben újult erővel vegyen részt több évtizedes életművének kiadatásában.¹⁰⁹³

Mindez a sokrétű tevékenység érdeklődésüknek, speciális, művészeti képzettségüknek volt köszönhető, illetve a régész és művészettörténész oktatók esetében szakterületükből következett. Nem állíthatjuk ezért általánosságban, hogy minden bölcsész felkészültséggel rendelkező tanárember végzett esztétikai jellegű ismeretközlést tanítási gyakorlatában. Inkább azt mondhatjuk, hogy a művészet elméleti oktatása sajátos színfoltot jelentett a bemutatott tanári életpályákon. Ez a válaszuk a bevezetés első kérdéscsoportjának második kérdésére is.

Arra a következtetésre jutottunk, hogy az egyetemi oktatók által közvetített esztétikai-művészeti nevelés egészen a negyvenes évekig jellemzően hagyománytisztelő, klasszikus műveltséget közvetítő, konzervatív irányú volt, s a modern, progresszív irányzatok megjelenése csak 1940-től számottevő, amikor is ezt a szellemiséget képviselő tanárok jutottak katedrához. Számuk még így is alul maradt a tradicionális, már-már elavultnak nevezhető eszmék szószólóival szemben.

Akik nem oktattak az egyetemen művészeti tárgyakat, azok az egyetemen kívül, közéleti és tudományos társaságbeli tevékenységeik között végezték a művészeti nevelést és ismeretterjesztést. Ide kapcsolódik a művészeti alkotások bemutatására és a művészetpártolásra alkalmas közéleti fórumokat, eseményeket feltáró kérdésre adott válaszuk, mely szerint a 20. század elején az egyetemi tanároknak közéleti szerepvállalásuk tekintetében szellemi vezetőként el kellett foglalni a helyüket a különböző társadalmi egyesületekben, kulturális társaságokban. Ezek a professzorok már nem zárkóztak úgy be a szaktudományuk „elefántcsonttornyába”,¹⁰⁹⁴ mint 19. századi elődeik, ezért többségük tanárként és magánemberként is képviselte tudományegyetemét nemzetközi és hazai konferenciákon, rendezvényeken.

Az egyetemen és a közéletben betöltött szerepeik számtalan alkalmat biztosítottak a nyilvánosság előtti szereplésre. Számos publikációjuk jelent meg az ország és a város vezető sajtóorgánumaiban, és rendszeresen vállalták népszerűsítő előadások tartását képzőművészeti, zenei és irodalmi seregszemléken, baráti összejöveteleken, a Magyar Rádióban, a Magyar Állami Operaházban, a Szépművészeti Múzeumban, a Déri Múzeumban, a Csokonai Színházban, a Csokonai Körben, a Művészházban vagy az Ady Társaság nyilvános rendezvényein. Voltak, akik műalkotásokat létrehozó alkotó művészként bontakoztatták ki

¹⁰⁹³ Tánzos, 2001; Harangozó, 2001.

¹⁰⁹⁴ „splendid-isolation-típusú magatartás”, ld. Vincze, 2007/b, 139 és uő. 2011, 61.

tehetségüket. Néhányan művészettámogató tevékenységükkel segítették az arra rászoruló alkotókat.

Hankiss János és Soó Rezső számtalan alkalommal tartottak külföldön és itthon tudományos és ismeretterjesztő előadásokat oktatói és azt kiegészítő hivatalos és kedvelt tevékenységeik eseményeiről. Mellettük Tankó Béla, Mitrovics Gyula, Karácsony Sándor és Pukánszky Béla aktív előadói voltak hosszú éveken át a Debreceni Nyári Egyetem rendezvényeinek, Budapest és Debrecen kulturális-művészeti életének. Hankisst a francia állam ki is tüntette kultúrdiplomáciai cselekedeteiért. Mitrovics országos ismertsége kivételt jelentett debreceni kollégái között.¹⁰⁹⁵ Mata Jánosban kiváló fametszőt és korai halála miatt nem teljes mértékben kibontakoztatott költői tehetséget tisztelhetünk, Karácsony Sándor kisebb színdarabok és szépirodalmi művek írójaként is ismert, Lükő Gábor népzenei gyűjtéseket végzett, Pukánszky Béla olykor hangversenyzongorához is ült. Tankó, Mitrovics és Karácsony Mata Jánost állandó exlibris megrendeléseikkel támogatták,¹⁰⁹⁶ Gerlőtei Jenő több kortárs képzőművészt is felkarolt, Soó Rezső pedig számtalan, európai és hazai szinten is elsősk között jelen lévő magángyűjteményeivel járult a „művészetek oltára” elé.

Többen művészeti kritikusként váltak ismertté a lakosság körében. Mitrovics és Kádár Zoltán képzőművészeti kiállítások megnyitása alkalmából, Hankiss színházi előadások kritikáival jelentkezett gyakran a Csokonai Színház műsorfüzeteiben, Pukánszky Béla pedig zeneművek ismertetésével népszerűsítette a hangversenytermek közönsége számára a klasszikus zene és operairodalom kiemelkedő, gyakran játszott alkotásait. A nemzetközi viszonylatban is páratlan magyar művészeti géniuszok életműve több debreceni egyetemi oktatót is összekapcsolt. Liszt művészetéről és Bartók-Kodály népzenei ihletésű zeneszerzői munkásságáról elfogulatlan méltatással írt Tankó, Mitrovics, Karácsony, Hankiss, Csenki, Lükő és Koczogh, akiknek számos ponton találkozott esztétikai értékrendszerük és ízlésviláguk.

Megkerestük és felvázoltuk azokat az extrakurrikuláris művészeti, kulturális vagy ismeretterjesztő megjelenési formákat, melyeken a vizsgált oktatók széleskörű tevékenységükről beszámoltak, bemutatkoztak. A Csokonai Kör felolvasó ülései, a Debreceni Szemle tanulmányai, könyvismertetései, a Műpártolók Egyesülete, a Művészház és az Ajtósi Dürer Céh tárlatai a Déri Múzeumban, az Ady Társaság összejövetelei, a Debreceni Nyári Egyetem művészeti előadásai, programjai, a városi hangversenyek, kiállítások mind színhelyei voltak ezeknek az eseményeknek.

¹⁰⁹⁵ „... a főváros szellemi elitjének legkiválóbb képviselőit tudta mozgósítani. Ekkorra természetesen már kinőtt a régi „vidéki professzor” skatulyából ...” Vincze, 2007/b, 131.

¹⁰⁹⁶ Mata János jegyzéke az ex libris megrendelésekről. Déri Múzeum irodalmi gyűjteménye. K. X. 75. 112. 174. és K. X. 75. 112. 273.1-2.

Világossá vált számunkra, hogy az általunk vizsgált tanárok szinte minden művészeti ággal kapcsolatot tartottak, de személyes kontaktusba nem mindegyikkel kerültek. Műveiket végigolvasva első gondolatunk az, hogy a legtöbbet irodalmi kérdésekről publikáltak – talán, mert maguk is író emberek voltak, de jelentősebb magyarázat lehet, hogy az egész művészet- és esztétikatörténe-tről elmondható az irodalmi-költészeti kérdések hangsúlyos taglalása minden más művészeti ág mellett. Az irodalom mellett számos tanárhoz igen közel állt a zene műfaja több okból is. Egyrészt a vallás¹⁰⁹⁷ tisztaságát leginkább, legmagasabb szinten visszaadni képes művészeti ágnak tekintették, másrészt többségük zeneileg képzett, több hangszeren is játszó, egyes alkalmakon (pl. egyetemi ünnepek, megemlékezések, Népszerű Főiskolai Tanfolyami estek, Nyári Egyetemi műsorok, előadások, hangversenyek, városi koncertek, kisebb kamaraestek) gyakorló muzsikusként is fellépő műkedvelő volt. Tankó Bélán és Karácsony Sándoron kívül tudomásunk van például Hankiss János, Csenki Imre, Pukánszky Béla kiváló hangszeres (zongora) játékaról, illetve kórusmuzsikusi, karnagyi tevékenységéről. Közös sajátosság továbbá, hogy szinte mindannyian publikáltak Bartók Béla és Kodály Zoltán munkásságáról, elsősorban népdalgyűjtő, népzenei eredményeikről, valamint Liszt Ferenc egyetemes zenetörténetben játszott szerepéről. Érdekességként jegyezzük meg, hogy meglepő fordulatot hozott Tankó és Mitrovics életművében a zenéről vallott véleményük, miszerint mindketten egyöntetűen a művészeti ágak között legmagasabb rendűnek és legnemesebbnek a zenét tartották, azon belül is Liszt Ferenc művészete előtt hódoltak legnagyobb tisztelettel.¹⁰⁹⁸

Mitrovics Gyula egészen fiatal kora óta nyitott meg, illetve kritikákkal látott el különféle helyi, megyei vagy országos kiállításokat, tárlatokat, ezzel fontos népművelői, felnőttképzési feladatokat is ellátva. A többi művészeti ággal is kapcsolatot tartottak írásaikban, figyelték rájuk és próbálták követni az aktuális történéseket, bár Tankó, Karácsony, Pap, Zsigmond, Hankiss, Juhász, Koczogh leginkább az irodalom, Mitrovics,

¹⁰⁹⁷ Talán semmi sem olyan egyértelműen közös az értekezésben tárgyalt tudományos elméletekben, mint alkotóik mély vallásos meggyőződése. Milyen is lehetne, hiszen például Tankónak és Mitrovicsnak az édesapja, Karácsonynak pedig az anyai nagyapja volt református lelkész. Pap Károly családjában szintén találunk lelkészi hivatást gyakorló személyt, Mata János mély hitét alkotásai őrzik, Lükő Gábor pedig csak felekezetet váltott, amikor katolikus hitről reformátusra tért neve megváltoztatása és az apjával kialakult mély konfliktus vállalásával is. Hankiss Jánost legnehezebb, egyetemi tanszéki állásától megfosztottan sem hagyta el hite, mellyel felesége és gyermekei számára is minta tudott lenni a legmegalázóbb emberi viselkedés emelt fővel való elviselésében. (Ld. a közelmúltban elhunyt fia, Hankiss Elemér visszaemlékezéseit. Hankiss E, 2002, 48.)

¹⁰⁹⁸Csenki Imre (1952): Kodály Zoltán és a Kállai kettős; Hankiss János (1956/a): Liszt Ferenc magyar jelentősége; Koczogh Ákos (1950): Bartók Béla (1881-1945); Koczogh Ákos (1952): Kodály Zoltán hetvenedik születésnapján; Pukánszky Béla (1947): Bartók Béla. Töredék egy készülő tanulmányból; Lükő Gábor (1966): A fekete zongora. Gondolatok Bartók zenéjéről; Szij Rezső (1963/a): Kodály Zoltán és a magyar könyvművészet; Kontra György (2009): Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor. 50., 107; Tankó Béla (1937): Liszt Ferenc emlékezete; Mitrovics Gyula (1935) elnöki megnyitója.

Gáborjáni Szabó, Kádár és Mata a képzőművészet, míg Pukánszky és Csenki a zene berkeiben alkotott maradandót. Ezt a dolgozat elemzett szemelvényei jól tükrözik.

A bölcsészkaron készített hallgatói dolgozatokra vonatkozó kérdéscsoportot megvizsgálva kimutattuk, hogy csak csekély számban születtek művészeti-esztétikai témájú írások, azok is elsősorban olyan professzoroknál, akik nem elsősorban fő tárgyaik között tartottak ilyen jellegű kurzusokat, bár kétségtelen, hogy hirdették őket. Azoknál viszont, akik a művészetelméleti-esztétikai tartalmakat oktatták csak egy-két dolgozat született vagy egyetlen sem. Ezek többsége tanári szakdolgozat, melyeket néhányan doktori értekezésként is megvédtek. Valószínű, hogy az egyetem diáksága nem szívesen vállalkozott művészeti tartalmak kutatására, hiszen ez nagyfokú vagy teljes önállóságot kívánt tőlük. Ez a nagy erőfeszítés pedig nem tartozott a tanári diploma megszerzésének kötelező feltételei közé. Az egyetemi tanrendek alapján kimutattuk és rendszereztük, hogy több tanszék tantárgyai között is megjelentek a művészetelméleti-esztétikai jellegű kurzusok. Elsősorban filozófiai, pedagógiai, művészettörténeti tárgyakat találtunk, melyek témakörei jól nyomon követhetők a hallgatói dolgozatok művészeti témaválasztásában, továbbá címeikben felismertük oktatóik egyes kurzusait. Azt feltételeztük, hogy a hallgatók művészeti témaválasztásai visszatükrözik tanáraik hatását tanulmányaikra, illetve diplomaszerezés utáni pályaválasztásukra és érdeklődési körükre. Igazán azonban csak néhány esetben van tudomásunk ilyen befolyásról még élő hozzátartozóktól és fennmaradt írásokból, hiszen nem készültek erre vonatkozó követéses vizsgálatok. A végzett hallgatók többsége a szakjainak megfelelő tanári pályán helyezkedett el.

Az utolsó kutatási kérdések megválaszolása közben arra világítottunk rá, hogy Debrecenben a művészeti élet iránti érdeklődés erősen mérsékelt jellegű volt a 20. század első felében. A helyi művészeknek nagyon meg kellett küzdeniük a megélhetésért. Állami támogatás, városi megrendelés és az elhelyezkedési lehetőség (pl. rajztanári) minden művészeti területen csekély volt. Ez nyilván kiábrándultságot eredményezett a város művészeti társadalmában. A tárgyalt művészeti társulásoknak éppen ezért fokozott erőfeszítésekkel kellett a művészeket és a közönséget összekapcsolni. Ez igen nehéz feladatot jelentett még az elhivatott tagoknak is. Később Debrecen kulturális szempontból fokozatosan kiemelkedett a vidéki városok köréből, hiszen az Ady Társaság irodalmi, zenei, de különösen képzőművészeti osztálya – elsősorban a tagságát többségében alkotó egyetemi bölcsész oktatók tevékenysége által – maradandó fejlesztő hatást gyakorolt nemcsak a helyi, de a fővárosi közönségre is. Így volt biztosított az egyetemi oktatók aktív jelenléte a város kulturális életében és részvétele annak tudományos-művészeti csoportjaiban. Ezáltal válhatott

a „maradandóság városának” többségében konzervatív ízlésű közönségből a modern, progresszív művészeti törekvéseket is kedvelő és támogató befogadó lakossági réteg.

Érdekes összefüggésre mutattunk rá: akár helyi, akár más városból érkező tanárok is voltak ők, Debrecenbe érkezésüket követően előbb-utóbb tagjai lettek a város értelmiségi köreit tömörítő szervezeteinek, ahol szoros szakmai és baráti kapcsolatot ápoltak egymással. Aktív publicisztikai, tudományos-ismeretterjesztő előadói és műalkotásokat kiállító szerepvállalásuk fontos szerepet töltött be a város kulturális életében, ezáltal jutott Debrecen a hazai kultúra fellegvárába sok területen. Az értekezésben vizsgált tanárok egyetemi és egyetemen kívüli aktivitása fokozottan hozzájárult ahhoz, hogy Debrecen joggal nevezhető jelentős magyar kulturális és művészeti központnak a két világháború közötti Magyarországon.

A műgyűjtésnek szinte egyáltalán nem volt hagyománya Debrecenben, csupán egy-két magángyűjtő élt a városban, ők is inkább a régebbi korok műveit vásárolták szívesen, nem a kortársakét. Közöttük jelentett kivételt néhány egyetemi professzor, mint Berei Soó Rezső, Mitrovics Gyula és Gerlótei Jenő, akiknek segítő tevékenysége – ismerve a körülményeket – érthető módon még inkább felértékelődik. A város mint mecénás nem létezett, csupán közösségi helyiségeit adta oda kiállítások, előadóestek, hangversenyek rendezése céljából. A Déri Múzeum megnyitásával némileg javult a helyzet ezen a téren.¹⁰⁹⁹

Sorra alakultak Debrecenben a tudományos-kulturális egyesületek, melyek megszüntették a Csokonai Kör hegemoniáját a térségben. Ezzel együtt Debrecen művészeti élete is fellendült. Egyre gyakrabban jöttek létre ezen szervezetek által közösen rendezett ünnepek, műsoros estek, elsősorban az Ady Társaság tevékenységének köszönhetően. Mindez azért volt különösen jelentős, mert a felvilágosodás óta soha olyan közel nem volt ez a város a kor leghaladóbb szellemi mozgalmához, mint a 20. században, hiszen az 1920-as években már hazánk egyik legjelentősebb kultúrközpontjának számított. A magyar valóság úgy festett, hogy az ország „szívyszerinti” fővárosa, Debrecen indította el – a főváros mellett – a legtöbb hazai kulturális kezdeményezést. *„Láttak egy várost, ahol méltósága van az író névnek s [...] nemcsak tanácsnokok, főigazgatók, egyetemi tanárok vonultak ki, de horribile dictu, a diákság is, melyet máshol a halott irodalom tiszteletére s az élő írók megvetésére nevelnek; a szeretet spontán viharában zsúfolt padok előtt olvasták fel műveiket, tósztokat kaptak, mintha képviselőjelöltek lettek volna, élő olvasókkal beszéltek, akik jobban ismerik műveiket, mint ők maguk.”*¹¹⁰⁰ Mindezek alapján állítjuk, hogy a debreceni bölcsész tanárok sokrétű és szinte valamennyi

¹⁰⁹⁹ Bíró, 1986, 392-393.

¹¹⁰⁰ Németh László szavait idézi Bakó, 2006, 10, 179.

műfajt felölelő kulturális-művészeti aktivitása egyértelműen pezsdítően hatott a „maradandóság” fellegvárában, és jóval nyitottabbá, fogékonyabbá tette a város közönségét a haladó, modern művészeti eszmék és események befogadására.

A dolgozat lényeges eredménye a feldolgozott tanári életpályák esztétikai üzeneteinek feltárása, melyek szerves részét képezték az egyetemi oktatók által végzett művészi alkotómunkának, a művészet befogadásának, értelmezésének és kritikájának vagy éppen magát a műalkotást létrehozó tevékenységeknek és támogatásuknak 1914 és 1949 között. Értekezésünk végső soron bemutatni vállalkozott, milyen sokrétű művészeti tevékenységet folytattak a 20. század első felében a debreceni egyetem bölcsészettudományi karának oktatói elsődleges tudományos feladatvégzésük mellett.

9. IRODALOMJEGYZÉK

9.1. Elsődleges források

9.1.1. Levéltári források

- MNL HBML (Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára) VIII.1/b (1914–1944) A Debreczeni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Rectori Hivatalának Iratai
- MNL HBML VIII. 8/b A Debreczeni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Iratai. Dékáni Hivatal Iratai (1914–1944)
- MNL HBML XXVI. 1/b (1944–1950) A Debreceni Tudományegyetem Rectori Hivatalának Ügyviteli Iratai
- MNL HBML XXVI. 3/b A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Dékáni Hivatalának Iratai (1944–1969)
- TtREL (Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára) I.1. aa) Egyházkerületi jegyzőkönyvek segédletei 1567-1953. 2. k. Egyházkerületi jegyzőkönyvek időrendi mutatója 1736-1793.
- TtREL II. 1 d. 3. 1814. január 15. (247)
- TtREL II. 1. d. 3. 1807. február 11. (111.)
- TtREL II. 1. d. 3. 1826. március 8. (561)
- TtREL II. 1. d. 3. 1818. május 23. (328)
- TtREL II. 1. d. 3. 1821. (405-407)
- TtREL II. 26. a. 3. (1792.)
- TtREL II. 26. a. 4. (1796.) Leges renovatae Coll. Debr.
- TtREL Leges Collegii Ref. Debrecen.
- TtREL. I.1. j. 1616-1870.

9.1.2. Kéziratok

9.1.2.1. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Csenki Imre hagyatéka (Fond 390.)

- a.g. (1948): Nagy sikerrel szerepelt Svájcban a Debreceni Kollégiumi Kórus. Színház. IV. évf. 28. sz. július 6-tól július 12-ig. Első belső borító.
- B. SZ. (1987): Csenki Imre hetvenöt éves. Dinamizmus és teljességre törekvés. Kóta. XVII. évf. 8. sz. 2-4.
- Biernaczky Szilárd (1987): Népdalok. Csenki Imre feldolgozásai. Új Tükör. XXIV. évf. 48. sz. nov. 15. 3.
- Csák P. Judit (1987): Karnagy, zeneszerző, népdalgyűjtő. „Éjjel-nappal dolgozom...”. Beszélgetés Csenki Imrével. Esti Hírlap. XXXII. évf. 94. sz. ápr. 23. 2.
- Csenki Imre (1958): A Csendes Óceántól az Atlanti Óceánig. Muzsika. I. évf. 1. sz. jan. 29-30.
- Csenki Imre (1979): Így láttam Bartókot. Budapest. XVII. évf. 3. sz. márc. 20-21.
- Harsányi Zoltán (1981): Csenki Imre és Csenki Sándor: cigány népballadák és keservesek. Népszava. CIX. évf. 182. sz. aug. 5. 6.
- K. J. (1986): „Megtaláltam magamban a legmélyebb zenét”. Beszélgetés Csenki Imrével. Új Tükör. XXIII. évf. 25. sz. jún. 29. 26.
- Kiss Tamás (évszám nélkül-é.n.): Örömet intó két kar. Csenki Imre hetvenöt éves.
- Nagy Zsuzsa (1981): „Ebben a városban van megtartóerő”. Hajdú-Bihari Napló (HBN). XXXVIII. évf. 114. sz. május 17. 5.
- Péterfi István (1948): A nemzetközi Munkás Kórusverseny visszhangja. Éneklő Munkás. II. évf. 9. sz. szept. 3. 5.

- Péter Imre (1977): A hét portréja. A Kossuth-díjas karnagy. HBN. XXXIV. évf. 214. sz. szept. 11. 9.
- Pukánszky Béla (1949): A Budapesti MÁV Szimfonikusok és a Debreceni Kollégiumi Kórus Bartók-Kodály estje. Tiszántúli Néplap. VI. évf. 74. sz. márc. 30. 3.
- Pukánszky Béla (1949): Vidéki városaink a sztálini versenyben. Éneklő Nép. II. évf. 12. sz. dec.
- Straky Tibor (1972): Kodály Zoltán és Debrecen. Kodály Zoltán Emlénapok. Db. 11.
- Szöllősy Lajosné (1965): Az Acélhang új karnagya: Csenki Imre, a Rádió Énekkarának karnagya. Kulturális életünk. A Ganz Mávag Újság és a Művelődési Ház kulturális melléklete. VI. évf. 1. sz. jan. 29. 1.
- Tóth Dénes (1949): Zene. A VIT zenei eseményei II. Színház és Mozi. II. évf. 35. sz. aug. 31. 18-19. sz.
- Tóth Ervin (1950): „Meggfogadjuk, hogy ezen a színpadon is folytatjuk a harcot a szocialista kultúráért”. Kodály Székelyfonójával megnyílt a nagyerdei színpad. Debrecen. XXVII. évf. 134. sz. jún. 13. 3.
- Turi Gábor (1985): „Zengjük a dalt...” A kórusmozgalom újjáéledése Debrecenben. HBN. XLII. 79. sz. ápr. 4. 7.
- Zsigó Károly (1950): A Székelyfonó Debrecenben. Éneklő Nép. III. évf. 7-8. sz. júl.-aug. 17-18. sz.
- (szerző nélkül-sz.n. 1944): Énekes műsorok. Énekszó. XI. évf. 5. sz. (65.) ápr.-máj. hátsó borító
- (sz.n.) (1944): Május 25-én, csütörtökön lesz a MÁV Filharmónikusok zenekari estje. Debreceni Ujság-Hajdúföld. XLVIII. évf. 114. sz. május 21. 8.
- (sz.n.) (1947): Beszámolók a fontosabb zenei eseményekről és hírekről. A magyar vidék. Zenei Szemle. Új folyam. 3. sz. 193.
- (sz.n.) (1948): Először Magyarországon. Debrecen. XXV. évf. 268. sz. nov. 21. 3.
- (sz.n.) (1948): (cím nélkül-c.n.). Énekszó. XI. évf. 4. (64.) sz. febr.-márc. 64.
- (sz.n.) (1949): Bartók-Kodály hangverseny. Debrecen. XXVI. évf. 73. sz. márc. 29. 4.
- (sz.n.) (1949): Műsor a VIT-szereplésről. Pesti Műsor. 1949. aug. 19-től aug. 25-ig. V. évf. 34. sz. 3.
- (sz.n.)(1949): (c.n.) Éneklő Nép. II. évf. 11. sz. nov.
- (sz.n.) (1949): (c.n.) Magyar Nemzet. V. évf. 277. sz. nov. 29. 5.
- (sz.n.) (1950): Kodály Zoltán a debreceni Székelyfonóról. Debrecen. XXVII. évf. 134. sz. jún. 13. 2.
- (sz.n.) (1973): „Jó lenne még sokáig és sokat dolgozni”. Beszélgetés Csenki Imre Kossuth-díjas zeneszerzővel. Reformátusok Lapja. XVII. évf. 5. sz. jan. 28. 1.
- sz.n.) (1974): Debrecen irodalma 1944-49. Irodalmi életünk indulása a felszabadulás után. HBN. A Napló vasárnapja. XXXI. évf. 151. sz. jún. 30. 9-12.
- (sz.n.) (1982): Átadták a Csokonai díjakat. HBN. XXXIX. évf. 246. sz. okt. 20. 1.
- (sz.n.) (1982): Ma átadták a művészeti díjakat. Csenki Imre a Magyar Népköztársaság kiváló művésze. Esti Hírlap. XXVII. évf. 77. sz. márc. 31. 2.
- (sz.n.) (1982): (c.n.). Muzsika. XXV. évf. 9. sz. szept. hátsó belső borító.
- (sz.n.) (1988): Csenki Imrét a chicagói konzervatórium díszdoktori oklevéllel tüntette ki. Magyarország. XXV. évf. 39. sz. 3.
- (sz.n.)(é.n.): „Világifjúsági Találkozó”. Éneklő Nép. 4-7.
- (sz.n.)(é.n.): A Kollégiumi Kórus hangversenye az Ady Társaságban.

9.1.2.2. A Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteménye

Az Ady Társaság névsorai. Mata János hagyatéka. DMIGY (Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteménye). K. X. 75. 13. 1. V. 10/19. és K. X. 75. 14. 1. V. 84/10.

- „A debreceni Ady társaság tisztikara”. Mata János hagyatéka. DMIGY. K. X. 75. 11.1. PIM V. 84/7.
- Jegyzőkönyv a Debreceni Ady Társaság 1928. február hó 19-iki választmányi üléséről. Mata János hagyatéka. DMIGY. K. X. 75. 9. 30. PIM V. 84/65.
- Kiss Tamás emlékbeszéde Mata János halálának 30. évfordulóján. Kézirat. Mata János hagyatéka. DMIGY. K. X. 76. 180. 9.
- Mata János fegyverrajzai. Mata János hagyatéka. DMIGY. K. X. 75. 112. 69. 1-18.
- Mata János hagyatéka. DMIGY. K. X. 75. 11. 1. PIM V. 84/7.
- Mata János jegyzéke az ex libris megrendelésekről. Mata János hagyatéka. DMIGY. K. X. 75. 112. 174. és K. X. 75. 112. 273.1-2.
- Mata János: Karácsony Sándor „elmondhatatlanul veszedelmes” tanításai avagy hogy lehet olyasmit kiolvasni belőlük ami részben nincsen is bennük részben meg nem úgy van. DMIGY. K. X. 75. 112. 166. kézirat
- Mata János: Lelkes könyvek. Karácsony Sándor: Könyvek lelke. A magyar világnézet. DMIGY. K. X. 75. 112. 202. kézirat
- Mata János levele a püspökhöz. DMIGY. K. X. 75. 112. 92.
- Mata János önéletrajza. Kézirat. Mata János hagyatéka. DMIGY. K. X. 75. 112. 211. és 212.
- Mata János és Tóth Ervin levélváltása. Mata János hagyatéka. DMIGY. K. X. 75. 112. 127. 1-2. és K. X. 75. 112. 141.
- Tóth Ervin (1950): Egy elfelejtett debreceni fametszőművész: Mata János. Mata János hagyatéka. DMIGY. Kézirat.

9.1.2.3. A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi és Természettudományi Könyvtár Kézirattára, Bölcsész hallgatói dolgozatok

- Ambrus Ilona (1929): Az empire és a debreceni Nagytemplom, szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Antal Ida (1929): Les opérettes francaises représentées au XIXe siècle à Vienne et en Hongrie (A francia operettek a XIX. században, különös tekintettel a Bécsben és Magyarországon előadottakra), szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Asztalos Sándor (1942): Az irodalom és a képzőművészet határkérdései. (Adalékok a stilisztikai szemléletesség kérdéséhez), szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Balogh Etelka (1938): Le livret de l'opéra romantique français (A francia romantikus librettók), szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Balogh Jolán (1938): Írók és művészek regényes életrajza századunk irodalmában, szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Belfy Sarolta (1936): Cicero és a művészet (A De signis alapján), szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Berkovits József (1933): La vie intellectuelle de Debrecen et les inspirations françaises (Debrecen szellemi élete és a francia ösztönzések), szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Berkovits József (1934): Debrecen szellemi élete és a francia ösztönzések, doktori értekezés, kézirat, Debrecen.
- Berky Ilona (1929): Les opéras français représentés à Vienne (1800-1870) (A Bécsben bemutatott francia operák (1800-1870)), szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Felker Gyula (1939): A római zene, szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Hegyi Tibor (1936): A debreceni színház története 1867-ig, szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Hoffmann Angyal (1933): A szerzetesrendek magyar nyelvű iskoladrámái a XVIII. században, szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Hernádi (Heé) Lajos (1936): Des pièces de théâtre françaises sur la scène de Debrecen à partir de 1880 jusqu'à 1935 (A debreceni színházi világot befolyásoló francia darabok 1880 és 1935 között), szakdolgozat, kézirat, Debrecen.

- Kádár Tihamér (1937): A magyar társadalom nevezetesebb típusai a színpadon, szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Kónya József (1928): Művelődéstörténeti vonatkozások ifjabb Plinius leveleiben, szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Kovács Emma (1936): Berlioz et la littérature (Berlioz és az irodalom), szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Papp Béla (1940): Le Mémoires de Berlioz (Berlioz emlékirata), szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Pusztay Rózsa (1931): A női alak ábrázolásának problémái és fejlődése a görög szobrászatban, szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Rácz István (1934): Les relations entre Debrecen et la France de 1800 jusqu'a 1870 (Francia vonatkozások Debrecenben 1800-tól 1870-ig), szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Rácz István (1934): A debreceni Csokonai Kör története, a hazai irodalmi társaságok keretén belül, szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Répásy Ottilia (1943): Il teatro del Manzoni (Manzoni színháza), szakdolgozat, kézirat.
- Szabó Erzsébet (1929): A barokk és a debreceni Szent Anna-templom, szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Szabó Magda (1939): De medicaminibus faciei apud Romanos usitatis (A római szépségápolás), szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Szecső Kálmán (1945): A magyar irodalom filmművészeti kihatásai (A magyar film múltja és jövője), doktori értekezés, kézirat, Debrecen.
- Szilágyi Béla (1936): Pièces de théâtre francaises sur la scène de Debrecen dès origines jusqu'a 1880 (A Debrecenben bemutatott francia darabok a kezdetektől 1880-ig), szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Szilágyi Béla (1938): A debreceni színészet és színház története 1796-1880, doktori értekezés, kézirat, Debrecen.
- Szitha Éva (1947): A nyírbátori református templom 1947-ben, szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Szulyovszky Kázmér János (1943): L'esthétique de Flaubert (Flaubert esztétikája), szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Tihanyi Vera (1928): Le drame francais au théâtre hongrois de 1837 a 1847. (Az 1837 és 1847 között magyar színházakban bemutatott francia drámák, szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Tóth Ervin (1933): Nyíró József, szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Vándor (Weissenstein) Ferenc (1935): Le théâtre francais en Hongrie de 1900 á 1930 (A francia színjátszás Magyarországon 1900 és 1930 között), szakdolgozat, kézirat, Debrecen.
- Wallisch, Oscar (1931): Il teatro italiano contemporaneo (dal 1850 ai giorni nostri) (Az olasz kortárs színház 1850-től napjainkig), doktori értekezés, kézirat, Debrecen.

9.1.2.4. Egyéb kéziratok

- Aranykönyv (1938). DE ENK BTK és TTK (Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi és Természettudományi Könyvtár) Kézirattára. E 135/10
- A Debreceni Nyári Egyetem albumai 1-10. (1. 1927-1933; 2. 1934; 3. 1935; 4. 1936; 5. 1937; 6. 1938; 7. 1939-40; 8. 1940; 9. 1941; 10. 1942-48.). DE ENK BTK és TTK Kézirattára.
- Gerlótei Jenő: A feszítőerő a művészetben. Broder Christiansen: Die Kunst c. művével kapcsolatban. Felsen-Verlag, Buchenbach i. Br. 1930. („Senyei Oláh Istvánnak nagybecsüléssel és szeretettel”). 1937. VIII. 3. kézirat. DE ENK BTK és TTK Kézirattára. Ms 80/260.

- Gerlótei Jenő és Senyei Oláh István levelezése. DE ENK BTK és TTK Kézirattára. Ms 80/245 – 281.
- Hankiss János (1937): A kultúrdiplomácia alapvetése. Magyar Külügyi Társaság, Budapest. DE ENK BTK és TTK Kézirattára. E 179/13.
- Hankiss János (1938): „Az úrhatnám polgár”. (ford.: Hankiss János). In.: Liliomfi, Elektra, Úrhatnám polgár. Nemzeti Színház. DE ENK BTK és TTK Kézirattára. Ad E 179/55.
- Hankiss János (1942): Óriási család. Nyári Egyetem. 1942. aug. (I. évf. 1. sz. – egyetlen szám jelent meg az 1942. évi DNYE sajtótanfolyamának tollából). DNYE-albumok. 10. 1942-48. DE ENK BTK és TTK Kézirattára.
- Hankiss János (1956/b): A zenemű címe. A „kis programzene” természetrajzához. Különlenyomat a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyvéből. 4. évf. 1956. DE ENK BTK és TTK Kézirattára. E 179/27/a
- Juhász Géza levele a polgármesternek. DE ENK BTK és TTK Kézirattára. Ms 67/885, 886, 887.
- Juhász Géza levelezése Senyei Oláh Istvánnal (Ady Társaság-beli ügyek). DE ENK BTK és TTK Kézirattára. Ms 80/332, 333, 334, 434.
- Juhász Géza „Magyarok” folyóirattal kapcsolatos levelezése. DE ENK BTK és TTK Kézirattára. Ms 67/885, 886, 887.
- Karácsony Sándor (1941/a): A könyvek lelke - Irodalmi nevelés. Exodus. Budapest. DE ENK BTK és TTK Kézirattára. E 136/33
- Karácsony Sándor (1943): A magyarok istene. Exodus. Budapest. DE ENK BTK és TTK Kézirattára.
- Karácsony Sándor (1944/a): Magyar nevelés. Az 1943-as szárszói „Magyar Élet” táborozáson tartott előadás. Magyar Élet. Budapest. DE ENK BTK és TTK Kézirattára. E 136/34
- Medgyessy Ferenc (1959): A debreceni Petőfi szobor története. Kádár Zoltán egy.m.tanár előszavával. Gépelt kézirat, kefelevonat. Mell. 1 kép, M.F. 2 lev.lapja, Sőregi 1 levélmásolata. DE ENK BTK és TTK Kézirattári Különgyűjteménye. 1959. október 13. Sőregi kéziratok. Ad Ms 13/39:5.
- Medgyessy Ferenc levele Sőregi Jánosnak. DE ENK BTK és TTK Kézirattára. ad Ms 13/39:5.
- Módis László (1955, szerk.): A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárának évkönyve 1954. 2. rész. Kézirat - A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karához benyújtott pályamunkák, tanári szakdolgozatok és doktori értekezések bibliográfiája 1914–1950. DE ENK BTK és TTK Kézirattára.
- Osváth István (1983): Emlékeim Dr. Zsigmond Ferencről. Debrecen, 1983. február 8. kézirat. DE ENK BTK és TTK Kézirattára.
- Pókász Endre: Zsigmond Ferenc (1883-1949) tudományos és pedagógiai pályája. Emlékezés Kunhegyes Nagyközség szülöttjéről. Dr. Zsigmond Ferenc 1883-1949 irodalomtörténész életútjáról, munkásságáról. 1983. március 6. DE ENK BTK és TTK Kézirattára. Ms 2:20/13f
- Pukánszky Béla-anyag. 1959. október 26. DE ENK BTK és TTK Kézirattári Különgyűjteménye. 37/1959. Ms 29.
- Pukánszky Béla: Beethoven és Goethe. DE ENK BTK és TTK Kézirattári Különgyűjteménye. Ms. 29/39g/2.
- Pukánszky Béla: Beethoven és Kant. DE ENK BTK és TTK Kézirattári Különgyűjteménye. Ms. 29/39g/1.
- Pukánszky Béla bevezető zenetörténeti előadásai az Ady Társaság hangversenyei előtt. DE ENK BTK és TTK Kézirattári Különgyűjteménye. Ms. 29/39g/3.
- Pukánszky Béla népszerű előadásai. DE ENK BTK és TTK Kézirattári Különgyűjteménye. Ms. 29/39–41.
- Pukánszky Béláné, Kádár Jolán levélváltása Némedi Lajossal. DE ENK BTK és TTK Kézirattári Különgyűjteménye. Ms. 29.

Tóth Béla (1983): Zsigmond Ferenc emlékezete. DE ENK BTK és TTK Kézirattára. Ms 2:20/13g

9.1.3. A debreceni tudományegyetem évkönyvei 1914–1942

- A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem Évkönyve az 1914/1915. tanévről. Debreczen Szabad Királyi Város Könyvnyomda Vállalata. Debrecen. 1916.
- A Debreczeni M. Kir. Tudományegyetem Évkönyve az 1915/16. tanévről. Debreczen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata. Debrecen. 1917.
- A Debreczeni M. Kir. Tudományegyetem Évkönyve az 1916-17. tanévről. Debreczen Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata. Debrecen. 1918.
- A Debreczeni M. Kir. Tudományegyetem Évkönyve az 1917-1918. tanévről. Debreczen Város Könyvnyomda Vállalata. Debrecen. 1918.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1920-1921. tanévről. Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1932.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1921-1922. tanévről. Debreczen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata. Debrecen. 1932.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1922-23. tanévről. Debreczen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata. Debrecen. 1932.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1923-24. tanévről. Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1931.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1924-25. tanévről. Hajdúhadház. 1929.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1930-31. tanévről. Debreczen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata. Debrecen. 1932.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1931-32. tanévről. Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1933.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1932-33. tanévről. Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1933.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyv és Almanach az 1933-34. tanévről. Dr. Varga Zsigmond a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem 1933-34. évi rectora. Debrecen. 1934.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyv és Almanach az 1934-35. tanévről. Dr. Tóth Lajos a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem rectora. Debrecen. 1935.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyv és Almanach az 1935-36. tanévről. Dr. Benedek László a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem rectora. Debrecen. 1936.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyv és Almanach az 1936-37. tanévről. Dr. Tankó Béla a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem rectora. Debrecen. 1937.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1937-38. tanévről. Dr. Csikesz Sándor a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem rectora. Debrecen. 1939.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1938-39. tanévről. Dr. Bacsó Jenő a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem rectora. Debrecen. 1939.

- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve az 1939-40. tanévről. Dr. Hüttl Tivadar a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem rectora. Debrecen. 1940.
- A Debreczeni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve az 1940-41. tanévről. Dr. Mitrovics Gyula a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem rectora. Debrecen. 1941.
- Évkönyv a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem 1941-42. tanévről. D. dr. Kállay Kálmán a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem rectora. Debrecen. 1942.

9.1.4. A debreceni tudományegyetem tanrendjei 1914–1949

- A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem Tanrendjei az MCMXIV-XV. tanév I. felétől az 1917-18-ik tanév II-ik feléig. Debreczen Szabad Királyi Város Könyvnyomda Vállalata. Debrecen. 1915-1918.
- A Debreczeni Magyar Tudományegyetem Tanrendje az 1918-19-ik tanév I. és II-ik feléről. Debreczen Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen. 1919.
- A Debreczeni Magyar Állami Tudományegyetem Tanrendjei az 1919-20. tanév I-ső felétől az 1919-1920. tanév II-ik feléig. Debreczen Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen. 1920.
- A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem Tanrendje az 1920-21. tanév I. felére. Debreczen Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen. 1921.
- A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem Tanrendje az 1920-21. tanév II-ik feléről. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Vállalat R. T. Debrecen. 1921.
- A Debreczeni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Tanrendjei az 1921-22. tanév I. felétől az 1922-23. tanév II. feléig. Debreczen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen. 1922-1923.
- A Debreczeni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Tanrendjei az 1923-24. tanév I. feléről. Egyetemi Nyomda. Debrecen. 1924.
- A Debreczeni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Tanrendjei az 1923-24. tanév II. felétől az 1925-26. tanév II. feléig. Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1924–1926.
- A Debreczeni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Tanrendjei az 1926-27. tanév I. felétől az 1944-45. tanév I. feléig. Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1926; Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Orvosi Karának házi nyomdája. Debrecen. 1926, 1927; Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1927-1930; Debreczen Város Könyvnyomda Vállalata. Debrecen. 1931; Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1931; Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1932-1941; Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1941-1942; Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1943-1945.
- A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Tanrendje az 1944-45. tanév II. felére. Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1945.
- A Debreceni Tudományegyetem Tanrendje az 1945-46. tanév I. felétől az 1948-49. tanév II. feléig. Debreceni Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1945-1949.

9.1.5. Egyéb elsődleges források

- (sz. n. 1916): Kántus ünnepély. Az Egyetem. II. évf. 1-2. sz. okt.-nov. 29-30. OSZK Törzsgyűjtemény H 23.594
- (sz. n. 1941): A debreceni kollégium. Énekszó. IX. évf. 2. sz. nov. (50.) 876. OSZK Törzsgyűjtemény HA 2.695

- (sz. n. 1941): Énekes műsorok, éneklő ifjúság. Énekszó. VIII. évf. 5. sz. márc.-ápr. (47.) 825. OSZK Törzsgyűjtemény HA 2.695
- (sz. n. 1942): Két fiatal debreceni tudós Erdélyben cigánynépdalokat gyűjt. Népszava. LXX. évf. 217. sz. szept. 25. 6. OSZK Mikrofilmtár FM3/213
- (sz. n. 1944): Hírek. A Debreceni Egyetemi Énekkar Kolozsváron. Zeneközlöny. XVIII. évf. 4. sz. ápr. 1. hátsó borító. OSZK Mikrofilmtár FM3/11530
- (sz. n. 1946): Bartók-Kodály hangverseny. Néplap. III. évf. 140. sz. jún. 26. 3. OSZK Mikrofilmtár FM3/10090
- (sz. n. 1947): A Kollégiumi Kórus hangversenye. Néplap. IV. évf. 59. sz. márc. 11. 2. OSZK Mikrofilmtár FM3/10090
- (sz. n. 1947): Zenei bemutató a Magyar-Szovjet Művelődési Társaságban. Néplap. IV. évf. 59. sz. márc. 11. 2. OSZK Mikrofilmtár FM3/100090
- (sz. n. 1970): Három vármegye hívja a Csenki-kórust a Székelyfonó előadására. HBN. XXVII. évf. 138. sz. 4. OSZK Mikrofilmtár FM3/10109-1-39 és Törzsgyűjtemény HC 2.046-1-68
- (sz. n., 1940): A Tiszántúli Református Egyházkerület megerősítette állásában a Kollégium intézményeinek igazgatóit és megválasztotta az új zenetanárt. Debreczeni Ujság-Hajdúföld, XLIV. évf. 272. sz. nov. 29. 3. Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Mikrofilmtár FM3/876
- (sz.n.) (1927): Debrecen zenei élete. Debreczeni Független Ujság. XXV. évf. 293. sz. december 25. 10.
- (sz.n.) (1934): Debrecen a modern festőművészet egyik legvirágzóbb középpontja, csak Debrecen maga nem tudja. Debreczeni Független Ujság. XXXII. évf. január 21. 14.
- (sz.n.) (1942): Holló László. Debreczeni Ujság – Hajdúföld. XLVI. évf. 43. sz. február 22. 1. „Nyári Egyetem” tanrendje (1933). Debreceni Szemle. VII. évf. 7. sz. július. 298-300.
- A debreceni Ady-Társaság tisztikara és működő tagjai 1927-1947 (1947). Vándortúzó. 6. előlap
- A debreceni Kollégiumi Kórus (1947). Debrecen. „Szabadság” Nyomda.
- A Debreceni Nyári Egyetem (1934). Debreczeni Képes Kalendárium. XXXIV. évf. 120-123.
- A Debreceni Nyári Egyetem (1937). Debreczeni Képes Kalendárium. XXXVII. évf. 138-140.
- A Debreceni Nyári Egyetem 1935-ben (1936). Debreczeni Képes Kalendárium. XXXVI. évf. 144-145.
- A debreceni Tisza István Tudományegyetem (1933): Debreczeni Képes Kalendárium. XXXIII. évf. 92-94.
- A debreceni Tisza István Tudományos Társaság (1939). Debreczeni Képes Kalendárium. XXXIX. évf. 148.
- A debreczeni egyetem felavatása (1919). Debreczeni Képes Kalendárium. XIX. évf. VI-XVI.
- A Nyári Egyetem első tíz éve (1927-1936) (1937). Debrecen.
- Asztalos Dezső (2005): A Csokonai Kör adattára. Ötven év a debreceni Csokonai Kör életéből. In: Asztalos Dezső, Lakner Lajos, Szabó Anna Viola (szerk. 2005): Kultusz és áldozat. A debreceni Csokonai Kör. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Déri Múzeum, Debrecen. 39-318.
- Az újjáalakult Csokonai-kör (1934). Debreczeni Képes Kalendárium. XXXIV. évf. 120-122.
- Baltazár Dezső (1922): Gróf Tisza István és a debreceni M. Kir. Tudományegyetem. Debreczeni Képes Kalendárium (DKK). XXII. évf. 19-20.
- Baltazár Dezső (1931): A Tiszántúli Szépmíves Céh. In: Benyovszky Pál, Szalacsi Rác Imre (szerk. 1931): A Tiszántúli Szépmíves Céh almanachja 1932. Tiszántúli Könyv- és Lapkiadó RT. Debrecen. 17-18.
- Barcsa János (1910): A debreczeni egyetem története. Debreczeni Képes Kalendárium. X. évf. 30-37.

- Basch, Victor; Claudel, Paul; Valéry, Paul; (aut. 1937): *Deuxième congrès international d'esthétique et de science de l'art*. F. Alcan. Paris.
<http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb33881239n> letöltés: 2016. április 8.
- Benyovszky Pál, Szalacsi Rácz Imre (szerk. 1931): *A Tiszántúli Szépmíves Céh almanachja 1932*. Tiszántúli Könyv- és Lapkiadó RT. Debrecen.
- Bogáti József (1951): Debrecen zenei élete ősztől tavaszig. *Építünk*. 3. sz. 1951 tavasz. II. évf. 1. sz. 58-59.
- Boros Dezső kiadatlan dolgozatai Karácsony Sándor pedagógiájáról és a tanárképzésről (1990). *Acta Paedagogica Debrecina* 92. szám. Debrecen.
- Böhm Károly (átdolgozta Tankó Béla) (1928): *Lélektan és logika. Középiskolák használatára*. Scholtz Testvérek Könyvkereskedése. Budapest.
- Bucsay Mihály (1939): Mitrovics Gyula bölcelete. In: Baránszky-Jób László (szerk. 1939): *Mitrovics-émlékkönyv tudományos működésének ötvenedik évfordulójára*. Debrecen. 3-17.
- Bucsay Mihály (1942): Mitrovics Gyula: A műalkotás szemlélete. *Magyar Paedagogia*. LI. évf. 1. sz. 127-130.
- Csenki Imre (1944): Adalékok a cigányhangsor problémájához. *Városi Nyomda*. Debrecen.
- Csenki Imre (1946): A magyar zenei jövő. *Holnap*. 1946 Tél. 77-86.
- Csenki Imre (1952): Kodály Zoltán és a Kállai kettős. *Építünk*. 1952 telén. 4. sz. III. évf. (össz. 10. sz.) 38-39.
- Csenki Imre beszámolója a Debrecenben vendégszerepelt Platnyickij együttes munkájának tanulságairól (1950). *Építünk*. 1950 nyarán. I. évf. 1. sz. 42-43.
- Csenki Imre, Csenki Sándor (1943): *Népdalgyűjtés a magyarországi cigányok között. A magyar néprajzi társaság*. Budapest.
- Csobán Endre (1931): Mit akar a Tiszántúli Szépmíves Céh? In: Benyovszky Pál, Szalacsi Rácz Imre (szerk. 1931): *A Tiszántúli Szépmíves Céh almanachja 1932*. Tiszántúli Könyv- és Lapkiadó RT. Debrecen. 38-41.
- Csongár Álmos (2006): *Wie die Jungfrau zum Stier wurde. Fluch und Segen eines Jahrhunderts*. Berlin.
- Csongár Álmos (2008): Az egyetemen. In: *Interdiszciplináris pedagógia és az eredményesség akadályai. Az V. Kiss Árpád emlékkonferencia előadásai*. 2007. szeptember. Debrecen. 672-680.
- Dénes Tibor (1935): *Esztétika és műszeret*. *Esztétikai Szemle*. I. évf. 1. sz. 41-43.
 (sz. n.) (1917): Dr. Láng Nándor. *Debreczeni Képes Kalendárium*. XVII. évf. 41-44.
 (sz. n.) (1921): Dr. Pokoly József. *Debreczeni Képes Kalendárium*. XXI. évf. 21-22.
 (sz. n.) (1917): Egyetemi körünk jótékony célú programja. *Az Egyetem*. 2. évf. 4-5. sz. 30.
- Ember Ernő (1937): Tankó Béla értekezései. *Protestáns Tanügyi Szemle. Az Országos Református Tanáregyesület és az Országos Ág. Hitv. Evangélikus Tanáregyesület hivatalos közlönye*. XI. évf. 1. sz. január. 142.
- Főtitkári beszámoló (1977). In: Juhász Izabella (szerk. 1977): *A debreceni Ady Társaság bibliográfiája (1927-1951)*. KLTE Könyvtára. Debrecen. 111-112.
- Gáborjáni Szabó Kálmán (1975): In: Tóth Endre (szerk. 1975): *Tél. Fametszetsorozat*. Debrecen.
- Gerlőtei Jenő (1939): Székely Bertalan. *Különlenyomat. Debreceni Szemle* 137. 1939.
- Gerlőtei Jenő (1943/a): Egrý József. Hódolat a hatvanéves művész előtt. Pécs, 1943.
- Gerlőtei Jenő (1943/b): Pécs művészete. Gebauer Ernő gyűjteményes kiállítása elé. *Forrás*. 5. 238.
- Gulyás József (1928): Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. *Könyvismertetés. Protestáns Tanügyi Szemle*. 2. évf. 1. sz. 355-357.
- Győri Mihály (1943): Magyar népdal-gyűjtés a cigányok között. *Székely Nép*. LXI. évf. 117. sz. máj. 25. 3-4. OSZK Mikrofilmtár FM3/755
- Hankiss Elemér (2002): *Idegen világban? Helikon*. Budapest.

- Hankiss János (1928): a Nyári Egyetem általános órarendje. Debreceni Szemle. II. évf. 6. szám. június. 368-372.
- Hankiss János (1931): Irodalom és élet. A Debreceni Szemle kiadása. DE ENK BTK és TTK Kézirattára. E 179/19.
- Hankiss János (1941/a): Liszt Ferenc az író. Rózsavölgyi és társa. Budapest.
- Hankiss János (1941/b): A Nyári Egyetemek a magyar ügy szolgálatában. Különlenyomat a Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai című munkából. Budapest. 7.
- Hankiss János (1947): Irodalom és szabadság. Vándortűz. 6. 41-45.
- Hankiss János (1956/a): Liszt Ferenc magyar jelentősége. Alföld. VII. évf. 3. sz. május-június. 57-63.
- Hankiss János (1959): A varázsfuvola. Gondolatok Mozart drámai költeményéről. Alföld. 10. évf. 2. sz. március-április. 71-76.
- Hankiss János (2009/a): Dalhon. In: A magyar Géniusz. 121-128.
- Hankiss János (2009/b): A lélek fénye. In: A magyar géniusz. 73-108.
- Hankiss János (2009/c): A magyar géniusz. Kráter, Pomáz.
- Hankiss János (2009/d): Az ötvös és az építőmester. In: A magyar Géniusz. 131-169.
- Három debreceni költő (1934). Debreczeni Képes Kalendárium. XXXIV. évf. 82-82.
- Heinrich Gusztáv (1895): A harmadik egyetem. Magyar Paedagogia. IV. évf. 1. sz. jan. 1-11.
- Heinrich Gusztáv (1895): Tételek a tanárképzésről. Magyar Paedagogia. IV. évf. 1. sz. jan. 97-98.
- Illyés Endre (1933): Tankó Béla: A világnézet kérdése és más tanulmányok. (könyvismertetés). Protestáns Tanügyi Szemle. VII. évf. 256-257.
- Járdányi Pál (1946): Debrecen két hangverseny tükrében. Szabad Szó. XLVIII. évf. 144. sz. júl. 4. OSZK Mikrofilmtár FM3/9132-47-54
- Jegyzőkönyv a debreceni Ady-Társaságnak 1938. április 9-én délután 6 órakor az Ujságíró Klubban tartott évi rendes közgyűléséről (1977). In: Juhász Izabella (szerk. 1977): A debreceni Ady Társaság bibliográfiája (1927-1951). KLTE Könyvtára. Debrecen. 120-123.
- Jegyzőkönyv felvétel Debrecenben, 1927. évi június hó 19. napján Debrecen sz. kir. Város közgyűlési termében a Debreceni Ady-Társaság alakuló közgyűléséről (1977). In: Juhász Izabella (szerk. 1977): A debreceni Ady Társaság bibliográfiája (1927-1951). KLTE Könyvtára. Debrecen. 105-109.
- Juhász Géza (1938): Az Ady Társaság ünnepi éve. Debreczeni Képes Kalendárium. XXXVIII. évf. 121-122.
- Juhász Géza (1939): Ki lát jobban? Jegyzet Tóth Béla cikkéhez. (Részlet.) Protestáns Szemle. június. 318-319.
- Juhász Géza (1942): Ne hagyjuk a szellem embereit. Tiszántúl. II. évf. 172. sz. júl. 31. 5. OSZK Mikrofilmtár FM3/1012
- Juhász Géza (1945): Ady nevével. A „Magyarok” c. folyóirat bevezetője. Magyarok. 1. évf. 1. sz. 1-4.
- Juhász Géza (1947): Az Ady-társaság adattárából. Vándortűz. 6. 20-28.
- Juhász Géza, a debreceni tankerület új főigazgatója (1946). Debreczeni Képes Kalendárium. XLVI. évf. 33-35.
- Kádár Zoltán (1950): Képzőművészeti tervek. Építünk. 1950 ősz. I. évf. 2. sz. 58.
- Kádár Zoltán (1951/a): A XIX. század nagy orosz realista festői. Építünk. 3. sz. 1951 tavasz. II. évf. 1. sz. 57-58.
- Kádár Zoltán (1951/b): Látogatás debreceni művészeknél. Építünk. 5-6. sz. 1951-52 tél. II. évf. 3-4. sz. 75-77. Kádár Zoltán (1952): Megjegyzések a legújabb debreceni épületekről. Építünk. 10. sz. 1952 telén. III. évf. 4. sz. 33-34.
- Kádár Zoltán (1953): A debreceni Petőfi-szobor. Építünk. 1953 őszén. 13. sz. IV. évf. 3. sz. 39-44.

- Kádár Zoltán (1960): A Hajdú-Bihar megyei képzőművészeti munkacsoport őszi tárlatáról. Alföld. 11. évf. 6. sz. nov.-dec. 68-69.
- Kádár Zoltán (1960): Menyhárt József kiállítása a debreceni Medgyessy-Szalomban. Alföld. 11. évf. 6. sz. nov.-dec. 66-67.
- Kádár Zoltán (1961): Menyhárt József kiállítása Debrecenben. Művészet. II. évf. 2. sz. február. 39.
- Kádár Zoltán (1963): Menyhárt József gyűjteményes kiállítása Debrecenben. Művészet. IV. évf. 7. sz. július. 41-42.
- Kádár Zoltán (1971): Menyhárt József hetvenéves. Alföld. szeptember. 70-74.
- Karácsony Sándor (1939): A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja. Exodus. Budapest.
- Karácsony Sándor (1941/b): A magyar világnézet. Exodus. Budapest.
- Karácsony Sándor (1942/a): A magyar lélek formái. Exodus. Budapest.
- Karácsony Sándor (1942/b): Ocsudó magyarság. Exodus. Budapest.
- Karácsony Sándor (1944/b): A magyarok kincse. Exodus. Budapest.
- Karácsony Sándor (1945): A magyar demokrácia. Exodus. Budapest.
- Karácsony Sándor (1946): Magyar ifjúság. Exodus. Budapest.
- Karácsony Sándor (1948/a): Bartók. Új Szántás. 2. évf. 8-9. sz. 521-527.
- Karácsony Sándor (1948/b): Kodály Zoltán köszöntése. Új Szántás. 2. évf. 7. sz. 397-398.
- Karácsony Sándor (2002): Ocsudó magyarság. Írók Alapítványa. Budapest.
- Karácsony Sándor (2003): Magyarság és nevelés - Válogatott tanulmányok. Áron László Könyvkiadó. Budapest.
- Karácsony Sándor (2003): Magyarság és nevelés. Áron. Budapest.
- Karácsony Sándor (2004): A magyarok istene - A vallásos nevelésről. Írók Alapítványa. Budapest.
- Karácsony Sándor (2005): Magyar ifjúság. Tettrendszer és etika. Írók Alapítványa. Budapest.
- Karácsony Sándor (2006): A könyvek lelke - Irodalmi nevelés. Széphalom Könyvműhely. Budapest.
- Karácsony Sándor (2007): A magyar világnézet. Írók Alapítványa. Budapest.
- Karácsony Sándor (2008): A magyarok kincse. Széphalom Könyvműhely. Budapest.
- Karácsony Sándor (Kövesdi Dénes, szerk. 2009): A magyar észjárás. Írók Alapítványa. Budapest.
- Kardos Albert (1943): Oláh Gábor s a Csokonai-kör. Adalékok Debrecen XX. századi irodalmi életéhez. Debreczeni Képes Kalendárium. XLIII. évf. 82-99.
- Kardos László (1936): „Húszasok és harmincasok”. Debreceni Független Ujság. XXXII. évf. 15. sz. jan. 19. 8.
- Kardos László (1977): „Húszasok és harmincasok”. (Részletek). In: Juhász Izabella (szerk. 1977): A debreceni Ady Társaság bibliográfiája (1927-1951). KLTE Könyvtára, Debrecen. 117-119.
- Kardos Pál (1927): Modern irodalmi közvéleményt Debrecenben! Debreczeni Független Ujság, XXV. évf. 293. sz. dec. 25. 9-10.
- Kardos Pál (1947/a): A debreceni Ady-társaság húszéves története (1927-1947). Vándortűz. Magyar Irodalmi Társaságok időszaki értesítője. 6. szám. november. 92.
- Kardos Pál (1947/b): A debreceni Ady Társaság két évtizede. Debreczeni Képes Kalendárium. XLVII. évf. 34-40.
- Kardos Pál (1979): A debreceni Ady Társaság húszéves története (1927-1947). In: Kardos Pál (1979): Irodalmi tanulmányok. Gondolat. Budapest. 287-322.
- Kis Margit (1985): Zsigmond Ferencre emlékezem. Kunhegyesi Nagyközségi Tanács. Kunhegyes.
- Kiss Áron (1881, szerk.): A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Magyarországi Protestánsok. Budapest.
- Kiss Ferenc (1916): A debreceni m. kir. Tudományegyetem és a háború. Részlet az 1914-15. évi rektori beszámolóiból. Debreczeni Képes Kalendárium. XVI. évf. 25-32.

- Kiss Tamás (1954): Mata János (1907-1944). Építünk. 1954 tavaszán. V. évf. 1. sz. (össz. 15. sz.) 31-32.
- Kiss Tamás (1987): Az előrefutottak élén. Emlékezés Juhász Gézára. Debrecen. II. évf. 50. (85.) sz. december 18. 8.
- Kiss Tihamér László (1948): A debreceni Református Kollégiumi Kórus hangversenyútja Svájcban. Vasárnap. XXXII. évf. 12. sz. júl. 4. p. OSZK Törzsgyűjtemény MHB 2.863-30-35
- Kobzos (Csenki Imre, 1942): Zenei levelek 1-13. A Tiszántúl rádiója (a Tiszántúl melléklete). II. évf. 3. 19. 30. 36. 42. 48. 54. 60. 67. 72. 77. 82. 88. sz. jan. 4 – ápr. 19. 1. OSZK Mikrofilmtár FM3/1012
- Koczogh Ákos (1946): Halottaink (Bartók Béla, Gulyás Pál, Mata János). Keleti Kapu. I. évf. 1. sz. 23.
- Koczogh Ákos (1947): A művészet helye a társaslelki életben. Vándortűz. 6. 46-50.
- Koczogh Ákos (1950): Bartók Béla (1881-1945). Építünk. 1950 őszén. I. évf. 2. sz. 57-58.
- Koczogh Ákos (1952): Kodály Zoltán hetvenedik születésnapján. Építünk. 1952 telén. III. évf. 4. sz. (össz. 10. sz.) 35-37.
- Komjáthy István (1947): Szoboszlai Mata János. Vándortűz. 6. 80-84.
- Kónya József (1947): Az Ady-társaság képzőművészei. Vándortűz. 1947. 6. 89-91.
- Kovács Máté (1942, szerk.): A Debreceni Egyetemi Francia Intézet tagjainak munkássága. Hankiss János tudományos munkálkodásának 25. évfordulója alkalmából közzétették volt tanítványai. Debrecen.
- Kun Béla (1915): Kollégium-egyetem. Debreczeni Képes Kalendárium. XV. évf. 19-22.
- Kun Béla (1925): Dr. Pap Károly. Debreczeni Képes Kalendárium. XXV. évf. 29-31.
- Kun Sándor (1941): Mitrovics Gyula: A műalkotás szemlélete. Könyvismertetés. Protestáns Tanügyi Szemle. XV. évf. 261.
- Lengyel Imre (1938): Egy magyar gondolat diadala. A debreceni Nyári Egyetem első tíz éve. Debreczeni Képes Kalendárium. XXXVIII. évf. 123-125.
- Lükő Gábor (1966): A fekete zongora. Gondolatok Bartók zenéjéről. Jászkunság. XII. évf. 1. sz. március. 30-33.
- Magyarok (1946). A debreceni Ady Társaság kiadása. Holnap. 1946. Tél. Debrecen. 70-71.
- Máté György (1969): A professzor úr ajándéka. Népszabadság. XXVII. évf. 212. sz. szept. 12. 6.
- Menyhárt József (1953): Az építészeti együttes művészete. (Hozzászólás Kádár Zoltán: Megjegyzések a legújabb debreceni épületekről című kritikájához.) Építünk. 1953 tavasz-nyár. 11-12. IV. évf. 1-2. sz. 81-83.
- Mi történt 1940-ben Debrecenben? (1941) Debreczeni Képes Kalendárium. XLI. évf. 124-172.
- Mi történt 1942-ben Debrecenben? (1943) Debreczeni Képes Kalendárium. XLIII. évf. 131-154.
- Mi történt 1943-ban Debrecenben? (1944) Debreczeni Képes Kalendárium. XLIV. évf. 122-149.
- Mi történt Debrecenben 1945. november 22-től 1946. november 26-ig? (1947) Debreczeni Képes Kalendárium. XLVII. évf. 100-109.
- Mi történt Debrecenben 1946. november 24-től 1947. november 26-ig? (1948) Debreczeni Képes Kalendárium. XLVIII. évf. 153-162.
- Mi történt Debrecenben? (1946) Debreczeni Képes Kalendárium. XLVI. évf. 57-77.
- Mi történt Debrecenben? 1946. nov. 24-től 1947. nov. 26-ig (1948): Debreczeni Képes Kalendárium.
- Mitrovics Gyula (1899): Az ifjúság esztetikai és művészeti nevelése. Országos Középfiskolai Tanáregyesületi Közlöny. XXXII. évf. (1898-99.) 139-141.
- Mitrovics Gyula (1909): Az asszociáció szerepe a széperzelmek keletkezésében és lefolyásában. Különnyomat a M. Filoz. Társ. Közleményeiből.

- Mitrovics Gyula (1910/a): Az esztétikai tetszés alapproblémája. Athenaeum. 19. kötet. 3-4. füzet, 47-105.
- Mitrovics Gyula (1910/b): Az esztétikai tetszés alapproblémája és a Fechner-féle principiumok. In: Dénes Lajos (szerk.): Dolgozatok a modern filozófia köréből. Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születése napjára. Franklin. Budapest. 428-439.
- Mitrovics Gyula (1913): A debreczeni egyetem történetének rövid vázlata. Debreczeni Képes Kalendárium. X. évf. 37-46.
- Mitrovics Gyula (1914): Az alaki szép hatásának magyarázata a lélektudomány alapján. Athenaeum, 23. kötet. 165-199.
http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/arcanum2/Athenaeum_1914/adatok.html#page/31
 5 letöltés: 2015. november 11.
- Mitrovics Gyula (1928): A magyar esztétikai irodalom története. Csáthy F. Budapest.
- Mitrovics Gyula (1931): Művészetfilozófia. Debreceni Szemle. V. évf. 3. sz. márc. 132-133.
- Mitrovics Gyula (1932): A szép a világszemlélet tükrében. Debreceni Szemle. VI. évf. 5. sz. máj. 174-177.
- Mitrovics Gyula (1933/a): Korunk esztétikai evolúciója. Képzőművészet. VII. évf. 237-245.
- Mitrovics Gyula (1933/b): Művészet és korszellem. Képzőművészet. VII. évf. 133-138.
- Mitrovics Gyula (1933/c): A neveléstudomány alapvonalai. Csáthy F. Budapest
- Mitrovics Gyula (1934/a): Arany széptani jegyzetei. Debreceni Szemle. VIII. évf. 7. sz. szept. 334.
- Mitrovics Gyula (1934/b) elnöki megnyitója. Hír. Képzőművészet. VIII. évf. 68. sz. 95-96.
- Mitrovics Gyula (1934/c): Esztétika és esztétikai evolúció. Esztétikai Füzetek. I. évf. 1. sz. febr. 14-24.
- Mitrovics Gyula (1934/e): A II. Nemzeti Kiállítás. Képzőművészet. VIII. évf. 107-108.
- Mitrovics Gyula (1934/f): Szimbólikus művészet. Képzőművészet. VIII. évf. 25-26.
- Mitrovics Gyula (1934/g): Természethűség és művészet. Képzőművészet. VIII. évf. 78-80.
- Mitrovics Gyula (1934/h): Totalitáselmélet és művészet. Képzőművészet. VIII. évf. 189-190.
- Mitrovics Gyula (1935/a): Beköszöntő. Esztétikai Szemle. I. évf. 1. sz. 1-2.
- Mitrovics Gyula (1935/b): Elnöki megnyitó. Esztétikai Füzetek. II. évf. 3. sz. márc. 50-52.
- Mitrovics Gyula (1935/c): Elnöki megnyitó. Esztétikai Füzetek. II. évf. 4. sz. ápr. 45-46.
- Mitrovics Gyula (1935/d): Elnöki megnyitó. Esztétikai Füzetek. II. évf. 5-6. sz. máj-jún. 71-72.
- Mitrovics Gyula (1935/e): Esztétika és kritika. Esztétikai Füzetek. II. évf. 1. sz. jan. 1-12.
- Mitrovics Gyula (1935/f): Izmusok helyett értékek! Klubok helyett tehetségek! Képzőművészet. IX. évf. 81. sz. 25-26.
- Mitrovics Gyula (1935/g): Képzőművészek egyesületének jubiláris kiállítása. Képzőművészet. IX. évf. 80. sz. január. 3-4.
- Mitrovics Gyula (1935/h, álnéven: Chroniqueur - „Kronikás”): A kritika hivatása. Képzőművészet. IX. évf. 253-254.
- Mitrovics Gyula (1935/i): A művásárlás megszervezése. Képzőművészet. IX. évf. 82. sz. 49-51.
- Mitrovics Gyula (1939/a): Az esztétika fogalma és főbb problémái. Egyetemi Ny. Budapest.
- Mitrovics Gyula (1939/b): A görög építészet története. Előadás. (kézirat). 1939. okt. 12. K. X.75.112.160.
- Mitrovics Gyula (1939/c): A szép. In: Péterffy László (szerk.): Emlékkönyv Pap Károly főiskolai (akadémiai és egyetemi) tanári működésének harmincadik évfordulójára. Debrecen. 248-255.
- Mitrovics Gyula (1940): A műalkotás szemlélete. Rózsavölgyi és társa. Budapest.
- Mitrovics Gyula (1934/d): Képzőművészet és esztétikai megértés. Képzőművészet. VIII. évf. 167-168.
- Módy György (1978): Senyei Oláh István (1893-1963). In: Dankó Imre (szerk. 1978): Képzőművészeti írások. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei. Debrecen. 25-43.

- Művészeti élet (1930). Művészet, 6. évf. 9-10. sz. 650-652.
- Pálfy József (1948): Kis képek a Kollégiumi Kórus nagy útjáról. Debreczen. XXV. évf. 116. sz. máj. 23. 4. OSZK Mikrofilmtár FM3/1468
- Pálfy József (1948): Pünkösdi vasárnapján Kálvin János genfi egyházában énekelt a Kollégiumi Kórus. Debreczen. XXV. évf. 112. sz. máj. 19. 3. OSZK Mikrofilmtár FM3/1468
- Pálfy József (1949): A Kollégiumi Kórus hangversenye. Debreczen. XXVI. évf. 50. sz. márc. 1. 2. OSZK Mikrofilmtár FM3/1468
- Pukánszky Béla (1942): Az új magyar zene. Budapesti Szemle. LXX. évf. 262. kötet. 774. sz. 36-52.
- Pukánszky Béla (1947): Bartók Béla. Töredék egy készülő tanulmányból. Vándortűz. 6. 60-62.
- Pukánszky Béla (1948): A Kollégiumi Kórus I. bérleti estje. Tiszántúli Néplap. V. évf. 288. sz. dec. 14. 4. OSZK Mikrofilmtár FM3/639
- Rác Jenő Ferenc (1939): A humanitás és religiosum kapcsolatai Mitrovics Gyulánál. In: Baránszky-Jób László (szerk. 1939): Mitrovics-émlékkönyv. Tudományos működésének ötvenedik évfordulójára. Budapest. Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés R. T. Magyar Nemzeti Könyv-és Lapkiadóvállalat R. T. Db. 94-118.
- Rác Lajos (1917): Mitrovics Gyula: Az esztétika alapvető elvei. http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/arcanum2/Athenaeum_1917/adatok.html#page/458-60. letöltés: 2015. november 11.
- Soó Rezső, Berei (1928): Az első vidéki ex libris kiállítás Debreczenben. Debreceni Szemle. 2. évf. 9. sz. nov. 551.
- Soó Rezső, Berei (1935/a): Debreczen exlibris-művészei. Magyar Exlibris. 1. 8-12.
- Soó Rezső, Berei (1935/b): Exlibris-irodalom. Magyar Exlibris. 1. 13.
- Soó Rezső, Berei (1935/c): A mai debreceni grafika. 1. rész. Debreceni Szemle. 87. 97-104.
- Soó Rezső, Berei (1935/d): A mai debreceni grafika. 2. rész. Debreceni Szemle. 89. 191-205.
- Soó Rezső, Berei (1940): A debreceni Egyetemi Növénytan Intézet és Botanikus Kert tíz éve 1929-1939. Nagy Károly Grafikai Műintézete, Debreczen. A Tiszántúli Református Egyházkerület (TTRE) Nagykönyvtára. P2677
- Soó Rezső, Berei (1947/a): A XVIII-XIX. század grafikai művészete a növénytan szolgálatában. (A botanikai díszművek bibliográfiája). A Debreceni Szemle kiadása. Debreczen. A TTRE Nagykönyvtára. P2877.
- Soó Rezső, Berei (1947/b): Vadász Endre emlékezete. (1901-1944). Vándortűz. 6. 85-87.
- Soó Rezső, Berei (1965): Munkácsy-képek a Szovjetunió múzeumaiban. Művészet. 2. 8-10.
- Soó Rezső, Berei (1978): „Inni az élet százsínű borát”. Új Írás. XVIII. évf. 5. sz. május. 119-128.
- Szamosújvári Sándor (1982): Debreczenben kezdődött. Beszélgetés Csenki Imre Kossuth-díjas karnaggyal. Hajdú-Bihari Napló (HBN). XXXIX. évf. 168. sz. júl. 20. 5. OSZK Mikrofilmtár FM3/10109-1-39
- Szelényi Ödön (1913): Mitrovics Gyula: Az esztétikai tetszés alapproblémája. Könyvismertetés. In: Protestáns Szemle. XXV. évf. I-X. füzet. 521-522.
- Szentpéteri Kun Béla (1922): Gróf Tisza István és a debreceni m. kir. tudományegyetem. Debreczeni Képes Kalendárium. XXII. évf. 18-19.
- Szentpéteri Kun Béla (1928): Debreczeni Képes Kalendárium. XXVIII. évf. 25-26.
- Szentpéteri Kun Béla (1940): A Tisza István Tudományegyetem. Civis professorok. Különlenyomat a Hajdu Vármegye című műből. 1-8.
- Szentpéteri Kun Béla (1942): Küldöttségjárások az egyetemért. Debreceni Képes Kalendárium az 1942-ik esztendőre. 42. évf. 51-53.
- Szj Rezső (1962): Tóth Ervin: Mata János fametszőművészete. Debreczen. Alföld. XIII. évf. május-június. 3. sz. 128-131.

- Szj Rezső (1963/a): Kodály Zoltán és a magyar könyvművészet. Művészet. IV. évf. 1. sz. január. 20-21.
- Szj Rezső (1963/b): Soó Rezső gyűjteményéről. Művészet. IV. évf. 3. sz. 22-24.
- Szj Rezső (1966): Soó Rezső könyvtára. Könyvtáros. 16. évf. 8. sz. aug. 479-483.
- Szj Rezső (1972): Kner Imre levelei Mata Jánoshoz. In: Dankó Imre (szerk. 1972): A Déri Múzeum Évkönyve 1971. Debrecen. 495-541.
- Szj Rezső (1979): Soó Rezső, a gyűjtő. In: Szj Rezső (szerk. 1979): Múbarátok kiskönyvtára. Budapesti Műgyűjtők és Múbarátok Egyesülete. Budapest.
- Szj Rezső (1987): Mata János (1907-1944). In: Gazda László (szerk. 1987): A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1986. A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LXV. Debrecen, 405-481.
- Szj Rezső (1995): Mata János metszetek és rajzok a gyűjteményben. Szenci Molnár Társaság, Budapest.
- Szondy György (1927): Nyári Egyetem. Debreceni Szemle. I. évf. 8. sz. okt. 484-486.
- Tankó Béla (1907): Egyháztörténeti olvasmányok a középiskolák felső osztályai számára. I-II. rész. Hegedűs Sándor az „Országos ref. Tanáregyesület” kiadója. Debrecen. (Előszó I. kötet 1-4.)
- Tankó Béla (1912): A XIX. század ethikai válsága. Stief Jenő és Társa Könyvnyomdája. Kolozsvár.
- Tankó Béla (1916): A háború értékelési tanulsága. A Debreceni M. Kir. Tudományegyetem Népszerű Főiskolai Tanfolyamán tartott előadások. Csáthy Ferencz M. Kir. Tudományegyetemi Könyvkereskedés és Könyvkiadó Vállalat, Debrecen.
- Tankó Béla (1917): A világnézet kérdése és a háború. Klny. a Protestáns Szemle 1917. évf. 6. füzetéből. Csáthy Ferencz egyetemi könyvkereskedő. Debrecen.
- Tankó Béla (1919): Vallás, keresztyénség, protestantizmus. Három előadás. Csáthy Ferencz Magyar Tudományegyetemi Könyvkereskedés és Könyvkiadóvállalat, Debrecen.
- Tankó Béla (1922): A spiritizmusról lélektani szempontból. In: Tüdös Kálmán, Tankó Béla, Csánki Benjámin (szerk. 1922): A spiritizmus. Három előadás. Magyar Vallásos Traktátus Társaság. Budapest. 19-37.
- Tankó Béla (1923): A világnézet kérdése és a középiskola. Debreczen Szab. Kir. Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata. 1923. Debrecen.
- Tankó Béla (1925/a): Arseniew, N. Ostkirche und Mystik. Reinhard, München, 1925. Theologiai Szemle. I. évf. 1. szám. 1925 Húsvét. Szerk: Csikesz Sándor. Országos Református Lelkészegeyesület kiadása. 177. (recenzió)
- Tankó Béla (1925/b): Bartók György: Kant. Az Út kiadása. Kolozsvár, 1925. Theologiai Szemle. I. évf. 1. szám. 1925 Húsvét. Szerk: Csikesz Sándor. Országos Református Lelkészegeyesület kiadása. 733.
- Tankó Béla (1925/c): Hopfner Theodor: Orient und griechische Philosophie. (Beihefte zum Alten Orient 4.) I. C. Hinrichs, Leipzig. 1925. Theologiai Szemle. I. évf. 1. szám. Húsvét. 544-545.
- Tankó Béla (1925/d): Dr. Makkai Sándor: „Zörgessetek és megnyitattik néktek”. Kolozsvár, 1925. „Az Út” kiadása. Theologiai Szemle. I. évf. 1. szám. Húsvét. 187.
- Tankó Béla (1925/e): Marx, Kant, Kirche. A Christliche Welt kiadványa. Perthes. Gotha 3 ar. Marka. Theologiai Szemle. I. évf. 1. szám. Húsvét. 178-179.
- Tankó Béla (1925/f): Meumann Ernő: Az esztétika rendszere. Fordította: Várkonyi Hildebrand. Bp., 1924. (Filozófiai Könyvtár VI.) Theologiai Szemle, I. évf. 1. szám. Húsvét. 734-735.
- Tankó Béla (1925/g): Scholz Heinrich D. Dr.: Religionsphilosophie. II. átdolgozott kiadás. Reuter u. Reichard, Berlin. 1922. Theologiai Szemle. I. évf. 1. szám. Húsvét. 169-171.
- Tankó Béla (1925/h): Dr. Tavasz Sándor: Világnézeti kérdések. Torda, 1925. Theologiai Szemle. I. évf. 1. szám. Húsvét. 186-187.

- Tankó Béla (1928, írta: Böhm Károly, átdolgozta Tankó Béla): Lélektan és logika. Középiskolák használatára. Scholtz Testvérek Könyvkereskedése. Budapest. 3-6.
- Tankó Béla (1930): Kant és elődei. Klny. (az oxfordi nemzetközi filozófiai kongresszuson (1930. szeptember) tartott előadás.)
- Tankó Béla (1932/a): Hít és tudás. Beszéd az egyetem évzáró ünnepén. Dékáni évmegnyitó beszéd (1920-21.) Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen.
- Tankó Béla (1932/b): Vallás és művészet. In: Tankó Béla (szerk.): A világnézet kérdése és más tanulmányok. A Debreceni Bethlen Gábor Kör, Debrecen. 92-125.
- Tankó Béla (1933/a): A csodahit lélektanához. Klny. a Magyar Pszichológiai Szemle 1933. (VI.) évfolyama 3-4. számából. Budapest. 31.
- Tankó Béla (1933/b): Disputa. Reflexiók a Tavaszy Sándor cikkére a dialektikai teológiáról. Theologiai Szemle hetedik (1931. évi) és nyolcadik (1932. évi) évfolyamok tárgyi és betűrendes tartalomjegyzéke. Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata. Debrecen. 556-557.
- Tankó Béla (1933/c): Hegel. Halálának 100-ik évfordulójára. Theologiai Szemle hetedik (1931. évi) és nyolcadik (1932. évi) évfolyamok tárgyi és betűrendes tartalomjegyzéke. Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata. Debrecen. 299-307.
- Tankó Béla (1933/d): Heidegger, Martin: Kant und das Problem der Metaphysik. 1929. Theologiai Szemle hetedik (1931. évi) és nyolcadik (1932. évi) évfolyamok tárgyi és betűrendes tartalomjegyzéke. Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata. Debrecen. 273-276.
- Tankó Béla (1933/e): A középiskolai filozófiai oktatás reformjáról. A Debreceni Tanári Körben 1933. december 18-án tartott előadás lenyomata. Debrecen. 9.
- Tankó Béla (1933/f): Künneth, Walter: Naturwissenschaft und Glaube, Stuttgart, (1930). Wege zur Wahrheit. I. Theologiai Szemle hetedik (1931. évi) és nyolcadik (1932. évi) évfolyamok tárgyi és betűrendes tartalomjegyzéke. Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata. Debrecen. 374-375.
- Tankó Béla (1934): Hungarian Philosophy. Acta literarum ac scientiarum reg. Universitatis Hung. Franciscosephinae, redigunt: Georgius de Bartók et Alexander Imre, Szeged. An address delivered at the Summer Holiday course at the Stephen Tisza University in Debrecen. Acta Litterarium ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscosephinae. Sectio: Philosophica. Tom. V. Fasc. 3.
- Tankó Béla (1937/a): Liszt Ferenc emlékezete. Különlenyomat a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem 1935-36. évi évkönyvéből. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem. Debrecen.
- Tankó Béla (1937/b): Rectori megnyitó beszéd és székfoglaló értekezés. In: Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem. Évkönyv és Almanach az 1936-37. tanévről. Debrecen. 9-27.
- Tankó Béla (1938/a): Előljáróban. In: A magyarság problémái. II. sorozat. A Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem nyilvános előadásai. 1936/37. Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1.
- Tankó Béla (1938/b): Rector megnyitó beszéde. In: A Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1936-37. tanévről. Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetemi nyomda. Debrecen. 49-50.
- Tankó Béla (1938/c): Rectori beszámoló a hangverseny-zongora beszerzéséről. Klny. a Debreceni M. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1936-37. évi évkönyvéből. Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetemi Nyomda, Debrecen.
- Tankó Béla (1939): A világnézet kérdése és a református elvek. Előadások a Debreceni Kollégium Tanárképző Intézetében. Különlenyomat. A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének kiadása. Debrecen.

- Tankó Béla (1940): Tudomány és vallás. Szellem és Élet. 1. 13.
- Tankó Béla (1941): Tanévnyitó beszéd. Klny. A Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem 1940-41. Évkönyvéből. Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen.
- Tankó Béla (1944): Az igaz, jó és szép. Különlenyomat a „Szellem és élet” tudományos folyóirat 1944. évfolyamának 1-3. számából. Kolozsvár.
- Thury Levente (1937): Ébresszük fel a magyar középosztály alvó lelkeit. Debreceni Független Újság. XXXIII. évf. 281. sz. december 12. 13-14.
- Tóth Endre (1975): Emlékeim Gáborjáni Szabó Kálmánról. In: Tóth Endre (szerk. 1975): Gáborjáni Szabó Kálmán. Tél. Fametszetsorozat. Debrecen. 13-20.
- Tóth Endre (1984): Művészet és irodalom találkozása. Szoboszlai Mata János: Hús fametszetű könyvjegy a Magyar Parnasszusról. HBN. XLI. évf. 35. sz. 02. 11. 7.
- Tóth Endre (1985): A folytatás majdnem elmaradt. Hogyan keletkezett Mata János detektívregénye? HBN. XLII. évf. 219. sz. IX. 18. 4.
- Tóth Endre (1986/a): Gáborjáni Szabó Kálmán. In: Tóth Endre (szerk. 1986): Kortársaink, barátaink. Tizenkét debreceni portré. Debrecen. 67-78.
- Tóth Endre (1986/b): Juhász Géza. In: Tóth Endre (szerk. 1986): Kortársaink, barátaink. Tizenkét debreceni portré. Debrecen. 57-65.
- Tóth Endre (1986/c): Kortársaink, barátaink. Tizenkét debreceni portré. Debrecen.
- Tóth Endre (1986/d): Mata János. In: Tóth Endre (szerk. 1986): Kortársaink, barátaink. Tizenkét debreceni portré. Debrecen. 123-131.
- Tóth Endre (1986/e): Senyei Oláh István. In: Tóth Endre (szerk. 1986): Kortársaink, barátaink. Tizenkét debreceni portré. Debrecen. 47-55.
- Tóth Endre (1987): Mata János nyolcvan éve. Debrecen. II. évf. 50. (85.) sz. dec. 18. 9.
- Tóth Endre (1996): Mata János bibliográfiája. HBN. LIII. évf. 54. sz. 03. 04. 15.
- Tóth Ervin (1950): (c. n.). Debrecen. XXVII. évf. 139. sz. jún. 13. 2. OSZK Mikrofilmtár FM3/1468
- Tóth Ervin (1962): Mata János fametszetei. TIT HBM-i szervezete, Debrecen.
- Ujfalussy József (1947): c. n. Új Szántás. I. évf. 6. sz. jún. 360-361. OSZK Törzsgyűjtemény HA 3.328
- Vajthó László (1942): Mitrovics Gyula: A műalkotás szemlélete. Budapesti Szemle. LXX. évf. 262. kötet. 776. sz. 313-316.
- Vajthó László (1976): Elfelejtett keringők. (Visszaemlékezések 1887-1934). Magvető, Budapest.
- Zombor Zoltán (1937/a): Az experimentális lélektan szerepe az elméleti pedagógia kialakulásában. Protestáns Tanügyi Szemle. Az Országos Református Tanáregyesület és az Országos Ág. Hitv. Evangélikus Tanáregyesület hivatalos közlönye. XI. évf. 1. sz. január. 313-324.
- Zombor Zoltán (1937/b): Mitrovics pedagógiai rendszere és a herbartianizmus. Protestáns Tanügyi Szemle. XI. évf. 107.
- Zombor Zoltán (1939/a): Mitrovics Gyula kultúrpolitikai törekvései. In: Baránszky-Jób László (szerk. 1939): Mitrovics-émlékkönyv. Debrecen. 653-684.
- Zombor Zoltán (1939/b): Mitrovics Gyula neveléstudományi rendszere. In: Baránszky-Jób László (szerk. 1939): Mitrovics-émlékkönyv. Debrecen. 541-552.

9.2. Másodlagos források

- (sz.n.) (é.n.): Zoltai Lajos. Magyar Néprajzi Lexikon.
<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/5-1516.html> letöltés: 2016. március 21.
- A Debreceni Ady-Társaság alapszabályai 1929 (1977). In: Juhász Izabella (szerk. 1977): A debreceni Ady Társaság bibliográfiája (1927-1951). KLTE Könyvtára. Debrecen. 110.

- A zeneoktatás 50 éve Püspökladányban, 1959/60-2009/10: Jubileumi emlékkönyv. Püspökladány, 2010, Zenei Nevelésért Alapítvány.
- B. E. (1987): Mata János emlékezete. HBN. XLIV. évf. 293. sz. dec. 12. 8.
- Bajkó Mátyás (1976): Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bajkó Mátyás, Vaskó László, Petrikás Árpád (szerk. 1981): Vázlatok és tapasztalatok a pedagógiaoktatás és a neveléstudományi tanszék történetéből (1825-1980). Acta Paedagogica Debrecina. 81. sz. Debrecen.
- Bakó Endre (1982): „Nem lehet elodázni a felelősséget”. Hetvenöt éve született Mata János. HBN. XXXIX. évf. 302. sz. dec. 24. 10.
- Bakó Endre (1984): A debreceni Tisza István Tudományos Társaság történetéhez. In: Gazdag István (szerk. 1984): Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XI. Debrecen. 91-106.
- Bakó Endre (1986): Irodalmi élet a két világháború között. In: Tokody Gyula (szerk. 1986) Debrecen története 4. 1919-1944. 329-360.
- Bakó Endre (1997): Debrecen irodalmi élete. In: Veress Géza (szerk. 1997): Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből. Debrecen. 189-216.
- Bakó Endre (2002): A Debreceni Filharmonikus Zenekar története 1923-2001. Kovács János. Debrecen.
- Bakó Endre (2006): „Debrecen, lelkem székvárosa” (Németh László és Debrecen). A Hajdú-Bihari Múzeumok Igazgatósága és a Debreceni Irodalmi Múzeum. Debrecen.
- Bakó Endre (2010): Szoboszlai Mata János és Gulyás Pál. Szókimondó. XV. évf. 4. április. CLXIX. 3-4.
- Bakó Endre (é.n): Németh László debreceni katedrája.
<http://www.jamk.hu/ujforras/060216.htm> letöltés: 2015. október 7.
- Barát Béla, Éber László, Felvinczi Takács Zoltán (1926): A művészet története. Világirodalom Könyvkiadó Vállalat. Budapest.
- Baráth Béla Levente (2005): Vizuális nevelés Sárospatakon 1797-1902 között. Adalékok a Sárospataki Református Kollégium történetéhez. Zempléni Múzsza V. évf. 3. sz. 29-42.
- Baráth Béla, Éber László, Felvinczi Takács Zoltán (2009): A művészet története. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen.
- Barcza József (szerk. 1988): A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest.
- Barcza Józsefné (1988): Diáktársaságok és diákegyesületek. In: Barcza József (szerk. 1988): A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest. 697-752.
- Barta János (1984): Németh László debreceni katedrája. Kortárs. 28. évf. 11. sz. 1798-1808.
- Baumgarten, Marita (1997): Professoren und Universitäten im 19. Jahrhundert. Zur Sozialgeschichte deutscher Geistes- und Naturwissenschaftler. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 121. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen.
http://digi20.digitale-sammlungen.de/de/fontsize.1/object/display/bsb00048629_00001.html
letöltés: 2016. február 20.
- Bényei József (1976): A legújabb kor krónikája (1961-1974). In: A debreceni színészet története. (Szerk: Katona Ferenc, 1976) I. rész. (1866-1974). Db. MVT V.B. Műv. Oszt. Debrecen. 209-247.
- Bényei József (1987): Összhangban a korrallal. Juhász Géza levelesládájából. Hajdú-Bihari Napló. XLIV. évf. 303. sz. dec. 24. 9.
- Berke Sándor (1991): Száz éve született Karácsony Sándor. Harangszó. 2. évf. Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Beyrodt, Wolfgang (1991): Kunstgeschichte als Universitätsfach. In: Ganz, Peter (Hrsg. 1991): Kunst- und Kunsttheorie 1400-1900. Vorträge des 22. und 24. Wolfenbütteler Symposiums 1987 und 1988. Harrassowitz. Wiesbaden, 313-333.

- Bíró Lajos (1986): Képzőművészeti élet. In: Tokody Gyula (szerk. 1986): Debrecen története 4. 1919-1944. 391-411.
- Bíró Lajos (1997): Képzőművészet Debrecenben 1944–1980. In: Veress Géza (szerk. 1997): Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből. Debrecen. 259-294.
- Bolvári Takács Gábor (2010): Epilógus egy tudós életművéhez (Mitrovics Gyula). In: Kovács Dániel (szerk. 2010): Széphalom évkönyv 2010. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 20. kötet. Sátoraljaújhely. Kazinczy Ferenc Társaság. 457-464.
- Bozzay Réka (2002): Debreceni diákok a leideni egyetemen a XVII. században. Debreceni Szemle. X. évf. 2. szám. június. 307-316.
- Bozzay Réka (2006): Der finanzielle Hintergrund der „peregrinatio academica” der ungarländischen Studenten an den niederländischen Universitäten. In: August den Hollander - Istvan Monok – Ferenc Postma (Hrsg. 2006.): Studiosorum et librorum peregrinatio. Amsterdam-Budapest. 23-30.
- Bozzay Réka (2007/a): „Bizodalommal való jó Uraimnak...” (Beiträge zur Finanzierung des Anschaffens technischer Geräte aus Leiden für das Kollegium zu Sárospatak und zur Unterstützung der Peregrination von zwei ehemaligen Studenten von Sárospatak). In: Cornel Sigmirean (Hrsg. 2007.): Intellectuali si societatea moderna. Repere central-europene. Tirgu-Mures. 208-220.
- Bozzay Réka (2007/b): Reise ins Ausland (Ungarische Studenten unterwegs in die Niederlande). In: Filip Wolanski (Hrsg. 2007.): Strapolski oglad swiata – problem inności. Torun. 140-149.
- Bozzay Réka (2008): Hongaarse studenten aan de Leidse universiteit in de vroegmoderne tijd. Acta Neerlandica. 6. 71-108.
- Bozzay Réka (2009): Die peregrination ungarländischer studenten an der universität Leiden 1595-1796. Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Új sorozat 8. Budapest.
- Bozzay Réka, Ladányi Sándor (2007): Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595-1918. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban. 15. kötet. Budapest. 5-29.
- Bölcskei Gusztáv (1988): A kezdetektől a váradi iskola beolvadásáig (1660). In: Barcza József (szerk. 1988): A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest. 9-42.
- Brezinka, Wolfgang (1995): Die Geschichte des Faches Pädagogik an der österreichischen Universitäten von 1805-1970. Paedagogica Historica. Volume XXXI. Issue 2. January. 407-447. <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/0030923950310202>, letöltés: 2016. február 20.
- Breznyánszky László (2004): Előszó. In: Breznyánszky László, Fenyő Imre (szerk.) A Debreceni Iskola. Acta Paedagogica Debrecina. A Debreceni Egyetem Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékének Közleményei CIII. Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék. Debrecen. 7-14.
- Breznyánszky László (2005): A pedagógiai tudósutánpótlás a debreceni egyetemen, a húszas-negyvenes évek magántanárai. In: Buda András, Kiss Endre (szerk.): Interdiszciplináris pedagógia és az elvárások forradalma. A III. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásai. Kiss Árpád Archivum Könyvtára, Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék, Debrecen, 131-138.
- Breznyánszky László (2006): Folytonosság és megszakítottság a debreceni pedagógiai iskola képző tevékenységében, működésében. In: Interdiszciplináris pedagógia és az oktatás finanszírozása. A IV. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásai. Debrecen. 2006. 299-307.
- Buda Attila (2001): Horváth János szakdolgozat-bírálati. Irodalomismeret. 12. évf., 2001/1. sz. <http://www.c3.hu/~iris/>. letöltés: 2015. szeptember 30.
- Bujáki Boglár, Jankovits László (2001): A Bölcsészkar története. In: Czibók Balázs, Jankovits László, Nagy Ferencné (szerk. 2000): Memoria professorum Quinqueecclesiensium. Az

- Erzsébet Tudományegyetem és a jogutód intézmények professzorai. Pécsi Tudományegyetem. Pécs. 14-17.
- Charle, Christophe; Telkés, Eva (1988): Les professeurs du Collège de France. Dictionnaire biographique (1901-1939). Institut national de recherche pédagogique. Paris. <http://library.newcastle.edu.au/search/a?searchtype=i&searcharg=2734201887&SORT=D> letöltés ideje: 2016. február 15.
- Czibók Balázs, Jankovits László, Nagy Ferencné (szerk. 2000): Memoria professorum Quinqueecclesiensium. Az Erzsébet Tudományegyetem és a jogutód intézmények professzorai. Pécsi Tudományegyetem. Pécs.
- Csomasz Tóth Kálmán (szerk. 1948): Énekeskönyv magyar reformátusok használatára. Budapest.
- Dankó Imre (1988): A kollégium partikularendszere. In: A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest. 776-810.
- Debreceni séta 3. http://portal.debrecen.hu/varosunk/latnivalok/debreceniseta3_latnivalok.html letöltés: 2016. április 9.
- Devich Andor (1986): A Szegedi Tudományegyetem története 1921-1944 I. JATE Kiadó, Szeged, 1990. 2090-210.
- Durkó Mátyás (1991): A felnőttnevelés és szabadművelődés Karácsony Sándora. HBN. jan. 10. Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Durkó Mátyás (1997): A közművelődés fő vonala Debrecenben 1944-től 1956-ig. In: Veress Géza (szerk. 1997): Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből. Debrecen. 181-188.
- Ecsedi István (1931): A rézmetszés művészete a Debreceni Református Kollégiumban. A rézmetsző deákok. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Vállalat R.T. Debrecen.
- Faludi Szilárd (1995): A tanulókat szeretni kell. Tanító. XXXIII. évf. 7. sz. szept. 33. Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Fábián Gyula (1991): Karácsony Sándor emlékezete. Magyar Fórum. III. évf. 2. sz. jan. 10. Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Fehér András-Veress Géza (1997): A demokrácia ígéretétől a kommunista diktatúráig. Debrecen politikai közléte 1944–1947. In: Veress Géza (szerk. 1997): Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből. Debrecen. 9-38.
- Fekete Csaba (1988): A kollégiumi énekkar történetének rövid áttekintése. In: Barcza József (szerk. 1988): A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest. 753-775.
- Fekete Károly (2004): A Debreceni Református Kollégium tanárai az egyetemen. In: Brezsnayánszky László (szerk. 2004): A Debreceni Iskola. Acta Paedagogica Debrecina. A Debreceni Egyetem Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékének Közleményei. Debrecen. Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék, Debrecen. 71-89.
- Fekete Károly (2007/a): Karácsony Sándor a teológus szemével, avagy Karácsony Sándor egyháztörténeti jelentősége. In: Brezsnayánszky László (szerk. 2007): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Gondolat. Budapest. 224-235.
- Fekete Károly (2007/b): a Debreceni Református Kollégium tanárai az egyetemen. In: Brezsnayánszky László (szerk. 2007): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Gondolat. Budapest. 29-39.
- Fekete Károly (2013): Százéves az egyetemi rangú teológiai oktatás Debrecenben. Rektori tanévnyitó beszéd. In: Kustár Zoltán (szerk. 2013): Orando et laborando. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem évkönyve a jubileumi 475. tanévről 2012/2013. DRHE. Db. 15-19.
- Fenyő Imre (2004/a): Karácsony Sándor. In: Brezsnayánszky László, Fenyő Imre (szerk. 2004): A Debreceni Iskola. Acta Paedagogica Debrecina. A Debreceni Egyetem Bölcsészkar

- Neveléstudományi Tanszékének Közleményei. Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék. Debrecen, 2004. 35-40.
- Fenyő Imre (2004/b): Tankó Béla. In: Brezsnýánszky László, Fenyő Imre (szerk. 2004): A Debreceni Iskola. Acta Paedagogica Debrecina. A Debreceni Egyetem Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékének Közleményei. Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék. Debrecen, 2004. 17-25.
- Fenyő Imre (2006): Böhm Károly, a Kolozsvári Iskola értékelméleti filozófiájának hatása a Debreceni Egyetemen. In: Interdiszciplináris pedagógia és az oktatás finanszírozása. A IV. Kiss Árpád konferencia előadásai. 2005. november. Kiss Árpád Archívum Könyvtár Sorozata IV. kötet. Debrecen. 269-279.
- Fenyő Imre (2007/a): Arcképvázlat Karácsony Sándorról (1891-1952). In: Brezsnýánszky László (szerk. 2007): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Gondolat. Budapest. 185-189.
- Fenyő Imre (2007/b): Karácsony Sándor egyetemen kívüli tevékenysége In: Brezsnýánszky László (szerk. 2007): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Gondolat. Budapest. 212-218.
- Fenyő Imre (2007/c): Karácsony Sándor „műhelye” a Debreceni Egyetemen In: Brezsnýánszky László (szerk. 2007): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Gondolat. Budapest. 201-211.
- Fenyő Imre (2007/d): Tankó Béla, a Debreceni Egyetem professzora (1876-1946) In: Brezsnýánszky László (szerk. 2007): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Gondolat. Budapest. 170-180.
- Fenyő Imre (2015): A debreceni egyetem identitásteremtő aktusai 1914–1944. In: Kozma Tamás és mtsai (szerk. 2015): Tanárképzés és oktatáskutatás. HERA évkönyv 2014. Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete (HERA), 185-203. <http://hera.org.hu/wp-content/uploads/2015/05/HERA-k%C3%B6tet-2014-v%C3%A9gleges.pdf>.
- Font Márta, Szögi László (Hrsg. 2001): Die ungarische Universitätsbildung und Europa. Universität Pécs. Pécs.
- Gaál Botond (2001): A református Tisza István és a Debreceni Egyetem. Confessio. 25. évf. 2. sz. 101-104.
- Gaal György (2006): Kis kolozsvári egyetem-történet. <http://www.erdelyigyopar.ro/2006-5/652-kis-kolozsvari-egyetem-tortenet.html> letöltés: 2016. február 16.
- Gaal György (2012): Egyetem a Farkas utcában. Scientia Kiadó. Kolozsvár.
- Gáborjáni Szabó Botond (szerk. 1997): A Debreceni Református Kollégium és Nagytemplom. Debrecen.
- Gajdics Sándor (1992): „Örömet intő két kéz” Csenki Imre. A Debreceni Református Kollégium Baráti Körének Kiadása. Debrecen.
- Gáspár László, Valastyán Tamás (szerk. 2012): Az autonóm filozofálás jegyében. Tankó Béla redivivus. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Gazda István (szerk. 1997): Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem. Emlékkönyv. I-II. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Piliscsaba.
- Gellért Gyula (1997): Karácsony Sándor (1891-1952). Harangszó. VIII. évf. 3. sz. 1. Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Gerják Eszter (2013): Karácsony Sándor életművének sokszínűsége: műfajok és megszólalásmódok. Kézirat.
- Gesztelyi Tamás (2011): Láng Nándor, az első bölcsész rektor élete és munkássága. Gerundium. II. évf. 1-2. 32-40.
- Gorilovics Tivadar (1992): Hankiss János (1893–1959). Határ. 1. (új) évf. 4-5. sz. okt. 73-81.
- Gosztonyi Ferenc (2008): A magyar művészettörténet-írás története (1875-1918). A „Pasteiner-tanszék”. ELTE BTK Művészettörténeti Doktori Iskola. Budapest. Doktori

- disszertáció. <http://doktori.btk.elte.hu/art/gosztonyiferenc/diss.pdf> (letöltés: 2016. február 4.)
- Gosztonyi Ferenc (2012): A Pasteiner-tanítványok. *ars hungarica*. XXXVIII. évf. 1. sz. 11-71. <http://real-j.mtak.hu/4967/1/Ars%20Hungarica%202012.pdf> (letöltés: 2016. február 4.)
- Gyáni Gábor (szerk. 1995): Magyarország társadalomtörténete II. 1920-1944. Szöveggyűjtemény. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Győri L. János (1988): A kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében. In: Barcza József (szerk. 1988): A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest. 627-696.
- Győri L. János (2006): „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek...világosító lámpása”. A Debreceni Református Kollégium története. Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen.
- Gyulai Árpád (1999/a): Karácsony Sándor társaslélektani rendszeréről. Új Pedagógiai Szemle. XLIX. évf. 3. 17-31.
- Gyulai Árpád (1999/b): Lükő Gábor a magyar kultúra társaslélektani elemzője. In: Pozsgai Péter (szerk. 1999): Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. Budapest. Táton Bt. 791-799.
- Hameline, Daniel (2003): Gautherin, Jacqueline: Une discipline pour la République. La Science de l'éducation en France (1882-1914). *Revue française de pédagogie* Année 2003 Volume 145 Numéro 1 pp. 123-126
- Hanák Tibor (1993): Az elfelejtett reneszánsz. Göncöl. Budapest.
- Harangozó Imre (2001): Elment a tűzcsiholó. http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_04/009.htm letöltés: 2013. március 10.
- Harangozó Imre (2009): Száz éve született Lükő Gábor. http://moldvahon.hu/irasok/588/szaz_eve_szuletett_luko-harangozo.html letöltés: 2013. március 10.
- Havas László (2009): A klasszika-filológiai műhely tevékenysége a Debreceni Egyetemen. *Debreceni Szemle* 1. 96-110.
- Hegedűs Ágota (1999): Tankó Béla bölcsészprofesszor életrajza. Debrecen. Kézirat.
- Heltai János (1993): A heidelbergi egyetemjárás, 1595-1621. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. II. kötet. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság - Scriptum Kft. Budapest - Szeged. 540-548.
- Holik Ildikó (2006): A tanárképzés gyakorlati műhelyei. A gyakorlóiskolák tanárképzési szerepének vizsgálata. Doktori (PhD) értekezés. DE BTK Humán Tudományok Doktori Iskolája. Debrecen. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79518/ertekezes.pdf?sequence=6> letöltés: 2015. március 15.
- Holik Ildikó (2007): Karácsony Sándor recenziói. In: Brezsnaynszky László (szerk. 2007): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Gondolat, Budapest. 219-223.
- Homonnayné dr. Jób Klára (1987): A sárospataki népfőiskola hatása a zempléni szabadművelődésre (1931-1949). *Közművelődéstörténeti füzetek*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közművelődési Módszertani Központ. Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Horsai Ede (2002): „Lélekben és igazságban” Tankó Béla – egy értékfilozófus a nevelésről. Debrecen. Kézirat
- Horváth Veronika (é.n.): A Minerva (1922-1943). http://epa.oszk.hu/00000/00001/00345/pdf/itk_EPA00001_1986_03_305-312.pdf 305-312. letöltés: 2015. július 12.
- Huber Kálmánné (é.n.): A Minerva (1922-1943). http://epa.oszk.hu/00000/00021/00330/pdf/MKSZ_EPA00021_1986_102_02-03_192-200.pdf 192-200. letöltés: 2015. július 12.

- Ifjabb Plinius levelei a Vezúv ókori nagy kitöréséről (é.n.)
http://www.sulinet.hu/tanar/kompetenciaterulek/5_eletpalya/03_modulok_eszkozok_1/9_evfolyam/a_tipus/foldunk_es_kornyezetunk/ix.a.3.2_objektumai/1_gyujtemeny.pdf
 letöltés: 2015. augusztus 14.
- Imre László (2012): Pap Károly (1872-1954). Az 1912-ben alapított Debreceni Egyetem első irodalomtörténet-professzora. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Ittész Mihály (szerk. 2004): In memoriam... Csenki Imre Emlékkönyv. Kodály Intézet, Kecskemét.
- Jensmann, K. E. (1999): Zur Professionalisierung der Gymnasiallehrer im 19. Jahrhundert. In: Apel, Hans Jürgen; Horn, Klaus-Peter; Lundgreen, Peter; Sandfuchs, Uwe (Hrsg. 1999): Professionalisierung pädagogischer Berufe im historischen Prozeß. Bad Heilbrunn. 59-79.
- Juhász Izabella (1977): A debreceni Ady Társaság bibliográfiája (1927-1951). KLTE Könyvtára. Debrecen.
- Julow Viktor (1962): Mata János költészete. A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1960-1961. Debrecen. 233-243.
- Julow Viktor (1974): Megnőttem. Mata János válogatott versei. Debrecen.
- Julow Viktor (1991): Régi kultúránk kisugárzó központja. In: Kocsis Attila (szerk. 1991): Debrecen a magyar művelődés őrhelye. Világtalálkozó Alapítvány. Debrecen. 9-11.
- Karacs Zsigmond (szerk. 1992): Karácsony Sándor bibliográfia. In: Péter Imre (szerk. 1992): A jövő pedagógusainak. Karácsony Sándor Művelődési Társaság. Földes. 11-16. Karácsony Sándor Emlékiállítás, Földes.
- Karacs Zsigmond (1993): Karácsony Sándor és Csökmő. Honismeret. XXI. évf. 2. sz. 34-40. Karácsony Sándor Emlékiállítás, Földes.
- Kardos László (1972): Mata János két verse. Kortárs. XVI. évf. 1. sz. január. 115-116.
- Kathona Géza (1979): A debreceni és sárospataki tanulók részvétele a hollandiai és angliai peregrinációban 1623-tól 1711-ig. Theologiai Szemle. 1979. 2. 89-94.
- Katolikus újjászületés emlékéve. <http://katolikusemlekev.dnyem.hu/>
 letöltés: 2015. augusztus 16.
- Kecskés Katalin (1997): A magyar ex libris-művészet. Magyar Könyvszemle. 113. évf. 4. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00015/0004-cb.html>. letöltés ideje: 2015. november 5.
- Kerepeszki Róbert (2014): A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar, 1912–1929. In: Papp Klára (szerk. 2014): A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának története I. Debreceni Egyetem BTK, Debrecen. 11-66.
- Khoór Miklós (1991): Egy református pedagógus emlékezete. Száz éve született Karácsony Sándor. Reformátusok Lapja. jan. 13. 3. Karácsony Sándor Emlékiállítás, Földes.
- Kiss Endre (2008): Csongár Álmosról. In: Interdiszciplináris pedagógia és az eredményesség akadályai. Az V. Kiss Árpád emlékkonferencia előadásai. 2007. szeptember. Debrecen. 670-671.
- Koller Sára, Mocskonyi Melinda, Rudó Mónika (szerk. 1997): A kolozsvári egyetem kronológiájából 1872-1945 néhány Kolozsvárhoz kötődő művelődéstörténeti adatsorral. In: Gazda István (szerk. 1997): Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem. Emlékkönyv. I-II. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Piliscsaba. 35-51.
- Komlósi Sándor (2007): Karácsony Sándor a debreceni katedrán. In: Brezsnyánszky László (szerk. 2007): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Gondolat, Budapest. 190-200.
- Koncz Lajos (szerk. 2010): Az utókor címére. Thienemann Tivadar hátrahagyott életrajzi feljegyzései. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs.
- Kontra György (2009): Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor. Gondolat, Budapest.
- Kormos László (1994): Verbindungen Debrecens und des reformierten Kollegiums mit der europäischen Universitäten in der Aufklärung zeit In: Gazda László, Módy György

- (szerk. 1994): A debreceni Déri Múzeum Évkönyve. Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati. 1992-1993. A debreceni Déri Múzeum kiadványai LXX. Debrecen, Déri Múzeum. 405-420.
- Korompai Gáborné (1979): Bevezető. In: Debreceni Szemle 1927-1944. Repertórium. Tiszántúli Időszaki Kiadványok Repertóriumai VI. Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, Debrecen. III-X.
- Korompai Gáborné (1991): Kései koszorú Mata János sírhantjára. Tragikus és rejtélyes halált halt a költő-képzőművész. HBN. Termés. Irodalmi és művészeti melléklet. XLVIII. évf. 252. sz. 10. 26. 3. p.
- Korompai Gáborné (é.n.): Debreceni Szemle, 1927-1944.
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/381>. letöltés: 2015. május 21.
- Kovács I. Gábor (2014): A debreceni tudományegyetem református hittudományi kari tanárainak prozopográfiája és a református felekezeti-művelődési alakzat szociológiája. Korall. 15. évf. 56. sz. 46-68.
- Kövendi Dénes (1986): Karácsony Sándor: A magyar észjárás. Confessio. Tizedik évf. 2. sz. 115-117. Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Kövendi Dénes (1992): Magyarok kelet és nyugat között Karácsony Sándor szemével nézve. Világszövetség. 1. évf. 1-2. sz. aug. 15. 18. Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Kövendi Dénes: Nevelőnk, Karácsony Sándor. (A Református Szemle számára készült cikk.) Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Köves Szilvia (2009): A hazai rajzoktatás története (1777-1944) kortárs nevelési és művészeti irányzatok tükrében. PhD-disszertáció. ELTE Neveléstudományi Doktori Iskola.
http://ppk.elte.hu/2009/images/stories/_UPLOAD/DOKUMENTUMOK/Nevelestudomany_PhD/2009/koves_szilvia_disszertacio_2009.pdf. letöltés: 2011. április 20.
- Kürti Katalin, Sz. (1974): Életérzés fekete-fehérben. Mata János emlékkiállítás Debrecenben. HBN. XXXI. évf. 277. sz. nov. 27. 5.
- Kürti Katalin, Sz. (1981): Medgyessy Ferenc és Debrecen. Debrecen Megyei Városi Tanács V. B. Debrecen.
- Kürti Katalin, Sz. (1987): Vadász Endre (1901-1944) debreceni évei és könyvjegyei. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárának közleményei. 152. Debrecen.
- Kürti Katalin, Sz. (1995): Kiss Sámuel (1781-1819), a debreceni „Rajziskola” első professzora. Debrecen.
- Kürti Katalin, Sz. (2000): A debreceni grafika két évszázada. In: A debreceni grafika két évszázada. Debrecen. 4-6.
- Lakner Lajos (2005): Kultusz és áldozat. Bevezetés a debreceni Csokonai Kör történetéhez. In: Asztalos Dezső-Lakner Lajos-Szabó Anna Viola (szerk. 2005): Kultusz és áldozat. A debreceni Csokonai Kör. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Déri Múzeum, Debrecen. 11-37.
- Lányi Gusztáv (2000): Magyarság, protestantizmus, társaslélektan. Hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében. Osiris Kiadó, Budapest.
- László Gyula (1997): Felvinczi Takáts Zoltán. In: Gazda István (szerk. 1997): Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem. Emlékkönyv. I-II. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Piliscsaba. 128-129.
- Lendvai L. Ferenc (1991): Exodus. HBN. jan. 10. Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Lendvai L. Ferenc (1993): Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengvári István (szerk. 2014): A pécsi felsőoktatás évszázadai. Pécsi Tudományegyetem. Pécs.
- Lengvári István, Polyák Petra (szerk. 2013): A Pécsi Tanárképző Főiskola egyetemi karrá válása és az egységes, egyetemi szintű tanárképzési kísérlet. PTE BTK. Pécs.

- Lisztes László, Palotás Gyuláné (é.n.): A szegedi Széphalom – Zolnai Béla folyóirata
http://epa.oszk.hu/00000/00021/00330/pdf/MKSZ_EPA00021_1986_102_02-03_192-200.pdf. 230-232. letöltés: 2015. július 12.
- Lükő Gábor (1909-2001). Életének fontosabb állomásai.
<http://www.erdelyhon.hu/Fellepok36-LukoGabor.html>. letöltés: 2013. március 10.
- Makk Ferenc, Marjanucz László (szerk. 2011): A Szegedi Tudományegyetem és elődei története (1581-2011). Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- Makkai László (1988): Debrecen iskolájából ország iskolája (1660-1703). In: Barcza József (szerk. 1988): A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest. 43-65.
- Márkusné Natter-Nád Klára (1999): A Magyar Kodály Társaság hírei. XXI. évf. 1. sz. 10-16. OSZK Törzsgyűjtemény HB 1.591
- Marót Károly (1997): Csengeri János. In: Gazda István (szerk. 1997): Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem. Emlékkönyv. I-II. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Piliscsaba. 105-106.
- Mata János (1907-1944).
http://www.derimuzeum.hu/kisstamas/index.php?option=com_content&view=article&id=25%3Amata-janos&catid=12%3Airodalmi-portrek&Itemid=14&lang=hu letöltés: 2014. március 25.
- Mata János költő, grafikus 105 éve született (2012). <http://www.mtva.hu/hu/sajto-es-fotoarchivum/2859-mata-janos-koelto-grafikus-105-eve-szueletett> letöltés: 2014. március 18.
- Mirk Szidónia Kata (1999): „Feltett szándékom volt, hogy Romániába megyek, s ott is maradok...” (Beszélgetés Lükő Gáborral). In: Pozsgai Péter (szerk. 1999): Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. Budapest, Táton. 48-70.
- Misák Marianna (2013): Zsarnay Lajos rövid életrajza. Egyháztörténeti Szemle. XIV. évf. 4. sz. 38-50. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/misakmarianna.pdf> letöltés: 2015. november 10.
- Mudrák József – Király Sándor (2012): Felépítés, működés, oktatás, tudományos munka. In: Orosz István, Barta János (szerk. 2012): A Debreceni Egyetem története 1912-2012. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 57-114.
- Mudrák József (2005/a): A Debreceni Egyetem volt Régészeti Intézetének története és előzményei (1914–1952). In: Hollósi Gábor (szerk. 2005): Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből. 1. kötet. DE BTK Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. Debrecen. 4-20.
- Mudrák József (2005/b): Pályatételek és pályamunkák a bölcsészettudományi karon In: Hollósi Gábor (szerk. 2005): Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből. 2. kötet. DE BTK Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. 41-56.
- Mudrák József (2012/a): A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története (1914–1949). Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Mudrák József (2012/b): Egyetemalapítási tervek és a Debreceni Tudományegyetem megalakulása. In: Orosz István, ifj. Barta János (szerk. 2012): A debreceni egyetem története 1912-2012. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 41-55.
- Mudrák József (é.n.): Paulovics István a Régészet élén 1944-ig.
<http://www.jardanyi.hu/J.%20P.%20I/Paulovics%20Istvan%20%20Mudrak%20Jozsef%20tanulmánya.pdf> letöltés: 2014. május 12.
- Nagy Sándor (1933): A Debreceni Református Kollégium. I. kötet. Hajdúhadház, magánkiadás.
- Négyesi Noémi (2014): A bartóki modell Németh László kulturális programjában.
<http://bolyaimuhely.hu/2014/05/14/bart%C3%B3ki-modell-n%C3%A9meth-1%C3%A1szl%C3%B3-kultur%C3%A1lis-programj%C3%A1ban> letöltés: 2016. március 25.

- Némedi Lajos (1988/a): Emlékek, adatok és gondolatok. A Debreceni Nyári Egyetem hatvan esztendejéről 1927-1987. Debrecen.
- Némedi Lajos (1988/b): A Kossuth Lajos Tudományegyetem rövid története 1912-1987. In: Némedi Lajos (szerk. 1988): A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem 75 éve. Debrecen. 9-50.
- Németh András (2002): A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete. Osiris, Budapest.
- Németh András (2005): A magyar pedagógia tudománytörténete. Gondolat, Budapest. 3.
- Orendt Mihály (é.n.): A fametsző halála. A Bihari Hegyköz szülöttei.
<http://hegykozcsatar.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1185096> letöltés: 2013. március 10.
- Orosz Gábor (1997): Kossuth Lajos Tudományegyetem. In: Báthory Zoltán, Falus Iván (főszerk. 1997): Pedagógiai Lexikon II. kötet, I-Ny. Keraban, Budapest. 285-286.
- Orosz István (szerk. 2002): Debrecen története 7. Csokonai Kiadó. Debrecen.
- Orosz István, Barta János (szerk. 2012): A Debreceni Egyetem története 1912-2012. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Ötvös János (1958): A debreceni Református Kollégium muzeális gyűjteményei. In: Béres András (szerk. 1958): A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1957. Db. 187-193.
- Papp Klára (szerk. 2014): A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának története I. DE BTK, Debrecen.
- Papp László (2013): Amikor a Nagyerdő még a Bem térig ért... Emlékek a 100 éves Debreceni Egyetemről, különös tekintettel a Tisza István és a Kossuth Lajos Tudományegyetemekre (1912-2012) Debrecen.
- Pataky Dénes (1951): A magyar rézmetszés története. A XVI. századtól 1850-ig. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest.
- Péjő Zoltán (2005): Hatvan éve ölték meg Csenki Sándort. Kalocsai Néplap. (LXXXIV.) XVII. évf. 3. sz. jan. 21. 5. OSZK Törzsgyűjtemény HB 4.798
- Péter Imre (1989): „Ki-ki világítson a maga helyén”. Emlékezés Karácsony Sándorra. Hajdú-Bihari Napló (HBN). XLVI. évf. 217. sz. IX. 14. csüt. 1. Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Pocsainé Eperjesi Eszter (2003/a): Képzőművészeti alkotások a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában. Zempléni Múzsza III. évf. 3. sz. 49-50.
- Pocsainé Eperjesi Eszter (2003/b): Régészeti emlékek a pataki kollégiumi múzeumban. Zempléni Múzsza III. évf. 4. sz. 88-90.
- Pozsgai Péter (2001): Lükő Gábor életműsorozata elé. In: Lükő Gábor (szerk. 2001): A magyar lélek formái. Lükő Gábor művei 1. (szerk. Pozsgai Péter). Budapest, Táton Bt. 7-12.
- Pozsgai Péter (szerk. 1999): Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. Budapest, Táton.
- Prochasson, Christophe (1988): Christophe Charle (1987): Les élites de la République, 1880-1900 Annales. Économies, Sociétés, Civilisations Année 1988 Volume 43 Numéro 5 pp. 1161-1165.
http://www.persee.fr/doc/ahess_03952649_1988_num_43_5_283547_t1_1161_0000_00 letöltés: 2016. február 15.
- Pusztai Ferenc (1989): Karácsony Sándor nevével jelölve. Magyar Nemzet. okt. 2. Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Rabinovszky Máriusz (1952): A művészeti oktatás kezdetei Magyarországon. In: A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. 1951. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest. 50-76.
- Rébay Magdolna (2010): A református egyház és a tanárképzés (1867-1952). In: Interdiszciplináris pedagógia, tanárok, értelmiségiek. VI. Kiss Árpád Emlékkonferencia. A Kiss Árpád Archívum Könyvtára. DE BTK, Neveléstudományok Intézete. Db. 185-195.

- Révész Imre (Emeric) (1938): *Le College de Debrecen*. Budapest. Société de la Nouvelle Revue de Hongrie.
- Roeper, Susan (2000): *The Two Art Histories. (The Museum and the University)*. *Art Documentation: Journal of the Art Libraries Society of North America*. Vol. 19, No. 1 (Spring 2000), pp. 44-46.
- Rosenauer, Arthur (1983): *Moriz Thausing und die Wiener Schule der Kunstgeschichte*. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*. XXXVI. 1983. 135-139.
- Schuch, Gereon (2001): *A pécsi bölcsészettudományi kar megszüntetése 1940-ben és az intézeti könyvtár sorsa. Fügőben levő kutatási kérdések*. In: Varga Lajos, Vonyó József (szerk. 2001): *Tanulmányok Pécs történetéből 10-11-12*. Pécs Története Alapítvány. Pécs. 301-306.
- Sembel, Nicolas (1996): *Renaut Alain (1995): Les révolutions de l'Université. Essai sur la modernisation de la culture*. *Revue française de sociologie Année 1996 Volume 37 Numéro 4* pp. 660-663.
- Solymár István (1975): *Bevezető*. In: Tóth Endre (szerk. 1975): *Gáborjáni Szabó Kálmán: Tél*. *Fametszetsorozat*. Debrecen. 7-10.
- Straky Tibor (1975): *Debrecen zenei élete a századfordulótól napjainkig*. Debrecen.
- Straky Tibor (1997): *Debrecen zenei élete 1944–1990*. In: Veress Géza (szerk. 1997): *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. Debrecen. 239-257.
- Sümegei György (2007): *„Művészetében nagy és nemes volt” (Dokumentumok Nagy István festőművészről)*. Székelyföld. <http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MjI3>
letöltés: 2014. március 14.
- Szabó Anna Viola (2005): *Névtár*. In: Asztalos Dezső-Lakner Lajos-Szabó Anna Viola (szerk. 2005): *Kultusz és áldozat. A debreceni Csokonai Kör*. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Déri Múzeum, Debrecen. 541-570.
- Szabó Sándor (2000): *Magyar Református Nevelés*. 1. évf. 6. sz. 3. Karácsony Sándor Emlékiállítás, Földes.
- Szamosújvári Sándor (1982): *Debrecenben kezdődött. Beszélgetés Csenki Imre Kossuth-díjas karnaggyal*. *Hajdú-Bihari Napló (HBN)*. XXXIX. évf. 168. sz. júl. 20. 5. OSZK Törzsgyűjtemény HC 2.046-1-68.
- Szathmáry Lajos (1982): *Megemlékezés Karácsony Sándorról*. *Confessio*. Hatodik évf. 2. sz. 98-103. Karácsony Sándor Emlékiállítás, Földes.
- Szenteczky Csaba (2003): *A nyomtatott grafika története és technikái*. Műszaki, Budapest.
- Szentgyörgyi János (1998): *Mata János utca – Egy eltévedt puszkagolyó*. *HBN*. LV. évf. 140. sz. 06. 17. 5.
- Szentpétery Imre (1935): *A bölcsészettudományi kar története 1635—1935*. *A Királyi Magyar Pázmány Péter-tudományegyetem története*. IV. kötet. Pázmány Péter-tudományegyetem. Budapest.
- Szórath Edina (1999): *Dr. Tankó Béla élete és gondolatvilága*. Debrecen. Kézirat.
- Szögi László (szerk. 2003): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635-2002*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Taar Ferenc (1976): *Az államosítástól 1961-ig*. In: Katona Ferenc (szerk. 1976): *A debreceni színészet története*. I. rész. (1866-1974). *DMVT V.B. Műv. Oszt.* Debrecen. 167-206.
- Taar Ferenc (1997): *A Csokonai Színház története*. In: Veress Géza (szerk. 1997): *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. Debrecen. 217-237.
- Takács Béla (1988): *A kollégium múzeumai*. In: Barcza József (1988): *A Debreceni Református Kollégium története*. *A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya*. Bp. 499-533.
- Takács Béla (2004): *A magyarországi reformáció iskolaügye*. *Zempléni Múzsá*, IV. évf. 3. sz. 32-35.

- Takács Gábor (2012): *Műgyűjtők Magyarországon a 18. század végétől a 21. század elejéig*. Kieselbach Galéria, Budapest.
- Tamus István (szerk. 2007): *Visioni d'Italia*. In: 12 xilografie di Gáborjáni Szabó Kálmán. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Grafikusművészek Ajtósi Dürer Egyesülete, Debrecen, o. n.
- Tamus István (2010): *A debreceni grafika története a XX. század elejétől napjainkig*. Tízéves a Grafikusművészek Ajtósi Dürer Egyesülete. In: Tamus István (szerk. 2010): *Grafikusművészek Ajtósi Dürer Egyesülete Debrecen 2000-2010*. Tamus István, Debrecen.
- Tamus István, Tamusné Molnár Viktória (2001): *Rajzoktatásunk megteremtői és jelenlegi művelői*. Módszertani Közlemények. 41. sz. 162-163.
- Tamusné Molnár Viktória (2001): *A debreceni rézmetsző diákok tevékenysége a XIX. században*. In: Kovátsné Németh Mária (szerk. 2001): *Tanulmányok*. Apáczai Napok. Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar. Győr. 20-25. CD-tanulmányok.
- Tamusné Molnár Viktória (2002): *Képzőművészet és mecenatúra a történelem tükrében*. In: Szendrey Sándor (szerk. 2002): *Tanulmányok*. A Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei. KFRTKF. Debrecen. 45-73.
- Tamusné Molnár Viktória (2007): *Peregrinatio academica – Külföldi egyetemjárás a Debreceni Református Kollégiumban a 16-17. században*. Módszertani Közlemények. 47. sz. 239-242.
- Tamusné Molnár Viktória (2008): *A Debreceni Református Kollégium szerepe a rajztanítás folyamatában*. In: Lőrincz Ildikó (szerk. 2008): *Tanulmányok*. Apáczai Napok. Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar. Győr. CD-tanulmányok.
- Tamusné Molnár Viktória (2009): *Művészet és nevelés Mitrovics Gyula pedagógiai életművében*. In: Szendrey Sándor (szerk. 2009): *Tanulmányok*. A Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei. KFRTKF. Debrecen. 20-29.
- Tamusné Molnár Viktória (2010/a): *A debreceni rézmetsző diákok önképzőköre*. In: Tamus István (szerk. 2010): *Grafikusművészek Ajtósi Dürer Egyesülete Debrecen 2000-2010*. Tamus István. Debrecen. 1-7.
- Tamusné Molnár Viktória (2010/b): *Diákviseletek a Debreceni Református Kollégiumban*. In: Szendrey Sándor (szerk. 2010): *Tanulmányok*. A Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei. KFRTKF. Debrecen. 7-12.
- Tamusné Molnár Viktória (2010/c): *Esztétikai nevelés a Debreceni Iskola első korszakában (1914–1950)*. In: Raicsné Horváth Anikó (szerk. 2010): *ÓTE Tükörkép*. Válogatás az óvó- és tanítóképző főiskolák, karok oktatóinak tanulmányaiból. Óvó- és Tanítóképzők Egyesülete. Baja. 159-168.
- Tamusné Molnár Viktória (2010/d): *Karácsony Sándor gondolatai művészetről, művészeti nevelésről*. In: Szendrey Sándor (szerk. 2010): *Tanulmányok*. A Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei. KFRTKF. Debrecen. 33-41.
- Tamusné Molnár Viktória (2010/e): *Karácsony Sándor és az ifjúság*. In: Pinczésné Palásthy Ildikó (szerk. 2010): *Az adhatás gyönyörűsége és a ma öröme*. KFRTKF. Debrecen. 52-59.
- Tamusné Molnár Viktória (2010/f): *Karácsony Sándor és a művészetek*. In: Juhász Erika, Szabó Irma (szerk. 2010): *Nemzetnevelés-felnőttnevelés-közművelődés*. KultúrÁsz Közhasznú Egyesület, Debreceni Egyetem, Csokonai Kiadó, Debrecen. 128-135.
- Tamusné Molnár Viktória (2010/g): *Tankó Béla, a sokoldalú tudós*. In: Szendrey Sándor (szerk. 2010): *Tanulmányok*. A Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei. KFRTKF. Debrecen. 22-30.

- Tamusné Molnár Viktória (2011/a): Debreceni peregrinusok a 16-19. században. Magiszter. 9. évf. 2. sz. 88-99.
- Tamusné Molnár Viktória (2011/b): Mitrovics Gyula esztétikai írásai. Zempléni Múzsza. 11. évf. 2. sz. 9-31.
- Tamusné Molnár Viktória (2011/c): Művészeti közélet a Debreceni Református Kollégiumban. Magiszter. 9. évf. 3. sz. 112-124.
- Tamusné Molnár Viktória (2011/d): Szemelvények id. Tankó Béla esztétikai tartalmú írásaiból. Református Szemle. 104. évf. 1. sz. 74-87.
- Tamusné Molnár Viktória (2014): Karácsony Sándor két hű követője. Karácsony hatása Mata János és Lükő Gábor életművére. In: Juhász Erika (szerk. 2014): Közösségi művelődés – közösségi tanulás. Acta Andragogiae et Culturae 26. Debreceni Egyetem TEK BTK Neveléstudományok Intézete, KultúrÁsz Közhasznú Egyesület. 400-415.
- Tamusné Molnár Viktória (2015): A debreceni egyetemi elit és a művészetek (1914–1950). In: Kapusi Angéla, Ugrai János (szerk. 2015): Elitek nevelése és oktatása. Esetek és összefüggések a 18-20. században. Új Mandátum. Budapest. 162-174.
- Tar Károly (1986): Az ellenforradalmi rendszer művelődéspolitikája. In: Tokody Gyula (szerk. 1986): Debrecen története 4. kötet 1919-1944, Debrecen, 291-328.
- Tasi Miklós (2000): Alig ismert szoboszlói irodalmi és művészeti örökségünkől 2. Szoboszlai Mata János. Szókimondó. V. évf. 11. (LVIII. sz.) 13-14.
- Tasi Miklós (2007): Szoboszlai Mata János. Szókimondó. XI. évf. 12. (CXLI. sz.) 11-12.
- Tenorth, Heinz-Elmar (2001): Brezinka, Wolfgang (2000): Pädagogik in Österreich. Geschichte des Faches an den Universitäten von 18. bis zum Ende des 20. Jahrhunderts. Zeitschrift für Pädagogik 47 (2001) 4, S. 597-603.
- Thausing, Moritz (1884): Die Stellung der Kunstgeschichte als Wissenschaft (Aus einer Antrittsvorlesung an der Wiener Universität im October 1873). In: Thausing, Wiener Kunstbriefe S. 1-20.
- Tímár Lajos (1984): A debreceni értelmiség a két világháború között. In: Gazdag István (szerk. 1984): Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XI. Debrecen. 65-78.
- Tonk Sándor (1979): Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Tóth Béla (1976): A debreceni rézmetsző diákok. Magyar Helikon, Budapest.
- Tóth Béla (1986): A Debreceni Kollégium 1704. évi törvényei. In: Gazdag István (szerk. 1986): HBM-i Levéltár évkönyve XIII. Debrecen. 25-35.
- Tóth Béla (1988): A Kollégium története a XVIII. században. In: Barcza József (szerk. 1988): A Debreceni Református Kollégium története. MREZSI Sajtóosztálya, Budapest, 66-150.
- Török Béla (1999): Tankó Béla filozófiája – adalék a századelő magyar filozófiájához. Debrecen. Kézirat.
- Ugrai János (2005): Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése 1793-1830. PhD-értekezés. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/79211> letöltés: 2015. március 10.
- Ujfalussy József (1991): Nevét most kell újratanulnunk. HBN. jan. 10. Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Varga Domokos (1991): Száz éve született Karácsony Sándor. Képes Kálvin Kalendárium az 1991. évre. 168-171. Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Varga Lajos, Vonyó József (szerk. 2001): Tanulmányok Pécs történetéből 10-11-12. Pécs Története Alapítvány. Pécs.
- Varga Mátyás (2010): A Debreceni Nyári Egyetem alapítása (1927). In: Papp Imre, Angi János, Pallai László (szerk. 2010): Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadása. Debrecen, 387-396.

- Varga Mátyás (2014): A Debreceni Nyári Egyetem újraindításának körülményei 1947-ben. *Debreceni Szemle*. 2014/2. 103-114. http://szemle.unideb.hu/wordpress/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/540_2014-12-12.PDF letöltés: 2015. május 21.
- Varga Zoltán (1967): *A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914–1944*. Debrecen.
- Vargáné Nagy Anikó (2013): Jausz Béla a pedagógus professzor. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. DE BTK Humán Tudományok Doktori Iskola. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/177012/Vargane_Nagy_Aniko_Ertekezés-t.pdf?sequence=5&isAllowed=y letöltés: 2015. április 11.
- Vasady, Béla (1938): The four hundredth anniversary of Debrecen College. *The Hungarian Quarterly*. 1938. Autumn. Bp., The Society of the Hungarian Quarterly, 1-9.
- Vaskó László (1995): Mitrovics Gyula oktatáspolitikai és pedagógusképzési elképzelései. In: *Tanárképzésünk egykor és ma*. *Acta paedagogica Debrecina*. 94. szám. Db. 7-20. p.
- Vaskó László (é.n.): A felsőoktatás történetének áttekintése Debrecenben 1945-1980 között. 109-128. <http://www.hbml.archivportal.hu/data/files/144708975.pdf> letöltés: 2015. április 20.
- Ványi Lajosné (szerk. 1992): Karácsony Sándor emlékkiállítás. Karácsony Sándorról – Könyvek lapjain. In: Péter Imre (szerk. 1992): *A jövő pedagógusainak*. Karácsony Sándor Művelődési Társaság. Földes. 5-10. Karácsony Sándor Emlékkiállítás, Földes.
- Veress Géza (szerk. 1997): *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. Debrecen.
- Vincze Tamás (2004): Mitrovics Gyula. In: Brezsnaynszky László, Fenyő Imre (szerk. 2004): *A Debreceni Iskola*. *Acta Paedagogica Debrecina*. A Debreceni Egyetem Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékének Közleményei. Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék. Db. 26-34.
- Vincze Tamás (2007/a): Arcképvázlat Mitrovics Gyuláról. In: Brezsnaynszky László (szerk. 2007): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*. Gondolat, Bp. 89-103.
- Vincze Tamás (2007/b): Mitrovics Gyula egyetemi és egyetemen kívüli szerepvállalása, közéleti funkciói. In: Brezsnaynszky László (szerk. 2007): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*. Gondolat, Bp. 128-139.
- Vincze Tamás (2007/c): Mitrovics Gyula, az egyetemi professzor. In: Brezsnaynszky László (szerk. 2007): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*. Gondolat, Bp. 104-117.
- Vincze Tamás (2007/d): Mitrovics Gyula „műhelye” a Debreceni Egyetemen. In: Brezsnaynszky László (szerk. 2007): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*. Gondolat, Bp. 118-127.
- Vincze Tamás (2011): *Karrierutak és iskolateremtés a XX. század első felének magyar neveléstudományában*. Doktori (PhD) értekezés. DE BTK Humán Tudományok Doktori Iskolája. Debrecen. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/109275/Vincze%20Tam%C3%A1s%20doktori%20%C3%A9rtekez%C3%A9se-t.pdf?sequence=6&isAllowed=y> letöltés: 2015. március 15.
- Záborszkyne Balogh Réka (2005): Csenki Imre emlékkönyv. *Könyvismertető*. Rubato. 45. sz. május. 13-15.
- Zimándi P. István (1972): *Péterfy Jenő és kora*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Zoltai Lajos (1928): *A kálvinizmus és a művészet Debrecenben*. Debrecen.

10. ÁBRA- ÉS KÉPJEGYZÉK, TÁBLÁZATOK ÉS FORRÁSOK JEGYZÉKE

10.1. Ábrák jegyzéke

1. ábra: A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karán készült összes művészeti témájú hallgatói dolgozat műfajonként és tantárgyanként

Forrás: KLTE évkönyve, 1955. 1-168.

Szerk. Tamusné Molnár, 2015.

2. ábra: A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karán készült művészeti témájú tanári szakdolgozatok 1914-1949

Forrás: KLTE évkönyve, 1955. 1-168.

Szerk. Tamusné Molnár, 2015

3. ábra: A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karán készült művészeti témájú doktori értekezések 1914-1949

Forrás: KLTE évkönyve, 1955, 1-168. 1-168.

Szerk. Tamusné Molnár, 2015.

4. ábra: A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karán készült összes hallgatói dolgozat műfajonként 1914-1949

Forrás: KLTE évkönyve, 1955, 1-168.

Szerk. Tamusné Molnár, 2015.

5. ábra: A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karán készült összes hallgatói dolgozat műfajonként 1914-1949

Forrás: KLTE évkönyve, 1955, 1-168.

Szerk. Tamusné Molnár, 2015.

6. ábra: A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karán készült összes hallgatói dolgozat téma szerint 1914-1949

Forrás: KLTE évkönyve, 1955, 1-168.

Szerk. Tamusné Molnár, 2015.

7. ábra: Az értekezésben vizsgált egyetemi oktatók publikációi a Debreceni Szemlében

Forrás: Debreceni Szemle 1927-1944 repertórium, KLTE, 1979, 1-156.

Szerk. Tamusné Molnár, 2015.

10.2. Képek jegyzéke

1. kép: Tankó Béla

http://nevtudphd.unideb.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=52&Itemid=30

2. kép: Mitrovics Gyula (Dienes János festőművész alkotása)

http://nevtudphd.unideb.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=49&Itemid=30

3. kép: Karácsony Sándor

<http://www.vk-foldes.bibl.hu/nofrm/nofrmkskks.html>

4. kép: Mata János

<http://hegykozcsatar.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1185096>

5. kép: Karácsony Sándor (Mata János fametszete)

<http://www.vk-foldes.bibl.hu/nofrm/nofrmkskks.html>

6. kép: Lükő Gábor

<http://www.erdelyhon.hu/Fellepok36-LukoGabor.html>

7. kép: Láng Nándor

<http://classics.arts.unideb.hu/tortenete.html>

8. kép: Járdányi-Paulovics István

<http://classics.arts.unideb.hu/tortenete.html>

9. kép: Gáborjáni Szabó Kálmán (a festő- és grafikusművész önarcképei)

http://www.agt.bme.hu/balassi/Gaborjani_beszamolo.html

10. kép: Kádár Zoltán

<http://classics.arts.unideb.hu/tortenete.html>

11. kép: Hankiss János

http://media.lib.unideb.hu/hun/50_eves.php

12. kép: Csenki Imre

<http://www.zeneszalon.hu/wp/?p=2873>

13. kép: Kodály Zoltán és Csenki Imre

<http://puspokladanyanno.hu/csenki-jubileumi-kiallitas-es-emlekmusor/>

14. kép: Pukánszky Béla

<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/82294/058-2078.png?sequence=1&isAllowed=y>

15. kép: Berei Soó Rezső

<http://www.vasiszemle.hu/2003/04/kovacs.htm>

16. kép: Pap Károly

<http://www.haon.hu/debrecen/pap-karoly-professzor-eletmuve-uj-tanulsagokkal/2007231>

17. kép: Zsigmond Ferenc

http://www.kunhegyes.hu/kunhegyes/hires/zsigmond_ferenc.htm

18. kép: Juhász Géza

<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08162.htm>

19. kép: Koczogh Ákos

<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08162.htm>

10.3. Táblázatok jegyzéke

1. **táblázat: A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karán készült összes művészeti témájú dolgozat műfajonként és tantárgyanként (1914–1949)**
Forrás: KLTE évkönyve, 1955.
Szerk. Tamusné Molnár, 2015.
2. **táblázat: A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karának hallgatói által készített összes dolgozat 1914–1949**
Forrás: KLTE évkönyve, 1955, 1-168.
Szerk. Tamusné Molnár, 2015.
3. **táblázat: A Debreceni Szemle legtöbbet publikált szerzői**
Forrás: Debreceni Szemle 1927-1944 repertórium, 1979, KLTE, Debrecen, 1- 156.
Szerk. Tamusné Molnár, 2015.

ABSZTRAKT

A disszertáció fő célkitűzése a debreceni egyetem bölcsészkarának oktatóinak a tanári hivatása során végzett művészeti, művészetpártolói, valamint közéleti tevékenységének a feltárása, bemutatása és elemzése az egyetem történetének első periódusában. Az értekezés időkerete az egyetem bölcsészettudományi kara működésének kezdetétől a 2. világháborút követő új kari struktúra kialakulásáig tartó időszak. Dolgozatunk a debreceni egyetemi bölcsész tanárok és tanszékek, műhelyek, valamint a város értelmiségi köreinek jelentős művelődéstörténeti, kulturális ismeretterjesztési és művészetpártolói tevékenységének eddigi eredményeit gazdagítja.

A kutatás során kvalitatív módszerekkel dolgoztunk. Eszmetörténeti vizsgálatot folytattunk biografikus módszerekkel, olyan tényfeltáró kutatást, amely a vizsgált tanárok, professzorok és szervezetek művészeti munkásságának feltárását tűzte ki célul. A Debreceni Pedagógiai Iskola oktatóiból indultunk ki, s felismerve, hogy a bölcsészkaron még számos olyan tanár tanított, aki sokat alkotott és tevékenykedett a különböző művészeti ágakban, kibővítettük kutatásunkat a bölcsészkar egyéb tanszékeire, sőt az egyetem oktatási rendjén kívüli szervezetekre és rendezvényekre is. Dokumentum- és tartalomelemzés módszerével kutattuk továbbá műgyűjtő, műpártoló tevékenységüket és művészeti közéleti szerepvállalásukat. Összesen 18 bölcsész tanári életpályát elemeztünk a művészet elméleti és gyakorlati oldaláról közelítve.

A kutatás során a Debreceni Református Kollégium és a Debreceni Egyetem alapításának, történetének, működésének és kimagasló személyiségeinek megismeréséhez primer forrásként levéltári, kéziratbeli, illetve családtagok tulajdonában lévő személyes iratokat, rokoni, baráti és tanítványi visszaemlékezéseket, napilapok újságcikkeit, valamint egyetemi évkönyveket, jegyzőkönyveket használtunk. A részletesen tárgyalt bölcsész tanárokról, professzorokról próbáltuk a személyes hagyatékok fennmaradt iratait, illetve a kortárs tudóstársak, kollégák által írt kritikákat, recenziókat és jubileumi tanulmányokat elolvasni és feldolgozni. Így kaptunk adatokat, információkat régi tanítványoktól, családtagoktól, akikkel interjút is készítettünk vagy leveleztünk velük.

Az értekezés eredménye, hogy a bölcsész tanárok, professzorok a debreceni művészeti közélet vezető testületét, elitét alkották a vizsgált szervezetek tagjaiként, gyakran több társaságban is egyszerre. A feltárt tanári életpályák jellemzője, hogy szinte minden művészeti ággal kapcsolatot tartottak, de személyes kontaktusba nem mindegyikkel kerültek. Akár helyben éltek, akár más városból érkeztek is Debrecenbe, előbb-utóbb tagjai lettek a város értelmiségi

köreit tömörítő szervezeteknek. Aktív publicisztikai, tudományos-ismeretterjesztő előadói és műalkotásokat kiállító szerepvállalásuk fontos szerepet töltött be Debrecen kulturális életében, ami jelentős fejlesztő hatást gyakorolt a „maradandóság városára”, ahol a kortárs művészeti élet iránti érdeklődés erősen mérsékelt jellegű volt. Ennek következtében a helyi művészeknek nagyon meg kellett küzdeniük az elismerésért és a megélhetésért egyaránt.

Alapvetően a debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi karának tanszékein 1914 és 1949 között tanító professzorok és tanárok művészeti-alkotó, művészetelméleti-oktató és művészettámogató-pártoló tevékenységének jelentőségéről adunk számot a disszertációban. Végző soron annak bemutatására vállalkoztunk, hogy milyen sokrétű művészeti tevékenységet folytattak a 20. század első felében a debreceni egyetem bölcsészettudományi karának oktatói tudományos feladatvégzésük mellett.

ABSTRACT

The major goal of the study is to explore, present and analyze artistic, art patronal and public activities of lecturers at the Humanities Faculty of the University of Debrecen as part of their instruction during the first period of the history of the university. The time frame of the thesis spans from the establishment of the humanities faculty of the university to the formation of the new faculty structure following the 2nd World War. The dissertation contributes to the enrichment of results so far unexplored or partially explored about significant cultural – historical, cultural educational, and art patronal activities of lecturers, departments, workshops of the Humanities Faculty of the University of Debrecen and those of the city’s intellectual circles.

Research was carried out with qualitative methods. Biographic methods supported research in intellectual history, a research that was aimed at exploring the artistic oeuvre of lecturers, professors and organizations under study. Starting with lecturers of the Debrecen Pedagogical School, and recognising that several teachers acting and creating in different fields of art were working at the Faculty of Humanities, research was expanded onto other departments, as well as onto extracurricular organizations and events of the university. Through document and content analysis their art collector, and art patronal activities, also their role in the public and artistic life of the city were researched. Altogether eighteen careers of humanities educators were analysed from a practical point of view.

All through the research personal documents of the families, records from archives, memories from relatives, friends and pupils, newspaper articles, university yearbooks and memoranda were used as primer sources to explore the founding, history, operation and

outstanding personalities of the Reformed College of Debrecen and of the University of Debrecen. About the teachers and professors discussed in detail documents from personal legacy, as well as criticism, reviews and jubilee studies written by fellow scientists and colleagues were read and processed. This way information and data were gained from former pupils and family who were interviewed or corresponded with.

The results of the dissertation include that teachers and professors of the humanities, – members of several different companies at the same time –, provided the leading body of Debrecen's public life, and as its integral part, the leaders or elite of the art scene in the city. This community held deep friendships as well as considerable professional disagreement. We pointed to extra curricular artistic, cultural, or educational events at the university, where the educators in question could present the wide range of their activities and could get more widely known. The teaching careers examined in this research are all characterized by having contact with almost all forms of art, but maintaining personal contact only with some of them. In Debrecen interest towards contemporary forms of art was rather moderate, which resulted in local artists having to fight hard for recognition and for living as well.

An interesting relationship was pointed out: whether these teachers were locals or newcomers, after their arrival in Debrecen they sooner or later became members of organizations bringing together the city's intellectual circles. Their active participation in bringing journalistic, scientific-educational pieces to life, their performances and artwork played an important role in the cultural life of Debrecen, which brought about a significant effect on the “City of Immutability”.

11. FÜGGELÉK

11.1. Táblázatok

I. táblázat: a Debreceni Pedagógiai Iskola professzorainak életútja összefoglalva

	TANKÓ BÉLA (1876-1946)	MITROVICS GYULA (1871-1965)	KARÁCSONY SÁNDOR (1891-1952)
CSALÁDI HÁTTÉR	<i>református lelkész apa</i>	<i>református lelkész apa</i>	<i>református lelkész anyai nagyapa</i>
ISKOLÁK	<i>gimnázium: Szászvár; lelkészképzés Nagyenyed; bölcsész: Kolozsvár, Edinburgh</i>	<i>gimnázium Sárospatak egyetem: Budapest, Bécs, Berlin</i>	<i>református kollégium földesi partikulája, majd Db, egyetem: Budapest, Genf, München, Bécs</i>
MESTEREK	<i>Böhm Károly, Schneller István</i>	<i>Paul Barth, Harald Höffding</i>	<i>Fináczy Ernő, Mitrovics Gyula, Tankó Béla</i>
PÁLYAKEZDÉS	<i>gimnáziumi tanár: Szászvár magántanár: Kolozsvár</i>	<i>református kollégium: Sárospatak, Debrecen magántanár: Debrecen</i>	<i>katonai képzés; tanügy magántanár: Debrecen</i>
ÉLETMŰ CSÚCSA	<i>filozófia-professzor és rektor Debrecen</i>	<i>pedagógia- professzor és rektor: Debrecen esztétikai közélet</i>	<i>pedagógia-professzor: Debrecen szakmai közélet, ifjúsági mozgalmak</i>
FŐMŰ(VEK)	<i>„Lélektan és logika” (1928) „A világnézet kérdése és más tanulmányok” (1932) /”Vallás és művészet”/</i>	<i>„Az esztétikai irodalom története” (1928) ”A neveléstudomány alpvonalai” (1933) „ A műalkotás szemlélete” (1940)</i>	<i>„A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja” „Magyar nyelvtan társaslélektani alapon” „A magyarok istene”-vallásos nevelés</i>
VILÁGNÉZET	<i>„neokantiánus” Erdélyi Iskola</i>	<i>„nemzeti konzervatív” Kant, Spencer, Wundt</i>	<i>„társas-közösségi”; Alexander Bernát, Paul Hermann, Charles Bally</i>
VALLÁS	<i>protestáns</i>	<i>protestáns</i>	<i>protestáns</i>
MŰVÉSZET	<i>„tisztaszívű”; „játék” legszellemibb: a zene</i>	<i>„a differenciáltság legmagasabb foka” „az ember legteljesebb tükröződése” legtisztább: a zene</i>	<i>társasérzelem, jelképrendszer; elsősorban irodalom, költészet</i>
ESZTÉTIKA- PEDAGÓGIA	<i>tartalom-forma, vallás-művészet, művészi szemlélet</i>	<i>„tisztá humanitás” esztéta-pedagógus</i>	<i>„alexandrizmus” társaslélektan</i>

Forrás: Brezsnýánszky (2007, szerk.): A „Debreceni Iskola” neveléstudománytörténeti vázlata. Gondolat. Budapest. Szerk.: Tamusné Molnár, 2008.

II. táblázat: A debreceni tudományegyetem művészeti tevékenységet is végző bölcsészkar tanárainak összesítő táblázata 1914–1949

NÉV	ELŐZŐ MUNKAHELY	TANSZÉK	KEZDÉS	BEFEJEZÉS	TÁRGYAK
LÁNG NÁNDOR (1871-1952)	a Debreceni Református Kollégium Bölcsészeti Akadémiája	Görög-latin Philológiai Szeminárium (I. és II. Klasszika-filológiai Tanszék, Latin Tanszék) (Görög-latin filológiai szeminárium)	1914	1932 (nyugalomba vonult)	Római provinciális művészet, Válogatott antik műemlékek magyarázata, Cicero kora, Augustus kora, A császárság kora, Cicero, Horatius, Ovidius, Tibullus olvasása, Archeológiai szeminárium
TANKÓ BÉLA (1876-1946)	a Debreceni Református Kollégium Bölcsészeti Akadémiája	Bölcsészeti Szeminárium (Filozófia Tanszék)	1914	1946 (elhunyt)	Esztétika, Logika, Lélektan, Az erkölcs filozófiája, A Sokrates előtti filozófia, Platon és Aristoteles, A hellenisztikus kor filozófiája, A középkori filozófia, Az újkori filozófia, Kant, A XIX. század filozófiája, A modern metafizika, A reneszánsz festészete, A zeneesztétika főkérdései, A komikum, Az igazság fogalma, Egyén és tömeg, Descartes, Nietzsche, Böhm Károly, Szemináriumi gyakorlatok.
PAP KÁROLY (1897-1945)	a Debreceni Református Kollégium Bölcsészeti Akadémiája	Magyar Irodalomtörténeti Szeminárium	1914	1942 (nyugalomba vonult, 1945-ig, haláláig helyettesített)	A régi magyar irodalom története 1526-ig, A protestáns kor irodalma, A katolikus visszahatás kora, A nemzetietlen kor irodalma, A felújulás korának irodalma, A reformkor irodalma, Irodalmunk története a szabadságharc bukásától Arany haláláig (vagy néha) a század végéig), Csokonai, Kazinczy, Kölcsey, Petőfi, Madách, Tompa, A Toldi-trilógia, A legfájdalmasabb hangok a magyar költészetben, Irodalomtörténeti gyakorlatok.

NÉV	ELŐZŐ MUNKAHELY	TANSZÉK	KEZDÉS	BEFEJEZÉS	TÁRGYAK
HANKISS JÁNOS (1893-1959)	állami főreáliskola (Eger)	Germán Philológiai Szeminárium (Germán filológiai szeminárium) Román filológiai szeminárium Francia intézet és román filológiai szeminárium Román Nyelvek és Irodalmak Tanszéke Népművelési kutató intézet ig.	1916	1949 után is tanított (1949: eltávolították, majd spanyol nyelvi lektor, később nyugalmazott egyetemi tanár, külső előadó volt, 1959-ben elhunyt)	A francia regény/dráma/vígjáték a XVIII/XIX. században, A francia regény fejlődése, Francia történeti hangtan/alaktan/jelentéstan/mondattan román összehasonlító alapon, Molière, Voltaire, Alfred de Musset, Francia verstan, Ófrancia szövegek olvasása, Az egyetemes irodalom a szabadművelődésben, Szemináriumi gyakorlatok.
MITROVICS GYULA (1871-1965)	a Debreceni Református Kollégium könyvtára (igazgató)	Neveléstudományi Szeminárium (Pedagógia Tanszék) művészettörténet szakelőadó	1917	1941 (nyugalomba vonult, 1942-ig helyettesített)	Az értelmi nevelés, Az érzelmi nevelés, Az akarat nevelése, Nemzetnevelés, A neveléstudomány bölceleti alapjai, A görögök, a rómaiak, a középkor, a reformáció kora, Az újkor neveléstörténete, A németalföldi nagy mesterek, Az olasz reneszánsz építészet, Szemináriumi gyakorlatok, Lélektani kísérletek, Pszichológiai gyakorlatok (sic!).
ZSIGMOND FERENC (1883-1949)	a Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma	Magyar Irodalomtörténeti Szeminárium	1923	1934 (nyugalomba vonult)	Jókai, Herczeg, Móricz; Az Ady-kérdés, Az orosz irodalom magyarra gyakorolt hatása.

NÉV	ELŐZŐ MUNKAHELY	TANSZÉK	KEZDÉS	BEFEJEZÉS	TÁRGYAK
Berei SOÓ REZSŐ (1903-1980)	Magyar Biológiai Kutatóintézet Tihany	Növénytani Intézet Botanikus kert ig.	1930	1949 után is tanított (1940-1944-ig kolozsvári egyetemi tanár, 1945-1955-ig tanszékvezető újra Debrecenben)	Általános növénytan, Növényrendszertan szemináriummal, Növényélettan és Növényföldrajz, Haladottak foglalkozása.
KARÁCSONY SÁNDOR (1891-1952)	Zrínyi Miklós Főgimnázium (Budapest)	Neveléstudományi Szeminárium Társas-lélektani intézet ig. Népművelési kutatóintézet ig.	1934	1949 után is tanított (1950: kényszernyugdíjazták)	Pedagógia és filozófia, A tanítás problémái, Didaktika, neveléstörténeti témák, pl. Herbart, Pestalozzi, Comenius, Rousseau, Apáczai Csere János, A tanárképzés reformja, Az egyetem és az akadémia reformja, Cserkészlet, Pedagógiai enciklopédia, Az esztétika problémája.
MATA JÁNOS (1907-1944)	Városi Levéltár	Román Philológiai Szeminárium	1940	1944 (elhunyt)	Román nyelv kezdőknek, haladóknak, Eminescu műveinek olvasása.

NÉV	ELŐZŐ MUNKAHELY	TANSZÉK	KEZDÉS	BEFEJEZÉS	TÁRGYAK
JÁRDÁNYI-PAULOVICS ISTVÁN (1892-1952)	a pécsi egyetem ókortörténeti és klasszika-archeológiai tanszéke	Ókortörténeti Tanszék és Régészeti Intézet Kelet-európai történeti intézet ig.	1940	1949 után is tanított (1952: elhunyt)	Görög történelem és művészet, Római történelem és művészet, A pannoniai és daciai határvédelem, Róma város topográfiája, A Pontus-vidék az ókorban, Görög-római szobrászat, Az európai építőstílusok kialakulása, A reneszánsz képzőművészete, A cinquecento művészete, Az olasz cinquecento festészete és szobrászata, A reneszánsz és barokk művészete, Francia festészet a XVI. századtól, Az ókori Kelet és Görögország története és művészete, Acquincum emlékei, Caludia Savaria, Germán-alakok Pannóniában, Róma története és emlékei, Régészeti és művészettörténeti gyakorlatok.
PUKÁNSZKY BÉLA (1895-1950)	budapesti egyetemi címzetes nyilvános rendkívüli tanár, tanügyi főtanácsos	Germán Philológiai Szeminárium – Német Intézet (Germán filológiai szeminárium és német intézet) ig. Olasz intézet mb. ig.	1941	1949 (betegség, 1950: elhunyt)	A német irodalomtörténet áttekintése (I. Középkor, II. A reformáció kora, III. A barokk költészet, IV. A felvilágosodás, V. Az irracionálisizmus, VI. A klasszicizmus, VII. A romantika, VIII. Realizmus, IX. A XIX. század második fele), Történeti német nyelvtan, Rainer Maria Rilke, Gerhart Hauptmann, Thomas Mann, A német impresszionizmus és szimbolizmus, A mai német irodalom főirányai, Német szemináriumi gyakorlatok.

NÉV	ELŐZŐ MUNKAHELY	TANSZÉK	KEZDÉS	BEFEJEZÉS	TÁRGYAK
GERLÓTEI (GÄRTNER) JENŐ (1908-n.a.)	kisvárdai gimnázium	Román Philológiai Szeminárium- Francia Intézet (Francia intézet és román filológiai szeminárium)	1943	nincs adat	Az irodalom és a képzőművészet kapcsolatainak kutatása, Az irodalom kapcsolatai a képzőművészettel: Hugo és Baudlaire példáján bemutatva, Valéry irodalomtörténeti ösztönzései, Valéry ösztönzései az irodalomtudomány számára, Külföldi hatások és nemzeti felszabadulás (a francia, belga és magyar irodalom és képzőművészet példáin szemléltetve).
LÜKŐ GÁBOR (1909-2001)	Déri Múzeum	Pedagógia Tanszék- magántanár (Román filológiai szeminárium és francia intézet- lektor	1945	1949 után is tanított (1950: Karácsony kényszernyugdíjazása miatti távozás)	Az anyanyelvi nevelés és a magyar népnyelv, Irodalmi nevelésünk alapjai a népköltészetben, Az irodalmi nevelés folklorisztikus alapjai, Zenei anyanyelvünk nevelése, A magyar népdalok tanításának problémája az egyetemes zenei nevelés megalapozása szempontjából, Képzőművészeti nevelésünk alapvetése a magyar folklór elemeinek tudatosításával. Román folklór.
JUHÁSZ GÉZA (1894–1968)	Dóczy Gimnázium (Debrecen), tankerületi főigazgató	Magyar irodalomtörténeti szeminárium ig.	1945	1949 után is tanított (1964: nyugalomba vonult)	A magyar reneszánsz, A magyar barokk, A magyar rokokó (irodalom), Móricz, Babits, Tamási Áron, Németh László, József Attila, Kosztolányi Dezső művészete, szemináriumok kezdők és haladók számára.

NÉV	ELŐZŐ MUNKAHELY	TANSZÉK	KEZDÉS	BEFEJEZÉS	TÁRGYAK
KOCZOGH ÁKOS (1915-1986)	a debreceni gyakorlógimnázium	Magyar Irodalomtörténeti Tanszék Germán nyelvek és irodalmak tanszéke	1947	1949 után is tanított (1957: Budapestre költözött)	Jelkép, stílus és mű, Nyelv és stílus, Ady Endre.
KÁDÁR ZOLTÁN (1915-2003)	Iparművészeti Iskola (Budapest)	Régészeti Intézet	1947	1949 után is tanított (1959: eltávozott)	A római művészet eredete és itáliai előzményei, Korarómai társadalom és művészet, Etruszk művészet, Németalföldi művészet, Az újkor művészeti irányai, Eurázsiai állatszimbolika (Az antik, a népvándorláskori és a középkori jelképrendszerek kapcsolatai).
CSENKI IMRE (1912-1988)	A DRK tanítóképzője	Régészeti Intézet	1946	1949 után is tanított (1950: Budapestre költözött)	Énekkari művelődés, Bartók Béla, Zenetörténet, Magyar népzene.
GÁBORJÁNI SZABÓ KÁLMÁN (1897-1955)	A DRK gimnáziuma	Régészeti Intézet	1944	1945 (helyettesített)	Stílusok ismertetése korok szerint, Modern művészet, A XIX-XX. század művészeti törekvései.

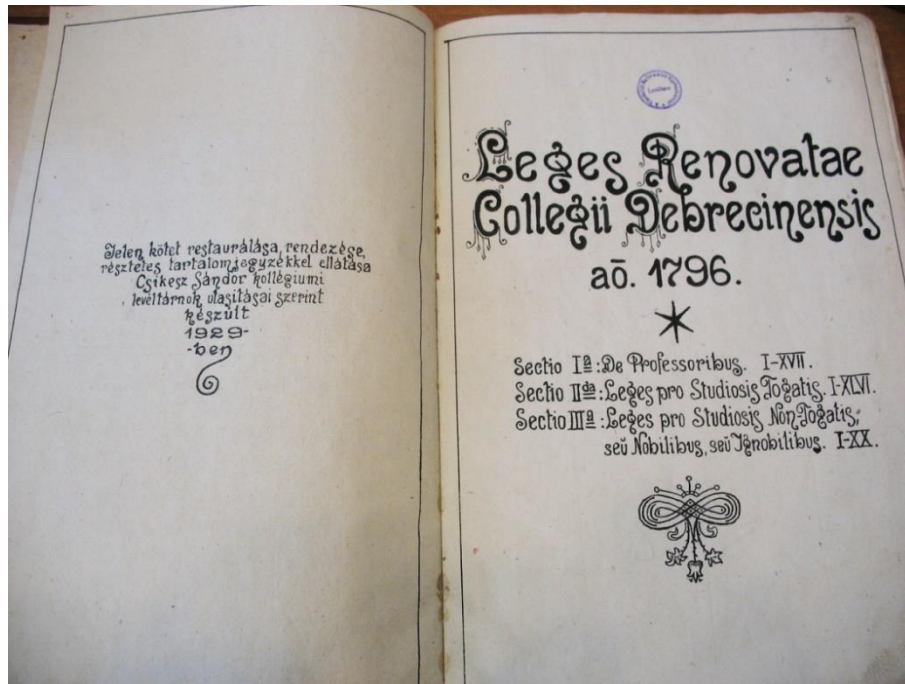
Forrás: A debreceni tudományegyetem tanrendjei 1914–1949.

Mudrák József (2012/a): A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története (1914–1949). Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.

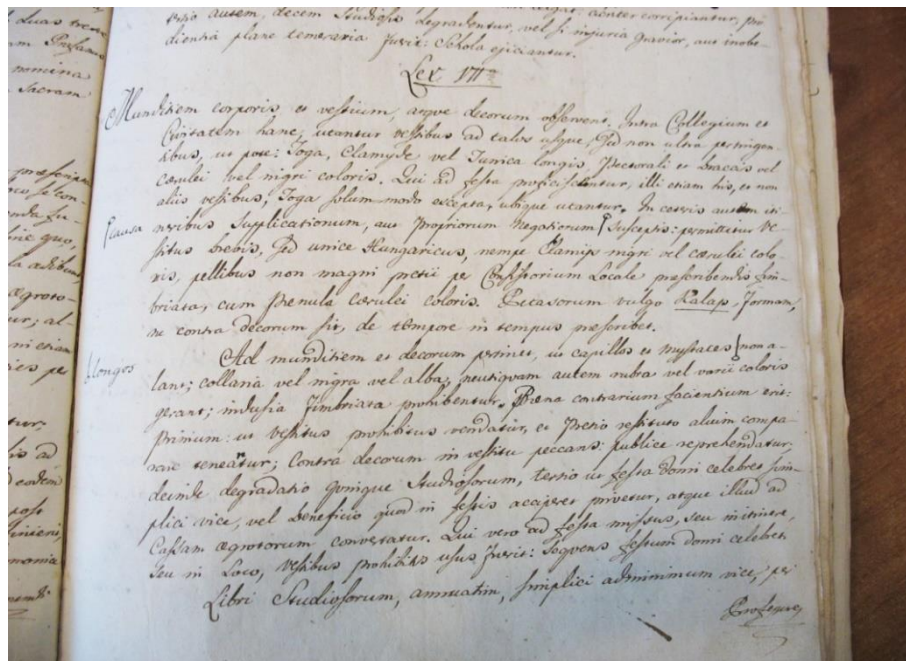
Szerk.: Tamusné Molnár, 2015.

11.2. A Debreceni Református Kollégium dokumentumai

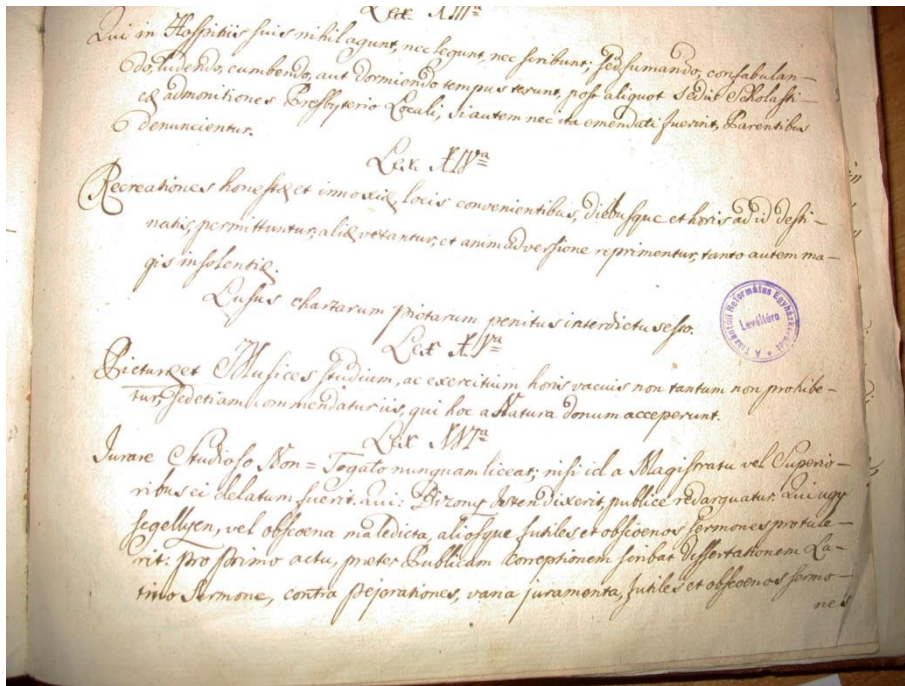
1. A Debreceni Református Kollégium törvényei

Az 1792. évi törvény kiegészített, 1796. évi változata

A publicusokról, az ún. „non-togati” tanulókról rendelkező III. szakasz részlete

A festést és zenélést ajánló, latin nyelvű XV. „lex”

Forrás: TtREL (Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára) II. 26. a. 4.

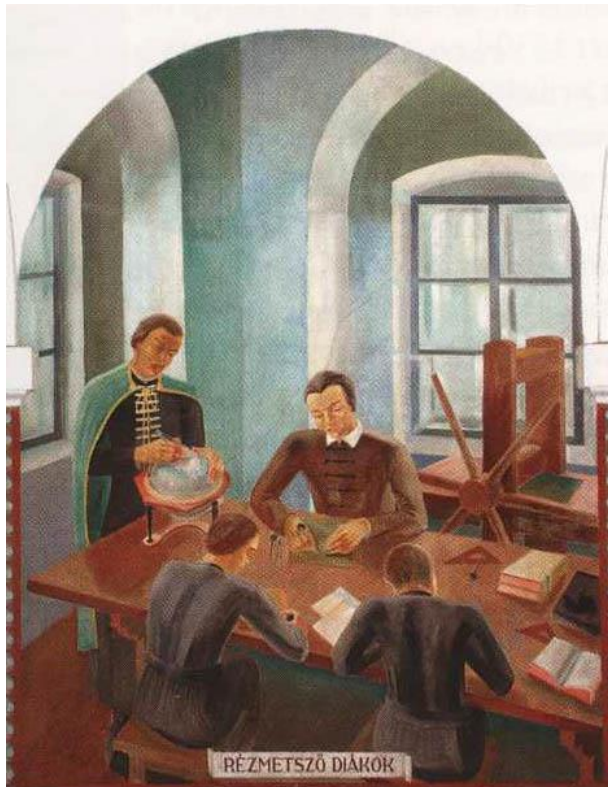
„ A festésnek és a zenének üres órákon való tanulása és gyakorlása nemcsak hogy ne tiltassék, de ajánltassék is azoknak, akik a természettől ilyen ajándékot nyertek.”

2. Gáborjáni Szabó Kálmán freskói a Debreceni Református Kollégiumban

Az első Kántus

Rézmetsző diákok

Forrás: Gáborjáni Szabó Botond (1997, szerk.): A Debreceni Református Kollégium és Nagytemplom. Db. 6, 24.

3. A Debreceni Református Kollégium egykori professzorai

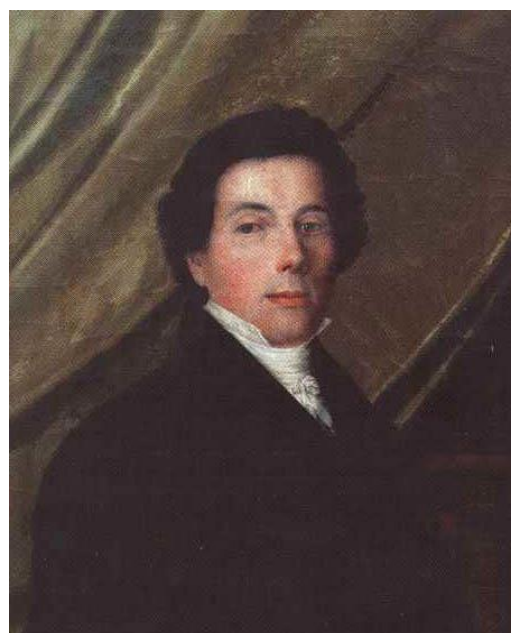
Sárvány Pál (1765-1846)

Budai Ézsaiás (1766-1841)

Péczely József (1784-1849)

Kerekes Ferenc (1784-1850)

Forrás: Győri L. János (2006): „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek...világosító lámpása”. A Debreceni Református Kollégium története. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen. 152-154.

4. A Debreceni Református Kollégium épülete

Forrás: Brezsnýánszky (2007, szerk.): A „Debreceni Iskola” neveléstudománytörténeti vázlata. Gondolat, Bp. 419.

5. A kollégium akadémiai tanári kara 1913-ban

Forrás: Brezsnýánszky (2007, szerk.): A „Debreceni Iskola” neveléstudománytörténeti vázlata. Gondolat, Bp. 419.

11.3. A debreceni tudományegyetem dokumentumai

1. A Debreceni Tudományegyetem főépülete

Forrás: Brezsnaynszky (2007, szerk.): A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Gondolat, Bp. 421.

2. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának első professzori kara 1914. (Farkas Ádám szobrászművész alkotása)

Forrás: Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára. Tankó Attila (id. Tankó Béla unokája) ajándéka.

3. Tankó Béla professzorról írt (gúny)vers

GULYÁS PÁL: Actor philosophiae

Apja csángó, anyja mongol,
töri a szót, mint egy angol,
gargarizál és habar,
sógora a zűrzavar.
Torkát ritkán éri szellő,
védi egy csokornyakkendő,
valami pettyes izé...
Actor philosophiae!
Ha lassít is, ő bevágtat,
kanyarítja a csodákat,
egy csoda, egy kaviár,
kész a bűvös kártyavár.
Mindig mély, bűgő a hangja,
mint egy sóvár búbosbanka,
száműzött és hontalan,
zsakettje és kontya van.
Öccse Fichte, bátyja Plátón,
az írása ákombákom,
homlokán van egy dudor,
benne a kanti Szigor.
Ért ő képhez és zenéhez,
ért ő a permetezéshez,
vesz öt deka gálicot
és tíz deka Leibnitzot.
Kedvenc étele a bodza,
a felhőket is lehozza,
itt szalad és ott szalad,
madara a pittypalatty.
Rectora a költészetnek,
doktora a bölcsészetnek,
nadrágja csíkkal tele,
esztétika a baktere.
Megvet ő pengét, menyecskét,
asszonya a Kötelesség,
megfojtaná a zsidót és az intuíciót.
Néz kevélyen, mint egy bika,
szeme gyémánt logika,
gomblyukában egy pipacs,
próféta ő és ripacs.

- 1935 -

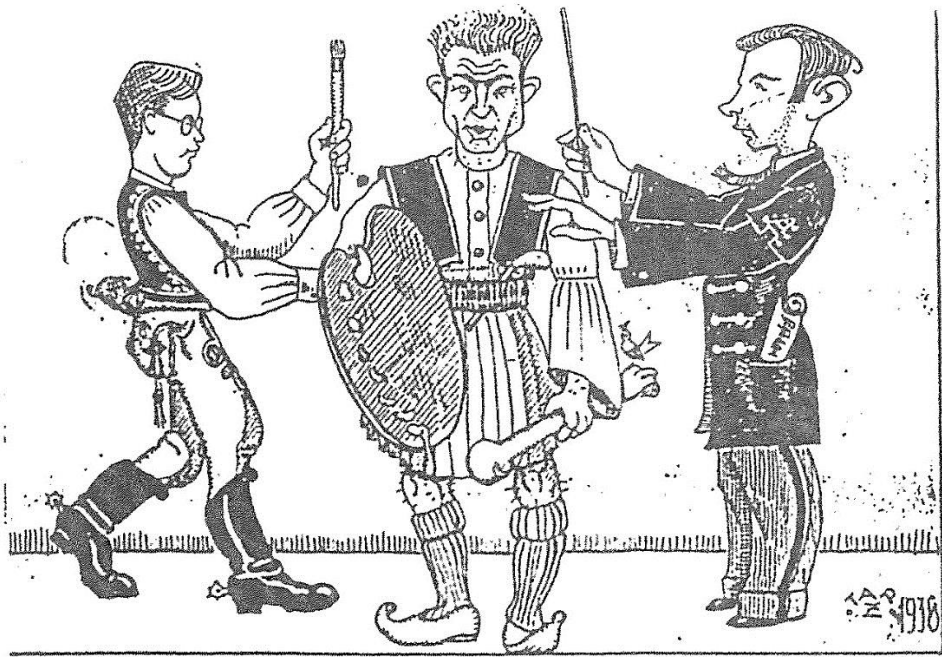
Forrás: Tankó Béla-hagyaték.

7. Csenki Imre arcképe
(rajzolta Tar Zoltán)

Forrás: Gajdics Sándor (1992): „Örömet intő két kéz”. Debreceni Kollégiumi Kórus. Csenki Imre. A Debreceni Református Kollégium Baráti Köre. Debrecen. 19.

8. Tar Zoltán és Csenki Imre (köztük Cercem Celo albán állatorvostan-hallgató)
(rajzolta: Tar Zoltán)

Forrás: Gajdics Sándor (1992): „Örömet intő két kéz”. Debreceni Kollégiumi Kórus. Csenki Imre. A Debreceni Református Kollégium Baráti Köre. Debrecen. 19.

9. Pukánszky Béla bevezető előadásának kézírata az Ady Társaság egyik bérleti hangversenye előtt, 1947

MS 29/44

művészeink ma este magyar műdalokkal és daljáték-részekkel kedveskednek közönségünknek. Felérésben a mai magyar zene legnagyobb melódikus tehetségének, Kodály Zoltánnak az alkotásai; de a nem tőle való dalok is többé-kevésbé az ő szellemét ~~arányosan~~ ^{szellemét} ~~izleléses, finom nagyjegű kompozíciók.~~ ^{izleléses, finom nagyjegű kompozíciók.} Ha nem is ~~szellemét~~ ^{szellemét} öket egyenlő mértékben a magunkéinak, meg kell becsülnünk őket, nemcsak mint magyar szerzők műveit, nemcsak azért, mert részben népi szöveget, részben legjobb költőink - Csokonai Vitéz, és más sok - szavait öntik zenei formába, hanem azért is, mert a európai népek zeneművészeti versenyében is becsülettel megállják helyüket. Úgy érzem, hogy megbecsülésünknek ali adhatunk méltóbb kifejezést mint azzal, ha a multhoz fordulunk tanításért: megpróbálunk rávilágítani a 19. századi magyar zenetörténet néhány mozzanatára, remélve, hogy ebből a háttérből világosabban kidomborodik mindaz, ami a ma előadásra kerülő művekben igazán értékelő, igazán magyar.

A magasabb igényű magyar zeneművészet a nemzeti reformmozgalom lendületétől hajtva alakul ki, s ez természetesen az elé a feladat elé állítja zeneművészeinket, hogy magyar zenét teremtsenek. Amde a "magyar zene" fogalmának értelmezése igen sokféle volt. Akadtak alkotó zene-

MS 29/44

Csütörtökön, 1947 április hó 17-én este 7 órakor
A ZENEISKOLA HANGVERSENYTERMÉBEN

AZ

ADY TÁRSASÁG

XVI. BÉRLETI HANGVERSENYE
MAGYAR-SZOVJET EST

Közreműködnek: U. MANDY MARGIT, GALÁNFFY LAJOS, SZENDY TIHAMÉR és Dr. HAHN GYÖRGY
Zongorán kísér: Dr. ÚJFALUSSY JÓZSEF
Bevezető előadást tart: Dr. PUKÁNSZKY BÉLA

Műsor:

1. KODÁLY: Molnár Anna
Csillagom révézem
Az hol én elmenyek
Ludaim, ludaim

2. KODÁLY: Arva madár
Akkor szép az erdő
Szőlőhegyen keresztül
Előadja: U. Mándy Margit
Zongorán kísér: Dr. Újfalussy József

— SZÜNET —

3. SOSZTAKOVICS: Zongorahármas
Andante — Più mosso
Allegro mollo
Largo
Allegretto
Előadja: Galánffy Lajos
Szendy Tihamér
Dr. Hahn György

MŰSOR ÁRA 40 FILLÉR

Városi nyomatda, Debrecen, 1947—798.

Forrás: Pukánszky Béla bevezető zenetörténeti előadásai az Ady Társaság hangversenyei előtt. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi és Természettudományi Kézirattári Különgyűjteménye Ms. 29/44.

13. Gerlótei Jenő tanulmánya Senyei Oláh Istvánnak ajánlva, 1948

Jenő Oláh Istvánnak
nagybecsüléssel és szeretettel
1948. VIII. 3. Szarvas.

A feszítőerő a művészetben.

Broder Christiansen: Die Kunst c. művével kapcsolatban. Felsen -
Verlag, Buchenbach i. Br. 1930.

Christiansen a művészetet az ösztönélet látszatának, óvatosabban egy analogonjának tekinti 1909-ben kiadott Philosophie der Kunst-jában, mivel megítélése szerint a feszülések és megnyugvások váltakozása csakugy lényegi jegye a művészetnek mint az ösztönéletnek. Tétele a várakozás felkeltése után gondolkodóba kell, hogy ejtse a világ és a művészet szabad és átfogó szellemű, elfogulatlan szemlézőjét, mivel az ösztönélet lefolyását a bizonyos fokú állandó változáson s indítékok és élmények egyszeri benyomásán túl a feszülések sokkal differenciáltabb megnyilatkozása jellemzi, mint amelyet a fogalompár: feszülés- megnyugvás megközelíthet, -annál is inkább, mert a legkülönbözőbb feszülések kulminálásával beálló megnyugvás is az előzményétől különböző s már és még nem kitörő feszüléstől vibrál, miért is a megélőt époló egészében átjáró élmény, mint az előbbi feszülés, -másképp gondolkodóba ejt a tétel, mely csak az ösztönülethez hasonlítja a művészetet és a feszülésszempontra a művészet különböző megnyilatkozási területein való egyöntetű alkalmazását igéri. Christiansen sem 1909 előtt, sem a huszas évek végén, mikor a feszülés gondolatát új rendszerének alapjává tette, nem látta gondolatmenetének felvázolt és más alapvető hibáit: szemlélete nem volt eléggé eleven és problémakutató, hogy meglássa fogyatékoságait és idegen alkotóelemeinek önálló lehetőségét, így mindenképp a schopenhaueri indítás tágitásra, sőt áttörésre váró korlátait, mert a feszülés szempontjával meg lehet a művészet értékkadó lényegét, valamint létrejöttét és hatását közelíteni, ki lehet alakítani egy életerős, felfedező világkép elméleti rendszeres vetületét, - de nemcsak az ösztönülethez vagy, mint új művében tette Schopenhauerre hivatkozással: az élethez általában, hanem a világhoz kellett volna a művészetet eleven, szinte a mozgásbanlevés látszatát keltő hatásért hasonlítani. Nem kellett volna álszemléletű, hanem a valóságos és megismerhető

Forrás: Gerlótei Jenő: A feszítőerő a művészetben. Broder Christiansen: Die Kunst című művével kapcsolatban. Felsen-Verlag, Buchenbach i. Br. 1930.

(„Senyei Oláh Istvánnak nagybecsüléssel és szeretettel”).

1948. VIII. 3. kézirat. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi és Természettudományi Kézirattára, Ms 80/260.

14. Művészeti témában készült egyetemi bölcsész hallgatói dolgozatok
(1914–1949)

Pályamunkák

magyar irodalom

1. Hegyi Tibor: Debrecen színházának története a legrégebbi időktől a kiegyezésig (1936)
2. Szilágyi Béla: A debreceni színészet és színház története 1798-1880 (1936)

francia nyelv és irodalom

1. Berkovics József: Debrecen szellemi élete és a francia ösztönzések (1933)

Szakdolgozatok

magyar irodalom (zárójelben feltüntetve a bíráló professzor neve)

1. Hoffmann Angyal: A szerzetesrendek magyar nyelvű iskoladrámái a XVIII. században (Pap Károly, 1933)
2. Rácz István: A debreceni Csokonai Kör története, a hazai irodalmi társaságok keretén belül (Pap Károly, 1934)
3. Hegyi Tibor: A debreceni színészet története 1867-ig (Pap Károly, 1936)
4. Szilágyi Béla: A debreceni színészet és színház története 1798-1880 (Pap Károly, 1936)
5. Kádár Tihamér: A magyar társadalom nevezetesebb típusai a színpadon (Pap Károly, 1937)
6. Balogh Jolán: Írók és művészek regényes életrajza századunk irodalmában (Pap Károly, 1938)
7. Asztalos Sándor: Az irodalom és a képzőművészet határkérdései. (Adalékok a stilisztikai szemléletesség kérdéséhez) (Pap Károly, 1942)

francia nyelv és irodalom

1. Tihanyi Vera: Le drame français au théâtre hongrois de 1837 à 1847. (Az 1837 és 1847 között magyar színházakban bemutatott francia drámák (Hankiss János, 1928)
2. Antal Ida: Les opérettes françaises représentées au XIXe siècle à Vienne et en Hongrie (A francia operettek a XIX. században, különös tekintettel a Bécsben és Magyarországon előadottakra) (Hankiss János, 1929)
3. Berky Ilona: Les opéras français représentés à Vienne (1800-1870) (A Bécsben bemutatott francia operák (1800-1870) (Hankiss János, 1929)
4. Berkovits József: La vie intellectuelle de Debrecen et les inspirations françaises (Debrecen szellemi élete és a francia ösztönzések) (Hankiss János, 1933)
5. Rácz István: Les relations entre Debrecen et la France de 1800 jusqu'à 1870 (Francia vonatkozások Debrecenben 1800-tól 1870-ig) (Hankiss János, 1934)
6. Vándor (Weissenstein) Ferenc: Le théâtre français en Hongrie de 1900 à 1930 (A francia színjátszás Magyarországon 1900 és 1930 között) (Hankiss János, 1935)
7. Hernádi (Heé) Lajos: Des pièces de théâtre françaises sur la scène de Debrecen à partir de 1880 jusqu'à 1935 (A debreceni színházi világot befolyásoló francia darabok 1880 és 1935 között) (Hankiss János, 1936)
8. Kovács Emma: Berlioz et la littérature (Berlioz és az irodalom) (Hankiss János, 1936)
9. Szilágyi Béla: Pièces de théâtre françaises sur la scène de Debrecen dès origines jusqu'à 1880 (A Debrecenben bemutatott francia darabok a kezdetektől 1880-ig) (Hankiss János, 1936)
10. Balogh Etelka: Le livret de l'opéra romantique français (A francia romantikus librettók) (Hankiss János, 1938)
11. Papp Béla: Le Mémoires de Berlioz (Berlioz emlékirata) (Hankiss János, 1940)
12. Szulyovszky Kázmér János: L'esthétique de Flaubert (Flaubert esztétikája) (Hankiss János, 1943)

latin nyelv és irodalom

1. Kónya József: Művelődéstörténeti vonatkozások ifjabb Plinius leveleiben (Láng Nándor, 1928)
2. Belfy Sarolta: Cicero és a művészet (A De signis alapján) (Láng Nándor, 1936)
3. Szabó Magda: De medicaminibus faciei apud Romanos usitatis (A római szépségápolás) (Darkó Jenő, 1939)
4. Felker Gyula: A római zene (Bessenyei Lajos, 1939)

olasz nyelv és irodalom

1. Répásy Ottilia: Il teatro del Manzoni (Manzoni színháza) (Gaetano Trombatore, 1943)

művészettörténet

1. Ambrus Ilona: Az empire és a debreceni Nagytemplom (Láng Nándor, 1929)
2. Szabó Erzsébet: A barokk és a debreceni Szent Anna-templom (Láng Nándor, 1929)
3. Pusztay Rózsa: A női alak ábrázolásának problémái és fejlődése a görög szobrászatban (Láng Nándor, 1931)
4. Szitha Éva: A nyírbátori református templom 1947-ben (Járdányi-Paulovics István, 1947)

Doktori értekezések

magyar irodalom

1. Szecskő Kálmán: A magyar irodalom filmművészeti kihatásai (A magyar film múltja és jövője) (1945)
2. Szabó Törpényi Attila: Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirateink a XVI-XIX. században, 1934
3. Szilágyi Béla: A debreceni színészet és színház története 1796-1880, 1938
4. Hegyi Tibor: A debreceni színészet és színház története a legrégebb időktől a kiegyezésig, 1939
5. Harsányi Márta: A magyar népdal szimbolizmusa, 1941

francia nyelv és irodalom

1. Antal Ida: A francia operettek a XIX. században, különös tekintettel a Bécsben és Magyarországon előadottakra (1932)
2. Berkovits József: Debrecen szellemi élete és a francia ösztönzések (1934)
3. Hernádi (Heé) Lajos: Francia darabok a debreceni színpadon 1880-tól 1935-ig a helyi lapok kritikáinak tükrében (1936)
4. Kovács Emma Edit: Berlioz et la littérature (Berlioz és az irodalom) (1936)

latin nyelv és irodalom

1. Szabó Magda: A római szépségápolás, 1934

olasz nyelv és irodalom

1. Wallisch, Oscar: Il teatro italiano contemporaneo (dal 1850 ai giorni nostri), (1931)

művészettörténet

1. Kun Ágota, Szentpéteri: A debreceni református Nagytemplom (1805-1827) (1930)

német nyelv és irodalom

1. Falk Gusztáv: Wagner R. „Meistersinger von Nürnberg” c. operája forráskritikai szempontból, különös tekintettel a német nemzeti irodalomra való jelentőségére (1919)

filozófia

1. Kincs Elek: Művészet és igazság (1924)
2. Boiklieff Dino: Az igaz és a szép fogalma és összefüggésük Böhm Károly szerint (1933)

Forrás: Módis László (1955, szerk.): A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárának évkönyve. 1954. 2. rész. Kézirat - A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karához benyújtott pályamunkák, tanári szakdolgozatok és doktori értekezések bibliográfiája 1914–1950. (KLTE évkönyve, 1955)

15. Dr. Berei Soó Rezső emléktáblája a Debreceni Egyetemi Botanikus Kertben
(ma Agóra Tudományos Élményközpont)

Forrás: <http://www.kirandulasok.com/2012/06/debrecen-egyetemi-botanikus-kert.html>

11.4. A Debreceni Nyári Egyetem dokumentumai

1. A Debreceni Nyári Egyetem tanrendje, 1928. (benne Mitrovics Gyula esztétikatörténeti előadásai)

Nyári Egyetem. 371

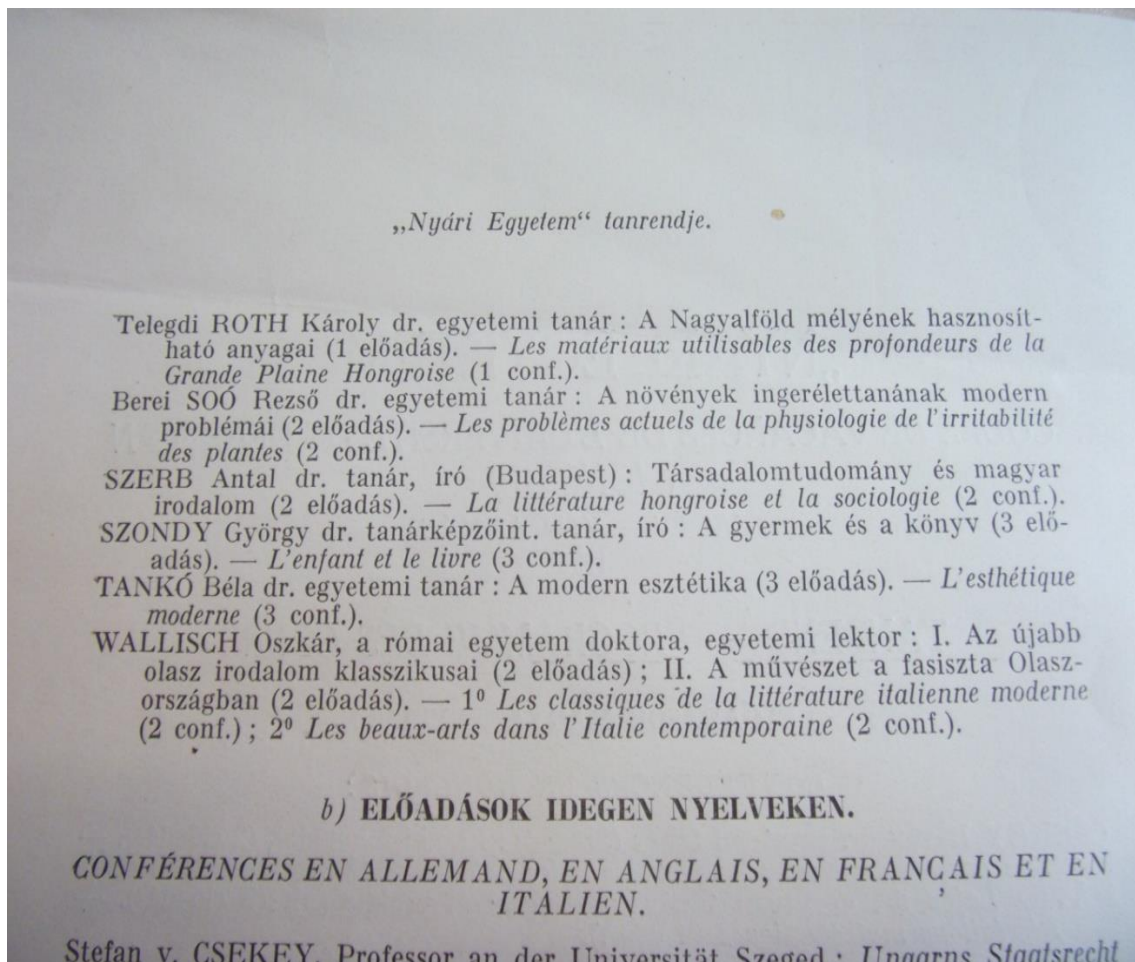
D É L U T Á N		V A C S O R A U T Á N	
17 ó. 10 p.	18 ó. 10 p.	20 óra	21 óra
		Tankó: A vettőgép. I.	Udli: A hímzés. I.
Mitrovics: Esztétika története. I.	Hankiss: A népszerű irodalom. II.	Udli: A hímzés. II.	Wallisch: Olasz barokk és rokokó. I.
Zágoni: A székegyek. III.	Hankiss: Francia írók. I.	A vettőgép. II. A vetteltű gép.	Wallisch: Olasz barokk és rokokó. II.
Ullrich: A diplomata. I.	Hankiss: Francia írók. II.		Szabó: Wallisch: Képzőművészet. I.
Ullrich: A magyar alkotmány fejlődése (franciául).	R. Kiss: Magyar irodalom története népművelés szempontjából. IV. (franciául).	Ullrich: A diplomata II.	Ullrich: Magyar népművelés. I.
			Ullrich: Magyar népművelés. II.
			Ullrich: Magyar népművelés. III.
			Ullrich: Magyar népművelés. IV.
			Ullrich: Magyar népművelés. V.
			Ullrich: Magyar népművelés. VI.
			Ullrich: Magyar népművelés. VII.
			Ullrich: Magyar népművelés. VIII.
			Ullrich: Magyar népművelés. IX.
			Ullrich: Magyar népművelés. X.
			Ullrich: Magyar népművelés. XI.
			Ullrich: Magyar népművelés. XII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XIII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XIV.
			Ullrich: Magyar népművelés. XV.
			Ullrich: Magyar népművelés. XVI.
			Ullrich: Magyar népművelés. XVII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XVIII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XIX.
			Ullrich: Magyar népművelés. XX.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXI.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXIII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXIV.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXV.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXVI.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXVII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXVIII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXIX.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXX.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXXI.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXXII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXXIII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXXIV.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXXV.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXXVI.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXXVII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXXVIII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XXXIX.
			Ullrich: Magyar népművelés. XL.
			Ullrich: Magyar népművelés. XLI.
			Ullrich: Magyar népművelés. XLII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XLIII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XLIV.
			Ullrich: Magyar népművelés. XLV.
			Ullrich: Magyar népművelés. XLVI.
			Ullrich: Magyar népművelés. XLVII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XLVIII.
			Ullrich: Magyar népművelés. XLIX.
			Ullrich: Magyar népművelés. L.

Nyári Egyetem. 370

D É L E L Ő T			
8 ó. 10 p.	9 ó. 10 p.	10 ó. 10 p.	11 ó. 10 p.
Kundi: Galsworthy.	Péterffy: Külföldi magyar irodalom. I.	Népművelési szemle. II.	
Kundi: H. G. Wells.	Kőrösi: Az öleletim.	Tankó: Rádiótanfolyam. III.	
Zágoni: A székegyek. I.	Mitrovics: Kísérleti irodalom.		
Mitrovics: Esztétika története. II.	Mabrey: Könyvtartás. I.	Tankó: Rádiótanfolyam. IV.	
R. Kiss: Magyarország történelmi szempontból. III.	Heger: Modern német irodalom. III.		
Kirándulás Nyíregyházára. Vezető: Lukács Jenő tanár.			
S z a b a d n a p			
Zágoni: A székegyek. II.	Péterffy: Külföldi magyar irodalom. II.	Népművelési szemle. III.	
Wallisch: Az olasz dráma. III.	Mabrey: Könyvtartás. II.		
Művelődési előadások rendezése.	Heger: Modern német irodalom. IV.		
Bartha: A gyermeknyelv. I.	Hankiss: Az előadás technikája. II.		
Bartha: A gyermeknyelv. II.	Wallisch: Az olasz dráma. IV.		
K i r á n d u l á s L i l l a s f ű r e d r e.			
		Vezető: Márton Béla dt. prof.	
Szilágyi: Republikák. I.	Népművelési szemle. IV.		
Szilágyi: Republikák. II.	Péterffy: Külföldi magyar irodalom. III.		

Forrás: Hankiss János (1928): A Nyári Egyetem általános órarendje. Debreceni Szemle. II. évf. 6. szám. június. 368-372.

2. A Debreceni Nyári Egyetem tanrendje, 1933 (részlet – benne Tankó Béla modern esztétika előadásai)

Forrás: DNYE-albumok, 1. (1927-1933). DE ENK BTK és TTK Kézirattára

3. A DNYE órarendje, 1933 (részlet – benne Tankó Béla esztétika előadása)

„NYÁRI EGYETEM” 1933.
ORAREND.

Aug. Óra Août. Heure	8 - 9	9 - 10	10 - 11	11 - 12
1.		Megnyitás - Ouverture des cours-Hankiss: Litt.hongr.(f)	Hankó: Élet keletk.	Révész I
2.	Imre II	Révész II Hankó: Kranich (d)	Laurentzy I (d) Szondy II	Laurentzy II (d) Népművelési sze- minárium megnyit.
3.	Mendöl I (d)	Révész III	Miskolcgy: Storia ungh. I (it)	Miskolcgy: Storia ungh. II (it)
4.	Miskolcgy: Magy. tört.III	Révész IV	Miskolcgy (DM) Rapp.storici(it) Csekey:Staats- recht II (d)	Wallisch:Lett. ungh. I(it)(DM) Mendöl II (d)
5.	Tankó: Hung. Philos. (e)	Miskolcgy: Róma (it) Csekey:Staats- recht III (d)	Miskolcgy: Magy.tört.IV Tassy:I (it)	
6-7.	K i r d n d u l d s (E x c u r s i o n): Tokaj, Lillafüred,			
8.	Mitrovics I	Roth:Ungar. Alföld (d)	Koszó: Haupt- perioden I (d)	Fekete: Bevezető előadás.
9.	Mitrovics II	Koszó: Német irod. II	Gigante: Rela- zioni I (it) Roth:Nagyalföld	Gigante:Rela- zioni II (it)
10.	Mitrovics III	Lábán: Ung.Lit. II (d)	Koszó: Haupt- perioden III(d) Tassy: II (it)	Gigante: Rela- zioni III (it)
11.	Hankiss:II Világnézet.	Lábán: Ung.Lit. III (d)	Kastner:Risorgi- mento I (it) Koszó:Hauptperio- den IV (d)	Gigante: Poesia popol. (it)
12.	Tankó:Esztét. II	Koszó: Haupt- perioden V (d)	Wallisch: Lett. ungh.II (it) DM Soó:Növények I	Kastner:Risor- gimento II(it)DM Soó:Növények II
13.	H O R T O B Á G Y - E x c u r s i o n dans la puszta			
14.	Wallisch:Olasz tr. III	Tankó:Esztét. III	Nagy:Welt- ungartum (d)	
15.				
16.	Juhász II	Szerb II	22:30 Dávid I	
17.	Juhász III 30	Ihrig: Probleme (d)	20 Nizsalovszky: Ung.Privatrecht II (d)	Dávid II 20
18.	Wallisch III	Ihrig:Mezőgaz- dtszervezése	22:30 Záróünnepély Fermeture des cours	

ABRÉVIATIONS. d:deutsch, e:englisch, f:français, it:italiano, DM= a Déti
Múzeumban; la conférence en question aura lieu au Musée Déti.
Az előadó termetek lásd a központi hirdetőtáblákon.

Forrás: DNYE-albumok, 1. (1927-1933). DE ENK BTK és TTK Kézirattára

5. A Debreceni Nyári Egyetem plakátja, 1935. (Tervezte: Toroczkai Oszvald)

Forrás: DNYE-albumok, 3. (1935). DE ENK BTK és TTK Kézirattára

6. A Debreceni Nyári Egyetem plakátja, 1935. (Tervezte: Toroczkaí Oszvald)

Forrás: DNYE-albumok, 3. (1935). DE ENK BTK és TTK Kézirattára

7. A Debreceni Nyári Egyetem tanrendjének füzetborítója, 1936

Forrás: DNYE-albumok, 4. (1936). DE ENK BTK és TTK Kézirattára

8. A Debreceni Nyári Egyetem tanrendje, 1936 (részlet – benne Berei Soó Rezső vetítéses grafika és Tankó Béla modern esztétika előadásai)

2

KORNIS Gyula dr. egyetemi tanár, a Pázmány Péter Tudományegyetem Rector Magnificusa (Budapest): *A történeti tudat* (1 előadás).

KOVÁCS Máté tanár, a Nyári Egyetem főtitkára (Debrecen): *A modern irodalmi élet lélektani problémái* (2 előadás).

KUNDT Ernő dr. egyetemi magántanár (Budapest): *Galsworthy* (1 előadás).

vitész NAGY Iván dr. miniszteri titkár (Budapest): *A külföldi magyarok a magyarság életközösségében* (1 előadás).

NÉMETH Antal dr. egyetemi magántanár, a Nemzeti Színház igazgatója (Budapest): *A „Bánk bán”, mint rendezői probléma* (2 előadás vetített képekkel).

OLÁH Gábor író (Debrecen): *A magyar rokokó* (2 előadás).

PÉTER András dr. egyetemi magántanár (Budapest): *A magyar művészet külföldi kapcsolatai* (3 előadás vetítéssel).

PUKÁNSZKY Béla dr. egyetemi rk. tanár (Budapest): *A mai „osztrák” irodalom és problematikája* (1 előadás).

RÁSONYI László dr. egyetemi tanár (Ankara): *A mai Törökország* (1 előadás vetítéssel).

Berei SOÓ Rezső dr. egyetemi tanár (Debrecen): *A magyar kisgrafikai művészet* (2 előadás vetítéssel).

SZÁDECZKY-KARDOSS Tibor dr. egyetemi tanár (Debrecen): *Csonka-Magyarország gazdasági fejlődése* (2 előadás).

SZENTMIHÁLYINÉ SZABÓ Mária, író (Budapest): *Vázlatképek a régi Debrecenről.* (1 előadás.)

TANKÓ Béla dr. egyetemi tanár (Debrecen): *A modern esztétika főbb kérdései* (3 előadás).

TÓTH László dr. egyetemi tanár (Pécs): *A középeurópai történelem XIX. századi gyökerei* (3 előadás).

VISKI Károly dr. közgyűjteményügyi országos előadó (Budapest): *I. Kezdetlegesség és szállomány a magyar népművészetben* (1 előadás vetítéssel). *II. Magyar népszokások* (1 előadás vetítéssel).

WALLISCH Oszkár dr. egyetemi lektor (Debrecen): *A fascista Olaszország irodalma* (1 előadás).

Beiratkozott hallgatóink szabadon hallgathatják a programba felvett előadások bármelyikét. Napi 2 óra hallgatása kötelező.

A magyar zene és magyar tánc, továbbá a film- és sportbemutatókra külön jegy váltandó a titkárságon.

9. A Debreceni Nyári Egyetem résztvevői az egyetem főépülete előtt, 1939.

Forrás: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/84731>

10. A Debreceni Nyári Egyetem záróünnepélye, 1941.

Forrás: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/84942>